

RAD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga II.

U ZAGREBU 1868.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

Štampano kod Dragutina Albrehta u Zagrebu.

S A D R Ź A J.

	str.
Gradja za glagolsku paleografiju. Od V. Jagića	1
Riedko slov. pismo u vaticanskom rukopisu. Od dr. Fr. Račkoga . . .	36
O moslovačkom granitu i hrastovih u Hrvatskoj. Od Lj. Vukotinovića	39
O vremenih u hrvatsko-srbskom jeziku. Od A. Vebera	49
Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća. Od dr. Fr. Račkoga	68
O zukalih i glasilih kornjaša. Od Ž. Vukasovića	161
Brojna vrijednost slova Ѣ . Od I. Berčića	185
Književne obznane	
De mutatione contiguarum consonantium in linguis slaviceis. Scripsit M. Hattala. Od Gj. Daničića	192
Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Skupio B. Petra- nović. Od V. Jagića	204
Grammatica della lingua serbo-croata (illirica) compilata da Pietro Budmani. Fascicolo II. Od Gj. Daničića	231
Izvodi iz zapisnikâ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti . . .	233

Gradja za glagolsku paleografiju.

*Predao u sjednici filologiĉko-historiĉkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 16 listopada 1867*

PRAVI ČLAN VATROSLAV JAGIĆ.

I. Mihanovićev odlomak apostolara glagolskoga; rukopis roda hrvatskoga.

1. Ako je do sada u obće malo urađjeno za slovinsku paleografiju, a ono se smije reći, da je paleografija glagolskih starina roda hrvatskoga gotovo sa sviem napuštena. Što su o tome kojekuda pripominjali pokojni Kopitar i Šafarik, što Miklošić, Sreznjevski i naš Berčić, to su istom pojedina zrnca, kakovieh će još vrlo mnogo trebati, prije nego li mogbudemo i pomisliti na kakovu sustavnu gradju. Oviem je ujedno kazano, da se ni moje tumačenje nekih važnijih glagolskih starina roda hrvatskoga neima ni za što više uzeti nego li što zbilja jest, na ime gradja za glagolsku paleografiju; te ću ja biti posvema zadovoljan, ako vješte sudije pronadju, da ovaj moj posao i ovako kao gradja nešto vriedi. Nadam se, da će moj prilog biti tim koristniji po nauku, što je osnovan na glagolskih starinah, koje su učenomu svijetu stranom još sa sviem nepoznate, stranom nepodpuno i onako, da se nemogu upotrebiti na korist glagolske paleografije.

Medju starine prve vrsti spada Mihanovićev odlomak glagolskoga apostolara. Taj odlomak pominje već Šafarik u knjizi: *„Památky hlaholského písemnictví, na str. X., govoreći o njemu ovako: „hlaholský zlomek posláni sv. Pavla, přilepený na dešťku srbského nomokanonu (ze Skopje a původně z Peči), l. 1263, u A. Mihanoviče, sem-li náleží, či do druhého občasí, s jistotou nevím“.* Ove rieči Šafarikove znače, da mu nije iz bliže poznato, kojemu rodu glagolskih starina pripada taj Mihanovićev odlomak, da li rodu bugarskomu, glagolici obloj, ili rodu hrvatskomu, glagolici uglatoj. Šafarik neznadijaše mnogo ni o samom nomokanonu, koji nebi pi-

san u Peći ili Skoplju, već u Plovici; isto je tako nepodpuno i ono, što pripovieda o glagolskom odlomku, koji se nadje na koricalh istoga nomokanona. Pet godina kasnije, g. 1857, govori on o našem fragmentu jednako neizvjestno, kao što nam svjedoče njegove vlastite rieči u „glagolitische fragmente“ na str. 25., gdje se samo ovo čita: „ein glagolitisches Blatt (wenn ich nicht irre ein Bruchstück aus einer paulinischen Epistel) in einem serbischen Nomokanon vom J. 1263 ¹, bei Herrn A. v. Mihanović“. Napokon još u najnovije doba piše Sreznjevski u svojoj knjizi: „древніе глаголическіе памятники“ St. Petersburg 1866, str. 57 o našem fragmentu ovako: „глагольскій листокъ съ отрывкомъ изъ Посланія ап. Павла, найденный г. Мухомовичемъ на переплетѣ сербской кормчей, какъ мнѣ дано знать, не относится къ памятникамъ древняго письма“. I tako osta taj prilično znameniti spomenik staroga glagolskoga pisma sve do danas učenu svietu nepoznat, ako i zaslužuje, po mojoj misli, da se iz bliže uvaži i ocieni ². Po onome, što ću niže kazati, vlastan sam slutiti,

¹ Krivo je ovdje brojena godina 1263, jer se u samom rukopisu ovako

čita: **мк. 770** . . ., t. j. **мк** lěto 6770, a to nije 1263 od rođenja Hristova, nego 1262.

² Ja sam već proljetos, razgledavajući s g. dr. Račkim zbirku Mihanovićevih rukopisa, uzeo naš odlomak te ga vjerno prepisao i jedan priepis poslao g. J. Sreznjevskom u Petrograd, jer se on upravo ovčias zabavlja opisivanjem manje poznatih slovinskih starina. I tako će tekst našega odlomka do skora izaći i u zapiskah petrogradske akademije s mojimi kao i s opaskami akademika Sreznjevskoga. Što je o tome u kratko javio učenu svietu slovinskomu Sreznjevski, čita se u zapiskah, tom XI, knj. 1. str. 83. Ondje se kaže: Академикъ Срезневскій представилъ отдѣленію сообщенный ему г. Ягичемъ изъ Загреба любопытный остатокъ глаголицы въ спискѣ, палеографически вѣрномъ, описывая его при томъ очень подробно. Это отрывокъ изъ служебнаго Апостола сербскаго или (какъ болѣе привыкли называть) хорватскаго письма, пока единственный въ своемъ родѣ, такъ-какъ всѣ доселѣ найденные памятники подобнаго письма не заключали въ себѣ никакихъ свидѣтельствъ о принадлежности ихъ православной церкви, а этотъ есть отрывокъ изъ церковной книги православной. Благодаря списку г. Ягича, хоть одинъ изъ глаголическихъ памятниковъ хорватскаго отдѣла будетъ, наконецъ, изданъ палеографически: въ изданіяхъ Шафарика и Берича помѣщены только произвольныя чтенія и ни одинъ изъ нихъ доселѣ не напечатанъ въ снимкѣ.

da je pokojni Šafařík od Miklošića doznao onu kratku viest o našem fragmentu, koja se čita u njegovih knjigah.

Neznam kazati, kako je taj odlomak priliepljen bio na srbski nomokanon od g. 1262; ja ga nadjoh već odliepljena od korica, a kako mi prijatelj dr. Bogišić iz Beča piše, bješe ga prvi odliepio g. profesor Miklošić. Poznat je običaj, kako su nekoč kod uvezivanja starih rukopisa rado priljepljivali na korice kojekakve zastarjele i nepotrebite ili sa sviem već zabačene listove. Znamo, da su se upravo tiem načinom sačuvali odlomci praški (na koricach latin-skoga rukopisa iz XI. vieka), za tiem abecenarium bulgaricum (na koricach nekojega rukopisa carske biblioteke u Parizu), i abecenarij Divišev (priliepljen na češki rukopis, koji je poznat pod imenom: *codex giganteus*), itd. Neima sumnje, da je već prije nego li što bi naš fragmenat priliepljen na koricu srbskog nomokanona, morala sa sviem u nemar pasti ona glagolska knjiga, kojoj je taj odlomak pripadao; a može biti da je već i odavna razderana bila te se samo još kojekuda po koji kvaternion ili koji list potucao. Sad bi samo trebalo znati, kada je taj naš odlomak priliepljen na koricu pomenutog srbskog nomokanona. Imam se zahvaliti dobroti g. dra. Bogišića, što je propitao vještake u carskoj bečkoj knjižnici te oni misle, da je sadašnji vez srbskoga nomokanona istom po prilici od svršetka 15. vieka; a tako misli i prof. Miklošić. Po tome dakle bio bi i naš fragmenat u 15. vieku priliepljen na koricu onog ćirilskog rukopisa. I tako se nemože odatle upravo ništa izvoditi. Jer da je naš fragmenat stariji, nego li iz 15. vieka, to će svaki znalac umah na prvi pogled priznati. Nu kao što je ovo jedno lako izreći, tako je teško poblize ustanoviti dobu i starost našega fragmenta. Neće biti suvišno, ako još za dokaz toga rekнем, da i prof. Miklošić, kojemu je ta starina u ruci bila, nije on čas znao što se vieka tiče, ništa sigurna izreći. Što ja o tome pitanju mislim, kazat ću dolje; jer prije treba da bude fragmenat svana i snutra, i po obliku i po sadržaju, podpuno opisan.

Ovaj odlomak nije veći nego cigla dva lista u osmini. Oba ova lista sačinjavahu nekoč jedan red iliti ležaj listova od kvaterniona, a na njemu ležahu još dva do tri reda iliti ležaja listova istoga kvaterniona. To se dade izračunati po sadržaju, koji s nutarnjega lica prvoga iliti gornjega lista neprelazi odmah i bez prekidanja na nutarnje lice drugoga iliti donjega lista, već su među njima bili još drugi listovi, četiri ili šest ih, sa sadržajem koji je prema

liturgijskom razredjenju spajao sadašnji prvi s drugim listom našega fragmenta. Visina lista iznosi 24, širina 19 centimetara; nu od prvoga je lista odkinut velik komad, više nego li dvie trećine, a i drugomu je podrezan okrajak, po čemu je u sredini lista, s jedne i druge strane, nekoliko redaka za nekoliko slova prikraćeno i okrnjeno. Pismo je pisano u dva stupca među redovima, koji su s jedne strane urezani u pergamenu kao brazde; o karakteru pisma govorit ću na pose kasnije; ovdje samo toliko, da je pisano dosta nemarno i nejednako, neteče ravno među povučenima crtama, nego se vijuga gore dolje te izgleda dosta ružno. Pero, kojim je rukopis pisan, nebijaše ni malo oštro; za to ga i nije trebalo mnogo pritiskivati na kožu, u pismu neima skoro nikakovieh tankih poteza. Slova su znatno pordjala, gdje gdje upravo sa sviem pobliedjela; nekoja je izjio smrad ili vlaga. Redaka ima u svakome stupcu 31.

2. Ovdje se štampa najprije čitav tekst glagolskimi slovi, oniem redom kako je u rukopisu, stupac po stupac, rieč po rieč, sa vjerno pridržanom ortografijom, interpunkcijami i abrevijaturami. Da bi bio što vjernije predstavljen karakter ovoga spomenika, sastavljena su slova obla s uglatimi tako, da je iz ovieh posljednjih pridodano slovo *m* te je još iz ćirilice uzajmljeno *н*, gdje je god u fragmentu slovo *i* tako pisano, da mu je oblik najsljedniji onomu ćirilskomu slovu. Još valja znati, da u tekstu našega fragmenta neima nikakovieh znakova iznad slova — tako je po svuda u rukopisih hrv. roda —; i da se za interpunkciju upotrebljuje ili po jedna piknja na sredini (ne ozgor, kako je ovdje naštampano) ili za jače rastavljanje rieči: po dvie piknje. Nu stavljanje interpunkcija nestoji ni u kakovu savezu sa smislom rieči. Sravnj, što o interpunkciji s dvjema piknjama govori Šafařík, glag. fragm. str. 54—55. Napokon dužan sam reći, da u naštampanom ovdje tekstu nijesu naznačene ligature slóvâ, kao što je to u glagolici običaj činiti; poimence kod *tv*, *vt*, *žd*, *zv*, *zl*, *ži*, *pl*, *nd*, *zm*, *ld*, *gl*. U priepisu ćirilskom razdriešene su abrevijature i pridodane razlikosti teksta šišatovačkoga.

List I. strana 1. (vanjska).

P3	E	P3
FHXK F8bA8H' V23' M3		
23F323V8F3F' P83 3F		83V
M	238	
KPK8' b8b3b3F8V83		
V	b4V	
E6t' F328F8V823V8		
8	HMH	
V	83F	
5 P83' HM38HM8' P 3V8		
83E8K3838V8' E8F		
M	883P	
F8bH3V8V8' : 883V8E3		
V8V8b8M3F8bH3V8F3	H28	
F328883V8K38V8E3 H	F38	
A	b4P	
10 V888F8' 2F3F3' : F3M388		
H		
V8H' 23FPAV8b8M3' F8b		
3V8F3' 23FPA' 8F82F3		
F3P F3388F33		
23M88388P8		
15 V8Hb8FHA 8		
F3E383V8		
F83 : F83V8		
V84V88		
E8F328		
20 b8FAP		
2b8E		
V8V8		
V8V		
F328		
25 V8		

List I. strana 2. (nutarnja).

	8		3
.	ሆ	ፆዳዘደፀሀጽጠፀደፆ ፆሀሆፀደተፆ	
	ፆ		
.	ከተሴ	ደፀተሆኔፀዋዘ' ጥሴፀሀጽደፆዘፆ' ዘ	
	ዋፀ	—	ፆ
.	ሆልኔፀ	ሴኔፆሆፀዋዘፆ ሀሆፆኔፆፆፆሀጽዋ	
.	ዘደፆ	ሆፀደፀሀኔተደልሮፆፆ	
			ጠ
	ሮ		ሀልፆ
.	ጥኔኔፆ	ደፆ. ፆፆ ተጥሴ ኩፀተፆኔፆ	5
		ሀሀ	8
.	ሀሀፀ	ሮኔተ' ዋፆፀደተተጥሴፀሀ	
	8	ሀሀ	
.	ዘሆ	ሀሀተፆፆፆፆጥሴፀ' ዋፀዘዋተ	
.	ጽፆተ	ፆሮፆ' ፆተፆጠፀ ዘዋተፆፆፆፆፆ	
			8
.	ደሀፆ	ሀሀፆጠፀ' ዘዋተፆፆፆፆሀሀተጠ	
	ተ		
.	ዘሀሀ	ዘዋተፆፆፆፆሀሀተጠፀ' ዘዋተሀል	10
	ል		
.		ሴፆደተዋፆሮደዋተ ዘሀልሴፆደተ	
		ዋፀ	
.		ሴፀዋተ: ዘዋተፆሮፆ' ዋፆሮፆ	
		ሆ	
		ሴፀ' ደሴተ' ዘዋተፆፆ	
	8	ሆ	
.	ሀሀተፆ' ሆ	ሴፀ' ዘዋተደፀሴተ	
	8	ሆ	
.	ፀሀሆዘጠ 20	ሆፆ' ዘዋተደፀሴተ	15
	ዋዘ	ሆ	
.	ደሀፀሴል	ዋተ ደፀሴተ'	
.	ሮፆሴፀ		3
.	ፆሀሀፀ	ሴሆልሴሴተሮ	
.	ሆፀ	ደፆ	
.	ፀሴተ 25	ሴዎፆተፆሀሀፀ	

[illegible][illegible]

Ovaj isti tekst u priepisu ćirilskom s razdriešenjem kratice, dodavši varijante iz šišatovačkoga Apostola, glasi ovako ¹:

иисаио пѣрѣдѣ к соуѣботѣ месоноуѣстѣноуѣ.

Исѣхѣ-си-апостолѣ къ коренѣтѣмѣ (II. Cor. VI. 1—10.)

Братіе, посѣтитѣствоуѣице (+ же šiš.) и молитѣ не къ тыре благодѣть божію пѣрнети камѣ глаголетѣ бо къ кѣртѣе пѣрнѣтѣно посѣлоуѣшахѣ тебе, и къ дѣнь спасеніѣ (спасенію šiš.) помогѣ (помогохѣ šiš.) ти се, нинѣ кѣртѣе пѣрнѣтѣно се, нинѣ дѣнь спасенію неѣдиноѣ [ни ѿ ѹе]сомѣ же (ѹемѣ же šiš.) даюш[е прѣ]тѣканиѣ, д[а не пороуѣ]но боуѣдѣ [слоуѣ]жѣниѣ, нѣ о вѣ[сѣмѣ сѣс]тавѣл[а]юуѣе сѣ мко] кожные сѣ[лоуѣ]ты, въ т[р]ѣпѣти[ни] мноуѣ, въ скрѣ[сѣхѣ, въ бѣдахѣ]. въ тоуѣ[гахѣ, въ рѣкахѣ], въ т[ѣмни]цахѣ, въ нѣсѣ[троенни, въ] тѣ[роуѣ]дѣхѣ, въ зѣбѣдѣннихѣ, въ пощеннихѣ, въ унѣреннихѣ, въ разоуѣтѣ, въ тѣрѣтѣни, въ благости, въ доуѣсѣ скетѣ, въ любѣкѣ] и ели[цѣмѣ]рѣнѣ, въ словѣ[сѣмѣ] истиннѣхѣ, въ сілѣ божинѣ въ ороуѣтѣни п[р]ѣлѣдѣ десныни и шоуѣнини, [слагоуѣ и досаж]—дѣн[іемѣ, хвалѣниемѣ и гл]ждѣн[іемѣ] мко лѣстѣци], н[е]ст[анни, мко] незнѣемы]. по з[на]кѣмѣ, мко оуѣн[р]ѣлю

(I. Cor. XIV. 20.—25.)

. къ[ни]доуѣтѣ же и҃терѣ не[р]ѣл[з]оуѣ[мни] ли не[вѣ]рѣнѣ (не-вѣрѣнѣ šiš.), [не рекоуѣтѣ ли, мко зл]и се [дѣ]иѣте; мѣ ли къси] про-ро[уѣ]ствоуѣють, кинѣдѣтѣ [же и҃терѣ неразоуѣ]нѣ въ [ли]и не҃кѣрѣнѣ, ѿбл[н]—уа[нѣ]тѣ се къ҃стѣмѣ, къ[стѣ]тѣ[з]ѣиѣтѣ се ѿтѣ къ҃сѣхѣ], и тл[анна] сѣрѣдѣца ѹго мк]ѣ . . .

(II. Cor. VI. 16. —18. VII. 1.)

. оуѣнѣтѣмѣ (оуѣстѣмѣ šiš.) се ѿ къ҃сѣкоѣ сѣкѣрѣни плѣтѣ-скѣи и доуѣхоуѣниѣ, тѣорѣсѣ скетѣноуѣ въ сѣтрѣсѣ божинѣ.

Соуѣбота и҃и-апостолѣ къ коренѣтѣмѣ (I. Cor. XV. 39—45.)

Братіе, не къ҃сѣка плѣтѣ такожде (тажде šiš.) плѣтѣ, нѣ нѣа оуѣбо ѹловѣ-комѣ, нѣа же (+ плѣтѣ šiš.) сѣкотѣмѣ, нѣа же пѣтѣцѣмѣ, нѣа же рѣкамѣ (šiš. рыбамѣ... пѣтѣцѣмѣ). нѣа (и šiš.) тѣлѣсѣ небѣсѣнна (небѣсѣнна šiš.), и тѣлѣсѣ [зѣм]лѣнна (зѣмѣнна šiš.) нѣ нѣа оуѣбо неѣбѣ[сѣнни]мѣ слакѣ, нѣа же [зѣмѣнни]мѣ. нѣа сѣлѣка [сѣлѣн]цю, нѣа сѣлѣка [мѣсѣцоуѣ, н]нѣа сѣлѣка [зѣвѣдѣмѣ] зѣкѣзѣдѣ бо [зѣтѣдѣ рѣз]лѣюуѣѣтѣ се [въ слакѣ.] тако

¹ Što je medju znacima [], ono je dodano iz šiš. apost. da bi se lakše razumio savez teksta; a što je medju znacima (), ono je razlikost teksta šišatovačkoga od našega, koja se proteže na onoliko rieči, koliko ih je medju znakove stavljeno; napokon znak + pred riečju znači, da je u jednom tekstu dodana a u drugom je neima.

въ[скрѣшеніе мр]ѣткнѣ. [сѣѣтъ се въ н]стѣлѣнн, [въстѣтъ въ] бѣзѣ[нствѣннѣ] сѣ]стѣ [се въ неустнн.] въ[стѣтъ въ с]лѣакоу....
(Ephes. V. 8—19.)

..... ѣко дѣнне зѣн соутѣ. сего радн не боудѣте безоумни, нѣ разоумѣюще, убо естъ кола божіѣ. и не оуниванте се виномѣ, въ немѣже естъ блѣоудѣ, нѣ науе нспѣлѣванте се доухомѣ, глаголюще себѣ въ нспѣлѣмѣхъ и въ пѣннхъ поюще и пѣрѣпоюще въ срьдѣннхъ клннхъ господєкн.

Соубота въ апостолѣ въ глаголомѣ. (Gal. V. 22—26. VI. 1. 2.)
Братне, плодѣ доуховьнн естъ любѣ, радость, мирѣ, трѣпѣніе (šiš. add. благость, благостынн, вѣра, кротость, трѣзвеніе) на такокихъ нѣсть законѣ (законѣ šiš.). оки же хрнстоу нсоуѣсоу налѣтъ раснѣнне (пронѣнне šiš.) сѣтрастѣнн и похотѣнн. аще живемѣ доухомѣ, въ доухоу и нпрѣаглемѣ се не боудемѣ (боудемѣ šiš.) клннуаки, дѣроуѣ дѣроуѣ нпрѣзкѣлюще, дѣроуѣ дѣроуѣ закндещє. братне, аще и прѣжде отъ вѣсъ кнпадасть улоуѣѣ (внѣзѣ улоуѣѣ šiš.) въ стерѣс прѣгѣрѣшенне, кн доуховьнн скрѣнѣнѣ таковогѣ доухомѣ кротостѣ (sic! кротостн šiš.) влодѣ се (себѣ šiš.), едѣ нскоушєнѣ боудемѣ, дѣроуѣ дѣроуѣ тегѣтоу (теготн šiš.) носнте, и тако сѣконѣуанте (сѣконѣуанте šiš.) законѣ хрнстоу.

Недѣлѣ въ апостолѣ к сннѣомѣ (Ephes. VI. 10—17.)

Братне, възмѣганте о господн и въ дѣрѣжатѣ кѣрѣностѣ егѣ. обѣлѣцѣте се въ вѣса ороужѣ божіѣ, мошн камѣ (да възможете šiš.) сѣтѣтѣ прѣтнѣ[оу] кнѣзємѣ (sic! кнѣземѣ šiš.) нспѣр[нѣ]зѣннѣамѣ (нспрнѣзѣннѣномѣ šiš.), ѣко нѣ[стѣ] вѣашѣ бранѣ (+ въ šiš.) кѣр[ѣ]кн и налѣтн, нѣ (+ въ šiš.) въ[а]дєтѣмѣ въ (н šiš.) клѣднѣуѣтѣомѣ (. . стѣннѣмѣ šiš.), въ мнродр[ѣ]жнѣтєлѣмѣ тѣмѣ кѣѣа сего, въ доуховьннхъ зѣлѣѣ, подѣнѣбєсннхъ (подѣнѣбєсєскѣмѣ šiš.). сего радн възмѣтѣ вѣса ороужѣ божіѣ, да възможете прѣтнѣкнѣтн се въ дѣнѣ лютѣ и вѣса сѣдѣкѣмѣ сѣтѣтн. сѣтанѣтѣ (станнѣтѣ šiš.) оуѣко нѣрѣноѣслнн (+ въ šiš.) уѣрѣсѣлѣ вѣашѣ нстннѣоу, и обѣлѣкѣте се въ брѣнѣ нѣрѣвѣдѣ (нрѣвѣдѣ šiš.), и оѣоуѣкѣте нѣзѣ въ оуѣго-тованнѣ скѣнѣбєлнѣ (скѣнѣнгєлнѣ šiš.) мнроу, наѣдѣ вѣсѣмѣн сннн (šiš. om.) възмѣмѣ (нрнѣмѣмѣ šiš.) нрнѣтъ вѣрн, въ немѣже възможете вѣсе сѣтѣрѣлн нпрнѣзѣнннн рѣждєнн (sic. рѣждєжєннє šiš.) оуѣгѣснѣтн. и нѣлѣмѣ снѣсєннѣо (снѣсєнннѣ šiš.) нрнѣмѣте (нрннѣмѣтѣ), и мѣлѣ доухѣ[в]ѣнн, ежѣ естъ глаголѣ божнн.

Соубота въ апостолѣ въ ефн[стоу]. (Ephes. I. 16—23)

Братне, не нѣрѣсѣтаю [х]валѣ (+ се šiš.) по вѣсѣ, нѣ[м]ннѣннѣ (нѣмѣнѣннѣннѣ šiš.) камѣ тѣорѣ въ [нѣолнт]вѣхъ мѣнѣхъ, да богѣ госнодѣ [нѣ]шєгѣ нсоуѣлѣ хрнста, отѣцѣ сѣлакн (слѣкѣ šiš.), да (šiš. om.) нѣдѣстѣ камѣ

ДОУХЪ ПРЪМОУДРОСТИ (+ и šiš.) КЪВЛЕННЪ ВЪ РЪЗОУМЪ ЕГО, ПЪРОСВѢЩЕННЪ ОУИ (ПРОСВѢЩЕНЪ) СРЪДЦА ВАШЕГО, ОУВѢДѢТИ КЛМЪ, УТО ЕСТЬ ОУПКАНИЕ ЗВАННЪ ЕГО, И УТО БОГАТСТВО СЛАВЪ (БОГАТЪСТВЕНЕ СЛАКИ šiš.) ДОСКОТЪ-ННЪ ЕГО ВЪ СКЕТИХЪ, И УТО ПЪРЪСЫПЮЩЕЕ КЕЛНУНЕ (КЕЛНУСТВЕНЕ šiš.) СИЛН (СИЛЪ šiš.) ЕГО ВЪ НАСЪ КЪРОУЮЩИХЪ ПО ДѢЛАННЮ ДЪРЪЖАВЪ (ДЪРЪЖАКЪ šiš.) КЪРПОСТИ ЕГО, ЮЖЕ (ЮЖЕ šiš.) СЪДѢ О ХРИСТѢ, ВЪСКРЪШЪ (ВЪСКРЪ-ШЕН šiš.) ИЗЪМЪРЪТЕНХЪ И ПОСАЖДЪ (И ОМ. šiš.) О ДЕСЬНОЮ СЕБЕ НА НЕ-БЕСНИХЪ (НЕБЕСЪХЪ šiš.), ПЪРЪВНШЕ КЪСЕЕ КЪЛАСТИ (КЪСАКОЕ šiš.) И ВЪЛАДНУ-СТВЕНЪ И СИЛН (+ и šiš.) ГОСПОДСТВЕНЪ (ГОСПОДЪСТВА šiš.) (+ И КЪСАКОГО šiš.) ИСИНИ ИСИНОУЮЩА СЕ НЕ ТЪКЪМО ВЪ КЪЦѢ СЕМЪ, НЪ И ВЪ ГРЕДОУЩИНЪ, И КЪСА ПОКОРН ПОДЪ ПОЖЕ ЕГО И ТОГО ДАСТЬ ГЛАКОУ НАУЕ КЪСЕГО ЦРЪКВЕН, ТЖЕ ЕСТЬ ТѢЛО ЕГО ИСПЛЪНЕННЕ ИСПЛЪНЮЩЕМОУ КЪСА (КЪСАУСКАМЪ) О КЪСЕМЪ.

Недѣля · кн · апостолъ къ гала[томъ] (Coloss. I. 12—18.)

Кратне, хвалнимъ и отъца (хвалеще бога и отъца šiš.) пѣризъкавшого кн къ ПРИУЕСТНЕ РЕДОУ СКЕТИХЪ (СКЕТИМЪ šiš.) ВЪ СВѢТѢ (СКЕТЪ šiš.), НИЖЕ ИЗЪБАКИ ИИ ОТЪ КЪЛАСТИ ТЪМЪИНЕ И ПЪРЪСТАКИ (+ ИИ šiš.) КЪ ЦАРЪСТВО (ЦАРЪСТВЕНЕ šiš.) СИЛА ЛЮБЪКЕ СЪКОЕЕ, О НЕМЪЖЕ ИМАМЪ ИЗЪБАКЪВЛЕННЕ И ОТЬДАНИЕ ГРѢХОВЪ (ГРѢХОМЪ) НИЖЕ ЕСТЬ ОБЪРАЗА (šiš. ОБРАЗЪ) БОГА НЕ-ВИДНИМАГО, ПЪРЪВЕНЬЦЪ . . .

3. Ovaj tekst dokazuje, da su oba naša lista odlomak tako prozvanog praksapostolara; pod tiem se imenom razumieva takav apostol ili lekcionarij iz apostola, kojega je tekst (djela apostolska i poslanice) podijeljen na lekcije po obredu grčko-istočne crkve. Na našem odlomku dolaze lekcije za svaku subotu i nedjelju poslije Duhova. Na gornjem listu počima čitanje za 16. nedjelju poslije Duhova: to je iz druge poslanice Pavlove na Korinćane, gl. VI. st. 1—10. Za ovim idjaše na desnom stupcu prve strane čitanje za 17. subotu, koje se svršuje na drugoj strani prvoga lista, na lijevom stupcu: to je iz prve poslanice Pavlove na Korinćane, gl. XIV. st. 20—25. Na istom stupcu bijaše za tiem čitanje za 17. nedjelju, koja dočima na desnom stupcu od nutarnje strane prvoga lista: to je iz druge poslanice Pavlove na Korinćane, gl. VI. st. 16—18 i gl. VII. st. 1. Napokon dolazi na desnom stupcu od nutarnje strane prvoga lista lekcija za 18. subotu: to je iz prve poslanice Pavlove na Korinćane gl. XV. st. 39—45. Na drugom listu nesliedi nastavak od prvoga, nego svršetak lekcije za nedjelju 27. te subota i nedjelja 28. Što je od 18. pak do 26. subote i nedjelje, to bijaše pisano na onih listovih, koji su u kvaternionu le-

žali između oba naša, te su dolazili među njima u sredini. Sudeći dakle po sadržini od ova dva lista, čitav kodeks bijaše po prilici onakav, kakovi su mnogi apostoli ćirilski, kojih tekst počima od pasche (uskrsa) a poslije Duhova pisane su im samo lekcije subotne i nedjeljne. Sr. takova dva rukopisa pod br. 45. i 46. u knjizi: Описание славянскихъ рукописей московской синодальной библиотеки. Od ovakieh apostolara razlikuje se apostol šišatovački tiem, što u njemu i poslije Duhova dolaze lekcije za svaki dan sedmice.

Znajući sada, što je na naša dva lista napisano te kakav je prema tomu imao biti cijeli rukopis, kazati nam je, na čemu se upravo osniva značenje našeg odlomka.

4. Glagolski spomenici diele se po jeziku i pismu u dva roda: u rod bugarski i rod hrvatski: po sadržini diele se opet u dvie vrsti: prva je vrst knjigâ grčkoistočnoga obreda, druga knjigâ rimskozapadnoga obreda. Među rodovima i vrstima ima to stalno do sada poznato razmjerje, da su svi dojakošnji glagolski spomenici, koji su prvoga roda, ujedno i prve vrsti, a oni drugoga roda da su i druge vrsti; to će reći, da su spomenici roda bugarskoga podjedno i grčkoistočnoga obreda, a spomenici roda hrvatskoga du su obreda rimskozapadnoga ¹. Ovo razmjerje vriedi dakako po najvećma za strogo liturgijske knjige, t. j. za tekstove sv. pisma i njihovo čitanje na službi božjoj, gdje se ta razlikost najrazgovjetnije ističe. Koliko je god spomenika hrvatske glagolice do danas otkriveno, svi su bez iznimke pisani u formi rimskog obreda crkvenoga, t. j. kao misali i brevijari; evangelistara, kakakav je asemanov ili apostolara, kakav je ohridski (Grigorovičev) neima u čitavoj glagolskoj književnosti hrvatskoga roda ni jednoga. Od tog pravila ima, koliko se do sada znade, jedna jedina iznimka i to je naš fragmenat apostolara glagolskoga. On bo spada po narječju iliti pravopisu bez sumnje među spomenike hrvatske, neima nosnih glasova a samo jedan poluglas, a ipak mu

¹ O tome neima po dojakošnjih spomenicah nikakove sumnje. Za jedan jediti odlomak glagolski misli Berčić (Čit. starosl. jez. IX. op. 8.) da »stihovi il spjevanja ovog ulomka dielom grčki a dielom slovinski napisani daju sumnjati, da knjiga od koje su odkinuti, bijaše namienjena grčkomu obredu«; ipak nevjeruje pravo ni sam u to, kao što nevjerujem ni ja, te dodaje umah za tiem: »prem da nje koji od njih služe i za rimski obred, kojemu bi vjerojatnije bilo da je ona pripadala«.

je tekst sa sviem udešen po obredu grčkoistočne, pravoslavne crkve. Njime se dakle potvrđuje, što se i do sada za istinu držalo, da je bilo neko doba, kada se u Hrvata i Srba upotrebljavala glagolica u crkvi a crkveni obredi bijahu grčkoistočni. Tako obaraju napokon i sami spomenici onu nekošnju, vrlo lakoumno izmišljenu hipotezu od Dobrovškoga, da je hrv. glagolica postala lukavštinom katoličkoga sveštenstva.

Znamo iz historije, da je sv. Ćiril sastavio slovinsku službu po obredu grčkom; znamo, da je ista služba s istiem obredom još za života slov. apostola doprla i u naše krajeve, imenito u dolnju i gornju Dalmaciju; znamo napokon i to, da je kod Hrvata uveden kasnije mjesto grčkoga obred rimski; po tome dakle spadao bi naš fragmenat, uzevši da i ostale osobine podnose toliku starinu, u ono prvo doba glagolske književnosti, kad je još i u Hrvata vladao obred grčkoistočne crkve. Nu dokle je ono doba potrajalo, nezna se pravo; po svoj prilici bijaše kraćega trajanja u gornjoj, nego li u dolnjoj Dalmaciji. Ja to mislim za to, što je u dolnjoj Dalmaciji premogućan bio upliv nadbiskupa spljetskih, rođenih protivnika slovinskoj liturgiji, a gornja Dalmacija stajala bar po starinskom pravu pod vlašću nadbiskupa barskih, koji ili nijesu htjeli ili nijesu mogli onako nesmiljeno progoniti slovinsku narodnost i crkvu, kao siloviti Splječani. Eno, kako se to čudno slaže: u isto po prilici doba, kada je pod vladanjem Krešimirovim zabranjena slov. liturgija u Spljetu za svu pokrajinu spljetskih nadbiskupa, naloži papa Aleksandar II. pismom upravljenim na Petra nadbiskupa barskoga, da ima na brizi „manastire latinske i grčke iliti slovinske“, koji su u njegovoj pokrajini. Isporediv ovdje papa manastire slovinske s grčkimi, htjede po svoj prilici reći, da su si u svemu uređenju do jedinog jezika sa sviem jednaki. Samo se pita, jesu li pomenuti ondje manastiri upotrebljavali tad još glagolicu ili morda već ćirilicu? Kako danas stoji pitanje o glagolizmu na slov. jugu, bilo bi moguće i jedno i drugo. Po mojem dakle računu bio bi naš fragmenat svakojako iz ranijeg doba, da je pisan negdje u onom kraju Dalmacije, na koji se protezala vlast nadbiskupa spljetskih, nego li ako je pisan, kao što bi čovjek mogao po srbskom (ilovičkom) nomokanonu naslućivati, gdje u gornjoj Dalmaciji, u krajevih stare Zete i Dioklecije. Ja to izvodim odatle, što naš fragmenat, da mu je domovina ondje, gdje običnim glagolskim spomenikom hrv. roda, nebi nikako mogao na

poredito stajati uz obične hrv. spomenike niti bi im mogao biti istodoban, već bi morao radi pisma i teksta svakojako stariji biti i od najstarijega do sada spomenika hrvatske glagolštine, a po obćenitom mnienju stavlja se bar nekoliko fragmenata hrvatske glagolice čak pred konac 12. vieka; po tome dakle bilo bi i našem spomeniku najkasnije mjesto negdje u prvoj polovici 12. vieka. Kad stanemo iz bliže ogledati, kakovo je pismo našega fragmenta, naći ćemo da ima u njemu zbilja mnogo takovieh znakova, koji kao prielaz čine sa karaktera obloga (bugarskoga) u karakter uglasti (hrvatski): njihov lik ima na sebi još po nešto od naravi onoga pisma, a po nešto već nalikuje na ovo. Nu ako je naš apostolar pisan gdjegod dalje prema jugu ili istoku, bilo bi ipak moguće da je iz nešto kasnijega doba, n. pr. od konca 12. vieka ili čak iz početka 13. vieka; pak da ima samo u karakteru pisma svojih osobina, koje bi se po momemu mišljenju dale tako protumačiti, ako reknemo da je u isto doba na raznih krajevih južnoga slovinstva vladao razni karakter glagolskoga pisma. Na tu nas misao dovodi i to, što već sada imamo takovieh primjera dosta, samo kada stavimo starine glagolske roda bugarskoga naporedito uz one roda hrvatskoga. Mi bo držimo sada za istinu, da su nekoje glagolske starine roda bugarskoga pisane istom u 12. vieku; a u isto vrieme kažemo, da su na drugom kraju, na ime medju dalmatinskim Hrvati, sa sviem drugačijim karakterom glagolskoga pisma pisane glagolske starine roda hrvatskoga. Po momem dakle mišljenju moglo bi jednako priličiti istini, ako reknemo, da je u isto doba bilo još i na nekojem trećem kraju južnoga slovinstva glagolskih starina, pisanieh takovim karakterom glagolskoga pisma, koji je stajao u sredini izmedju bugarskoga i hrvatskoga te bi se mogao prozvati bugarskohrvatskim. Taj treći kraj južnoga slovinstva mogao bi biti u staroj Zeti i Diokleciji, koja je kako iz historije znamo, više puti na bugarsku državu privezana bila, a i svojim geografskim položajem leži upravo u sredini i kao na prielazu iz područja glagolice bugarske u područje glagolice hrvatske. Ja sa svoje strane podupirao bih ovu posljednju misao još i tiem, što vidim na praških odlomcih sličan primjer osobita karaktera glagolice, koja nije niti obična bugarska niti obična hrvatska; a ja nijesam od onieh, koji praškim odlomkom prisvajaju prvo mjesto medju starinama glagolskog pisma, koji ih smatraju za najstariji trag sviju glagolskih spomenika.

Paleografska narav glagolskih rukopisa do sada je još jako malo poznata i slabo ispitana: tek pojedini ljudi mogu se ponositi čas većom čas manjom vještinom u toj struci, kako im je već prilika bila, da na kojoj obilatioj zbirci prouče narav i glavne razlikosti rukopisa. Ali ovakovo znanje nije još nigdje u red dotjerano, nigdje u pravila svedeno. Toga radi neima ov čas u tom pitanju praktičnijega načina, da se s vremenom dodje do nekolike sustavnosti, nego li je pomno prikupljanje vjernih faksimilija. Ima ih više za glagolicu bugarsku, nego li za glagolicu hrvatsku; za ovu posljednju nije pače još ni ozbiljan početak učinjen. Ja pristajem uza Sreznjevskoga (обзоръ матеріаловъ для изученія славяно-рускоѣ палеографіи), te žalim¹, što nije prvi i najtemeljitiји poznavalac glagolice novijega vremena, pokojni P. J. Šafařík, bar nekoliko paleografskih faksimilija priložio k svomemu prekrasnomu djelu „památky písemnictví hláholského“, osobito za one starine hrvatskoga roda, za koje misli da su pisane prije godine 1200. Ovakieh odlomaka nabroji Šafařík u pomenutoj svojoj knjizi sedam, govoreći o njih na str. 65. ovako: „Těchto sedmero památek klademe podlé pravopisu a znaků v paleografických do prvního občasi chorvatské hláholštíny (před 1200), a sice první tři do nejstarší doby. V těchto třech starochorvatské *ⵛ* střídavě s *ı*, v ostatních, vyjma šestou, již jen na konci řádku z píseckých příčin se užívá“. Ove nam rieči Šafaříkove kažu doista, da su njemu pravopis i paleografski znaci bili kriterijem u rasudjivanju dobe i starosti glagolskih spomenika; ali uporavljanje tog kriterija nije nam iz bliže poznato, osim što se znaka *ⵛ* tiče, koji po mišljenju Šafaříkovu u najstarijih spomenicih još dosta često te po svuda mješovito uz *ı* dolazi, a u nešto malo poznijih rukopisih već riedko i to samo na koncu redka. Nu ako reknemo, da je to ona pravopisna osobina glagolskih starina, koju Šafařík spominje, pita se, a gdje su mu paleografski znaci? O tih nekaza nam Šafařík, koliko se ja opominjem, nigdje ništa, po čemu bismo kadri bili presuditi između starijih i mlađih spomenika hrvatskoga roda. I Berčić, kako se meni čini, pristajao je u tome uza Šafaříka, što

¹ A to žalim tim većma, što su se nekoje starine, kako se čini, sa sviem izgubile. Tako mi bar javljaju iz Ljubljane, da onieh preznamenitih glag. fragmenata, što ih je Šafařík naštaupao u Pamatkah, na str. 55 i 61. br. 1. i br. 5, sada više nemogu naći u Ljubljanskoj knjižnici, pače da su ih već prije više godina badava tražili.

mu je znak **Ɱ** glavnim mjerilom bio pri ustanovljivanju dobe i vieka glagolskih spomenika; kojimi se pak inače osobinami odlikuju oni njegovi iz nova otkriveni odlomci, koje stavlja u 12—13. viek, to se iz naštampanoga teksta neda razabrati¹. Vriedno je još i to spomenuti, da je Šafaříkov broj sedam u čitanci Berčićevojoj narastao već na trinaest, ali tako da samo prvieh šest odlomaka stavlja u 12. viek, a ostalih sedam u viek trinaesti.

Po mojoj misli, značenje ovieh starina trebalo bi da je u tome, što bismo iz njihove paleografske naravi kadri bili izvoditi važne rezultate za genetičku suvislost izmedju bugarske i hrvatske glagolice. Jer ako je obojemu pismu jedan početak, kao što se misli da jest; ako se hrvatska glagolica razvila iz bugarske, što takodjer priznaje većina učenieh ljudi, tada se sa sviem naravno očekuje, da će u glagolici hrvatskoj pojedina slova biti tiem većma nalična na glagolicu bugarsku, čim je spomenik stariji. Ja držim da je tomu zbilja tako. Neću da reknem za svako slovo, ali bar nekoja od njih takova su u najstarijih spomenicih hrv. roda, da imaju na sebi još nešto od davnasnjega obloga lika te nas utvrđuju u onoj misli, da se je uglati karakter glagolskog pisma razvio zbilja iz obloga. Primjera radi pominjem ovdje samo slovo **Ɱ**: ono je u fragmentu Kukuljevićeva misala (u Šaf. br. 3., podpunije u mojih „primérih“), kao i fragmentu njegova brevijara, u legendi o sv. Tekli (u Šaf. br. 4.) kad i kad još sa sviem oblo i nalično na isto slovo u bugarskoj glagolici, t. j. jošte se razgovietno razabiraju njegove sastavine, dva u jedan lik složena **Ɱ**. U istom fragmentu Kukuljevićeva misala našao sam takodjer, da je po gdje koje **Ɱ** osobita oblika; neuzdižu mu se kao u običnih kasnijih rukopisih, sva četiri stupca ili kraka sa ravne podloge, nego oba vanjska stupca nešto su kraća te nas sjećaju na bugarski lik istoga slova **Ɱ**. Da ima nešto slična i u drugih starinah, vidjet ćemo kasnije. Još bih svratio pažnju paleografa na ova slova: **Ɱ**,

¹ Može se još i slovo **Ɱ** napomenuti kao znak starine, mjesto kojega kasnije redovito stoji samo **Ɱ**; ima za tiem i u jeziku dokaza ali ti su većinom sekundarne vriednosti. Nu medju spomenicima, koje Šafařík stavi u 12. viek, ima i takovieh (bar jedan, pod br. 5. na str. 61), gdje ja nenadjoh niti **Ɱ** niti **Ɱ**; po čemu da se ovdje ravnamo? U tom slučaju bijaše Berčić oprezniji te je taj isti spomenik prenesao u 13. viek; pak je i još nekoliko drugih spomenika povukao oprezno iz 12. u 13. viek, koje Šafařík prisvajaše 12. veku. Ele upravo ovo nesigurno kolebanje najboljim je svjedočanstvom, da će nas iz tieh smetinja samo paleografija na čistac izvesti.

В, Ѣ, А, jer držim da su u najstarijih hrv. spomenicima nešto drugačija, nego li u običnim rukopisima 14. i 15. vieka.

6. Jasnije ipak nego li i koji do sada štampani odlomak glagolskih starina hrvatskoga roda, pokazuje nam razvitak hrv. glagolice s gledišta paleografskoga naš fragmenat. Poredjujući ga s faksimilijama, što ih je Sreznjevski pridodao svojem djelu: „древніе глаголическіе памятники“, nenadjoh da mu je karakterom pisma i koji drugi spomenik bilo bugarske bilo hrvatske glagolice bliži od praških odlomaka; umah do njih idu u sličnosti s našim fragmentom slova abecenarija bugarskoga i glagolite Klozova: ni u jednom od ovieh spomenika nijesu slova glagolska onako savršeno obla, kao u pravih bugarskih starinah, n. pr. u evanđelistaru assemanovu ili grigorovičevu ili u evanđelju svetogorskome¹ itd. Medju glagolskim starinama hrvatske domovine (ako već ostavimo Klovu glagolitu na stranu, prem da je po mojem uvjerenju i njegova domovina hrvatska) neima našem fragmentu bližega i srodnijega spomenika, nego što je onaj, do sada tek na pola osvijetljeni nadpis na kamenu u crkvi sv. Lucije na otoku Krku, koji je po Črničijevoj faksimiliji (u Književniku II. 1. sv.) također oblom glagolicom uklesan u kamen. Svi dakle glagolski spomenici, s kojima se naš fragmenat najvećma podudara, jesu recenzije bugarske (s nazalima, kojih ima kako se čini i na krčkom nadpisu); sam naš fragmenat odstupa od njih te je bez svake sumnje recenzije hrvatske. Pomenuta srodnost kao i razlikost vrlo je znamenita. Neupuštajući se pre naglo ni u kakvo dokazivanje, mislim samo toliko, da će naš fragmenat dobro doći svakomu kod tumačenja paleografskih osobina praških odlomaka, koji su još jednako prava zagonetka: s te strane svraćam pažnju na osobitu sličnost medju oba spomenika u nekojih slovima,

¹ Vriedno je ipak napomenuti, što nam Sreznjevski pripovieda o svetogorskom evanđelju. U tome rukopisu, koji čitav ima 288 listova, kaže on, da je 17 listova (od 41 do 57) umetnula kasnija ruka, da popuni gubitak prvašnjih listova, koje bješe netko istrgao: to se vidi i na pergameni, koja je lošija od ostale, i na pismu. Karakter glagolice na tom umetnutom komadu rukopisa znatno se razlikuje od ostalog pisma, i to valja da upamtimo, glagolska slova umetnutoga komada mnogo su uglatija od onieh prve ruke. Sreznjevski ih isporiedjuje s abecenarijem bugarskim: Начертанія буквъ на этихъ вставленныхъ листкахъ очень сходны съ начертаніями парижской азбуки, очень сходны — угловатостію формъ. Odatle se sa sviem naravno izvodi, da su medju spomenicima bugarske glagolske noviji oni, u kojih je karakter pisma uglatiji. Dakle protivno od onoga, što valja kao pravilo za hrvatsku glagolicu.

ove alfabete po paleografskoj srodnosti njihovieh slova, priznat će za celo, da naša slova sa svim prijanjaju za obrazac glagolskih slôvâ s lieve strane te da su svakomu od ona tri alfabeta na lievoj strani puno bliža i naličnija, nego li alfabetu hrvatskomu na desnoj strani. Toliko o prvom listu.

Na drugom listu predôčen je obrazac samoga teksta u pet odabranieh komada. Odabrah takve komade, za koje sam mislio, da će nam svi za jedno vjerno predstaviti sve osobine čitavoga fragmenta. Prvi je komad izvadjen s vanjske strane prvoga lista (prvih sedam redaka lievoga stupca); treći, četvrti i peti s vanjske strane drugoga lista; a drugi je odlomak s nutrnje strane prvoga lista. Koliko je vjernije moguće bilo, naznačeno je i u faksimiliji komadom pod br. 2., da je pismo obiju nutarnjih strana puno bljedje i slabije od vanjskih strana; ono je po dosta stradalo od toga, što bješe licem priliepljeno na dasku od rukopisa, o kojem govorasmo na početku. Na toj nutarnjoj strani ima još i sada mnogo kelja, kojim su mnoga slova zamrljana. Što su na faksimiliji nekoja slova kao isprebodena i po tom bljedja, to nije ni od kakve sumnje, da li su ona slova zbilja onako napisana, već tiem načinom htjede litograf da naznači, kako se ista slova i u rukopisu slabo vide, budi što im je crnilo pobledjelo ili se otrcalo, budi što su zamrljana: inače mogu reći, da je snimak posve vjeran te se može u nj litograf prilično pouzdati. I na to je gledano, da bude boja slôvâ na faksimiliji što više nalična onoj, koja je u rukopisu; lice same kože, kako je na mnogo mjesta zamrljano, neizgledje dakako onako jednako, kao na faksimiliji, već je mjestimice tamnije a mjestimice čistije i svjetlije.

8. Napokon da vidimo, u koliko sam tekst podupire ili pobija sprieda izložene misli o starini i značenju našega fragmenta. Tekst staroslovinskog apostola nije se sačuvao ni u onoliko rukopisa ni u onako znatnieh, kao tekst evangjelja; osim toga što i ima nekoliko važnieh rukopisa, nijesu nam žalibog pristupni, jer ih nije još nitko na vidjelo iznesao. Na primjer o praksapostolaru ohridskom znamo još i sada samo onoliko, koliko nam već po odavna ¹ o njemu kaza Šafarik, g. 1853 u Památkah, XI, koji je onaj rukopis stavljao u 12. viek. Ta je starina sada po svoj prilici u Odesi,

¹ Još god. 1866 u najnovijem svojem djelu „Древніе глаголическіе памятники“ tješi se Sreznjevski ovako: „Издание объясненій всей этой рукописи надобно ожидать отъ самого В. И. Григоровича!“

kamo je svu svoju imovinu sa sobom ponesao V. Grigorovič, koji je i taj rukopis na Svetoj Gori našao. Isto tako neznamo o praksapostolaru strumičkom ništa više, nego da je nekoč bio u Šafarikovim rukama te je nakon njegove smrti postao svojinom češkoga narodnoga muzeja (sr. *Catalogus librorum*, p. 108). A upravo ova dva spomenika trebalo bi najprije da su nam pri ruci, jer su to ne samo praksapostolari kao što je naš, nego još i spomenici, u kojih je ćirilica pomiješana sa glagolicom te po tome što bar s neke ruke spadaju medju ostanke glagolskog pisma, stoje svakojako i u tješnjem savezu s našim fragmentom. Ele, nemogavši njih imati, da ih poredim s našim odlomkom, bješe mi se zadovoljiti onim, što nadjoh u opisu sinodalne biblioteke od Gorskoga i Nevostrujeva, a to su ovi rukopisi: apostol tumačeni, od god. 1220 (pod brojem 95), dva praksapostolara bez tumačenja, jedan od god. 1307 (pod brojem 45), drugi od g. 1309—1312 (pod brojem 46); za tiem upotrebih kao najpoglavitiji izvor: apostolar šišatovački od g. 1324, po izdanju Miklošičevu; napokon uzeh u pomoć još dva ćirilska apostola iz zbirke Mihanovićeve: oba su pisana na koži, po svoj prilici negdje pod konac 14. vieka, jedan je recenzije srbske, drugi mješovite, bugarske i srbske. Sinodalni rukopisi označeni su u kratko znakovima: sinod. a (1220), sind. b (1307), sinod. c (1309—1312); šišatovački dolazi pod kraticom šiš., a rukopisi Mihanovićevi bit će zabilježeni kraticama: mih. bug. i mih. srb.

Uz pomoć dakle ovieh rukopisa nadam se da ću dokazati, da se je u tekstu našega fragmenta sačuvao posve starodavan prievod apostola, prievod koji je prost od svih kasnijih ispravaka, kakovieh vrlo mnogo ima u rukopisih potonjega vremena, bili oni ćirilski bili glagolski, od kojih jedni smjeraju na što veću strogost prema originalu grčkomu, drugi na veću srodnost s latinskom vulgatom. Prievod, koji je u našem fragmentu, dokazat će se, da je jošter sa sviem prost i od jedne i od druge vrsti ispravljanja te se slaže, malo ne rieč po rieč, s najstarijimi tekstovi slov. apostola, do kojih mogoh doći da ih sravnim.

Već su Gorski i Nevostrujev na obširno dokazali, da se u rukopisima sinodalne knjižnice br. 45 i br. 46 sačuvao po najviše onaj isti tekst, koji se čita u tumačenom apostolu od g. 1220, br. 95. Oba dakle rukopisa, od g. 1307 i 1309—12, predstavljaju tekst, koji se s malenimi iznimkami nepreinačen održao čak iz početka 13. vieka. Uzmu li se primjeri, navedeni u pomenutom djelu od

Gorskoga i Nevostrujeva, za osnov sravnjivanja naših, južnoslovenskih apostola, to se može dokazati, da tekst apostola šišatovačkoga stoji još sa svime na starom osnovu, to će reći da je prost od gori pomenutih ispravaka te se skoro svagdje slaže s apostolom od g. 1220, kao i s apostolima 1307 i 1309—12; nasuprot tekst od oba apostola Mihanovićeve zbirke već je gradjen na novijem osnovu te ima dosta ispravaka novijega vremena, kojih zadatak bješe očevitno taj, da se tekst prijevoda slovinskoga što bliže nategne na rieči grčke. Ova je razlikost izmedju šišatovačkoga i Mihanovićevih apostola vrlo važna za naše pitanje; po tome bo vlastni smo tekst šišatovačkog spomenika smatrati reprezentantom novijih južnoslovenskih apostola; ili da to isto drugima riečima izrečem, mjereći mi koju god starinu s gledišta kritičkoga o jedno od ova dva mjerila, o tekst šišatovački na jednoj i o tekst Mihanovićev na drugoj strani, koji se god spomenik pribije uza šišatovački apostol, bit će za cielo stariji, nego li da se je poveo u svome tekstu za kojim od Mihanovićevih apostola. Dakle da prenesemo ovo obćenito pravilo posebice na naš slučaj, reći ćemo i tu, da nam je tekst našega fragmenta priznati tiem starijim, čim je srodniji s tekstem šišatovačkim a preko njega i sa tekstem sinodalnim a, b, c; ako li pak tekst našega fragmenta većma pristaje uz Mihanovićeve apostole nago li uza šišatovački, tad se nemože priznati, da je starodavan.

9. Da to što rekoh dokazima utvrdim, imao bih najprije ispisati sva ona mjesta, gdje se apostol šišatovački slaže sa sinodalnim rukopisi a, b, c; ali nemogu toga učiniti, jer je takovih mjesta vrlo mnogo, ima ih preko stotinu, gdje sam ja sravnjujući i s ne malom mukom tražeći po rukopisih, jednako nalazio, da se apostol šišatovački slaže sa sinod. a, b, c prema onomu, što je u Gorskoga i Nevostrujeva naštampano u I str. 3' 0—312 i II. 1. str. 146—150; a mih. bug. i mih. srb. donose većinom novije čitanje, to jest ono, koje je po najvećma još i u današnjem tekstu pravoslavne crkve. Iz hrpe primjera odabrat ću ih ovdje samo nekoliko, koji su najpoučniji i najrazgovjetniji, te se nadam, da će tiem biti pomoženo ne samo našem fragmentu, kada se prije dobro upoznamo sa starinami, koje zanj kao mjerilo stavljamo, nego i samiem ovim starinam, koje nijesu još i onako nigdje karakterisane.¹

¹ Većinu naših evanđelistara, pa tako i sam tekst slovinskog evanđelja već i danas dobro poznajemo. Bit će mi dopušteno da se ovdje pozovem na

Rim. 2. 22: ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἰδωλὰ ἱεροσυλεῖς (bez varijante): qui abominaris idola, sacrilegium facis; to je preveo sin. a: **скарък-доуѣ са нѣоуѣ**, šiš. **скаредоуѣ се нѣоуѣ**; ondje ima još i u mih. app. isti prievod, na ime: **скаредоуѣн сѣ нѣоуѣ** mih. bug., **скаредоуѣн се нѣоуѣ** mih. srb. — ali u svieh kasnijih ovako: **гнѣша а са нѣоуѣ** — ovo je dakle primjer zamienjena izraza. Jednak je primjer Rim. 2. 27: καὶ κρίνει ἢ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα: et iudicabit quod ex natura est praeputium legem consummans (bez varijante); to je preveo sin. a: **родителниѣм акрокѣстниѣм законѣ конѣуакоуѣн**, šiš. **родителниѣм акрокѣстниѣм законѣ конѣуакоуѣн**; mih. bug. ima jošter ovako: **родителниѣм акрокѣстниѣм законѣ конѣуакоуѣн**, ali mih. srb. sa sviem po novome: **ѣже ѡтъ ѣстъѣства не ѡбръзаниѣ**, pa tako se i danas čita u tekstovih pravoslavne crkve. Dočim je dakle u prvom mjestu jošter pristajao jedan i drugi Mihanovičev tekst za starijim slovinskim izrazom, to je na drugome već pošao mih. srb. tragom novijega ispravljanja. Tako se odmetnuo mih. srb. još u sljedeća dva mjesta od starijega prievoda: u Rim. 7. 1: ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου: lex in homine dominatur; ovo je u sin. a., šiš., mih. bug. ovako prevedeno: **законѣ оуѣстѣтъ ѣлоуѣкоуѣ**, ali mih. srb. drugačije: **законѣ ѡбладаѣтъ ѣлоуѣка**; u I. Kor. 3. 17: εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τὸν αὐτὸν ὁ θεός: si quis templum dei violaverit, disperdet illum deus; ovo je u sin. a, šiš. i mih. bug. prevedeno ovako: **ѣѣ кѣто црькоуѣ божию ѡскврѣннѣтъ, ѡскврѣннѣтъ сего боуѣ**, ali mih. srb. **ѣѣ ли кѣто храмъ божи растанѣтъ, растанѣтъ сего боуѣ**. Smisao ovieh promjena bijaše za cielo taj, da se dokuči prievod koji će biti bliži originalu.

Osobito je za život i sudbinu slovinskoga prievoda poučno mjesto I. Kor. 7. 36: εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει: si quis autem turpem se videri existimat super virginem suam; to je u sin. a prevedeno ovako: **ѣѣ ли кѣто зѣтъмъ обрѣзѣтъмъ на свою дѣвоу мѣсанѣтъ, ѣѣ ѣстъ прехоуѣннѣа**, šiš. nešto malco drugačije: **ѣѣ ли кѣто не кѣ блѣзѣ ѡбрѣзѣ дѣвоу свою мѣннѣтъ** — nu mih. bug. i mih. srb. imaju posve drugačije: **ѣѣ ли кѣто бѣзѣ ѡбрѣзѣти ѡ дѣвѣ своѣм непроуѣѣтъ, ѣѣ ѣстъ прехоуѣннѣа**, pa tako

moje dvie rasprave, koje se tog pitanja tiču, u „Tisuénici“ i u „Uvodu“ k Račkoga izdanju Assemanova evangelistara, pak da rečem, da o tekstu staroslovinskog apostola nije još nigdje tako na obširno govoreno. A bilo bi vrijedno.

se još i u današnjem crkvenom tekstu čita. Ovdje je bez sumnje kasniji ispravak išao za tiem, da se približi originalu, i tako posta **БЕЗОБРАЗИТИ** prievodom grčkoga ἀσχημονεῖν; ali mih. bug. i mih. srb. pridržaše još ipak rieč **нрѣходлиивца** za ὑπερκαμωσ, lat. superadulta, danas pako čita se i to drugčije: **пρεкозвастна**.

I. Kor. 12. 23: καὶ τὰ ἀσχημονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσώτερον ἔχει: et quae inhonesta sunt nostra, abundantiore honestatem habent; to je prevedeno u sin. a i šiš. ovako: **и неслабообразни наши благокоуцѣнство лише имоуѣть**, ali mih. bug. i mih. srb. drugčije: **и неслабообразни наши слабообразне множанне имоуѣть**, pa tako stoji i u današnjem tekstu. I ovdje je noviji ispravak udešen prema grčkomu: **БЛАГООБРАЗНЕ** = εὐσχημοσύνη, а **МНОЖАНИИ** = περισσώτερος.

Tako je I. Kor. 9. 26. glagol πνιγεῖω, lat. pugno, preveden u sin. a i šiš. sa **расматрѣю**, а u mih. bug. srb. sa **присажоу**; neki glagolski misal Kukuljevićev iz 14. vieka ima sa sviem po latinskomu: **бороу сс**. U II. Kor. 2. 6. prevede rieč ἐπιμαίω sinod. a sa **показуи**, šiš. **показуи**, ali mih. bug. srb. ima već **запрѣщенне**, kao i danas.

Ovo su sve taki primjeri, gdje razlikosti slov. teksta neima razloga u razlikah grčkoga teksta, već u pukom nastojanju kasnijih ispravljача, da dotjeraju slov. prievod do krajnje strogosti i što veće blizine prema grčkomu izrazu.

Ali da i na kritičko gledište grčkoga teksta pogled bacimo, i ondje ima ista srodnost izmedju sinod. rukopisa i šišatovačkoga spomenika, koju opazismo do sele u prievodu; а Мihanovićeva dva apostola odustaju i ovdje po najviše od njih te čitaju onako, kako se još danas čita. To će dakle biti nova potvrda za vrlinu šišatovačkoga teksta.

Djela ap. 17. 19: δύναμεθα γινῶναι τίς ἡ καινὴ αὐτῇ ἢ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδασχά: possumus scire, quae est haec nova quae a te dicitur doctrina. Ovo je obični grčki tekst s običnim lat. prievodom; u sedmom velikom izdanju Tischendorfova novog zavjeta nepominje se pače nikakva varijanta, ali iz Gorskoga (I. 300) doznajemo, da ima ipak grčki tekst nekakvu varijantu: οὐ δύναμεθα. Po ovoj dakle varijanti prevede sin. b. c. ovako: **не можемъ разоумѣти**, pa tako se čita i u šiš.; ali mih. bug. srb. donose čitanje **можемъ**.

Djela ap. 17. 34: καὶ ἑτεροὶ σὺν αὐτοῖς: et alii cum eis. Ovdje pominje Tischendorf, da se u sedam rukopisa dodaje još ova rieč: πολλοί, а to je prevedeno u sin. b. c: **и нин съ нима мнози**, isto tako

šiš. и нѣмѣ мнози съ нѣмѣ. Ali mih. bug. srb. bez rieči **мнози** ovako : и **дрозы** съ **нѣмѣ**; tako se čita još i danas.

I. Kor. 13. 7: πάντα στέργει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει: tako je u svih grčkih takstovih; Tischendorf i nespominje nikakve varijante, pak i lat. je prievod prema tomu: suffert. U sinod. a. b. c. i u šiš. preveden je taj glagol sa: **трѣпѣтъ**; ali u mih. bug. čitamo: **вѣст љюбитъ**, mih. srb. **вса љюбитъ**, što se je održalo sve do danas u tekstu pravoslavne crkve. Taj prievod odgovara grčkoj rieči στέργει, za koju kaže Gorski da je nekoji rukopisi pominju kao varijantu običnoga čitanja.

10. Uvjerivši se u ovo nekoliko primjera — a mogao bih poredjivanje i nastaviti — da je tekst šišatovačkoga apostola svakojako starodavan, gledali mi na prievod ili na kritičke razlikosti, pa da apostoli Mihanovičevi, koliko god puti od njega odstupaju, svagdje iznose novije stvari na vidjelo, vrijeme je, da sada već u sredinu medju njih postavimo tekst našega fragmenta, da vidimo, uz koju stranu on pristaje. Rezultat toga poredjivanja, ako i nebi mogao sam po sebi mnogo odlučiti — jer su kad i kad i dosta kasni priepisi sačuvali starodavan prievod — značit će ipak vrlo mnogo, kada se pridoda k ostalim osobinam našega fragmenta. Bilo bi zbilja vrlo čudnovato, kada bi se u tom našem fragmentu sačuvala toli vanredna slova glagolska, toli riedko uredjenje teksta i još k tomu starodavan prievod, a da sama starina nebude iz davnih vremena!

Pokazujući dakle na osobine našega teksta, razlikovat ćemo ona mjesta, gdje ina samo drugačijih prievoda, od onieh, gdje ima i kritičkih pitanja: napokon reći ćemo rieč i o gramatičkim stvarih.

a) Za sam prievod valja reći, da se skoro svagdje, rieč po rieč, slaže s prievodom apostola šišatovačkoga; razlikosti vrlo su riedke, na nekih mjestih očevidno puke pogriješke iz nemarnosti. Ova srodnost medju prievodom našega fragmenta i teksta šišatovačkoga neima dakako velika značenja ondje, gdje se jednak prievod svuda čita; ali je tiem znatnija na onakih mjestih, gdje ostali tekstovi od njih odstupaju te donose prievod ispravljen. Velim prievod ispravljen za to, što se može pojedince dokazati, kako je u kasnijih rukopisih mjesto dojakošnje slobostine dotjerivan tekst slovinski upravo robskom strogošću prema grčkomu.

Evo najznatnijih ovakih primjera:

II. Kor. 6. 4: ἐν στενωχορίαις: in angustiis; u frag. kao i u šiš. prevedeno riečju: **кѢ ТОУГАХЪ**; kasnijim ispravljачем učini se taj izraz nevaljalim te ga zamieniše ovako: mih. bug. **кѢ ТЕСНОТАХЪ**, mih. srb. **кѢ ТЕС'НОТАХЪ**. Taj grčkoj rieči bliži izraz osta sve do danas. U paralelnome mjestu II. Kor. 12. 10 preveđe šiš. ἐν στενωχορίαις i opeta riečju **кѢ ТОУГАХЪ**, a mih. bug. **кѢ ТЕСНОТАХЪ** i mih. srb. **кѢ ТЕС'НОТАХЪ**.

I. Kor. 14. 23: ἵτι μίνεσθε: quod insanitis; šiš. i frag. prevedoše: **и́ко зли се дѣєте**; mih. bug. i mih. srb. ispraviše taj prievod te uzeše poznatiju rieč **ѢСОВАТИ СѦ**, i to: mih. bug. **и́ко ѢСОВАЮТ' СѦ**, mih. srb. **и́ко ѢСОВАЈУТ' СѦ**. Slično je tomu u djela ap. 12. 15: μίνη preveo šiš. **ненстока ли ѣси**; mih. bug. srb. već po novijem: **ѢСОВАЮЩИ ли сѣ**, a Vostokov pominje u svom rječniku prievod nekogoga apostola iz 13. vieka, koji jošter ima onaj najdav-niji prievod: **зла ли сѦ дѣиши**.

Gal. 5. 22. prevedoše fr. i šiš. μακροθυμία riečju **трьпѣниѣ**, ali mih. bug. srb. **длѣготрьпѣниѣ**, da bude bliže grčkomu; isto tako što je u st. 26. καρόδοξοι prevedeno u fr. šiš. riečju **вѣлиу́ли**, to bi kasnije ispravljeno da bude prema grčkomu, u rieč: **тырѣславьныи**: tako ima mih. bug. srb. i današnji tekstovi.

II. Kor. 6. 8: διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας: per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam. U grčkom tekstu nepominje Tischendorf nikakove varijante; a ipak je drugačije prevedeno to mjesto u šiš. i frag., nego li u mih. bug. srb. U šiš. i frag. čita se ovako: **слакою и дослѣдениѣмъ, хвалѣниѣмъ и глѣдениѣмъ**; ali mih. bug. srb. ispraviše **дослѣдениѣ** u **бѣз'уѣстнѣ**, da bude bliže grčkomu ἀτιμίας: a mjesto **хвалѣниѣ** uzeše **благохвалѣниѣ**, da bude podpuno prevedena grčka rieč: εὐφημία. Po tome glasi prievod u mih. bug. ovako: **слакоѡ и бѣз'уѣстиѣмъ, глѣдениѣмъ и благохвалѣниѣмъ**.

Ephes. 6. 12: πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας. Ove dvie rieči prevedoše frag. i šiš. jednako, riečima: **власть** i **владнѣство**, ali mih bug. i srb. prevodi ἀρχή sa **павало**, a ἐξουσία sa **власть**; taj prievod, ili da bolje kažem, ispravak osta sve do danas. Budući da je lat. prievod за ἀρχή uzeo princeps (adversus principes et potestates), s toga je i misal glagolski 14. vieka ispravio svoj prievod u: **на князи и властѣ**, sr. moje „priměre“ II. 28.

Ephes. 1. 16: οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν: non cesso gratias agens pro vobis. Ovdje kao i Kolos. 1. 12. preveden je grčki glagol εὐχαριστεῖν našim **хвалѣти** (**сѦ**) toli u šiš. apostolu koli u našem

fragmentu; nasuprotiv noviji rukopisi donose već ispravak, koji bliže odgovara grčkoj rieči te prevode εὐχαριστεῖν glagolom: **БЛАГОДѢРИТИ**. Dakle prema šiš. i fr. **НЕ ПРЕСТАЮ ХВАЛЕ СЕ ПО КАСЬ** isporedi mih. bug. **НЕ ПРЕСТАЖ БЛАГОДАРА О КАСЬ**; a prema šiš. **ХВАЛЕЦЕ КОГА** ili fragm. **ХВАЛИМЪ**, poredi mih. bug. srb. **БЛАГОДАРАЦЕ**.

Kolos. 1. 12: εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων: in partem sortis sanctorum. To je prevedeno u fragm. ovako: **КЪ ПРИУСТЕНЕ РЕДОУ СВЕТИХЪ**, šiš. samo malko drugačije, na ime mjesto **СВЕТИХЪ** ima **СВЕТИМЪ**; ali mih. bug. srb. prevode **μέρις** riečju **УСТЬ** (**УАСТЬ**), a **κλήρος** riečju **НАСЛѢДНЕ**. Čini mi se, da je ovo potonji ispravak, za što se još i u današnjih tekstovih ova rieč **НАСЛѢДНЕ** čita. Sr. takodjer za dokaz toga Gorski II. 1. 163.

I. Kor. 15. 41: ἀστὴρ γὰρ ἀστéρος διαφέρει ἐν δόξῃ: stella enim a stella differt in claritate. U starijih rukopisih preveden je glagol διαφέρειν našim **РАЗЛАЖАТИ СЯ**, i za to stoji u šiš. i frag.: **ЗВЕЗДА КО ЗВЕЗДАК РАЗЛОУМЕТЬ СЯ КЪ СЛАКЪ**, u sinod. b. c. malko drugačije: **ЗВ. Б. ЗК. РАЗЛОУУАСТА СЯ КЪ СЛАКЪ**; nu mih. bug. srb. upotrebise za διαφέρειν rieč **ИЗОБИЛОЖАТИ**, kao i tekst podpune ćirilske biblije (sr. Gorski I. 154).

Ephes 1. 17. prevedoše šiš. i frag. αποκάλυψις riečju: **ИСКЛЮЧЕНИЕ**, mih. bug. bliže grćkomu: **ОТКРЫТИЕ**; tako je i danas u crkvenom tekstu. Ephes. 1. 18: ἐν ἐπιγνώσει: in agnitione, prevode frag. i šiš. **КЪ РАЗΟΥМЬ ИГО**, a mih. bug. i opet bliže grćkoj rieči: **КЪ ПОЗНАНИЕ ИГО**. Kolos 1. 14: τὴν ἥρεσιν τῶν ἁμαρτιῶν: remissionem peccatorum, u šiš. i frag. prevedeno riečju **ОТЪДАННИЕ**, a to je stariji prievod, koji se još i u jednom sinodalnom rukopisu sačuvao (sr. Gorski II. 1, 163); u novijih tekstovih, a tako i u mih. bug. srb. dolazi mjesto toga rieč: **ОСТАВЛЕНИЕ**. Sr. još I. Kor. 14. 24 ἰδιώτης u šiš. i fr. **НЕРАЗΟΥМНИКЪ**, a u mih. bug. kao i danas, **НЕВЪЖДА**.

Ephes. 5. 18: ἐν ᾧ ἐστὶν ἀσωτία: in quo est luxuria; to je u frag. prevedeno: **КЪ НЕМЪЖЕ ЕСТЬ БЫЛОУДЪ**; dočim ovako isto prevode i mih. bug. i mih. srb., imaju nekoji sinod. rukopisi: **НЕСТЬ СПАСЕНИЯ**. Sr. Gorski I. str. 308.

Ephes. 6. 11 prevedeno je πρὸς τὰς μεθοδίας τοῦ διαβόλου: **КЪНЕЗЕМЬ** (pogrješno m. **КЪЗЕМЬ**) **НЕПРИБЪЗЪНИНАМЪ** u fragmentu, što je čak bolje još nego li u šiš. **НЕПРИБЪЗЪНИННОМЪ**; ali mih. bug. srb. zadržāše: **ДИАКОЛИМЪ**, kao i danas što se čita. Već je Šafařík (urspr. 37) opazio, da je **НЕПРИБЪЗЪНЪ** kasnije obično izmijenjeno u **ЛЖАКЪТИ**, **САТНА** и **ДИАКОЛЪ**. — Ephes. 6. 15: ἐν ἰτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου, nije rieč

ἐπαγγελίαν prevedena u šiš. i u frag., već je pridržano **БЛАЖЕНЫЕ** (**БЛАЖЕНІЕ**), ali u mih. bug. srb. kao i danas, čita se prievod **БЛАГОУСЛОВІАНІЕ**.

Gal. 6. 1: dolazi u frag. poznata glagolska rieč **ИСТЕРЪ** m. **ИСТЪИ**: **къ естерое прегрешение** šiš. i frag. a mih. bug. srb. **къ некое**. O tim riečicama poredi, što je kazano u „Uvodu“ k assem. evangj. str. LXXI.

Ima nekih vrlo sitnih razlika, koje su upravo toga radi znatne, što dokazuju kako se je kasnijim ispravljanjem slovinskoga teksta prema grčkomu, grišilo protiv naravi slovinskog jezika. Takav je primjer u našem fragmentu II. Kor. 7. 1: ἀπὸ παντὸς μόλου τοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, što je dobro prevedeno u fr. i šiš. adjektivima: **ОТЪ ВСАКОЕ СКРВЛИИ ПЛЪТСКНЕ И ДОУХОВННЕ**; nu kasniji ispravljajući nadjoše, da to nije dosta strogo, već da valja ostaviti i u slov. prievodu genitive, te se tako čita u mih. bug. i srb. **ПЛЪТИ И ДОУХА**. Sličan je primjer Kolos. 1. 13: ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, što je u frag. i šiš. liepo prevedeno: **ОТЪ ВЛАСТИ ТМЪННЕ**, ele mih. bug. srb. ispraviše iz valjaloga na nevaljalo: **ОТЪ ВЛАСТИ ТМЪ**!

11. Mimoišav ostale razlikosti, jer su manje važne, prelazim

b) na gledište kritičko, koje nemože doista puno značiti u toli kratku odlomku, gdje se malo prilike pruža razlikam teksta, da izadju na vidjelo; ipak su nekoja mjesta spomena vriedna.

Naš se fragmenat podudara s tekstom šišatovačkim, a oba donose čitanje, koje nije obično u ostalih rukopisih, kojega ni danas neima u slov. tekstu, u ova četiri primjera:

Kolos. 1. 14: poslije rieči **О НЕМЪЖЕ НИМАМЪ ИЗЪЯВЛЕНІЕ** nečita se u frag. i šiš. onaj dodatak, koji donose mih. bug. srb. i današnji tekstovi pravoslavne crkve, na ime: **КРЪКНЮ ЕГО**. Istoga dodatka neima ni u sinodolnih rukopisih, sr. Gorski I. 300. Tischendorf pominje u tumaču kritičkom, da stariji i bolji rukopisi grčki onaj dodatak takodjer izostavljaju, kao i sveti ocevi latinski.

Ephes. 6. 12: čita se u frag. i u šiš. **ВЪША БРАЊЪ**, ali mih. bug. srb. **НАМЪ БРАЊЪ**, danas **НАША БРАЊЪ**. Kritički aparat Tischendorfov dokazuje, da su rukopisi grčki podijeljeni medju ἡμῶν i ὑμῶν; latinski skoro svi: nobis.

Gal. 5. 24: fragm. i šiš. donose ovaj prievod: **ОНИ ЖЕ ХРИСТОУ НСОУСОУ ПЛЪТЪ РАСПЕШЕ**, u mih. bug. srb. ima samo: **ХРИСТОВИ**, pa tako je i u današnjem tekstu crkvenom. Ovdje dokazuje Ti-

schendorf, da najstariji grčki rukopisi dodavaju ἡτοῦ, ali većina italjskih rukopisa i vulgata izostavlja tu riječ u prievodu.

II. Kor. 6. 2: **се нинѣ крѣме приѣтно** fragm. i šiš prema grčkomu δεκτός, ali mih. bug. srb. **благопрієтно** prema običnomu grčkomu εὐπρόδεκτος.

Naš se fragmenat razlikuje od mih. bug. i mih. srb., ali se ne zna, kako je u šiš. apostolu bilo, na ova dva mjesta:

Ephes. 5. 19: **въ псалмѣхъ и въ пѣнихъ поюще и прѣпоюще въ срьдѣцѣхъ вашнхъ господехъ**, to je prievod našega fragmenta; ovoga mjesta neima u šiš. apostolu, jer onoga lista, na kojemu je to bilo, nestaje, sr. apostolus, ed. Miklošić, str. 47. Prije nego li upitamo, kako je taj prievod postao, kazat ću, kako je ovo isto mjesto prevedeno u mih. bug. srb. U mih. bug. čita se ovako: **въ п'салмѣхъ и пѣнихъ и пѣснѣхъ д'хов'нихъ въспѣвающе и поюще въ срьдѣци вашемъ господехъ**; u mih. srb. **въ псалмѣхъ и пѣнихъ и пѣс'нѣхъ доухов'ни'хъ въспѣвающе и поюще въ срьдѣци вашемъ господехъ**. Ovo je vjeran prievod običnoga grčkoga teksta: ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ. Isporediv tomu tekstu prievod, koji se čita u fragmentu, nalazimo da je ondje izostavljen prievod grčkih riječi: καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς; Tischendorf ipak govori samo o izostavljanju riječi πνευματικαῖς, ali da bi se i gdje καὶ ᾠδαῖς izostavljalo, toga on nespominje. Prievod u fragmentu: **поюще и прѣпоюще** imao bi odgovarati grčkim riječima: ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες. Osim toga dokazuje Tischendorf, da ima zbilja mnogo rukopisa grčkih, koji pišu ἐν ταῖς καρδίαις.

Ephes. 5. 17. fragmenat donosi **кома кожнѣ** prema grčkomu τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, što se čita u mnogo grčkih rukopisa i skoro svih italjskih prievodih; ali mih. bug. srb. čitaju **кома господня** po grčkome τοῦ κυρίου.

Naš fragmenat donosi čitanje, kakova neima ni u šiš. ni u mih. bug. srb. na ova dva mjesta:

I. Kor. 15. 39: **нѣ нна оубо уловѣкомъ, нна же скотомъ, нна же пѣтицамъ, нна же рибамъ**, ovako je u našem fragmentu i to se čita u najvrstnijih grčkih rukopisih; ali ima i takovih grčkih rukopisa, koji меу ἰχθῶν pred riječ πτηνῶν, i taj način grčkoga teksta sliedi mih. bug. srb. i čak šiš., pišući ovako: **нна же рыбамъ, нна же пѣтицамъ**. Neće biti suvišno, ako rečem, da se tako čita i u današnjem tekstu pravoslavne crkve.

Gal. 6. 2 mjesto **и тако сѡбнѣуѣте**, što se čita u šiš. mih. bug. i srb., donosi fragmenat **и тако сѡбнѣуѣте**, što za cielo bolje odgovara grčkomu *ἀνακληρώσατε*, prem da Tischendorfov tumač dokazuje, da ima i gotski prijevod upravo onako kao da je čitao impletis m. impleatis.

Samo na jednome mjestu pristaje mih. bug. uza tekst našega fragmenta, gdje je u šiš. ap. drugačije, a to je Ephes. 1. 20: u šiš. **на небесѣхъ** prema grčkomu *ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, a frag. i mih. bug. po grčkom *ἐν τοῖς ἐπουρανίοις*: **на небеснѣхъ**: tako se još i danas čita.

Izostavljeno je u našem fragmentu nekoliko rieči u Gal. 5. 22, gdje se samo čita: **люби, радость, миръ, трѣпѣние**, a izostavljene su ove rieči (po šiš.): **благость, благодѣтели, вера, кротость, трѣзвеніе**; tomu neima razloga u grčkom tekstu. Isto je tako Kol. 1. 12 u tekstu: **хвалѣмъ и отѣца** izostavljena rieč **кога**, kao što svjedoči samo **и**, koje bi inače suvišno bilo. Nije nego puka pogriješka, što se I. Kor. 15. 39 mjesto **таже** (*ἡ αὐτῇ*) čita **такоже**, a 15. 40 **ни** m. **и**; što je 15. 42: izostavljena riečca **и**; što je Gal. 4. 24 izostavljen predlog **съ** pred **страстѣми** (gr. *σὺν τοῖς παθήμασι*), a stih 16, 1: **кротость** m. **кротости**, itd.

12. Napokon da priedjemo na gramatičke stvari.

c) Jezik našega fragmenta jest obično narječje starobugarsko, dotjerano prema fonetičkim osobinam narječja hrvatskoga. Po jeziku upravo i spada ovaj spomenik medju nedvojbene ostatke crkvenoslovenske književnosti roda hrvatskoga; o čemu ako bi tko sumnjao, gledeći na karakter glagolskih slova, a ono će svaku sumnju raspršati karakter jezika.

Ovaj dakle fragmenat neima nigdje samoglasa nosnih (nazala) nego mjesto njih svagdje redovite zamjenike, naše samoglasе *e* i *u*. Protiv toga pravila nije baš nigdje pogriješeno. Za primjer spomenut ću samo rieč *pričestie* prema stbg. **прѣчѣстїе**, i *razljučacъ* se prema stbg. **разлѣчѣтъ се**. Što je u ovoj drugoj rieči nazal **ж** zamienjen jotovanim suglasom *ju* mjesto prostoga *u*, to je upravo fonetička osobina najstarijih glagolskih rukopisa, koja što dalje to više iščezava. Ja sam o tome govorio u uvodu assemanova evangelistara (izdanje Račkoga), str. XVIII dokazujući množinom primjera, da je u starobug. spomenicima ova zamjena najobičnija iza palatalnih suglasа pak da se i to, kao što mnogo drugo, iz starobugarskih glagolskih spomenika uvuklo u starohrvatske i ovdje

sve polagahno nestajalo. Vriedno je spomenuti, da se i u glag. Cloz. ed. kop. redak 133 čita: **дѣ не разлѣкуаѣтъ се**. Pomenuti primjer našega fragmenta, što se tiče jotacije, nije osamljen, nego ga znamenito podupire a moje rieči iznovice potvrđuje ono, što se čita na str. 4. stup. 2. red 16 **исплѣнајуштѣмѣ** (**исплѣнајуштѣмѣ**). Ovaj je oblik dvojako važan: prvo radi toga, što je poslije palatalnoga suglasa stavio jotovani samoglas, kao i u onom predjašnjem primjeru; drugo, što je sačuvao pravi dativ sastavljene deklinacije, gdje znamo da inače upravo dativ spada među onakve padeže, koji su prvi izravnali svoj oblik sa pronominalnom deklinacijom. Sr. u mojih Priměrih II. str. 72 op. 13 i Uvod k assem. jevangj. str. XXXII.

Mjeste **и** (*y*) stoji svuda po fonetičkoj naravi hrvatskoga jezika samoglas *i*; gdje bi prema starobugarskomu **ѣи** imala doći dva samoglasa *ii*, ondje se stežu oba u jedan *i*. Ovakoga se stezanja drže već najstariji glag. spomenici u *ii* i *aa*; sr. naše primjere **въ пѣниѣ** (m. **пѣниѣ** od nom. **пѣниѣ**), *takovago* m. **такоуаго**. Gl. moju gram. hrv. j. §. 34. 1.

Mjesto dva starobugarska poluglasa dolazi u našem fragmentu samo jedan **ѣ**, i to u jeditome znaku glag. **ѣ**; ali je znamenito, kako se taj poluglas ovdje upotrebljava. Najprije valja znati, da nije nigdje zamienjen samoglasom *a* ili *e*, čemu ima inače bar pojedinih primjera i u najstarijih glag. spomenicima roda hrvatskoga. Na pr. u hom. ljub. *na* (m. **на**) *sa* (m. **са**), *dešterē* (m. **дѣстерѣ**) i hom. ljub. 2. po dva puta *meč*; ali u našem fragmentu čita se **мѣчѣ**, prem da je i u apostolaru strumickom i u mih. bug. **мечѣ**. Za tim stoji pravilo, da nije poluglas nigdje izostavljen, gdje mu je po pravilu mjesta, van ako je rieč abrevijaturom pokraćena. Nu važnost toga pravila gubi se gotovo sa svim, kada k tomu dodamo treće, da je u našem fragmentu vrlo često poluglas i onamo stavljen, gdje mu nije nikako mjesta. Ja se neopominjem u čitavoj starobugarskoj književnosti toli čudnovata običaja, kao što ga puka dva lista našega fragmenta u tolikoj množini iznose na vidjelo. Skoro da i neima dva suglasa zasebice, a da ih nebi rastavljao poluglas; osobito na početku rieči te ako dolazi muta cum liquida. N. p. priedlog **при**, **про**, ili čestica **прѣ** pišu se redovito sa umetnutim **ѣ** kao **пѣри**, **пѣро** i **пѣрѣ**, tako: **пѣрѣди**, **пѣриѣти**, **пѣриѣтно**, **пѣрѣгѣрѣшеніѣ**, **пѣрилѣгаѣмѣ се**, **пѣрепоѣсанѣ**, **пѣримѣте**, **пѣрѣстају** **пѣрѣмудрости**, **пѣросѣчѣстѣніѣ**; a uza to i drugačije

u hrpi suglasnoj *pr*, kao u rieči *pravica*, *pravica*; za tiem u *br*, *vr*, *gr*, *dr*, *kr*, *tr*, *čr*, kanoti: *obraz*, *vrēme*, *gvrēhov*, *drug*, *država*, *krēpost*, *krēvi*, *krēlost*, *skrēli*, *čvrēšla*. Isto valja i kod druga dva suglasa, n. pr. ako je na drugome mjestu *l*, kao u *blud*, *oblēcite*, *vlastem*, *čvlenič*, *slava*, *poslušah*, *iskrpnaite*, *šlēm*: ili ako su baš i oba suglasa istoga roda, kao *sv* i *st* u: *svoe*, *svēti*, *słati*, *słtanēte*, *dosłtočnič*, *słtrah*, *očisłtim* se. Najposlije rastavljeni su i priedlozi od svojih osnova: *raskpeše*, *iskkušēn*, *izbavi*, *vzamožete*, itd. Redji su primjeri, da nije *ь* umetnut, kao: *bran* (vazda bez *ь*), *bratie*, *greduštim*, *pričestie*, *protivu*, *protiviti se*, *prēgršēnič*, *prēžde*, *bljudi se*; pače jedna te ista rieč piše se sad ovako, sad onako, kao: *slava* i *slava*, *nepričeznini* i *nepričezninam*. Gdje što može biti da nije poluglas toga radi umetnut, što su oba slova (konsonanta) svezana grafički u jedan lik, kao kod *tv*, *zv* i *zd* (u *zvēzda*) itd.

Dvoglas *ѣ* samo je dva puta zamienjen samoglasom *e*, u imperativu *budem* m. *budēm*, ali za to ima na drugom mjestu pravilno: *ne budēte*; i u *primete* m. *primēte*. Nu s druge strane fragm. ima pravilno *stanēte*, gdje se u šiš. čita *СТАНТЕ*. Budući da u glagolici zastupa *ѣ* takodjer vriednost izgovora od *ja*, s toga nije dobro pisano: *vola božič* m. *volē božič* (КОЛА изг. КОЛА, m. КОЛЕ); nu takovieh primjera ima upravo u najstarijih spomenicih više, nego li u kasnijih, kad su već u tome pisari izvježbani bili.

Suglasi upotrebljuju se skroz pravilno; *ѣ* nije još nigdje izmienjen hrvatskim *j*, kao u kasnijih glag. spomenicih. Grčka rieč *ἑφεσιος* pisana je jedan put: *ѣписѣи* (к *ѣписѣомъ*), drugi put: *ѣписѣи* (к *ѣфи[сѣомъ]*); ono je prvo osobina hrvatska: tako se u prastarom odlomku glagolskom (Berčić, Čit. str. 33) čita *Paraona* prema grčkomu *Φαρζώ*, ili u prastarom komadu ćirilske listine u Mikl. br. 11: *Пѣлиѣ* m. *Фѣлиѣ*.

Oblici gramatički ne samo da su posvema pravilni, nego ima čak nekoliko takovieh, koji služe obično za dokaz starine. Ovamo spada osobito nesigmatički aorist, prva osoba: *pomog* prema šištovačkomu: *помогохъ*. Apostol mih. bug. i mih. srb. kao i apost. strumički pišu *помогохъ*. Da je oblik *помог* starodavniji nego li *помогохъ*, o tom neima sumnje; a isto se tako znade, da se ovakav stariji oblik samo u starijih, i to glagolskih, spomenicih sačuvao. Ovu istinu potvrđuje historija naših književnih starina; jer nijesu riedki

primjeri, gdje je u kasnijih spomenicima aorist nesigmatički ispravljen u oblik sigmatički. Ja držim također oblik: *o yecomy* za redji i manje običan, te bi ga kasniji glagolski spomenici za celo ispravljali u: *o yemy*. Participij *vysskrěš* pravilniji je, nego li u šis. *vysskrěsen*, jer u grčkom nema artikula, već samo ἐξέρχεται. O dativu *isphnajuštjumu* bijaše govor već sprieda. Za glag. spomenike hrv. roda važno je također spomenuti kao dokaz starine nom. množine *dnie*, mjesto čega obično stoji *dnii*; za tieu genitive: *redu* i *miru*, kao i lokal *vy greduština*, kojemu ima vrlo malo primjera, budući da je naš jezik volio već iz rana preskočiti u pronominalnu deklinaciju, na *em*. Sr. ipak u Tekli: *o tština* učeni, pri puti *greduština*.

Tekst dakle našega fragmenta neprotivi se ni malo tomu, ako reknemo da imamo pred sobom ostatak od vrlo stara rukopisa; jer je prievod onakav, kakav u najstarijih spomenicima teksta apostolskoga, a i pojedini oblici gramatički iznose samu starinu na vidjelo. I onomu znamenitomu umetanju poluglasa, gdje mu nije mjesta, ima po dosta srodnih primjera u najstarijih ćirilskih listinama 12—13 vieka, osobito u onieh, koje nijesu strogo srbske (istočne) već sa juga ili zapada. Sr. n. pr. u Miklošića Mon. srb. br. 4: *звѣди, развѣкѣ, примыскал, осынь*; br. 11: *радославникъ, коле-славникъ, тихославникъ, драгвнъ, расътникъ, сътражъка*; br. 26: *сѣмо, клѣсѣмо*, br. 31: *тѣрѣхъ сѣдѣ*, br. 35: *окрѣтосѣмо, нѣсѣати*, br. 38, 39, 56, *нѣсѣати*; osobito medju predlogom i osnovom: *нѣсправка* br. 23; *нѣсмаде, нѣсхлѣна* br. 38; *нѣнзымерити* br. 9; *развѣратитѣ* br. 35, 39; *звѣкратити, зсѣхотѣ* br. 42; čak: *кладиславка* 37, *поставлямо* 42, *рекли* 43 itd. Sr. također Majkova ist. srb. jezika str. 360.

Kad je već ovaj članak napisan bio, stiže mi iz Praga priepis onieh mjesta strumičkoga apostolara, koja su se u našem fragmentu sačuvala. Na tome se zahvaljujem g. A. Pateri. Budući da je taj apostolar po mišljenju pokojnoga Šafaříka budi posredno budi neposredno iz glagolice prepisan (sr. Památky str. XII), a veli se da je vrlo star, na ime od konca 12. ili početka 13. vieka, to mi bijaše vrlo mnogo do njegova svjedočanstva, da vidim, mogu li se najpoglavitiije osobine našega fragmenta i ovim spomenikom potvrditi. Da je tomu zbilja tako, dokazat će izvod najvažnijih mjesta iz mojega priepisa, idući onim redom, kako je tekst u našem fragmentu razredjen.

List 45. prednja str. red. 16—18: глѣть бо въ время при-
атно посажаша тебѣ. и къ днѣ спасеніи помогох ти: *Za oviem
sliedi umah: ni jedinogo že ni o yessom že: dāare prtykaniie:*

List 45. p. str. r. 21—24: яко бѣа слагн въ трытѣни мнозѣ:
и къ скръбехъ и бѣдахъ въ напаестхъ и темнищахъ: и къ нестрое-
нихъ: и къ трѣдехъ:

List 45. zadnja str. red. 4—6: въ оражи праведнымъ: деснымъ
и шенымъ: славою досажениемъ: яко и мстѣхъ истиннымъ:

List 45. zad. str. r. 20—22: къ бѣнѣ възглазъ азики: снидеть
стери: неразумыни: нехъренъ обмануахъ всьми: кстахъзхъ сѣ
ѿ всѣхъ:

List 46. prednja str. red. 9—11: ѿбѣтованіе: възлюбаси
ѿчастни сѣ: ѿ всѣа скръны пльтьскѣа твораще стына въ
страхъ гни:

List 46. pr. str. red. 12—14: Брѣ не къска пльть: на та же
пльть нѣа уакомъ: нѣа же скотомъ: нѣа же птицамъ: и тѣлеса не-
бсилѣ: и тѣлеса земнаѣ:

List 46. pr. str. red. 16—20: нѣа слава мѣхъ: нѣа слава звѣз-
дамъ: звѣзда бо ѿ звѣзи разлауаесть сѣ къ славе. тако и
вскръшеніе мртвхъ: състь с въ тѣлинѣ. и встаетъ къ нестѣлинѣ:

List 34. zad. str. r. 1—7: яко дѣи зѣи сѣ. сего ради неки-
ванте безумни: на разумѣвааще что естъ коле гнѣ: не опи-
ванте сѣ кнпомъ въ немже ест владѣ на пауѣ испльненіе сѣ дѣа
ста: глаше въ себѣ: къ пльмѣхъ и пѣнѣхъ дѣокиныхъ: поаще и
къспѣвааще гни къ срѣхъ кашнихъ:

List 51. zad. str. r. 1: трытѣние (prema *μικροβουλία*) . . red 3.
нѣсть закона: red. 4. ѿки же хѣ нѣа пльтна распахѣ: страстѣми
и похотѣми . . red. 5. къ дѣоу прилагасѣ сѣ: не бѣхъмъ вознѣаки . .
red. 8. аще прѣже въплдетъ уакомъ: въ единно прѣгрѣшеніе . .
r. 10. блюди себе: еда и ты искъшенъ бѣдени: . . r. 11. другъ друга
таготы носите: и тако сконѣуаванте законъ . . .

List 51. zad. str. r. 15—21: ѿбѣцанте сѣ къ всѣ ораженіе бѣнѣ:
моци камъ стати: протѣка къ зѣнемъ неприяѣзѣниномъ: яко нѣсть
каша бранѣ къ крѣни и пльти на властѣмъ и къ клауѣсткомъ:
и къ миродрѣжителемъ тѣхъ кѣка сего: къ дѣокиѣ и злобѣ поне-
бесинни: сего ради къ зѣмѣте късѣ ораженіе бѣнѣ: . . r. 23. прѣнок-

сани урѣсла вѣша истинна . . г. 24. въ зготованіе ескѣне мнѣх:
надо вѣсти и пріемше . .

List 52. pred. str. г. 3: и мѣуѣ [—]доховны . . . red. 5. брѣ [—]непрѣ-
стаѣ ѿ вѣсѣ: хвала [—]память вѣмъ творѣ . . . red. 8. прѣмѣдрость:
ѣвленіе [—]разумъ его: . . г. 10. бгѣтьство [—]слави . . г. 11. и что
прѣспѣше [—]вѣличѣство: [—]силы его . . red. 12—14: по [—]даѣнію
дрѣжатъ [—]крѣпости его: [—]ажѣ [—]сѣдѣ ѿ христѣ: [—]вскрѣше-из-мртѣхъ: по-
сѣженъ ѿ [—]деснаѣ себе на [—]небѣхъ:

List 52. pred. str. г. 22: [—]исполнѣиши . . г. 24. брѣ [—]хвалниъ
бѣ [—]ѿца: [—]призѣвѣшаго [—]вн: въ [—]пріѣстѣе [—]радѣ [—]стыи . . .

List 53. zad. str. г. 1: [—]изѣвѣи ны: ѿ [—]власти [—]темныѣ . . .
г. 3. [—]изѣвѣленіе и ѿставленіе [—]грѣхомъ.

Riedko slov. pismo u vatikanskom rukopisu.

*Priobćio u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 16 listopada 1867*

PRAVI ČLAN DR. FRANJO RAČKI.

U vatikanskoj je knjižnici rimskoj među slovenskimi rukopisi pod br. VII. kodeks na kvieru u 16-ni, koj je na se obratio pozornost slavista, koji su ga do sada vidjeli. Taj rukopis prvi napominje Mato Karaman (*Considerazioni* c. 138), koj veli, da sadržaje saltjer, deset pjesni, službu bl. bogorodice po grčko-iztočnom obredu, a da je pisan tako sitnim i starim pismom, da mu je teško u slovenštini naći premca. Poslije Karamana pregledà taj rukopis vilnanski kanonik Mihajlo Bobrovski, kada se je godine 1820 bavio u Rimu. On je učenomu B. Kopitaru o tom pisao ovo: „našao sam takodjer rukopis na kvieru u 16-ni, čisto pisan, sadržavajući saltjer i akathist, jezikom do duše slovenskim, ali pismom na čudnovati način prenapravljenim iz ćirilice; dočim predstavlja pismena azbuka malo ne sva promienjena ili bolje osakaćena tako, da pisac ma tko on bio, htjede brzopis nasljedovati. Rukopis je podunavske recenzije; kašnje dobe“. Ovaj dopis vilnanskoga kanonika prihvati slavni J. Dobrovski (*Instit. linguae slav. XIV.*) bez svake primjetbe. Isti je kanonik na listu dodanom ovom rukopisu ovako ga u kratko opisao: „codex membranaceus in 16-mo, seculi forte XVI, fol. 130, in medio mutilus. Continet psalterium cum canticis, quae etiam in codicibus graecis psalterio adduntur, preces ante et post communionem et hymnum acathistum seu laudes b. V. M. in fine paschalia Damasceni. Ad codicem antiquissimae et optimae notae exaratus tempore, quo libri veteris testamenti slavici in versus sunt divisi. Singularis est forma litterarum, quam ex abbreviato cyrillico caractere refictam esse neminem fugit, quicunque ad id animum intendit“.

Ovomu je rukopisu njetko na čelu napisao: „psalterium rhenum vel illyricum caractere cyrilliano“ — nadpis doisto nespretan. Inače je sav rukopis jednom rukom pisan, istim takodjer pismom, samo što je na str. 114 trinaest redaka pisano običnom ćirilicom u molitvi poslije pričesti, i što su prva pismena svakoga redka te iste azbuke.

U prilogu k ovomu izvješću dodajem (pod A) točan ali slabodnom rukom učinjen snimak pisma ovoga rukopisa str. 78 sadržavajući psalam 109; a da sam štilac uzmogne pismo našega rukopisa s običnim ćirilskim sravniti, dodajem izpod snimka azbuku (pod B) izvadjenu iz istoga rukopisa. Osim toga ovdje prepisujem taj odlomak starijim ćirilskim pismom i to od slova do slova sa svimi kraticami ¹⁾.

1. ПСАМ. ДѢД. РѢ.
2. РЕЧЕ ГСД ГСКИ МОЕМЪ. СЪДѢ Ѡ ДЕСНЮ МЕНЕ.
3. ДОНДѢЖЕ ПОЛОЖЮ КРАГЪ ТВОЕ. ПОДНОЖЬЮ ПОГАМА ТВОИМА.
4. ЖЕЗДЪ СЛЪЗЫ ПОСЛЕТЪ ТѢ ГСДЪ ѠТ СІОНА . . .
5. И ВОДОБАЖЕНІ ПОСРЕДѢ КРАГЪ ТВОИХЪ . . .
6. С ТОБОЮ ВЛАДЪЮЩЕКО ВЪ ДНЬ СЛЪЗЫ ТВОЕИЕ . . .
7. КЪ СВѢТАОСТЕХЪ. СТЫХЪ ТВОИХЪ . . .
8. ЦРКВЕА ПРЕЖЕ ДНЬНИЦЕ РОДЪХЪ ТЕ . . .
9. ВЛЕТЪ СЕ ГСДЪ. І НЕРАСКЛЕТЪ СЕ. ТЫ ІЕСІ ІЕРЪ КЪ
10. ВЪЗЪТЪ. ПО УНІИ МЕЛХІСЕДЕКОВЪ . . .
11. ГСЪ Ѡ ДЕСНЮ ТЕБЕ СЪКРЪШИЛЪ ІЕСТЪ. ВДНЬ ГИЗЪА
12. СВОЕГО ЦСРІА . . .
13. СЪЗДНЪ ЕЗКОМ. І ІСВОЛННЪ НАДЕНІА
14. СЪРЪШНЪ ГЛАКЪ ПО ЗЕМЛІ МНОГЪМЪ . . .
15. ІС ПОТОКА НА ІВЪТІ ПЫЕТЪ. СЕГО РАДІ ВЪЗНЕСЕТЪ ГЛАКЪ.

Čim nadjoh ključ, da pročitam taj rukopis, mogoh lasno izvaditi podpunu azbuku. U njoj neima pismena za nosne glasove а, ѡ, ѡ, ѡ; ostala pako pismena ili su naprosto jednaka običnim ćirilskim kao što su: з, н, і, л, и, о, с, в, ѡ, ѡ, у, ili su prema brzopisu ponješto promienjena i zaobljena kano: б, г, п, ѡ, ш, ili su radi iste svrhe pokraćena izpuštanjem ovoga ili onoga po-teza kano: ж, к, м, р, т, в. Najviše su se od običnih ćirilskih

¹⁾ Iz štamparskih obzira uvršćujem u ovom ćirilskom priepisu pismena, koja su u rukopisu i snimku nad redkom, u redak na svoje mjesto. Snimak vidi

odaljila pismena **а, к, д, є, з, х, ѣ, љ, њ, њ, њ, и љ**. Od ovih je pisme **є** naopako okrenuto kano u glagolici, pismena **а, д, з, љ** jednaka ili slična onim u bosanskoj buklici, kod **х** i **ѣ** pridržana je samo polovica, **љ** sastavljen je jednako kano i ovaj iz **ѣ** i **љ**, ter priliči okrenutâ K-u.

Iz ovoga se sravnjivanja i prispodabljanja vidi, da je pismo vaticanskoga kodeksa, prem različito od svih (bar meni) do sada poznatih, kursivna ćirilica a najbližnja bosanskoj buklici, kakova se nalazi u starijih ćirilske spomenicah, pisanih u Bosni, Poljicah i Dubrovniku (sr. Berčićev: bukvar staroslov. jezika str. 70 i sljed.), të da ljubi skraćivanja, kô što i ovi spomenici. Po tom sudim, da je taj rukopis na osnovu starijega, obzirom na jezik i način pisanja dobro sačuvana spomenika, pisan u zapadnom dielu našega naroda.

Ali iz razloga, što je pismo u tom rukopisu s velike česti jedino u svojoj vrsti, vrijedno je da se ono slavenskoj paleografiji na korist jednom već, bilo to u izvadku, objelodani. Toj svrsi namijenjeno je ovo kratko izvješće ostavljajuć potanje iztraživanje onim, koji se takovim poslom bave.

O moslovačkom granitu i hrastovih u Hrvatskoj.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 30 listopada 1867

PRAVI ČLAN LJ. VUKOTINOVIĆ.

U mrtvo doba naše zemlje stvoren je granit, jedan od najtvrdjih kamena; u ono dakle doba, kada jošte životu organskih stvorova nebijaše traga. Granit, ili žulja, ili zrn timer, nesadržiava u sebi niti ostanaka bilinskih niti životinskih, te se zato broji među prvorođne proizvodnine anorganičkoga svijeta. Njegove su sastavine trovrstne: najme bjelutak (Quarz), listnik (živac, Feldspath) i tinjac (ljuska, Glimmer). Smjes ova je vazda glatna ili kristalna, što znači, da je granit postao putem ognjevitim, zaradi česa spada među kamenje plutonsko.

Granit nesastavlja nikad sâm za sebe ciele gore, nego je pomiešan sa ruljom ili Gneissom, s kojom imade istovjetne sastavine; samo što je položaj pojedinih čestica sastavnih različan u rulji, te se ova poradi većega mnoštva tinjca ili ljuske daje laglje dieliti, pak zato nije tako čvrsta ni tvrda kao granit.

Granita imade krupno- i sitno-zrnata; krupnozrnat je često-puta šaren, dočim je onaj od sitnijih zrna jednostavnijega izgleda.

Imademo vrlo liep primjer granita kamena ovdje u Zagrebu, gdje na njem stoji spomenik Jelačića bana. Kamen ovaj valjan za arkitektonične i monumentalne proizvode našast je po meni prije više godina u Moslavini, te dočim je za tako plemenitu svrhu rabljen i prvi put na vidjelo iznesen, nakanio sam nješto progovoriti o gori moslavačkoj.

Gora moslavačka leži u županiji križevačkoj na medji Slavonije i dieli županiju od sjevero-istočne strane od pukovnije križevačke. Po obliku svom izvanjskom gora moslavačka neznatna je u svojoj višini, te je iz daleka gledana nalik brežuljkom okrug-

ljestim šumom gustom pokrivenim; nu kada čovjek pristupi bliže, onda vidi, da imade u ovoj gori duboko urezanih dolina i jaraka, iz kojih se strmi bregovi uzdižu.

Gora moslavačka sastoji se u obće iz rulje ili Gneissa, koj se mjenja polag raspoloženja svojih smjesnih sastavina, te je tako krupan, sitan, čvrst, sipak, tinjav, bjelkast, siv, žutkast, crvenkast itd. Medju Gneissom imade tu, kao što obično biva, granita na pojedinim mjestih, koj kao pojedin ster, ili steralj (Lager) leži. Koliko je meni poznato, imade u Moslavini samo granita od smjesi sitnozrnate i boje jasnosive; u toj smjesi imade granita tako sitna, da se većom stranom niti nemože vidjeti prostim očima; odtuda mu ipak dolazi njeka lahka mûka bliedocrvenkasta, koja mu povisuje ljepotu. Budući da neima u moslavačkom granatu nikakovih željeznih čestica, to se na njem nemože ni rdja pojaviti, koja drugačije čini granit nečistim.

U ostalom je granit moslavački, na koliko do sada znamo, siromašan, t. j. nesadržava u sebi drugih minerala, kako to obično dolazi. Škoril (Turmalin) i smedji ili mrki bjelutak, — Rauchtopas jedini su minerali, koje sam opaziti mogao. Škoril je crn, dakle od najmanje valjane vrsti, niti nije velik, dočim od mrkih prozračnih bjelutaka imade liepih povećih komada, da i pravilnih kristala od rhombičnih pyramida; ovi se dadu izradljivati poput drugih dragulja (Gemma) za prstene i dugmeta.

U Mikloškom jarku, gdje se ide iz Gornje Jelenske na brieg Kolčenica zvan, ondje se vide velike pećine zelenika (Diorita), u njem imade mnogo zelenoga listnika (Hornblende). Kamen ovaj veoma tvrd sadržava u sebi mnogo željeza. Gora moslovačka veoma interesatna je već zato, što onako sama stoji kao plutonski proizvod medju ravnicom blizu Save rieke i drugih mladjih brdina, gdje obično drugdje Gneiss i granit samo posred najvišjih planina ima mjesto svoje. Nu ako se ipak okolnosti moslavačkih gora granitskih pobliže motre, bi se moglo zaključiti, da ova granitova formacija ili nije u višinu prodrila poput drugih granita, ili da su savske ravnice njekoč vrlo duboko ležale i kašnje tek novijimi poplavinami i muljom pokrite bile. Nemože se u ostalom dvojiti, da nije gora moslovačka podzemnim savezom skopčana s velikimi bregovi granitskimi, koji se okolo Velike i Kutjeva u Slavoniji pokazuju, te se tako zbilja samo kao ogranak slavonskih bregova plutonskih držati može.

Osim granita važno je u okružju moslavačkih gora, da se napomene kamenito ulje ili paklena (Naphta, Erdöl) što u okolicu sela Mikloške u Boriku iz zemlje izvire. Bijaše tamo prosto maleno zviršte jedno sladke vode, na kojem se ulje iz dubljine prodiruće kupilo i obiralo poput vrhnja ili skorupa na mlieku i po gospoštini tamošnjoj rabilo za mazanje kôlâ. Kad sam to vidio prvi put, iztražio sam taj zanimivi pojav, te sam ga u kratko opisao obrativ pozornost industrijalaca na taj predmet. Pomnjom nekoga g. Hermannâ pregledana je pobliže cijela okolica i pronađeno je, da tu imade bogatih steralja zemaljske smole (Erdpech, Asphalt) i više zviristah paklene. Sada se radi tamo nastojanjem gg. Frankla i Weissa.

Postanak paklene može se lahko tumačiti, kad čovjek na um uzme, da se tamo blizu imenito na briegu Cigljenica pomalja drvenasti kameni ugljen (lignit), pod kojim nedvojbeno u dubljini leži starije kamenito ugljevlje, pak je ovo ugljevlje prodiranjem ili vrućinom onom, kojom se u dalekoj dubljini žari granit, stranom pretvoreno u ugljevni i vodični plin, koji se u slici paklene pokazuje na površju zemlje. Ovu okolnost potvrđuje i to, što se sada preko lapora prokapa Gneiss, koj je u svih pukotinah svojih napunjen paklenom: izvor dakle prvobitni paklene leži u samom kamenju plutonskom. Mjesto ono i obliže ležeći prediel, gdje zemsko ovo ulje izvire, zove se: paklenica. Imade ovdje mekota, na kojih plug teško brazdu reže, da čestoputa zapinje tako, da nemože dalje. Uzrok tomu je paklena, koja po oranicah tamo leži; njeoč židka i mekana sada je tvrdom i žilavom postala. Kad se ovdje kopa, onda se izkapa iz dubljine sve to mekanija paklena, koja je sasvim mastna, te se daje miesiti kao tiesto, kada pako na zraku leži i nije žarkosti sunca izvržena, utvrdi se kao kamen. Ove vrsti paklena, kada se na ognju raztopi i pieskom sitnim u stanovitoj kolikoći pomieša, daje nam one ploče i hodnike, koje asphaltiranim zovu.

Nadjeni su u moslavačkom asphaltu dobro sačuvani zarezi (insekti) i komadi drevlja, ciele svrži i grane, nalik boru (*Juniperus communis*), u koje je paklena ili zemaska ova smola tako kroz i skroz prodrila i sve stanice izpunila, da kad se upale, poput najboljih bakalja gore.

Znamenita mi se čini za okolicu moslavačku još i ta okolnost, da ovdje sve druge vrsti starijih planina manjkaju, te da se

na Gneiss i granit naslanjaju odmah vapneni brežuljci trećega obrazovanja (die Tertiär-Formation). Od moslavačkih gradova počam pak sve do Kutinje i preko nje dalje do Pakraca svi bregovi uz cestu ležeći sastoje se stranom iz pieska i lapora te sakrivaju u sebi noviji kameniti ugljen (lignite) i ostanke ljuštura i puževa okamenjenih; kao što su Paludine i Cerithie. Dalje unutra u blizini sela Gornje Jelenske dolaze vapneni kameni, tako zvani Leithakalk i pjeskar, koja su oba napunjena fossilnini ostanci, kao što su Clypeaster, Cerithium, Pecten, Pectunculus, Cardium, Venericardia, Venus.

Imade ovdje imenito okolo Gornje Vlahiničke i Osekova slojeva vrlo dobre gline, lončarske zemlje, koja bi se mogla rabiti za proizvodjanje finije posude; dobrota ove zemlje lončarske dolazi od razstavljenosti listnika (Feldspath), iz kojega postaje porcelanska zemlja kaolin zvana.

Na podnožju ovih bregova počimlje ravnica, koja se ponješto kod Osekova i Stručca podiže, te onda upada u ono nizko korito, gdje se sakupljaju vode Lonjskoga polja. Ova nizina nalik je američkim deltam, gdje vode iz gornjih krajeva dolazeće od vjekova nose sa sobom mulj, — zemljane i pjeskovite čestice, — i s njimi drevlje, koje ondje pokapaju, te tako napunjavaju same silom naravske nizine na jednom mjestu, dočim na drugom mjestu opet nove ruju postelje. Postupak ovaj jasno nam kaže, kako se je mogao silom potopnom taložiti i slegavati steralj za steraljem; i kako se je tečajem vremena promieniti moglo organsko koje tielo na ugljevan proizvod i na okaminu (Petrefact). Vidio sam tamo kod sela Stručca blizu Obžev jarka, kako se je n. pr. u dubljini od dvaju hvata izkapala siva i modrasta čvrsta glina, u kojoj bijaše drevlja već na polak pougljevljena i puževa sada živućih vrsti mal da ne već sasvim okamenjenih. Mnoštvo vodena bilja, koje tamo raste po močvarah okolo potoka Lonje i Trebeša i okolo rieke Save, a zatim u koritu maloga i velikoga polja lonjskoga, suši se, trune i gnije, pak se napokon pretvara u crnicu zemlju (humus), koja tada sve većma podpomaže vegetaciju u onom predielu. Te zbilja u sušnih godinah, kada Lonjsko polje nije vodom napunjeno, onda ljudi rado tamo siju prosu i sade kukuruz, jer im se trudovi naplaćaju osobitom plodnošću.

Iz toga se vidi, da priroda u svemu što radi ima svoje svrhe, pak makar da nam se čini, da ona na jednoj strani ruši i kvari,

možemo sigurni biti, da na drugoj strani opet sastavlja i stvara. Ako itko, to sigurno prirodoslovac, kada prirodu motri i uči, sve to jasnije uvidja, da je velika ruka, koja sklad ovaj drži, i sveta mudrost, koja sve proizvode i stvorove vodi u zakonitom redu bez kraja i konca.

Svatko, koj se je i bez dubljih izpitivanja obazrio po zemlji našoj, mogao je opaziti, da je velika stran površja po Hrvatskoj i Slavoniji šumom zarasla. Uzrok se ima tražiti u dvojakoju okolnosti. Prvi uzrok je: što u našoj domovini neima jošte dovoljno pućanstva, koje bi se bilo moglo razširiti, te nepotrebne šume izkrčiti i na drugu porabu obratiti; drugi uzrok je: što tlo kod nas vrlo prija proizvodjanju i umnožanju šumskih rastlina. Tlo kod nas sastoji se većom stranom po brežuljcih iz ilovače manje više pieskom i laporom pomiešano, u nižih pako ravnica ih imade gline crnicom spojene; zemljane ove vrsti, osobito gdje su dublje, vlagu polagano u se primaju, te kad ju prime, dugo ju drže; tako se šumsko drevlje i mnogovrstno grmlje i šikarje korijenjem svojim i razplodjenjem sjemenja dugo drži i ponavlja tim bolje, ako se zemljište koje marljivo neobradjuje. Vidimo zato da se po livadah i oranicah, koje se dobro neobdjelavaju, odmah trnje, šikara i drevlje širi, pak iste krčevine, ako se brižno nečuvaju, nakon kratka vremena u šumu se opet pretvaraju.

Medju šumskom rastlinom u našoj domovini osobito mjesto zauzimalje hrast. U svih stranah naše domovine imade mnogo hrastovih šuma; imade ih u brežnatih kao i ravnih predjelih. Okolnost ova povukla je pozornost obrta na se; nu ista ova okolnost, kao što pojedinim ljudem golemu daje korist, tako iz druge strane načini u obće narodu takodjer znamenitu štetu. Miliuni dugâ izvažaju se već mnogo godina iz Hrvatske i Slavonije u francezku i englezku zemlju, te se kod nas jeftino proizvadjaju, a tamo u izvanjskom svijetu skupo prodavaju. Za proizvodjanje dugâ uzimalje se najljepše hrastje i od ovoga samo najzdravije česti; time biva, da neizmjereno mnoštvo drieba ostaje po šumah ležeće, koje jedva za kakovu porabu više služiti može.

Kad bi se držao šumski red točnije u našoj zemlji i kad bi radnici savjestnije postupali kod izradjivanja dugâ, zlo nebi ni polak tako veliko bilo, jer bi se tada uz umno rabljenje dubrava i luga šume većma štedile, niti se nebi izkorjenjivale. —

Nu moja zadaća nije o tom govoriti, kako hrastovih šuma kod nas sve po malo nestaje, nego je svrha izvidjeti kakove vrsti hrastova imade u naših šumah. Obično ljudi možebiti misle, da je hrast samo hrast, te da je jedan kao i drugi. Ali tomu nije tako. Imade tu mnogo razlika, a osobito kod nas i u Slavoniji, gdje se malo tko još u tom obziru pobrinuo.

Meni će biti jako milo, ako mojim pokusom ovim probudim pozornost botanikâ a najvećma šumarâ u našoj domovini, koji se po zadaći svojoj time baviti moraju da točno poznadu sve drevlje po šumah, u kojih naravski hrast jedno od važnijih mjesta zauzima. Poznanje hrastova iziskuje mnogo truda i brige, jer čovjek mora obilaziti te pregledati velike prostorije, pak tomu još ne jedan put samo, nego i dva puta. Istina je, da je kod hrasta najznaменitija biljega značajna njegov plod, t. j. žir i njegovo smještenje, stranom takodjer lišće (nu to samo kod nekih hrastova, — kao n. p. kod *Quercus Ilex*. L. *Quercus Suber*. L.), nu zato se ipak mora hrast vidjeti u prvo proljeće, kad resu (cviet) pušća i kad prvo lišće razvija.

Iz ove okolnosti može svatko prosuditi, da je čestoputa veoma teško po dva puta doći u jednu istu okolicu u dvoje tako različno doba, kao što je proljeće, kad hrast cvate, i u jesen, kad žirom rodi. — Zato taj posao niti nije u svemu za pojedinca, već tu treba više osoba, koje po različnih predjelih, svaki n. p. okolo sebe, opazuju i iztražuju hrašće.

Ja sam se u mojoj radnji držao toga načina, želeći da i drugi rade tako u svojoj blizini. Nakon nekoliko godina moći ćemo tada podobro saznati, kakovih imade vrstih hrastja kod nas, što dosad, — moram iskreno reći — iz sobstvenoga iskustva jošte preslabo znademo, jer se botanik u obće radije zabavlja iztraživanjem drugih trava i cvieća, nego li iztraživanjem drevlja.

Jedan od najrevnijih botanika novijih dana bijaše dr. Heuffl, županijski liečnik krašovske županije u Lugošu; on je mnogo putovao po županiji temeškoj i u bregovitim i gorskih predielih Mehadije; on je mnoge vrsti nove za Banat a takodjer za Slavoniju pronašao i opisao u regenburžkom botaničkom listu; medju ovimi imade više hrastova, koje mu je dr. Streim iz Osieka poslao. Medju ovimi imade, na koliko znadem, takodjer jedna vrst, koju je Heuffl nazvao: *Quercus Streimii*.

Mislio sam, kad sam prije više godina vidio kod prijatelja moga dr. Schlossera jedan primjerak *Quercus Streimii*, što mu ga je poslao dr. Heuffl, — dakle vjerodostojni izvor, — sâm naime autor, — da se taj hrast i kod nas nalazi; i dru. Schlosseru se tako svidjelo, te smo u *Syllabu florae Croaticae* g. 1857 naveli pag. 37. *Quercus Streimii*. Heuffl. In sylvis montanis Kalnik. Ja imam međjutim dovoljno razlogâ dvojiti o tom, da bi to mogla biti ona ista vrst, koju je dr. Streim iz županije virovitičke Heufflu na ugled poslao. Luzi i dubrave slavonske sasvim drugi položaj imaju i na drugome tlu stoje nego hrastići u kamenitoj i mršavoj okolici kalničkoj, zato nebih vjerovao sada da u Kalniku raste *Quercus Streimii*; u tom obziru vrijedno je svakako da se ozbiljnije stvar iztraži te saznade prava istina. Osim ove gori rečene vrsti opisao je dr. Heuffl više vrsti ili podvrsti hrašća, koje dolazi u Slavoniji; buduće da je dr. Heuffl vrlo vješt i dobroglasen botanik bio, to neima nitko uzroka niti prava dvojiti, da li je istina, što je on pisao; nu zato ipak valja pozorno postupati u primanju novih vrsti; ako je n. p. dr. Heuffl samo gdje koju svržicu kod ruke imao, koju mu je dr. Streim poslao na ugled, i ako je polag nje sastavio opis i ustanovio vrst novu, onda se je mogao lahko i prevariti, jer neima za to jamstva, da baš ona svržica pruža dovoljnih i stalnih biljega da bi se mogla polag njih označiti nova vrst; drugčije sasvim se stvar ima, kad čovjek cio hrast vidi, te tako uzmogne ga prosuditi u svih njegovih čestih i u ukupnoj spoljašnjoj formi njegjoj. Mogu dakle bez povrede vjerovnosti, koju imam i sâm i koju svi ostali botanici imati moraju prema riečim dr. Heuffla, uztvrditi, da hrastovi u našoj domovini samo onda budu točno poznani, kada bude tko god uzeo na se taj trud da sastavi monografiju *Quercuum*; tada će kritično i valjano ocieniti i sve ono, što je sada već pokojni dr. Heuffl u tom obziru napisao. Zanimivo piše o tom predmetu Rochel, gdje veli: *et Banatus proprias, et Slavonia rarissimas producit quercuum species, quae ut studio proprie aestimentur, in votis vehementer habetur.*

Da bi se učinio početak priobćit ću nekoliko samo vrsti hrašća, koje sam tečajem ovoga ljeta u obližnjoj okolici svojoj opazivao i držav ih za novo ili bar dosele manjkavo označeno, opisao pod samostalnim, novim, značajnim nazivom. Druge vrsti sasvim obične kao što su: *Quercus pedunculata*. Ehrh. *Quercus pubes-*

cens. Wild. *Q. Cerris* L., *Q. austriaca* W. neću sada niti napominjati.

Premda sam čestoputa prošao kroz sve šume u kotaru obližnjem si ležeće, ipak nisam dosele znao, da ima ovdje hrasta, koj mi nije poznat; pak eto, odtrgnuvši jednu svržicu od hrasta tobože lužnjaka (*Qu. pedunculata*) opazih za malo časova, da mi je nešto drugo pod ruke došlo, što tako opisujem *Quercus foliis breviter petiolatis oblongo-obovatis basi inaequaliter sinuato-cordatis; pedunculis longissimis; fructibus parvis abbreviatis, oblongo-ovalibus cupulaque sua subsesquilongis, rarius longioribus, 4—7 nisque aut plane pluribus alternis appositisque, apice umbonato-retusis. — Arbor excelsa 96—112-pedalis ramosa ramis divaricato-patulis, ramulis verrucoso-bruneis; gemmae ovatae; folia amorphia 3—5-pollicaria, breviter petiolata petiolis 3—4 lineas longis, obovata basin versus angustata basi inaequaliter excisa subcordata, apice obtusissima, non raro retusa, sinuato-lobata lobis inaequalibus omnibusque apice rotundato obtusissimis, facie saturate viridia et nitida, dorso pallidiora et opaca, utrinque glaberrima; fructus parvi abbreviati oblongo-ovales cupulaque sua subsesquilongi, rarius longiores, 4—7 in pedunculo longissimo alternantes oppositique, in racemum laxum dispositi, apice umbonato-retusi styloque persistente mucronati glaberrimi; cupula hemisphaerica subtomentella margineque pilosella; squamae arcte imbricatae, inferiores arcte adpressae, superiores pededentim laxiores demum subpatulae, omnes apice rotundato obtusae fusciscentes. Habitat in sylvis planis, rarius in colliculis adscendens; floret fine Maji et initio Junii, velut in sylvis: Čret, Podolei, Marinić, Lokva, pone castellum Lovrečina, in comitatu Crisiensi, districtu Verbovcensi; lecta mense Augusto 1867. — *Quercus filipendula*. Vukotinović.*

Hrast ovaj međjutim nedolazi samo u gore naznačenih šumah, nego razprostire se valjda i nadalje po svih lugovih i dubravah naših, t. j. po svih šumah u ravnici ležećih, gdje je pomiešan sa hrastom lužnjakom, *Quercus pedunculata* Ehrhardt. Hrast lužnjak, kojega opisuje takodjer dr. Todor Kotschy u svojem vrlo liepom djelu o hrastovih Europe i Orienta, naliči hrastu sada po meni navedenom, te s njim takodjer spada u širjem smislu u jednu te istu vrst, nu ipak se osobito razlikuje smještenjem žira na veoma dugoj petiljci, koja okolnost tako značajnom postaje, da se odmah iz daleka upoznati dade. Najveći blizanac ovoga hra-

sta je *Quercus Armeniaca*. Kotschy. Ali samo na toliko, koliko se žira tiče, jer je i on smješten na dugoj petiljci, tako da ih do 3, 4, 5 nosi jedna petiljka. Medjutim petiljke nisu ni tako duge ni tako tanke, kao kod našega hrasta; osim toga razlikuje se *Q. Armeniaca*, što ima i lišće dugopetljasto, niti nije tako duboko urezano a i bolje je ravnoliko.

Priležeća slika pod *A.* predstavlja obični hrast. *Q. pedunculata* Ehr. Slika pod *B.* jest *Q. filipendula*. Vukot.

Druga vrst hrastova, koja se u naših nu samo brežnatih šumah u velikom broju nalazi, jeste: *Quercus Robur*. L. ili *Q. sessiliflora* Smith. Ime *robur* vrlo neopredjeljeno je ime, jer znači samo toliko, da je taj hrast tobože velik i jak; nu to nije izključivo svojstvo toga hrasta, budući su i drugi n. p. *Quercus pedunculata*, i *Quercus racemosa*, veliki i jaki; zato scienim, da ovo ime nije posve valjano; — drugi naziv *Q.* najme *sessiliflora* neodgovara takodjer svrsi, jer je cviet u obće kod hrastova manje znamenita biljega, i jer se cviet hrastovni kao veoma majušan slabo vidi niti nedolazi samo kod ove vrsti, već kod svih onih hrastova, koji imadu žire na posve kratkoj ili nikakovoj petiljci namještene. Ja sam motrio poblize *Quercum Robur* L. ili *Q. sessilifloram* Smit. kako ga opisuje dr. Kotschy u rečenom djelu, pak sam vidio, da je ovaj hrast i kod nas udomljen, nu samo na brežuljcih, te ga ljudi obično zovu gradun. Nu ja sam i to opazio, da nisu svi graduni jednaki, te da se očevdno razlikuju lišćem svojim; velim očevdno, jer će ovu razliku svatko odmah lahko razabrati, ma i površno samo motrio hrastove šumâ naših. Za obćenito ime gradunâ ili *Q. Robur* L. *Q. sessiliflora*. Smith. predlažem ime *Q. glomerata*, jer se time izražuje najznatnija biljega prirodoslovna, sabranih naime više žira, — tri, četiri, pet u jednu gomilu.

Slika pod *C.* pokazuje prvu podvrst: *Q.* naime *Robur* L. ili *sessilifloram* Smith, kako ga dr. Kotschy takodjer opisuje, te ga ja nazivljem: *Quercus glomerata*, *β. laucifolia* uz sliedeću diagnosu: *Quercus foliis petiolatis oblongo lanceolatis lobatis, lobis acutiusculis; supra intense viridibus, nitidulis, infra incanescenti opacis, ramis subflexuosis, comosis; glandibus plurimum copiosis agglomeratis cupula dupplo et ultra longioribus; squammis cupulae imbricatis, dorso*

convexis, tomentosis, apice fusciscentibus, adpresis. Crescit in collibus sylvaticis; floret fine Aprilis.

Slika pod *D.* predstavlja drugu podvrst, koju nazivljem: *Quercus glomerata*, β . *ovalifolia*, uz sljedeću diagnosu:

Quercus foliis petiolatis, oblongo-ovalibus, superne dilatatis, quasi obovatis; lobis rotundatis, apice plerumque crenatulis, supra flavo-virentibus; subtus incanescenti-opacis; reliqua ut supra. Crescit promiscue cum priori varietate.

Ovdje samo to opaziti inadem, da se ova podvrst u mojoj okolini u većem broju nalazi, nego prva, te da je mnogo nalik na *Q. conferta*. Kit. kojega dr. Kotschy opisuje, te koj u Erdelju, u banatskoj krajini u izobilju raste.

O vremenih u hrvatsko-srbskom jeziku.

*Čitao u sjednici filozofičko-pravoslavnoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 13. studenoga 1867*

PRAVI ČLAN A. VEBER.

Dočim su moji druzi ljubkom hranom znanja krépili sav narod, meni je određeno, da filozofičko-kritičkim nožem param pojedince. Žalostne odredbe, gdje moraš rane zadavati i ozledjivati, s čelim svētom rat voditi, u neprestanih zamérak živēti, ter u narodu još negotovu više mrzak, nego li mio biti. Ovoga bi se posla morao okaniti svaki čovēk, da ga nebodri misao, da se samo tako može izrezati što je truhlo i sačuvati što je zdravo; pa napokon dolazi i nada, da ćeš zadane rane moći pomazati melemom bratinske ljubavi, ter izlēčeno tēlo predati drugim naučnikom na ljubku okrepu onu.

Zato, ako se oštrijom pričini koja u razpravi ovoj, neka se odbije na škakljivost stanja, u koji sam samo zato drage volje stupio, da što više koristim narodu, komu sam odlučio služiti do groba.

Jezik razpravljam, gospodo slušaoci, hrvatsko-srbski, pače ne jezik, jer tko će malenom plavi razpravice jedne prebroditi ogromnu pučinu znanstva, već nauk o vremenih našega jezika. Neočekujte od mene filologičkoga načina, to bo spada na filologe prvoga odsēka: ja ću prama odredbi i dužnosti filozofičkima kralima preletēti filologičko polje ovo.

Neima u svētu predmeta, o kojem bi više ljudih znalo suditi, nego što je jezik; jer ili govorio ili pisao, uvēk se služiš jezikom, a tim se izerpljuje broj svih čovēčanskih dušah na svētu. Ali kano što kod svake lahke stvari biva, tako ima i kod ovoga predmeta malo pozvanih, koji bi dublje o njem reflektirali. Zato neima možda o nijednoj stvari toli površnih mislih, koliko uprav o jeziku.

Najviše njih kaže: Govori i piši, kako narod govori; ali kad ih zapitaš, koji narod, u kojih li krajevih, onda stoje zapanjeni, neznajući, što da odgovore. Malone svi misle prosti narod, a za krajeve, nebudući svim věšti, navode svoje zavičaje, tvrdeći, da se u njih najbolje govori. Čudno li bi se začudili učenjaci ovi, da po ovom načelu uzme kajkavac svoje, čakavac svoje, a štokavac svoje osebnosti na svétlo iznositi i kano najizvrstnije preporučivati. Nu da nebudem krivičan, priznati mi valja, da se je po volji svega naroda na štokavskom narječju utemeljio jezik knjige naše. Ali ni tim nije rēšeno preporno pitanje, jer će Bačvanin doći sa svojimi, Bošnjak sa svojimi, Crnogorac sa svojimi, Dalmatinac sa svojimi. Slavonac sa svojimi, a napokon Hercegovac sa svojimi osebnjci, pa tko će odlučiti věčnu tu razpravu, kad osim parnikah neima drugoga sudca? I tu je, poviknuti će zanešeni Vukovac, pomogla volja naroda, udarivšega hercegovačko narječje za temelj našega pismenstva. Kamo sreće, da se je i tom presumpcijom konačno razpleo ovaj uzao. Ali sada se pita, treba li ići za govorom onoga nadahnutoga slēpca, koji po mnēnju naroda najlēpše pēva, ili za govorom čobanina ili težaka.

Nēki će na to odgovoriti: multa licent poētis, ter svakako više preporučujemo pravilnije prozaike one; a drugi će po nadahnutju slēpca mēriti i valjanost jezika, ter pēsnika metnuti nad prozaike. Ali ako se ovako, ma i nesavršeno, rēši ovo pitanje, nemora li se dalje tražiti, je li sve što slēpac govori pravilno, doslédno, dobro, nije li nēšto prama bližnjemu turstvu mutno, a drugo poput zlata čisto, pa netreba li ovo čuvati, a ono zabaciti. Ako se ovo i odredi, onda će se dalje pitati, odakle ćemo mi, koji nestanujemo u Hercegovini, koji nismo slučajno mogli čuti onoga izvrstnoga slēpca, naučiti taj hercegovački jezik. Na to će svi jednim glasom kliknuti: Tà eno Vukovih narodnih pēsamah, eno po njih pišućega svega ostaloga Vuka. Do zemlje skidam kapu pred ovim uzklikom, ne samo što je tim pogodjeno bolje od boljega, već što se je počela vezati nit izmedju pučkoga govora i književnoga jezika, što se je tim počeo pitati ne samo prosti narod, nego i pismeni, svakako vrstniji od onoga, jer tko će neuku metnuti nad nauku, toga, mislim, neima u svētu misliteljlah. Narodne su pēsme i pripovēdke bile Vuku temeljem, na kojem je on samostalno zidao svoju sgradu jezičnu; Vuk bo drugčije piše, nego li što narodna pēsma glasi, pače Vuk piše drugčije u Milošu, drug-

čije u filologijskih razpravah, drugčije u Kovčežiću, drugčije u Sv. Pismu. Ako tko dvoji ob ovih istinah, pripravan sam mu to dokazati, ali na drugom mjestu, jer ovdje bih tim pomutio preglednost razprave ove. Nu piše li Vuk najizvrsnije za sve vjekove, je li bio tako filologijski izobražen, da se njegov jezik može uzeti za alfu i omegu sve izvrsnosti našega jezika? Nije li pače filologija u najnovije vrjeme otkrila novih pojava, prama kojim treba izpravljati, što je u njem nedostatno, pače pogrešno?

Tko bi to hotio zaniijekati, morao bi odsuditi znanost istu, a takova čovjeka opet neima u svijetu misliljeh. Što dakle da se radi u ovom zahodnjaku? Slovnica, ključ mnogi i mnogi, slovnica je jedino Ariadnino klupko, spasa klupko. I doista, prama slovnici hrvatskoj, utemeljenoj na staroslavjanskom jeziku, izpravljani su mnogi etimologijski nedostaci Vukova jezika. Da mi je nakana, baviti se ovdje etimologijom, mogao bih to potanko dokazati, ali za sada pozdravljam samo nastojanje oko pisanja prama etimologijskomu djelu slovnice zorom našega sloga. I doista, neima kod nas kritika, koji nebi odsudjivao svaku etimologijsku pogrešku. Nu kad se govor zametne o drugom djelu slovnice, o skladnji, koja nas uči poznavati duh jezika, onda se na više stranah djela mnjenja naših pisacah. Mnogim se neće zoroniti u dubljine toga predmeta, pa viču na skladnju jedni ovako, drugi onako, hotjeći pisati prama načinu svoga zavičaja. „O skladnji se je dosele u obće malo pisalo, ter niti neima prave skladnje nijednoga jezika, pa nećemo da podnosimo okovah, u koje hoće da nas stegnu neki slovniciari putem izmišljenih pravilah o skladnji hrvatskoj: sve je u tom dobro, kako narod govori“. Tko nevidi, da su ovo isto onako početna mnjenja o skladnji, kano što su bila i o etimologiji, ter premda priznajem, da si nauk o skladnji mora prokrčiti put u narod, nedvojim ipak, da će to doskora biti, kano što se je učinilo i s etimologijom. Zato ja neprestrašno stupam napred na putu razvitka skladnje naše, koji mi je odavna jur omilio.

Ima više godinah, što sam za gimnazije napisao „Skladnju ilirskoga jezika“. Po posljedcih smjelo mogu tvrditi, da je veoma malo učenjakah, koji su temeljito proučili i podpunu si sliku stvorili ob ovom mojem djelu, pak ipak mnogi, znajući me vješta poimence latinskoj skladnji, misle, da sam po njoj robski udesio pravila o skladnji hrvatskoga jezika, ter kažu: „Na stran s tom skladnjom, koja je složena prama pedantičnomu latinskomu jeziku,

koji se nimalo neslaže sa slobodnim poletom našega govora, posve slična grčkomu, koji u divnoj slobodi svojoj nepozna tolikih sponah; amo grčku skladnju, po toj možemo ostati Slavjani. Pak ako hoćeš da u našem jeziku spojiš klasičnost s narodnim duhom, amo našoj sličnu talijansku i francezku skladnju, a na stran s nemačkom posve tudjom“.

Neću da iztražujem, zašto našinci vole pustopašnost grčkoga jezika, ali meni je omiljela divna logičnost i simetrija latinskoga, ter bih bio posve sretan, da ju mogu preněti na naš jezik, nepokvarivši mu dakako slavjanskoga duha. Na utěhu zabrinutim našincem mogu kazati, da mi je latinska skladnja, oko koje su vėkovi radili, bila temeljem za razsudjivanje naških jezičnih pojava, ali da nisam nigđe prije udario nikakva pravila, dok nisam vidio, da podpuno odgovara duhu našega jezika, ter sam ga i podkrėpio priměri iz najboljih naših pisacah. Ali zato ipak neću nikomu namitati svojih izvorah, ter iz ove razprave izpuštjam sasvim latinsku i nemačku skladnju, držeć se po zahtěvu svojih protivnikah samo grčkoga, francezkoga i talijanskoga jezika.

Ućeć pověst jezika, opazio sam, da narod, svakako bistriji, u někih krajevih stvara novih formah, novih rěčih, novih frazah, da uzmogne izreći tajne svoje misli, doćim se ljudi istoga naroda, manje bistri, zadovoljavaju prvobitnim imutkom svega toga. Paće istina je i to, da narod i u onih bistrijih krajevih s vremenom zaboravlja na tančinu onih razlikah, ter sada drži za jednako, što je s početka bilo različito. U ovu směsu stupe zatim umni umětni pisci i stanu nagadjati prvobitne one razlike, pa formam, koje se za njihova vremena drže za jednake, počnu opreděljivati stalna različita znaćenja i města. Čega nemogu toćno odrediti brzo pišući pisci, to nadopune i dovrše gramatici, koji se izključivo bave razmatranjem onih razlikah. Zato u jezicih, kod kojih se je ranije razvila slovnica, ima manje samovoljne slobode, nego li u drugih. Zato se u grčkom jeziku, u koga se je tek za aleksandrinske dobe pojavila slovnica, opaža više slobode one, nego li kod drugih jezika; ali je li to koristno po jezik, neću ovdě da razpravljam, već neka mi bude samo dopuštjeno primětiti, da vires unitae agunt, i pozvati se na duh novijega vremena, koji toćnost i suvislost, preglednost dakle i razumljivost jezika drži za najglavniju njegovu prednost. Nu je li za to grčki jezik bez nikakvih sponah? Evo mu někojih i te kakovih: Najprije

glede prošlosti razvilo se je u njem više vremenah: imperfekt, perfekt, aorist, plusquamperfekt, pa zar mislite, da grčki pisci sve to smješimice upotrebljuju? Nimalo, jer imperfektom naznačuju čin, koji je u prošlost budi sam budi s drugim činom trajao; n. p. Οἱ μὲν ἄρ' οἶνον ἔμισγον ἐνὶ κρητῆρσι καὶ ὕδωρ, οἱ δ' αὖτε σπόγγῳσι πολυτρήτοις τραπέζας νίζον καὶ πρότιθεν, τοὶ δὲ χρέα πολλὰ δατεῦντο. (Curcij G. S.); perfektom naznačuju čin, koji se je u prošlosti tako dovršio, da budi on, budi njegovi posljédci traju, sve dok pisac piše: λόγος λείλεκεται πᾶς; ἡ πόλις ἔκτισται παρὰ τῶν Κορινθίων. (Curcij G. S.); aoristom naznačuju čin, koji se je u obće dovršio bez obzira na sadanjost: Μετὰ τὴν ἐν Κορωνείᾳ μάχην οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλιπον τὴν Βοιωτίαν πᾶσαν. (Curcij G. S.); plusquamperfektom naznačuju čin, koji se je svršio prije drugoga prošloga čina: Δὴ τότε γ' ἀτρέμας εὐδε, λελασμένους, ὅσσο' ἐπεπόνθει. (Curcij G. S.) Sve ove različite misli mora grčki pisac izreći dotičnim vremenom, ter nesmije mješati jedno s drugim. Pače i glede onih vremenah, kojim je tanka razlika u značenju, kano glede perfekta i aorista, tako se točno drže navedenoga značenja, da se uvek znade, što je tko pišuć mislio Tako nebi Grk, hoteć izreći, da knjiga ovdě napisana leži, nikad smio napisati ἔγραψε? već γέγραφε, kano što nebi priměr: Greci nadvladaše Xerxa, smio prevesti perfektom, već aoristom. Pače i praesensom historičkim naznačuju Greci čin, koji je prošao, ali samo onda, kad hoće što živahnije da opišu, kano da jim se pred očima sbiva; inače se služe aoristom; mješaju i oni praesens historički s aoristom, ali ponajviše prama navedenim mislim. — Od načinah razvila su se u grčkom jeziku dva veoma slična, konjunktiv i optativ, koji u nêkih slučajevih, kano u naměrnih izrekah, imadu posve isto značenje, pa se ipak konjunktiv pravilno upotrebljuje samo posljě glavnih, a optativ samo posljě historičkih vremenah, n. pr. Εἰς καὶρὸν ἦκεις, ὅπως τῆς δίκης ἀκούσης; εἰς καὶρὸν ἦκεις, ὅπως τῆς δίκης ἀκούσῃς. (Curcij S. G.)

Ali da vidimo, u kakove su se spona u jeziku sapeli slobodoumni narodi: francezki i talijanski. I u njih su se za prošlost razvila u indikativu ova vremena: imperfekt, perfekt historički, perfekt sadanji i dva plusquamperfekta, pa jih oni nimalo neměšaju, već su svakomu opredělili svoje město: oba naznačuju imperfektom čin, koji je u prošlosti trajao: La physionomie de Barnave *était* forte mais gracieuse et ouverte. Le roi lui *adressait* souvent la parole et s'entretenait avec lui

des événements. (Lamartine. Hist. de Gir.) Henri quatre *était* un bon prince, il *avait* de belles qualités, il *aimait* beaucoup son peuple. — L'opinione di coloro, che pretendevano dettare al pubblico, si *formava* sopra i giornali di Francia, e quella nazione sola si *concedeva* ammirazione e studio. (Contù. Storia di cento anni). Da opreděle razliku izmedju perfekta historičkoga i perfekta sadanjega, podělili su vrěme na stanovite dobe, na vėkove, godine, mēsece, tédne, dane, pa što se je dogodilo, pošto su prošle te dobe, izriču perfektom historičkim, a što se je dogodilo, dok još traju te dobe, izriču perfektom sadanjim, te nesmiju uzimati jedno za drugo, osim nēkih neznatnih slučajevah, n. p. Je fus hier à la comédie, pak opet: j' ai été aujourd'hui à la comédie; gieri fui alla comedia, oggi sono stato alla comedia. —

Prvi plusquamperfekt služi Talijanom, da naznače čin, koji se je dogodio prije koga drugoga čina, a drugi jim služi u istom značenju, ali samo s nēkim veznicí: dopochè, tostochè, appena, allorchè, quando, n. p. Temistocle fù bandito dalla patria, che aveva salvata, ali: Temistocle, dopochè ebbe salvato la patria, ne fù bandito. Isto je tako razvio talijanski jezik dva pogodbena vremena, posve istoga značenja; ali jedno upotrebljava u pogodbenoj izreci, a drugo u odnosnoj; s toga mora Talijan kazati: Se avessi denaro, comprerei questa casa, ni-pošto: se avrei, comprerei, ili što je najgore . . se avrei, comprassi.

Ovo malo priměrah dovoljno dokazuje, da i najslobodounniji narodi u svojih nepedantičkih jezicah imadu razlikah i sponah.

I u našem se je bujnom jeziku razgranilo više vremenah osobito u indikativu, ter imamo ove forme: kupim, kupujem; kupih, kupovah; kupio sam, kupovao sam; bio sam kupio, bih kupio, bijah kupio; bio sam kupovao, bijah kupovao; kupiti ću, kupovati ću; bit ću kupio, bit ću kupovao. Zar da mi jedini nenaznačujemo granicah ovim vremenom, osobito koja su srodnijega značenja? Zar da se samo kod nas sve samovoljno upotrebljava? Tko bi to hotio tvrditi, morao bi nas odsuditi na metež, bez jasnoće i preglednosti. Ali po čem ćemo opreděliti te razlike? I u govoru prostoga puka i u mnogih dosadanjih naših piscih pliva mnogo toga u neizvėstnosti, tako da ćeš za svaku porabu naći priměrah i u boljih pisacah,

naravski zato, što se je kod nas dosele samo po nagonu pisalo. Zato ja mislim, da se najprije moramo uteći k znanosti samoj, koja nas uči, kako bi se imala ta vremena upotrebljavati po samu značenju svojem; onda ćemo vidjeti, kako su se drugi jezici približili objektivnoj ovoj istini; a napokon, što je naš jezik odlučnom porabom ustanovio. To su moji izvori, prema kojim hoću da kušam razmrsiti zapletenu porabu naših vremena; da kušam, velim, a ne da odsječem, jer nisam tako tašt, da bih za nepobitnu istinu držao svoje misli: dosta budi rečeno, da sam o tom predmetu mnogo učio, mislio i prispodabljao, a uspjeh svoga rada iznosim na vidjelo, ostavljajući ovomu slavnomu sboru, da saslušaš mnjenje svih nadležnih pojedinacah, pravila konačno odsече; jer kano što pojedinac teško može imati sigurno mnjenje bez potvrde drugih sudacah, tako može teško imati i akademija bez predběžne radnje pojedinacah.

Ima kod nas ljudi, (od kojih su se neki i javno očitovali), koji nepouzdanim okom motre razlikovanje latinskih izrekah na glavne i podređene, misleći, da glede našega jezika netreba tih pedantičkih razlikah, ter kušajući bez njih tumačiti porabu naših vremena; kušajući velim, a ne tumačeći, jer i u našem jeziku ima vremena, koja drugo znače u glavnoj, a drugo u podređenoj izreci. Tako perfekt u glavnoj izreci znači, da je čin prošao ali se sadašnjosti dodira, a u podređenoj, da se je dogodio prije drugoga prošloga čina; n. pr.: *Danas sam došao u Zagreb, a: Kad sam jučer došao u Zagreb, nadjoh brata.* Tako praesens znači u nekih podređenih izrekah i ono što futurum; n. p. *Učim, da dobijem službu.* Zato se poraba naških vremena nemože nikako opredeliti, ako se izreke nerazdēle na glavne i podređene, pa to ja ovdē i činim, razpravljajući najprije značenje vremena u glavnih izrekah.

Prvo, nepobitna je istina, da se naš glagolj u svih vremena dēli na perfektivni, koji izriče časovitu, i imperfektivni, koji izriče trajnu radnju: po tom je Jur mnogim gore navedenim oblikom naznačeno točno mēsto. Zatim praesens naznačuje čin, koji traje, kad pisac piše. Zato u tom vremenu nemože stajati perfektivni glagolj, jer bi to bila *contradictio in adjecto*. Ako ipak nas perfektivni glagolj uzme na se oblik praesensa, onda znači ili ono, što uvijek, obično biva, ili ono, što je prošlo; n. p. *Ja se svaki dan umijem.* — Pomisli, jučer ti strēlim zeca.

U tom se tako slažu svi jezici, sav naš narod i svi naši pisci, da se ta istina ima smatrati nepobitnom; ali teža su vremena prošlosti, glede koje ima jezik više formah. Najprije dolazi imperfekt, koji u svih navedenih jezicah, pak i u našem znači čin, koji je u prošlosti trajao; za to stoji u našem jeziku forma na a h, a še, a še itd. koju iz gore pod praesensom navedenoga razloga mogu primiti samo imperfektivni glagolji. Ovim se vremenom moraju prevadjati svi imperfekti drugih jezika u glavnih izrekah; n. p. Jučer čeli dan čitah sveto pismo; ἀνετίγνωσκον τὰ βιβλία; io lègeva gier tutto il giorno la sacra scrittura; je lisai hier toute la journée la sainte ecriture. I ovo se može smatrati posve dokazanom istinom. Za prošle čine, koji nisu trajali, razvili su moji izvori dvě forme: perfekt sadanji i perfekt historički: onaj navodi čin, koji se je počeo u prošlosti, ali se budi sam budi njegovi posljēci dodiraju sadašnjosti; za tu je misao i naš jezik razvio formu, sastavljenu od participija prošloga srednjega i sadanjega vremena glagolja jesam; n. pr. sagra dio jesam, koja forma prvim djelom spaja čin s prošlostju, a drugim sa sadašnjostju. Ovo vrěme mogu praviti samo perfektivni glagolji, jer se ovdě neradi o trajalu, već samo o časovitu prošlu, ali sa sadašnjostju spojenu činu. Tako će Grk reći: ἐώρακεν τούτο βιβλίον; Talijan: Oggi ho comprato questo libro; Francez: J'ai acheté aujourd'hui cet livre, a mi ćemo kazati: Danas sam kupio ovu knjigu; jer kup je prošao, a posljēdak njegov, to jest knjigu, imam i sada, kad govorim.

Kad se pako pripovēdaju prošli čini, neprotežući jih nimalo na sadašnjost, onda Grk metje svoj aorist, a Francez i Talijan svoje prošlo historičko vrěme; n. p. Οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν Ξέρξην. Les Grecs vainquirent Xerxe; I Greci vinsero Xerxe, a mi moramo kazati: Greci nadvladaše Xerxa. S toga se opaža, da aorist Grkah i dotično perfekt historički dolazi ponajviše u čisto historičkih pripovēstih; a perfekt sadanji u govorničkih i znanstvenih knjigah, u kojih se prošli čini nekako sa sadašnjosti spajaju. Město svih priměrah neka služi ovdě klasičko město iz Guizot-a (Histoire general de la civilisation en Europe): Je n'ai pas encore mis sous vos yeux le plan entier de mon cours. J'ai commencé par en indiquer l'objet, puis j'ai marché devant moi sans considérer dans son ensemble la civilisation européenne. Nous voisi cependant arrivés à

une époque, ou cette vue d'ensemble, cette esquisse général du monde que nous parcourrons, devient nécessaire. Les temps que nous *avons étudiés* jusqu'ici s'expliquent en quelque sorte par eux-mêmes, ou par de résultats prochains et clairs. Za historičke pripovēsti, gđe opet vlada historički perfekt, navodim priměr iz Lamartinove: Histoire des Girondins: M. de la Fayette, sommé de répondre, ne *repondis* pas à ces interpellations pressantes: il *dit* seulement qu'il venait se réunir à cette société, parce que c' était là que les bons citoyens devaient accourir dans des temps d' alarmes, e til *sortit* de l' assemblée. L' assemblée ayant pris le lendemain un arrêtè pour sommer le général de venir se justifier, il *écrivit* qu' il irait plus tard. Il ne *vint* jamais. Isto ovako postupa i talijanski jezik.

U grčkom jeziku veoma je tanka razlika izmedju perfekta i aorista, tako da se isti čin, koji bi se inače izreći prvim, može izreći i drugim, ako neću da ga spojim sa sadašnjosti. Kad Grk n. p. veli: Povēst peloponezkoga rata napisao je Thukidid, onda misli, da ta povēst i danas postoji; ako li na to nemisli, već samo da je u prošlosti napisana, onda će reći: Povēst peloponezkoga rata napisao Thukidid. Ali ova razlika dopire do granice pretēranosti, i rekli bismo, nelogičnosti u pogledu na čine; imade bo činah, koji su tako spojeni sa sadašnjostju, da jih težkom mukom možeš od nje odružiti. Thukididova povēst postoji i za nas tako, da ja nevidjam potrebe, zašto bih ju samo na predje prenio. Meni se čini, da je jezik tim savršeniji, što se više njegova logika slaže s logikom činah. Zato ja nebih nikad na naslov hrvatske knjige metnuo: napisao, već napisao (mēsto napisao je). Ovo se gērčko razlikovanje osniva na pretēranoj ljubavi aorista na štetu perfekta, ter da i mi podjemo ovim tragom, čini mi se, da bismo silu nanēli svomu jeziku, koji za sve prošle čine, koji se mogu spojiti sa sadašnjostju, voli upotrebljavati svoj perfekt sadanji, kano što sam to dokazao i za franczki i talijanski jezik. Ali prošloga čina, koji se nimalo nemože spojiti sa sadašnjostju, nesmiye Grk izreći perfektom, već mora aoristom. Zato nebi on smio napisati n. p. Greci *nadcladali* Xerxa, već mora reći: Greci *nadcladaše* Xerxa. Zašto se mi, kad smo već toliki ljubitelji grčkoga jezika, nebis mo ugledali u ovaj priměr, koji je povrh toga

osnovan i na samoj objektivnoj istini i na duhu našega jezika? — Glede grčkoga aorista inam još i to opaziti, da se njim može izreći i čin, koji je duže vréme trajao, pa tim se on primiće imperfektu, s tom jedinom razlikom, da kod aorista neima pisac pred očima onoga trajanja, već samo svršetak čina; n. p. Αὔριος ἤρξῃ τριῶντα ἔτη.

Prama tomu ima i u našem jeziku ista razlika. Ako rekнем: August *carevaše* mudro, onda inam pred očima sve ono vréme njegova vladanja. Velim li pako: August *careva* 30 godinah, onda kažem samo, da je minulo carevanje. Zato ima naš trajni glagolj dva nesastavljena prošla vremena: imperfektivni na a h, a še itd. i aoristički na h, s m o, s t e, š e, ter ovdě izpravljам mněnje někih naših slovničarah, da trajni glagolj neima forme prošloga historičkoga. Toliko je ipak istina, da je 2. i 3. osoba jednobroja kod někih glagoljah u pisanju posve jednaka praesensu, ter se noviji jezik što više ugiblje toj formi, zaměnjujuć ju imperfektom; n. p. Město da rekne, kako su još često pisali pěsnici dubrovačke dobe: August *vladà* 30 godinah, reći će: August *vladaše* 30 godinah. Ali posve će se dobro i danas kazati: Etrusci *učìše* Rimljane graditi. Ovaj je priměr u značenju sličan, ali ne isti s ovim: Etrusci *učahu* Rimljane graditi; jer ovo znači, da su sve vréme svoga živovanja učili, a ono samo, da su jih u obće učili. — Perfekt sadanji može se město perfekta historičkoga samo onda metnuti, ako se prošli čini nenavode kano fakta historička, već kano temelj někomu umovanju, koje se sada razpravlja, ili kano načela, koja i sada valjadu; Greci *su potukli* Xerxa, pa to služi dokazom, da i malo složnih ljudih može razbiti velike čete.

Město aorista stoji u mojih izvorih i praesens historički, ali ne, kako je komu drago, već samo onda, kada se skupi više manjih ali važnih činah, koje hoće tko da živahnije opiše, kano da mu se pred očima događaju; tu stoji i naški praesens i perfektivnih i imperfektivnih glagoljah; n. p. Zrinjski udari iz Sigeta na Turke: jedni pale topove, drugi pucaju iz pušakah, treći sěku mačem; svi se bore kano junaci, a Turci što padaju, što uzmiću. — De Sigete Zrinski attacqua les Turcs, les uns tirent des canons les autres tirent des fusils, d'autres attaquent du sabre, tous combattent comme des héros, et les Turcs, les uns tombent et les autres se retirent.

Grčki jezik, koji sve živahno opisuje, pun je takovih praesensah historičkih, pa uzan j stupa i naš jezik; ali pogrešno je svakako, kad neki naši pisci malo ne sve prošle, pak i manje važne čine navode praesensom historičkim; jer takovom prevelikom živahnošću ukidaju optički efekt činah, kod kojih se nešto mora viděti iz daljine, drugo s bliza, nešto u mirnu pokretu, a drugo u živahnoj navali, pa tek onda izlazi savršena slika.

Neima li dakle, reći će tko, nikad u glavnih izrekah męsta sastavljenoj formi imperfektivnih glagoljah, n. p. kupovao jesam? Na to odgovoram, da ima, ali samo: a) u govorničkih i znanstvenih knjigah, kano što sam to dokazao o perfektu sadanjem; b) u povęsti, kad se potanje opisuju okolnosti prošlih činah, izraženih budi praesensom historičkim budi perfektom historičkim; takovih je męstah pun Vuk, koji je instinktom najbolje poznavao duh našega jezika, a męsto svih navodim ovo, u kojem bi ipak mogao stajati i imperfekt jednostavni. „Sutradan ranjenim pogradi nosila, a zdrave žene i dęcu potrpa u kola; a ljude posadi na konje, pa jih sve izprati u Užice, i preda Turcima, da ide svako na svoju stranu. Tako su ove Turkinje velikodušje Miloševo podizale do neba . . Tako su ove Turkinje pripovijedale i samomu Rošić-paši, koji je u to vrijeme prolazio na Bosnu, pa ih u Senici zvao k sebi, te pitao, kako je po Srbiji.“ (Vuk M. 103.)

Kad to dakle tako gladko teče, čemu toliko tužbah? Tà ni drugi se pisci nerazlikuju u porabi tih vremenah. Nebi se smęli razlikovati, jer je stvar što jasnije dokazana, ali se ipak razlikuju u ovih točkah: 1. Što mnogi naši pisci neizbiru vremenah po načelu, već po nagonu, dočim kod svih drugih narodah misao služi za temelj izboru vremenah. 2. Što poimence za vremena prošlosti misle, da se praesens historički, perfekt sadanji i perfekt historički mogu smęsimice upotrebljavati, ter jim je svejedno, napisao tko n. p. Hrvati su potukli, ili potuku, ili potukoše Tatare na grobničkom polju, dočim je po meni samo ovo posljednje valjano. 3. Što ja tvrdim, a oni to samo za naslędovanje pedantičkoga latinskoga jezika drže, da u svakom jeziku ima neki numerus, te kad je tko počeo pripovęst praesensom, da mora sve slične čine izpripovędati praesensom, a nipošto prelaziti u perfekt historički, ili perfekt sadanji i uzvratice. Tako bi oni napisali:

Hanibal skupi vojsku u Africi, pa je prešao preko Alpah u Italiju, i nadbi Rimljane; a ja bih napisao samo ovako: Hanibal skupi vojsku u Africi, predje preko Alpah i nadbije Rimljane. Tomu numeru čini se, da se protivi grčki jezik, koji mēša praesens s aoristom; ali prvo, imade dosta primērah, gdje i on postupa prama našem zahtěvu, kano n. p. Xenophon u Anabasi I. 7—16: Ἦν δὲ παρ' αὐτὸν τὸν Εὐφράτην πάροδος στενὴ μετὰ τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς τάφρου, ὡς εἴκοσι ποδῶν τὸ εὖρος. Ταύτην δὲ τὴν τάφρον βασιλεὺς μέγας ποιεῖ ἀντὶ ἐρύματος, ἐπειδὴ πυνθάνεται Κύρον προσελαύνοντα. Ταύτην δὲ τὴν πάροδον Κύρος τε καὶ ἡ στρατιὰ παρήλθε καὶ ἐγένοντο εἴσω τῆς τάφρου. Ταύτη μὲν οὖν ἡμέρα οὐκ ἐμαχέσατο βασιλεὺς, ἀλλ' ὑποχωρούντων φανερά ἦσαν καὶ ἵππων καὶ ἀνθρώπων ἔχνη πολλά; a drugo, osim njega neđini toga nijedan drugi jezik, pa kad bismo se mi htěli u tom za njim povadjati, čini mi se, da bismo odviše grecizirali, što bi bilo upravo tako pogrešno, kano da odviše latiniziramo, jer ni grčki jezik nije sasvim hrvatski. Ako bi ipak volio tko slěditi grčkoj porabi, kažuć ju pravilnom, ja volim oponašati porabu drugih jezika, tvrdeć, da nije ni ova pogrešna. Ja u tom slučaju hvalim Vuka, koji postupa ponajviše po mojih mislih, kad u gori navedenom priměru metje zasebice četiri praesensa historička, a opet zasebice četiri imperfekta sastavljena. Ali ovako postupa i francezki i talijanski jezik, koje i protivnici moji drže za uzore našem. „Durante la guerra continentale, piše Cantù, vedemmo l' Linghilterra estender la sua potenza in Asia; sicchè ai Francesi non restarono che il governo di Pondichery e l' isola Borbone; e testè occupò nel Grande oceano le Marchesi. La Compagnia olandese delle Indie venne in calo; nel 1780. gli Inglesi ne rapirono i carichi, onde essa fù costretta sospendere i pagamenti, e gli Stati Generali ordinarono un esatto rendiconto, dal quale restò manifesta la sua decadenza; poi nel 1808. fù sciolta. Allora il governo recossi in mano l'amministrazione delle colonie, e vi deputò a governor generale il maresciallo Daendels. Fermo e veggente, egli restituisce ai natii la libertà del commercio aumentando i servigi di corpo, necessarj a fare fortezze e strade; abolisce gli appalti ingordi, assunti dai Cinesi, che a josa guadagnavano tiranneggiando; frena i funzionarj, cui assegna un soldo fisso; riordina ogni parte dell'amministrazione, mentre preparava buona difesa contro i minaccianti Inglesi. Ma la flotta di questi inntercettò gl' invii; sicchè, in luogo del calcolato gua-

dagno, si trovò un grosso scapito; e i principi, da lui non accarezzati, mossero turbolenze.“ —

Plusquamperfekt naznačuje u svih jezicima jedno te isto, to jest čin, koji je prošao prije drugoga prošloga čina, budi izrečena, budi sakrivena. U našem jeziku ima više njegovih formah: bio sam kupio, kupovao, ili bih kupio, bijah kupio i kupovao. Forma: bih, bi, bi, bi smo, biste, biše kupili, u svih je osobah, osim tretje višebroja, u pismu slična praesensu potenciala, koji ima posve drugo značenje, s toga su u najnovije vréme počeli pisci, da naznače razliku između jednoga i drugoga vremena, s glagolji perfektivnim spajati imperfekt kratjega trajanja od glagolja biti: běh, běše, běs mo, běste, běhu kupili. Ja tu porabu držim onim razlogom posve opravdanu, jer jasnoća je i razumljivost prva prednost svakoga jezika, zato ovdě može biti samo govora o razlici između formah běh i bijah s participijem prošlim srednjim: běh treba uzimati s perfektivnim, a bijah, što naznačuje duže trajanje, s imperfektivnim glagoljem. Tako se kod nas piše: Běh bupio kuću (razumij tajno: Kad si ti uzeo u njoj stan; a bijah kupovao kuću (razumij tajno: Kad si ti drugđe stanovao). Ali ako se nenavodi toliko čin, koliko stanje koje stvari izraženo participijem prošlim srednjim, onda i s glagoljom perfektivnim može stajati bijah; n. p. Grobničko polje bijaše opustošeno od Tatarah; jer pustoš je stanje, u kojem još i sada čami to polje. — Razlike u značenju između formah: bio sam kupio, i běh kupio, ja za sada neznam, morda ću ju daljnjim učenjem pronaći, pak onda ću ju i priobćiti. U ostalom plusquamperfekt služi kod nas ponajviše u podređenih izrekah, pa tu mu je po odlučnoj porabi svih naših pisacah zaměnikom perfekt sadanji, jer budući da ovo vréme prave samo perfektivni glagolji, to oni mogu sami sobom i u tom vremenu naznačivati, da je čin koji prošao prije drugoga prošloga čina; kad se to po smislu nebi moglo dogoditi, onda mora stajati plusquamperfekt; n. p. Kad sam pročítuo grčku skladnju o vremenih, učvrstio sam se u svojem prijašnjem mněnju; ali u priměru: Zrinjski dozva k sebi Juranića, koga je bio učinio vojvodom iza sebe, moram metnuti plusquamperfekt, jer perfekt bi mogao ovdě značiti, da ga je poslě učinio vojvodom, pošto ga je dozvao, a ne prije. — O tom će vremenu biti govora u podređenih izrekah, kojim sada pristupam.

Najprije tvrdim, da svaki jezik ima podređenih izrekah, samo što neki postupa gdješto s njimi, kao da su mu glavne, a drugi jih smatra podređenimi. Tako grčki jezik postupa u indikativu s podređenimi izrekami, kano da su mu glavne, ter i vremena znače ono isto i u jednih i u drugih. Ali izreke, u kojih dolazi konjunktiv, optativ, infinitiv i participij svih vremena, smatra on podređenimi. Navedši ovo, smélo tvrdim, da vremena gube u podređenih izrekah ono značenje, koje su imala u glavnoj. Tako u grčkom jeziku znači praesens onih načina samo trajanje, aorist samo početak, a perfekt samo svršetak čina, pa bilo to u sadašnjosti, prošlosti, ili budućnosti: n. p. οὕτω ποιήσω, ἔπωξ ἔν σὺ κ ε λ ε ὕ η ς; μή θαυμάσῃς, ἐάν παραδέξῃς ἐπιω τι; οὐ βουλεύεσθαι ὦρα ἀλλὰ βεβουλεύεσθαι.

Ako to stoji i u najplodnijem grčkom jeziku, stoji i u našem, kano što to dokazuje poraba svih naših pisaca. Što znače koja vremena u podređenih izrekah, to sam potanko razvio u svojoj skladnji ilirskoga jezika, ter mi netreba ovdě pitanje navodjati, u čem se svi pisci sa mnom slažu. Između mene i njih postoji samo to preporno pitanje, što ja tvrdim, da za prošlost treba u glavnih izrekah uzimati jednostavne, a u podređenih sastavljene forme vremena, dočim oni kažu, da se sve to može směsimice upotrebljavati. S toga je meni dužnost, navesti razloge svomu postupanju. Prvo, jednostavna vremena prošlosti: kupih i kupovah, pokazuju svojom formom, da se neodnose na nikakov drugi čin, ter jim je najsgodnije město u glavnih izrekah, dočim se sastavljeni perfekt sadanji: kupio sam već u glavnoj izreci prvom svojom sastavinom proteže na prošlost, a drugom na sadanjost; ova je dakle forma već u glavnoj izreci odnosna; n. p. Bog je stvorio svēt znači, da je stvorenje prošlo, ali svēt još i danas stoji; budući pako da se čin svake podređene izreke odnosi na čin glavne, s kojim je ili u isto vrěme bivao, ili se prije njega dogodio, to je naravski, da su naš narod i naši pisci u podređene izreke preněli sastavljena vremena. Tako barem ponajviše piše neumrlí naš Vuk, ter bih ja rado, da me tko o protivnom uputi. Drugo, mnogo do toga stoji, da se glavna izreka stalnim někim načinom razluči od podređenih, jer se tim jasnoća i razumljivost neobično pomaže; to se pako može najbolje postići, ako se u glavnoj izreci metne jednostavna, a u podređenih sastavljena forma; n. p. Kad su Hrvati ostavili zemlje, u kojih su za Karpatí stanovali, i došli u današnju Hrvatsku,

sklopi s njimi Heraklij savez. Ovaj je primjer mnogo jasniji, nego da se napiše: Kad su Hrvati ostavili zemlje, gdje stanovahu za Karpati, i dodjoše u današnju Hrvatsku, sklopi Heraklij s njimi savez, ili kako god drugčije. Treće, ako se bez ovih pravila piše, onda se događa, da neki pisci u svih izrekah metju ili sastavljene, ili jednostavne forme, pa tim se jezik što razvodnjuje, što jednoglasnim i neugodnim čini, a to se sve ukida onim razlikovanjem, po kojem se uvađa neko razmjerje, koje svi našinci i bez svjesti drže za najugodnije; tako ili ti pisao: Kad mi otac *dolažaše* u Zagreb, gdje se mnogo svjeta *kretaše* po ulicah, veoma se *čudjaše* i *veseljaše*, ili pisao: Kad mi je otac *dolazio* u Zagreb, gdje se je mnogo svjeta *kretalo* po ulicah, veoma se je *čudio* i *veselio*, svakako je neugodnije uhu, nego da rekneš: Kad mi je otac *dolazio* u Zagreb, gdje se je mnogo svjeta *kretalo* po ulicah, veoma se *čudjaše* i *veseljaše*. Ovo su po prilici razlozi, što filologički, što retorički, što estetički, iz kojih sam drage volje udario ono pravilo. Ako bi se tko proti svemu ovomu, kano ljubitelj grčkoga jezika, u svih indikativnih izrekah volio držati grčke slobode, neka to pace mea i čini, ali neka se drži i grčkoga značenja dotičnih vremena; onda ćemo barem znati, da po grčkih mislih slavjanski piše, ali pisati bez misli nedolikuje više današnjemu stanju naše knjige.

Ako se postavi pitanje, mogu li, kano što se pristoji akademiku, iz davne prošlosti dokazati valjanost ovih pravila, onda odgovaram, da upravo zato nemogu, što sam ja to pravilo u neizmernoj neizvjestnosti starijih spomenikah prvi udario na temelju novijih djela u našem jeziku. Ali da i historiju nešto razsvjetlim, mogu kazati, da u staroslavenskom jeziku vladaju ponajviše i u glavnih i u podredjenih izrekah jednostavna vremena, pak i ondje, gdje bi se po svih pravilih europejskih jezika očekivala sastavljena; mjesto svih neka služi ovaj primjer e codice Suprasliensi str. 73.: „Страху же многу саштоу къ граде крѣстьяномъ, пауче же им же къ кесарини Декину цесарю прѣбѣвати, ови оуко бежаху къ горы, ови же на селехъ саште таихъ са. Кодратъ же съзвѣстъ и прошедъ сквозе народъ самъ прискоуи, и ставъ прѣдъ късьми и прекрѣстникъ са рече къ апоуѣнѣтоу: самъ придохъ, ауоуѣнате, прѣдъ та.“ — U srednje doba knjige naše mješaju se jur više sastavljene forme s jednostavnimi, al i tu još bez stalne misli, premda se, osobito u numeru,

znatno približuju mojoj teoriji. Za dokaz tomu služe dva spomenika, jedan čakavski, a drugi štokavski, pisana izvorno. Ono su: Pistule Bernardinove iz 15. vjeka, ovo: Život Isukrstov iz 18. vjeka;

U čakavskom čitam ovo: V dni one, *pridoše* dvj žene grišnice k kralju Salamunu i staše pred njim. Od kih jedna reče: Molju te, moj gospodine, ja i ova žena *stahomo* zajedno u jednoj hiži, i *porodih* kon nje na postelji. A tretji dan, pokle *porodih*, *porodi* i ona. I *bihomo* zajedno, a nikogare *nebiše* v hiži s nami, nego mi dvj. I *umarl jest* sin one žene, jere ob noć *speči vstavila biše* njega. I vstavši se mučē v gluho doba noći *vazela jest* sin moga kon mene rabe tvoje *speče*, i *postavila ga je* v krilo svoje, a svoga sina, ki *biše* mrtav, *postavila ga jest* kon mene. I kad se *stah* sutra, da napojim sina moga, *včini mi se* martav. Koga još bolje pogledavši na svitlu, *poznah*, da ni sin moj, koga sam ja *porodila*. I odgovori druga žena. Ni tako, da sin tvoj mrtav jest, a sin moj žive. A ona protiva tomu *govoraše*: Lažeš ti, sin moj žive, a tvoj mrtav jest. I po ta put se *pričahu* prid kraljem. Tada kralj *reče*: Prinesite meni mač. I kada bi prinesen mač prid kralja, reče kralj: Razdiliti ditića živoga na dva dila, i dajte polovicu jednoj, a polovicu drugoj. Reče tada žena, ke sin *biše* živ, kralju: Molju te, gospodine, stajte ditića živa njoj, a ne ubijajte ga. Protiva tomu ona druga *govoraše*: Nebudi ni meni ni tebi, da neka se razdili. *Odgovori* kralj i *reče*: Dajte ditića živoga onoj, i neubijajte ga, jere ovo jest mati njegova. *Sliša* tada vas puk izraelski sud, ki *odsudi* kralj, i *vzbojaše* se kralja, videći mudrost božju, da jest v njem: činiti pravdu i sud. — U štokavskom čitam ovo: Odkadara *postalo je* na svētu kristijanstvo, u njemu svedjer *bilo je* čeljadi, koja *kazala su* rečim nekad upisanom stvari svete, za tēm urediti našu vĕru i naše čudi skladno obćenje. Da nu sva njihova kazanja *niesu bila* istoglasna, erbo neumĕnstvo mnogĕh nesmotarnĕh pravovĕrnika nechte zavedeno, mnoštvo je lažij gujilĕh za pravu istinu *pripovĕdalo*, i hudi krivovĕrnici neka bi lašnje utemeljili svoja varava ućenja, dosta *su izmišljotina* za vangjelje *priprodavali*. Znaš za zdravo, da u ono doba, u koje još nebijahu priminuli s ovoga svĕta svi apoštoli, *našo se je* jedan pop, učenik sv. Pavla apoštola, koji od ljubavi, koju *je nosio* rečenomu svetomu Pavlu, za da bi mn *uzmnožio* slavu i poštenje na korist vĕre Isukrstove, *zapiso je* jedno hinbeno skazanje dĕlovanja istoga Pavla apoštola, i nĕke Tekle dĕvice, *pripovĕdajući*, da to skazanje *bilo je* napisano od svetoga

Luke vangjeliste. Ččća česa sveti Ivan vangjelista, sudeć da je gnjusno bezakonje istinu vře Isukristove lažima iznositi, *stisnu* onoga popa nerazborno bogoljubna, i čineći mu, da proglašeno iz-pově svoje himbe, netom tako běše ih povidio, *smaknu* ga s popovstva. I tako oni siromah *podně* pedepsu; nu s njegovom pedepsom *neizginu* njegova zloća, nego *prokliza* u družiem. Kleti krivověrci *ponoviše* nakon njega njegove izmišljotine, i nova hinjenja k njima *pristaviše*. *Iznesoš*e na svět uzumnožan broj izmišljeněh vangjelja i pisama varavěh. *Nastojaše* laži za istinu prodavati, kô i gorurečeni pop, u ovomu samo njemu neprilični, što on *isko* je lažim istinu, a oni lažima laži podaprěti“.

Što je novijega jezika, to se sve više odmiče od jednostavnih i prihvatja sastavljenih formah, tako da se n. p. naš Vuk boji jednostavnoga imperfekta, ter ga veoma rado zaměnjuje sastavljenim, pa to čini i ondě, gđe bi ga poznata mu doslědnost vodila na jednostavno vrěme; n. p. Zašto im neposla izměnu na Ravan, zašto im džebane *nije slao* (město *nepošiljaše*), i zašto sam *nedodje*. — Isto sam tako opazio, da se noviji pisci sve to više odmiču od perfekta historičkoga, ter malone sve pripovědaju praesensom historičkim, držeći perfekt něki za afektaciju, a drugi za eleganciju. — Hotio sam takodjer, da za svoje pravilo nadjem kakovu takovu potvrdu u staročeskom jeziku, u kojem je još vladala razlika izmedju jednostavnih i sastavljenih formah, al i tu sam našao neutěšan metež bez misli i pravca. Za priměr neka služi početak glave 5. iz Života císaře Karla IV. iz četrnaestoga stolětja: „Tehdy drěwěrečeni přisežníci učinichu silné wojsko před městem našim Mutinú i ležechu tu šest neděl; a po šesti nedělách, když poplenichu biskupstwíe Mutinského a Regii měst, tažechu odtawad a položichu moc swú a wojsko před hradem swatého Ščastného, Mutinského biskupstwíe. A kdyžto wojsko dlúho leže, umluwili ti s hradu s nimi, kdyžby w měsíci, to wěz až do dne swaté Kateřiny, neb měsíc měl toho dne minúti, nebyloby jim pomoženo skrze nas, že by jim hrad chtěli wzdati. Tehdy Parmenští, Mutinští a z Regie, to uslyšewše, sebrali moc swú, i pritažechu k nam. itd. Ostali slawjanski jezici nemogu pružiti nikakove pomoci, jer su izgubili onu razliku, tako da meni nepreostaje drugo, nego osloniti se na shodnost pravila i voljnost naroda u naslědovanju.

Ovdě dakle može biti samo o tom govora, imadu li se sve u mojoj skladnji naznačene podređjene izreke smatrati kano takove. Ja mislim, da imadu, naročito pako objektivne izreke, koje se u latinskom jeziku izriču accusativom cum infinitivo, i poslédične sa da, u kojih nisam kod Vuka, čini mi se, našao nijednoga priměra s nesastavljenim prošlim vremenom. S toga ja ovakove izreke: Znam, da Hrvati nadvladaše Avare, i: Tako se jučer nahodah, da me noge *boljahu*, držim za nepravilne.

Neću ovim da kažem, da se pisac nesmije ni za vlas odmaknuti od ovih pravilah, jer takove strogosti nevidimo u nijednom jeziku, a često i vrst sastavka sobom donosi, da se više upotřebjuje jedno, nego drugo vrěme; tako će u retorici, kano što smo jur napomenuli biti više sastavljenih vremenah, u pověsti više jednostavnih, u noveli više praesensah, a u humorističkih spisih više elipsah. Ali ovdě se o tom radi, da se onim, koji hoće da uče jezik (a svatko ga s početka mora učiti) pokaže, u čim mu duh stoji, koji kad tko upije, lahko će na tom temelju razvijati svoje nuance, pak to će onda činiti originalnost njegovu; ali htěti bez pravilnosti biti originalnim, nemože nego štetu doněti knjizi našoj. Da je pravilnost i etimologička i sintaktička važna prednost u jeziku, dokazuju i něki naši kritici, koji kad neimaju ništa pohvalna da kažu o knjizi kojoj, tada ju sprovadjaju u svět s preporukom: pravilno je pisana. Za pravilnost, koliko se je onda moglo postići, brinuli su se jako pisci prošlih vremenah, ter i u dubrovačko doba i u vrěme našega novijega preporoda opažamo pravilnost sloga, osnovanu na razměrju někom i blagozvučnosti i rěčih i izrekah, tako da se mnogi tadanji pisci s velikom slaštju čitaju. Ali u naše doba, doba misli i znanstvenosti, čini se, da se sve manje nastoji oko pravilnosti i ugladjenosti sloga, ter kano da se pojedini pisci hoće da iztaknu autonomnom nadri-slobodom u pisanju. A nije ni čudo, kad ima danas čuvenih inače pisacah, tvrdećih, neka svatko piše, kako hoće, samo da u stvari što valjana napiše. Ovakovim neću da odgovaram, ostavljajuć, da jim sudi sva prosvětjena Europa, koja samo onoga pisca cěni, koji s valjanoštju predmeta umije spojiti i vrlinu sloga. Vrlina pako ova nesmije se više temeljiti na tamnom nagonu, već na jasnoj misli, koja po zahtěvih znanstvenosti svakoj rěči opreděľjuje svoje město.

Nu da stvar i praktički pokažem, sastavio sam evo pripověst, kako bi ju razni drugi pisci napisali. „Primam pero, da ti pišem,

što se evo uprav sada dogodi u Zagrebu. Kad svitaše i dan se radjao, došao je na trg Jelačića bana čověk. S druge strane bane na isti trg drugi čověk. Kad dodjoše jedan do drugoga i htědoše ići svaki svojim putem, udariše jedan o drugoga. U jedan su mah izvadili oba nože iza pasa, pa se stadoše klati. Oba su strašno vikali, grabijahu se za prsa, mašu noževi na sve strane, dok nije jedan razporio drugoga. Pripověda se, da na viku dodjoše panduri, i živoga zatvorili, a mrtvoga k milosrdnikom odnesu. Živi se je tako prepao u gradskoj tamnici, da skoro umre“. Ovu bih ja pripověst ovako napisao: „Primam pero, da ti pišem, što se je uprav sada dogodilo u Zagrebu. Kad je svitalo i dan se radjao, dodje na trg Jelačića bana čověk. S druge strane banu na isti trg drugi čověk. Kad su došli jedan do drugoga i htěli ići svaki svojim putem, udariše jedan o drugoga. U jedan mah izvadiše oba nož iza pasa, pa se stadoše klati. Oba strašno viču, grabe se za prsa, mašu noževi na sve strane, dok jedan nerazpori drugoga. Pripověda se, da su na viku dotrčali panduri, i živoga zatvorili, a mrtvoga k milosrdnikom odněli. Živi se tako prepade u gradskoj tamnici, da je skoro umro“. Ako je moja pripověst povoljnija uhu svakoga našinca, ako je u njoj dosta različitosti ali više dosljednosti i simetrije, onda su mi opravdana pravila, ter slogu mojemu nemože ništa smetati, što se s njimi slaže, jer tko će tražiti od pisca, da drugčije pravila gradi, a drugčije piše. Svaki će latinski gramatik sa ugodnošću čitati Cicerona, premda se njegov slog skoro na las slaže s pravili latinskoga jezika, kano što to nemože drugčije ni biti, jer su uprav iz njegova sloga izvadjena. Pače ja držim, da će svakomu čitatelju tim ugodniji biti slog, što se bude više slagao s poznatimi mu pravili, jer će viděti, što je čovjeku najpovoljnije, da se teorija s praksom slaže.

Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27 studenoga 1867

PRAVI ČLAN DR. FRANJO RAČKI.

Predmet je ove razprave onaj politički pokret, koj u našoj domovini počè poslije smrti kralja Ljudevita a svrši početkom XIV. stoljeća. Po tom bi ova razprava imala početi sa god. 1382. Ali učè taj predmet opazih, da bi nejasan i mnogim nerazumljiv bio, kada bi mûkom mimoišao prošlost, u kojoj onaj politički pokret niknu. Iz ovoga sam razloga naertao u prvom članku vladanje kralja Ljudevita, u koliko se ono odnosi na odnošaje naprama susjednim državam osobito naprama Srbiji, Bosni i Mletačkoj, koji utiču u dojduće sgode. Može bit bi mogô biti u tom uvodu kraći; nu videć kako su ovi odnošaji do sada slabo u knjizi uvaženi, nemogoh se uzdržati da jih se gdje što obširnije ne dotaknem.

Dva su me razloga vodila, kada si za ovu akademičku razpravu izabrah upravo taj predmet. Onaj politički pokret spada medju riedke pojave u našoj povjesti, iz kojih proviruje državna samosviest naših otaca i težnja naše domovine za očitovanjem svoje podpune državne samostalnosti. On nam na dalje pokazuje, kako je ona samosviest i ova težnja tražila nove forme i nove kombinacije; kako je bilo na slavenskom jugu vladalaca, državnika i muževa, koji su bili odlučili okaniti se politike prošlosti i udariti novim pravcem. Borba, koja se tiem zametnula u našoj domovini, bijaše do duše pretežnije naravi dinastijske; ali je ona u svojem tečaju prekoračila ovu granicu, kao što nam već to dokazuje, što su kolovodje njezini povukli u nju susjednu posestrimu Bosnu.

Upoznati se dakle s postankom, razvitkom, ponukami i težnjama ovoga pokreta i ove borbe, to već probudjuje i draži znatiželjnost narodnoga povjestnika i prijatelja naše nsrodne prošlosti. Ali njihova ljubopitnost tim više raste, čim se jače uvjeravaju, da je taj predmet naše povjesti do sada što slabo izpitan što krivo shvaćen; pak da on izčekuje i kritičkoga i narodnoga povjestnika. Koji su do sada o tom pokretu pisali ili nisu pri ruci imali gradje, da unj dublje zavire, ili ga nisu dovoljno i nepristrano ocienili. Daleko budi od mene prisvajati si takovu zaslugu, kao da će ova razprava razuzlati sve uzlove, otkriti sve tajne, razpršiti sve tmine, u kojih nam se ljudi, čini i težnje one dobe ukazuju. Mogu ipak bez laskanja utvrditi, da će ova razprava biti prilog k boljemu poznavanju one dobe u našoj povjesti, jer je osnovana na mnogih izvorih ili nepoznatih ili neupotrijebljenih do sada. Ovamo pribrajam osobito listine, iz kojih ponajviše crpim gradju. Izvore navodim na svojem mjestu; a i nenapomenuvši svagdje izrikom samo se po sebi bez inata s drugim kaže, gdje popunih, gdje li izpravih dojakošnja povjestna iztraživanja. Mislim, da od polemike nebi bilo koristi samoj stvari.

Ovako radećemu naraste razprava prieko volje; ali tako biva sveudilj, „dum ornare patriam et amplificare gaudemus, pariterque et defensioni eius deservimus et gloriae“. (Plinius: lib. II, epist. 5).

I.

Vanjska politika kralja Ljudevita I, osobito naprama Srbiji, Bosni i Mletačkoj. Borba za Dalmaciju i Hrvatsku.

Malo je vladalaca u povjesti, koji su tolikom postojanošću nastojali učvrstiti i razširiti vlast i ugled svoje obitelji, kako to nastojahu oba ugarska i hrvatska kralja iz anžuvinske kuće. Karlu Robertu i njegovu sinu Ljudevitu bijaše dinastijska korist i slava najpreča, a korist i slava zemalja podložnih njihovu žezlu tek drugojatna, tè je oviem za njihovu dinastijsku politiku valjalo žrtvovati krv i imetak. U tom su se smjeru pobrinuli, da sebi i svojim nasljednikom pribave i sačuvaju krunu napuljsku, da zasjednu na prestol poljski i da razšire i utvrde svoj upliv na balkanskom poluotoku. Njihova je politika naprama ovom, koja nas u toj razpravi poblize zanima; ali mi ćemo se osvrnuti na cielu

vanjsku politiku kralja Ljudevita u koliko stoji u savezu s našim predmetom.

Ogledajmo se najprije: kako je kralj Ljudevit nastojao da steče pravo na prijestol napuljski, ili da bar s ove strane svoju dinastiju obezbiedi.¹

Već je Karlo Roberto nastojao kod rimske stolice, da se na njegovu korist promieni oporuka strica mu Karla II († 5 svib. 1309) napuljskoga kralja od 16 ožujka 1308. kojom je pravo na prijestol napuljski dopitano njegovu drugorodjenu sinu Robertu, vojvodi od Kalabrije, a rečeni kralj ugarski novcem odbavljen. Ali ovo nastojanje ostalo je bez uspjeha; jer se u Rimu bojalo, da doljna Italija dodje u vlast možna inostrana vladaoca; pak je za to papa Klemente V prve nedjelje mjeseca kolovoza 1309 Roberta strica ugarskoga kralja, u smislu rečene oporuke, u Avinjonu okrunio za napuljskoga kralja. Sada je Karlo Roberto, pošto mu se kruna nepuljska izmače, nastojao da u dolnjoj Italiji bar secundogenituru osnuje. U tu je svrhu svoga tada šestogodišnjega sina Andriju dne 26 rujna 1333 zaručio s Ivanom kćerju Karla kneza od Kalabrije a unukom Roberta kralja napuljskoga.

Kralj je Ljudevit stupao putem, koga mu je otac pokazao, nezna se, je-da li većom odvažnosti ili postojanosti. Poslije smrti (19 siječnja 1343) napuljskoga kralja Roberta, okrunjena bi Ivana za kraljicu. Njezin suprug Andrija tim uvriedjen znao je kod pape izposlovati, da je ovaj već jednoga kardinala odredio bio, koj će Andriju kruniti za kralja. Ali njegovi protivnici znadoše to prepriečiti smaknuvši Andriju u Aversi dne 18 rujna 1345. Ovaj čin potaknuo je Ljudevita i na osvetu i na dalnje izvadjanje svoje politike. On je dva puta glavom vodio vojsku u dolnju Italiju (1348. 1350); pa ipak ona kruna, koju je skoro u ruci držao, dodje skoro njemu na oči dne 27 svibnja 1352 na glavu Ljudevita od Tarenta, poslije 20 kolovoza 1347 muža kraljice Ivane. Nakon smrti ovoga (26 svibnja 1362) kano i ponajglavnijega Ljudevitova neprijatelja Ljudevita vojvode dračkoga (22 srpnja r. g.) naumì Ivana, koja među tim sama primi žezlo u ruke, prenieti nasljedstvo na svoju rođakinju Margaretu, ovu pako zaručiti s Karlom sinom Ljudevita dračkoga, nebi-li može bit tim ublažila kralja Ljudevita, pak ipak uklonila ga od dolnje Italije. Ljudevit je bio k sebi uzeo

¹ Izradjeno po Muratoriu: *Annali d' Italia. Venezia 1846. vol. V.*

Karla odmah poslje očeve mu smrti, da ga pod svojim nadzorom odgoji i u svojim zemljah obskrbi. Mladi se vojvoda skoro godinu dana (od stud. 1365 — 11 list. 1366) bavio u Dalmaciji, u zemlji, koja mu bijaše namienjena da joj bude glavarem, a tamošnji kraljevski prihod od soli bio mu podijeljen za pristojno uzdržavanje.

Ali kralj Ljudevit ne bje posve zadovoljan tom nakanom svoje rodjakinje. On je kroz posebno poslanstvo god. 1368, koje je bivši ban hrvatski Ivan Ludbrežki predvodio, izjavio rimskoj stolici, da ne će Ivane, dok ona živi, smetati u kraljevstvu; samo neka mu se napuljski prijestol zajamči poslije njezine smrti. Nū papa Urban V nije hteo Ljudevitu izrikom obećati, da će ga sa svoje strane podupirati; već ga u pismu od 27 kolovoza r. g. obćenitim riječmi umiri uvjeriv ga, da će u svoje vrijeme učiniti sve, što „sviest i prāvo drugoga“ dopušta¹.

Ljudevit videć, kako stvari stoje dopusti Karlu dračkomu, učinivši ga prije vojvodom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije², da ide slobodno u Napulj. Ali tudjer nije mu bilo duga obstanka; kraljica bo Ivana zamrziv nanj sbog Ljudevita odluči svoju ruku i krunu dati Otonu knezu od Braunschweiga. Karlo se dakle već sljedeće godine (1370) vrati u svoju vojvodinu, u kojoj je imajuć u pomoć jednoga ili dva bana obavljao obične državne poslove, i išao vierno na ruku svomu rodjaku i kralju u svih njegovih podhvatih. Tako kada su se god. 1373 činile vojene priprave proti mletačkoj republici, hrvatski je vojvoda Karlo stao na čelu hrvatske vojske.

Ljudevit se medju tiem i poslije ovolike nedaće nije odrekô svoje osnove, ma i u drugom vidu. Kada nije mogô sam doći do napuljske krune, trudio se je da ju priskrbi svomu gojenčetu Karlu nadajuć se od njega, da će kano budući vladalac dolnje Italije unapriedjivati svrhe doma anžuvinskoga ma koje loze. Odrekao se dakle sám prava na prijestol napuljski i primiv od Karla odreknuće na prijestol ugarski za se i svoje odvjetke, odpremî ga opet u travnju 1376 u Napulj, kamo Karlo zbilja mjeseca svibnja odplavi na zadarskih ladjah³.

Ali ni taj put nije Karlu sreća poslužila. Ivana se dne 25 ožujka 1376 svećano vienčala s Otonom od Braunschweiga. A

¹ Theiner : monum. Hungariae. II, 88.

² Ibid. p. 91.

³ Lucius : Mem. di Traù. p. 303.

Karlo videć se bez vojene pomoći slaba vrati se god. 1378 k Ljudevitu da od njega tu pomoć zaište. Ljudevit mu ju obreće poslije rata, koj se upravo one godine zametnuo s mletačkom republikom. Karlo se kano vojvoda hrvatski borio hrabro u tom krvavom trogodišnjem ratu; a stekao si liepo ime kraljevića od mira („della pace“), što je nastojao i uspio, da si rodjaka pomiri s lavom sv. Marka. Čim bude kraj učinjen krvoproliću, podje Karlo u Italiju; skloni papu Urbana V, da ga dne 2 lipnja 1381 u Rimu okruni za kralja napuljskoga, provali kano okrunjeni vladalac u svoju kraljevinu të dne 16 srpnja unidje u grad Napulj. Ivana se povuče u novu tvrđju (castel nuovo); ali bude prisiljena (25 kol.) predati se. Njezin suprug Oto bude takodjer u nesretnoj bitki uhvaćen. Uslied ovih pobjeda bude i Margareta, supruga Karla, koja je već 15 stud. 1381 došla u Napulj sa sinom Ladislavom i kćerju Ivanom, okrunjena dne 25. r. m.

Tako se dovrši borba za napuljski prijestol, koju su vodili Karlo Roberto i Ljudevit prieko polovice stoljeća. Loza doma anžovinskoga, kojoj dopadè Ugarska i savezne joj kraljevine, morala se napokon, pokle je toliko krvi prolila i toliko imetka potrošila, okaniti stare djedovine i svoje koljevke, dolnje naime Italije. A može bit nebi trebalo ove borbe u toliko ovdje spominjati, da joj nije bilo poslije smrti Ljudevitove dosudjeno izvrći se u smier protivan, kako ćemo odmah vidjeti, čim predjemo na pravi predmet ove razprave.

U isto vrijeme, u koje su Karlo Roberto i Ljudevit nastojali učvrstiti svoju dinastiju s one strane jadranskoga mora, bacili su svoj pogled i prieko karpatskih gora — na kraljevinu Poljsku. Ova njihova nastojanja idu i hrvatskoga povjestnika, a tiču se i predmeta ove razprave u toliko, u koliko su zamršaji, nastali kašnje u Poljskoj, slabili kraljevsku vlast, da nije mogla razmjernom snagom zasegnuti u sgode, koje se razviše na slavenskom jugu. Ovdje ćemo biti kratki.

Poljska se tada pod vladom Vladislava Lokietka († 1333) okriepila, a za Kazimira velikoga (1333—1370) upravo procvatila. Primjetiv ovo Karlo Roberto stupi s Vladislavom u svezu obiteljsku oženiv mu kćer Jelisavu. Sa svojim šurom Kazimirom podje Karlo za korak dalje; neimajućega naime zakonita nasljednika skloni on na to, da je Kazimir u saboru krakovskom god. 1339 izposlova, da poslje smrti Kazimira predje kruna poljska na Ljudevita i

njegove zakonite mužke odvjetke. O tom je iste godine uglavljen dvostrani ugovor u Višegradu u prisutnosti obiju kraljeva, poljskoga i ugarskoga, të zastupnikâ jedne i druge države; a Ljudevit kano budući kralj poljski obvezao se, da će čuvati neoskrvnjenu cjelovitost kraljevine Poljske, da neće izvan sabora poreza razporezati i da će časti i službe samo domaćim sinovom dieliti. Ovaj ugovor bude kašnje izmedju Ljudevita i Kazimira u Krakovu 8 svibnja 1364 i u Budimu god. 1369 obnovljen. A njegovom krieposti bio je Ljudevit već sljedeće godine, poslije smrti kralja Kazimira († stud. 1370), svečano dne 17 studenoga u Krakovu za kralja poljskoga okrunjen.

Tako je Ljudevit god. 1370 na svojoj glavi nosio dvie možne krune; i stajao jednom nogom na jadranskom, drugom na baltičkom moru pak još sveudilj vrebao na doljnu Italiju. A da ovaj obsežan posjed uzmogne predati i svojim potomkom, budući sam bez odvjetka mužkoga, izposlovao je kod privrženih si poljskih velikaša, da su u košičkom sastanku dne 17 rujna 1374 uglavili nov ugovor, pragmatičku sankciju, kojim je pravo nasljedstva prenešeno i na onaj ženski mu odvjetak, koga sam kralj i njegova majka ili supruga odredi, da zasjedne priestol poljske kraljevine.

Ljudevit je snovao, da obe krune kano i pravo na napuljsku prenese na svoju stariju kćerku imenom Mariju, rođenu god. 1370; pak joj se već sada pobrini za zaručnika i to od možne vladajuće kuće, u koga i u koje mogla bi baštinica dvaju i odnosno triju kruna naći zaslon i zaštitu. On vladalac sjevera i juga, posredovanjem Ladislava vojvode opolskoga, a od god. 1368 ugarskoga nadvornika, izprosi svojoj kćeri Mariji ruku kraljevića Sigismunda, rođena 14 veljače 1368, sina uzmožnoga českoga kralja i cara Karla IV. Dogovor, zametnut god. 1371, dospjeo je u listinah izmijenjenih s jedne i druge strane dne 20 veljače i 14 ožujka 1372. U koliko je ova sveza mogla biti korisna i po samu Ugarsku, to je ipak velik dio velikaša ugarskih i hrvatskih ne pazi dobrim okom bojeći se, da se tiem nezametne pravo ili da se bar ne dade prilika uzmožnomu domu luksemburžkomu staviti zahtiev na krunu ugarsko-hrvatsku, odkle bi pogibelj prietila neodvisnosti njezinih zemalja. Ele Ljudevit nije se dao tako lasno odvratiti od svojih nakana; të se i zaruci izmedju Marije, kojoj je bilo tek sedam, i Sigismunda, komu je bilo devet godina, obaviše mjeseca studenoga 1377 u Trenčinu u prisutnosti kraljice české Jelisave i kralja Ljudevita.

Ovako je mislio Ljudevit spasiti i obezbiediti korist, slavu i budućnost svoje dinastije, të osobom zajedničkoga vladaoca spojiti Ugarsku i Poljsku, dvie inače posvema neodvisle države.

Ljudevit je nadalje ne manjom pomnjom pazio, da sačuva i neoskrvrjenu svojemu nasljedniku ostavi cjelovitost zemalja krćne ugarsko-hrvatske, i da utvrdi onaj upliv, koga si on i njegov otac stečē u balkanskom poluotoku. On je u jednom i drugom obziru svraćao osobitu pozornost na kraljevinu Dalmaciju i Hrvatsku, kano i na Bosnu. Prva bijaše kruni ugarskoj nuždna već radi Ljudevitove politike naprama dolhoj Italiji. Koliku joj Ljudevit davao važnost može se nagovieštati i odatle, što joj stavi na čelo svoga rođjenoga brata Stjepana u starodavnom svojstvu vojvode dalm. hrvatskoga, koj je „kraljevskom vlasti“ upravljavao kraljevinom; zatim poslije njegove smrti († 9 kolovoza 1354) sina mu Ivana pod obskrbnitćvom majke udove a kćeri cara Ljudevita Bavarca imenom Margarete, koja se na listinah piše „dei gratia tocius Slavoniae, Croatiae ac Dalmaciae ducissa“;¹ a napokon, kako već napomenusmo, svoga rođjaka Karla vojvodu dračkoga. Tako si Ljudevit htjede svojoj kruni i obitelji privezati našu domovinu na njeiki način užjim vezom krvi.

Bosna sa Humom nije bila do duše cjeloviti dio krune ugarsko-hrvatske; ali od kako poslije Pavla († 1312) i Mladena (1312—22) Subića, koji su bili ne samo dalmatinski i hrvatski nego i bosanski banovi, Stjepan Kotromanić² primī bansku čast iz ruku Karla Roberta ona je priznavala vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva. Ova tako krhka sveza opominjala je Ljudevita, da na Bosnu pazi, a to tim više, što se je sa dvaju strana gledalo na nju: s jedne da se osvoji, s druge da se posvema odmetne od Ugarske i povuče u posvema protivne kombinacije.

Ove dvie strane, ova dva protivnika, koja su bila opasna Ljudevitovu položaju na slavenskom jugu tako obzirom na Bosnu kano i obzirom na našu domovinu bijahu Mletačka i Srbija. A oba protivnika bijahu Ljudevitu tim pogibeljnija, što jih u vanjskoj politici vezahu jednaki interesi. Mletačka je divnom postojanosti kroz više stoljećā čeznula za Dalmacijom, bez koje nemogaše biti

¹ Fejér: *codex diplomaticus Hungariae* IX, 2 p. 416.

² Pučić: *srbski spom.* I, 127: „господе прнскѣтлс котроманикъ...“
Dakle ne Kotromanović, kako se obično piše.

„kraljicom jadranskoga moga“. Ona je i prvih godina Ljudevitova vladanja došla s njim u sukob navlastito radi Zadra. Osebita se diplomatska i politička vještina pokazuje u tom, kako je republika nastojala, plela i miešala, da s jedne strane podruje u Dalmaciji upliv ugarski i tim svoj razširi, a s druge da u svoje kolo za istu svrhu povuče Srbiju i Bosnu. Kušajmo u kratko razmrsiti ovo pletivo.

Republika je mletačka imala od davna pristaša u primorskih gradovih dalmatinskih, u kojih se sveudilj hranio talijanski živalj toli jezikom koli mnogostrano i municipalnimi institucijami. Ali gradovi nisu bile dosta stalne točke za učvršćenje njezina gospodstva; s toga je republika stala prijateljstvo i privrženost tražiti u ondješnjih hrvatskih velemoža i plemića. U južno-zapadnom dielu naše domovine slovijahu tada i starinom roda i ugledom i imetkom knezovi Šubići, Nelepići, Kurjakovići i Ugrinići, a na gornjih otocih i u bližnjem primorju knezovi krčki i modruško-senjski. Od knezova Šubića javljaju se tada na pozorištu sinovi glasovitoga hrvatskoga i bosanskoga bana Pavla po imenu Grgur i Pavao, te njihovi sinovci a djeca Pavla Gjorgjevića po imenu Pavao, Mladen i Božidar, za tiem Pavlov sin a nećak Grgurov po imenu Gjuro. Od krbavskih su knezova slovili sinovi kneza Kurjaka po imenu Grgur, Budislav i Pavao. Od Nelepića bijaše na glasu Ivan i bratučed mu Konstantin; od Ugrinića se napominje Budislav i sin mu Grgur. Napokon od krčkih i modruško-senjskih knezova navode nam spomenici navlastito Friderikove sinove Bartola i Dujma¹, onda Bartolove sinove a Dujmove nećake Stjepana i Ivana, napokon Markova sina kneza Nikolu. Na ove je dakle hrvatske velikaše djelovala republika. Gdjejoji od njih nisu bili Ljudevitu privrženi zbog obiteljskih uvreda i uspomena; ta Šubići su se živo siećali, kako jim je Karlo Roberto prije nekoliko godina (1322) zaslužnjio bana Mladena². Ljudevit je dakle već u prvom početku svoga vladanja došao u sukob sa mnogimi od pomenutih plemića, imenito s krbavskimi knezovi Kurjakovići, s Vladislavom udovom kneza Nelepića i njezinim sinom Ivanom; isto sa Šubići, napose s Pavlom rečenim

¹ Sr. listinu kod Fejèra: cod. dipl. IX, 1. p. 552: „Duymus comes Wegle, Modrus et Posege“. Ova posljednja riječ po mojem sudu stoji mjesto „Guzeche“ t. j. Gačke glag. listina. Takovih pogrešaka imade u Fejèra dosta. ² Michae Madii: Historia. Cap. XIX.

Banićem i njegovim bratom Grgurom, të s Mladenom gospodarom Skradina i Kliša¹. Ljudevit je do duše znao, kako mogu biti ovi velemože opasni njegovu posjedu u Dalmaciji; pa se za to gledao s njimi izmiriti. Tako nalazimo, kako Ljudevit god. 1345 ugovaraše kroz bana hrvatskoga Nikolu i bosanskoga Stjepana s Ivanom Nelepićem a posljedak ugovaranja bijaše taj, da je kralj, kako svjedoči listina od 21 studenoga r. god. oprostio Ivanu odpadnuće i vratio mu sva zaplijenjena dobra, imenito Sinj i Cetinu². Isto se tako Ljudevit izmiri s knezovi Šubići Grgurom i Pavlom i ovoga sinom Gjurom; a za veću u buduću sigurnost stadè se dogovarati s knezom Pavlom, da mu ovaj odstupi grad Ostrovicu sa svim što nanj spada, ne bi li tako odanle ove velemože držao na uzdi.

Ova izmirenja, osobito pako posljednje nastojanje, nisu išla republici u prilog; s toga počè ona protivno raditi. U isto naime doba zametne republika priegovor o savezu s knezom Pavlom ostrovičkim i Mladenom kliškim, kako joj svjedoči pismo³ od 29 kolovoza 1345, za tiem s krbavskimi knezovi Grgurom i Budislavom, kako opet svjedoče pisana⁴ od 30 kolovaza 1345 i 9 svibnja 1346. Dočuvši pako republika kroz svoga gradskoga načelnika u Šibeniku za pomenuto dogovaranje ob Ostrovici, naloži po zaključku vieća od 14 svibnja 1346 svojim provedituro: „da se obavieste o tom poslu, neka smućuju da neuspje ugovor, i neka u to ime govore s knezovi Pavlom i Mladenom i ostalimi, kako jim se najsgodnije vidi“⁵. Na dalje zaključí republika dne 22 lipnja i 4 srpnja 1346: da se u ugovor mira, koga je poslije sjajne pobjede nad kraljevskom vojskom zametnula s Ljudevitom, uvrste takodjer knezovi Pavao i Mladen, i ovoga braća Božidar i Pavao, „sa svimi svojimi zemljami, mjesti i imetkom i kotari tako, da jim ni rečeni kralj, ni njegovi podložnici i privrženici nemogu ništa nauditi“⁶. Oviem se zaključkom htjede republika Šubićem pokazati prijateljica i zaštitnica, a tim jih odvratiti od

¹ Cf. Hist. obsidionis Jaderae. lib. I, c. IV—VII.

² Dvie još netiskane listine u arhivu Frankopana Vidimskih. Sr. Estratto dei documenti dell' archivio Frangep. MSC in musaeo nazionali Zagrab.

³ J. Šafařík: monumenta historica serbica archivi veneti. Glasnik srbske slovesnosti. XI, 357.

⁴ Ibid. p. 360. 379.

⁵ Ibid. p. 384.

⁶ Ibid. p. 384—87.

Ljudevita i osigurati jih pram njemu. I sbilja, dok je Pavao živio, nije se dogovaranje za Ostroviću izvelo; ali je Ljudevit poslije njegove smrti, nad kojom je republika bratu Grguru dne 21 kolovoza 1346 kroz posebnoga poslanika izrazila svoju žalost, kao na gubitku „prijatelja i predragoga svoga privrženika“¹, tim revnije nastavio i sretno dovršio ugovaranje s Pavlovim bratom Grgurom i sinom Gjurom. Ugovornom listinom² od 31 srpnja 1347 ustupaju knezovi Šubići Gjuro i Grgur grad Ostroviću u dalmatinskoj Hrvatskoj, a Ljudevit opraštajući jim sve prijašnje zablude i nevjere daje jim na zamjenu kraljevski grad Zrinj u gornjoj Hrvatskoj, koj je prije (1328) bio kneza Ivana Babonića, zatim predjè u kraljevsku vlast, a oдавle na župana Lovru, komu napokon Ljudevit dadè na izmjenu drugi posjed.³

Ova zamjena Ostrovice sa Zrinjem znamenita je sгода ne samo u povjesti porodice Šubića, nego i u hrvatskoj povjesti u obće. Ona daleko nadilazi same stiene grada Ostrovice, koj je inače znamenita točka osobito naprama Zadru. Ovom bo zamjenom bijaše razdvojeno uzmožno pleme knezova Šubića: loza, koja je ostala u Dalmaciji, izčežava sa pozorišta, a ona, koja se preseli u gornji dio naše domovine, pomalja se u knezovih Šubić-Zrinjskih na vidiku hrvatske prošlosti i sjaje ovdje prieko tri stoljeća. U primorskoj se Hrvatskoj, izvrženoj napasti mletačkoj, tiem staro plemstvo hrvatsko znamenito oslabi. Šubići u Dalmaciji odmah osietiše posljedice toga razdvojenja: Mladenu bo bijaše za to, što ostade vjeran savezu s Mlečani, mnogo trpiti od bana bosanskoga Stjepana, od ugarsko-hrvatske vojske kraljevske i od knezova Grgura Kurjakovića i Budislava Ugrinića tada Ljudevitovih pristaša. Republika je do duše svagdje posredovala za viernoga si kneza. Pokle ju knez Grgur Kurjaković, preporučèn od samoga bosanskoga bana⁴, posebnim poslanikom zamoli, da ga „primi u milost“⁵, nastojāše ona, kako se iz zaključka od 14 srpnja 1347 vidi⁶, da Grgura s Mladenom izmiri. Pri tom je republiku vodila vlastita korist, jer je znala, da je — kako se čita u zaključku —

¹ Ibid. p. 390.

² Fejèr: cod. diplom. IX, 1. p. 472—75.

³ Ibid. VIII, 3. p. 326—28.

⁴ Monum. serb. arch. veneti. op. cit. p. 395.

⁵ Ibid. p. 397.

⁶ Ibid. p. 417.

sloga između Grgura i Mladena nuždna „blagostanju i miru mletačkih zemalja, budući da su knez Grgur sa svojimi i knez Mladen sa svojimi od uzmožnijih velemoža hrvatskih“, glave naime dvaju slavnih hrvatskih obitelji plemićkih. Isto je tako republika između Mladena i bana bosanskoga sve dotle posredovala¹, dok su se oba dva sbilja izmirila². Na dalje, kada se kraljevska vojska pripravljala na Mladena, a ovaj od republike iskao pomoć, ona mu ju po zaključku³ od 30 kolovoza 1347 dadè; ali samo proti Ljudevitu a ne proti banu Stjepanu, držeć ovoga „za svoga prijatelja“. Kraljeva je ipak vojska uz prkos ovoj zaštiti udarala iz Ostrovice i Knina na gradove Mladenove i na mletački Šibenik, Trogir i Spljet⁴. Vlada Ljudevitova u prvi mah uvidi, kolika joj korist za sigurnost Dalmacije od Ostrovice, a koliko bi joj veća bila da dobije i druge Šubićeve gradove. S toga je hrvatski ban, odmah poslije smrti Mladena, mitio i silio njegova brata Pavla, da proda i ustupi gradove Skradin i Kliš. Ovo dočuvši republika zaključi dne 22 svibnja 1348 naložiti svojim načelnikom u Trogiru i Spljetu, da gledaju za nju izposlovati ovu prodaju⁵.

Tako su se i Ljudevit i lav sv. Marka otimali za velemože hrvatske, a ovi neshvaćajuć svoga zadatka na korist našega naroda između ovih dviju protivnika prijanjali sada uz jednoga sada uz drugoga. Prije primirja uglavljena god. 1348 na osam godina između republike i Ljudevita bio je vanjski upliv knezova Šubića oslabljen i slomljen.

Republici nije bilo dovoljno samo prijateljstvo nestalnih velikaša hrvatskih, da izvede svoje stare nakane na ovoj obali jadranskoga mora. Ona se nije mogla osloniti ni na bosanskoga bana, koj je bio odviše uzko privezan na ugarsku politiku. S toga je republika rado prihvatila drugoga, mnogo pouzdanijega i jačega saveznika. A taj bijaše vladalac srbski Stjepan Dušan.

Odnosaj između Srbije i Mletačke zapodjenu se već u vrijeme mletačko-ugarske razmirice. On se razvio iz onodobnih jednakih interesa jedne i druge strane. Jer kada mu i nebi bilo inih razloga, ovi su ležali već u tom, što Srbija trebaše za svoje na-

¹ Ibid. p. 398—99.

² Ibid. p. 404.

³ Ibid. p. 418.

⁴ Ibid. p. 419.

⁵ Ibid. p. 432.

mjere pomorske vlasti, kakovom bijaše Mletačka, a ova triebaše pomoći na kopnom, koju mogaše dobiti od Srbije. Jer je poznato, da je veliki vladalac srbski one dobe kralj Stjepan prizivom Dušan radio grčekomu carstvu uprav o glavi i da je mislio podići veliku državu na balkanskom poluotoku, kojoj bi južno Slavenstvo jezgrom bilo, a sama država dostojnija zamjenica bizantinske monarhije. O toj je namjeri srbskoga vladaoca bio dovoljno obaviješten i sam grčki dvor na Bosforu, kao što se jasno vidi iz očitovanja grčkoga poslanika i odgovora¹ mletačkoga vieća od 12 svibnja 1345. Stjepan dakle, da si za ovu osnovu steče pomoć od republike, sam joj iz Seresa, kamo dodje slavodobitnik, ponudi dne 15 listopada 1345 vojsku proti Ljudevitu². Kada se je nadalje Stjepan, osvojivši veći dio zemalja grčkih, dao okruniti za cara grčkoga, prijavio je to republici posebnim poslanstvom; a ona mu čestitaše dne 3 ožujka 1346 i preporučí se u njegovo prijateljstvo³. Republika je i u prvu početku odazivala se ovomu prijateljstvu cara Stjepana; ona mu često dozvoljavaše iznieti oružje iz Mletaka; ustupila bi mu oboružane galije⁴; molila ga za posredovanje političko⁵; ali o pravom savezu izmedju Srbije i Mletačke zametnulo se ozbiljno dogovaranje tek god. 1350. I ovdje je Stjepan zapodjeo posao. On gospodar malo ne celoga carstva grčkoga nepredobí mu još prijestolnice, a predobit je nemogaše bez mornarice. Posla dakle rečene godine u Mletke svoga rizničara i vještoga državnika Nikolu Buču (Bučića) tè po njem pozovè dužda Andriju Dandula u Dubrovnik ili u okolicu njegovu, da se obe glave dvaju država lično dogovore o savezu i ostalih pitanjih političkih. Stjepan je u zamjenu za pomoć proti Carigradu⁶ nudio republici Peru kada ju osvoje. Ali republika, nebuduće još dosta sigurna s drugih strana, nije imala volje upustiti se u tako

¹ Ibid. p. 350.

² Ibid. p. 364.

³ Ibid. p. 375: „Ad primum capitulum (ambaxatae domini regis Serviae) continens de coronatione sui in imperio constantinopolitano.“

⁴ Ibid. p. 416. 428. 432. 441.

⁵ Ibid. p. 387.

⁶ Ibid. p. 446—459. „Cum d. imperator per gratiam dei acquisiverit et subjugaverit decem partes imperii constantinopolitani praeter civitatem Constantinopolis, quam expugnare et subjugare nequit...“

ogromnu vojnu. S toga je u vieću od 13 travnja 1350 zaključila običi ponudjeni savez izpričajuć se tiem, što je naprama carigradskom dvoru vezana mirom svečano s njim uglavljenim¹; u ostalom uvjeravaše srbskoga cara o svojoj neograničenoj prijazni, kojoj za dokaz uvrsti njega i suprugu Jelenu i sina Uroša medju svoje građjane; a to isto potvrdi poveljom² od 25 svibnja r. g. Ovakav odgovor ponovilo je mletačko vieće dne 3 svibnja iste godine³.

Dušan je u proljeću god. 1350 tražio savez mletačke republike imajuć pred očima ponajprije Carigrad, ali snujuć takodjer ne manje važan podhvat proti savezniku Ljudevitovu, banu naine bosanskomu Stjepanu Kotromaniću. Položaj Bosne bijaše tada i nestalan i nesiguran. Ban Stjepan bio je osobno obvezan kralju Ljudevitu, tè ga je i za to podupirao u vojnah. Ali se iz odnošaja bana Stjepana naprama republici mletačkoj razabire, da je on težio za samostalnosti, da je gledao kako bi Bosni stekô samostalan položaj izmedju Ugarske i Srbije. Stjepan je god. 1343 kroz posebna poslanika nastojao savez utanačiti s republikom. Ova je, kao što se razabire iz zaključka u vieću od 8 srpnja r. god. odmah uvidjela, koliko bi taj savez koristan bio za njezine „primorske gradove“; ali je ujedno željela u taj savez povući takodjer Stjepana Dušana⁴. I banu nije bilo protivno, da se približi uzmožnomu srbskomu vladaocu; pak kada je god. 1346 kroz svoga poslanika Iliju ozbiljno radio o savezu s republikom, podjedno ju zamoli, da ona kroz svoga poklisara djeluje kod srbskoga cara na njegovu korist (in eius favore)⁵. Ovu molbu usliša vieće, kako se vidi iz zaključka⁶ od 4 rujna r. g. Savez izmedju Mletačke i Bosne nije bio taj put do duše utanačen; ali republika već se onda uzdala u pomoć banovu. To se razabire iz njezina zaključka⁶ u vieću od 26 rujna r. g. kojim bi Nicolino izabran, da podje u Bosnu i od bana Stjepana moli pomoć proti hrvatskomu banu. Nù u koliko je Stjepan tražio nove sveze da si steče samostalnost, nije

¹ Ibid. p. 456: „Respondetur, quod nos sumus in treuga cum imperatore Constantinopolis, per quam inter caetera vinculo sacramenti sumus obstricti eidem et gentibus suis puram et veram pacem servare.“

² Ibid. p. 460.

³ Ibid. p. 459.

⁴ Ibid. p. 352—4.

⁵ Ibid. p. 396.

⁶ Ibid. p. 400.

ipak mislio da je već nadošlo vrijeme, da se može posvema odmetnuti od kralja Ljudevita. S toga nije mu drago bilo, što su ga Zadrani odali i ozloglasili kod ugarskoga dvora, o čem se ban, kada se ozbiljnije radilo o savezu, pismeno potuži svojim prijateljem Mlečanom¹. Republika je među tim nastojala izmiriti bana sa srbskim carem. Stjepan Dušan prihvati posredovanje republike, të kao što vieće prijavi banu bosanskomu dne 21 studenoga 1346 očitovà mletačkomu poklisaru, da je iz ljubavi prama republici „voljan živiti u miru i prijateljstvu s rečenim banom“, ako mu ovaj vrati pripadajuću si zemlju, koju osvojenu ban posjeduje; inače da se nebi ni tomu protivio, da se uglavi izmedju njega i bana primirje na dvie ili tri godine².

Sva ova nastojanja okô izmirenja bana Bosne s carem srbskim ostadoše bez uspjeha; jer kralju Ljudevitu nije takovo izmirenje išlo u račun a ban Stjepan nije imao toliko odvažnosti, da se kraljevu uplivu otme. Krvavi sukob izmedju oba glavara jednoga të istoga naroda nemogoše dakle izostati. Započè ga ban Stjepan, dočim po nalogu Ljudevitovu provali god. 1349, kada se Ljudevit spremaše u Napulj a car Stjepan na Grke, u Humsku zemlju i preko Trebinja u Kotor. Protì ovoj se provali pritužio car Stjepan putem svoga poslanika Mihajla Bučića, kada je, kako primjetismo, početkom god. 1350 ugovarao savez s republikom³. „Car je — tako govoraše srbski poslanik — iz ljubavi prama duždu s banom postupao prijateljski; ali to je ban zlo odvratio plienec njegove ljude, osvojivši mu zemlje i mjesta, i sveudilj plieni“. Nù primjeti na dalje, da se car nemisli osvetiti banu, ako to nije duždu po řeudi; ali neka on u takovu slučaju uputi bana, „da odšteti počinjene štete i vrati što je osvojio, jer inače nebi se car mogao uzdržati, da se neosveti“. Republika se do duše zauzè za izmirenje cara i bana, kao što se vidi iz zaključka u vieću od 13 travnja r. g. Ali već bijaše prekasno; jer Stjepan Dušan malo za tiem vojskom prodrìè u Bosnu; priedje uz bosansku vlastelu, koja mu se pridruži, slavodobitno preko Travnika u Hum, osvoji Novigrad i Imotu, glavom dodjè u Dubrovnik, a odavle na ladjah u Kotor⁴.

¹ Ibid. p. 402.

² Ibid. p. 406.

³ Ibid. p. 450.

⁴ Raić: Istorija Srbov. U Budimu 1823. II, 764—69 po srbskih rodoslovih i Braunkoviću.

Iz ove se srbsko-bosanske vojne dade razabrati, da je Hum bio ona prieporna točka izmedju Srbije i Bosne, koja se u rečenih razmiricah često napominje. Župa Trebinje bijaše već od prije srbska, kako se vidi iz Dušanovih povelja¹ podieljenih Dubrovčanom dne 26 listopada 1345 i 20 rujna 1349; nū važni Hum, koj je od Neretve prama zapadu dopirao do mora kod Stona, dodjè u vlast bosansku. Bosna se tudjer protezala do mora, jer nalazimo², da je god. 1344 i Makarska bila njezina. Osvojivši dakle car Stjepan Hum, imajuè već Trebinje, Zetu i Kotor postadè on gospodarom one znamenite česti balkanskoga poluotoka uz jadransko more, u kojoj je i otok Mljet pripadao Srbiji. Tada se Dubrovnik još više priljubi caru Stjepanu, on pako potvrdi sljedeće godine Kotoru sve starije povlastice, da si ga tiem jače obveže³. Na ovom dakle zapadnom okraju srbskoga carstva sticali su se interesi Srbije i Mletačke s jedne, a krune ugarsko-hrvatske i Bosne s druge strane.

Odavle moglo se dà kako predvidjeti, da niti će se car Stjepan ovim uspjehom zadovoljiti, niti kralj Ljudevit već radi svoje koristi ostaviti bana Stjepana na cjedilu. Ljudevit bje na to vezan ne samo interesi državnimi nego i svoje dinastije, osobito sada pokle se 20 lipnja 1353 zaruči s Jelisavom, kćerju bana Stjepana Kotromanića, pak je usljed toga oči bacio na Hum kano na vjeno, koje mu imade zaručnica donesti. Ove dakle iste godine 1353 Ljudevit i brat mu Stjepan, vojvoda hrvatski, priedjoše velikom vojskom rieku Savu. Nū sreća jim bude loša; jer srbski car Stjepan, sakupivši kod Žiçe vojsku, ne samo stadè na put kralju nego i bacì ga preko Save, i osvoji Mačvu i Biograd⁴. — Ali kralj Ljudevit nije bio naumio propustiti toga poraza; s toga se odmah, čím si osjegura ledja sa sjevera i zapada, pripravljaše za veliku vojnu neposredno proti Mlečanom a posredno proti Srbiji. Obje ove vlasti znadoše, da je jednoj i drugoj udarac namienjen; s toga, kako se razabire iz pisma⁵ pape Inocencia VI od 17 srpnja 1355 uglaviše savez za uzajamnu obranu („confederationem et ligam“), te ga pod-

¹ Miklošić: monum. serb. p. 117. 146.

² Theiner: monum. Hung. I, 675.

³ Miklošić: mon. serb. p. 149.

⁴ Na ovaj rat proteže se izvješće u žitiju cara Stjepana izd. Daničićem: životi kraljeva i arhiepiskopa, U Zagrebu 1866, str. 227—230. Pogrešan je ondje uz **крана оу҃грѣска҃го** dodatak **карла**.

⁵ Šafařík: Mon. serb. arch. veneti. Glasnik XII, 14.

kriepiše prisegom i drugim jamstvi. Ratno je pozorište taj put biti imalo u Dalmaciji i bližnjih predjelih; gdje je dakle mogla raditi tako republika s mora i dalmatinskih gradova kano srbska vojska s Huma i Trebinja. Sve ratujuće stranke nastojahu zauzeti najčvršće i položajem najsgodnije točke. S toga nalazimo, da se i Mlečani i srbska i ugarsko-hrvatska vojska otimlju za Skradin i Kliš, kojima je vlastnica bila Katarina udova pokojnoga kneza Pavla Šubića a kćer mlečanina Dandula. Republika je u vieću od 31 listopada 1355 odlučila poslati tri punomoćnika, koja će s kneginjom ugovarati prodaju tih gradova, ako još nisu u srbskoj vlasti, inače ugovarati će sa srbskom vladom, ili bar o tom nastojati, da se u nje mletačka posada smjesti¹. Medju tim već je srbska vojska posjela bila Skradin; od Kliša pako držao je tvrdjavu srbski vojvoda Palman, njegovo pako predgradje hrvatski ban Nikola. Ovdje, kako mletački provedituri izvješćuju² iz Spljeta dne 12 prosinca r. g. duždu Ivanu Gradonigu, učvršćavala se jedna i druga vojska. Ovo dočuv mletačko je vieće 16 i sljedećih mjeseca prosinca r. g. sve sile napelo, da dobije Skradin i Kliš za novce, ili da jih dobije bar u ime srbskoga cara³. Kada je dakle ugarsko-hrvatska vojska iz Kliša prišla Skradinu, kastelan je njegov imenom Juras u smislu podijeljenoga si od cara nputka za onaj slučaj, ako nebi mogao obraniti grada, predao ga dne 10 siječnja 1356 mletačkim povjerenikom⁴. A ovi su Jurasu obećali, da će republika obskrbiti njega i njegovu obitelj, „kada bi se bud car Stjepan, ako je živ, bud njegov sin, ako je on umro, nanj ljutili s toga, što je rečeni grad predao“⁵.

Ovaj posljednji dodatak pokazuje nam, da se već 10 siječnja u Skradinu proču glas ili o smrti ili o bolesti cara Stjepana. Taj glas bio je istinit; jer se car sbilja još prije 20 dana, na ime 20. prosinca 1355 prestavi.

Republika mletačka izgubi Stjepanom uzmožna saveznika. Ona je do duše i sama rat nastavila; ali poslije promjenljive sreće nadje se prisiljenom dne 28. studenoga 1357 uputiti svoje poslanike k Ljudevitu u Zadar, da mir ugovaraju. Mir bi uglavljen u Zadru dne

¹ Ibid. p. 16 — 21.

² Ibid. p. 23 — 25.

³ Ibid. p. 25 seq.

⁴ Ibid. p. 34 — 37.

⁵ Ibid. n. 37 — 40.

18. veljače 1358 a dne 25. u Mletcih utvrđen uz nepovoljne za republiku uvjete, jer između ostalih ona se odreće prava na Dalmaciju od polovice kvarnerskoga zaljeva na istočnoj granici Istre do medje dračke; dužd se pako mletački odreće naslova kneza Dalmacije i Hrvatske, kojim se prije ponosio¹. — Ovaj sjajni uspjeh kralja Ljudevita naprama Mlečanom urodio je i tim plodom za krunu ugarsku, da se republika dubrovačka otela mletačkoj zaštiti a utekla ugarskoj. Vieće naime dubrovačko poslâ k Ljudevitu arcibiskupa Iliju Saraku, Petra Ranjinu, Ivu Bunića, Petra Gundulića i Ivu Crievića, da mu ponude zaštitu nad republikom. Ovu je ponudu kralj drage volje primio, tē u vieću držanom dne 11. svibnja 1358 u Višegradu, u kojem osim inih velikaša sjedili su takodjer Ivan Hus ban dalm.-hrvatski, Leustahij ban slavonski, Petar bosanski i Tomo sriemski biskupi, primi od dubrovačkih poslanika zakletvu u ime republike. Republika se od svoje strane obvezâ naprama ugarskoj kruni na uzdarje za ovu zaštitu: da će svomu pridružiti stieg ugarski; da će kralju plaćati 500 duk. na godinu; da će kraljevskoj mornarici, kada se ova digne, davati u pomoć najmanje 30 galija; da će kralja, kada mu se uzhtie doći u Dubrovnik, gostoljubivo primiti. Sa svoje se strane obvezâ Ljudevit, da će on i njegovi nasljednici republiku braniti od svakoga i proti svakomu; u ostalom da se neće miešati u poslove republike; a buduć da je ova živila od trgovine bi joj dozvoljeno, da tjera slobodno svoju trgovinu sa Srbijom i sa Mletci u onom takodjer slučaju, kada bi Ljudevit bio u zavadi i ratu s ovimi susjednim državami².

Smrću cara Stjepana dopadē srbsku državu i cielo južno Slo-
vjenstvo jošte veći gubitak. Jer neima ni kakove sumnje, a za to
možemo se pozvati na sva djela i poduzeća njegova, da je car
Stjepan bio nakanio podići novu državu na ruševinah grčkoga
carstva, u kojoj srbski narod i južno-slavenski živalj, ako i ne na
novoviečnom osnovu narodnosti, bio bi glavnim faktorom. Kako
si je pako Stjepan sviestan bio svoga roda, porietla i jezika, kako
ga htjedē oprostiti grčkoga skrbništva, to nam pokazuju njegov
zakonik, njegove hrisovulje i listine, tē zavedenje neodvisla hierarhijskoga
sustava srbskoga. Stjepan je svoju osnovu naprama bizantin-

¹ Jura regni Croatiae I, 125—130.

² Giunio Resti: Croniche di Ragusa. MSC. p. 343—48.

skomu carstvu punih dvadeset godina izvajao tako dosljedno i nepomično, tako ujedno uspješno, da je ovu ponositu Konstantinovu državu stisnuo bio skoro na sam Carigrad, na rub primorja i otoke. S kraljem Ljudevitom vojevao je, kako vidismo, sretno: osvojivši Hum doprô je do mora i bio gospodarom znamenitoga zaljeva kotorskoga. S ove je strane primicao se sve više k Hrvatskoj, a Bosnu opasao u toliko, da se u daljnjih poduzećih njegovih nebi bila mogla održati. Ali u onom trenutku, kada se spremao, da nanese iztočno-rimskom carstvu posljednji udarac, kada je njegova vojska na zapadu prodrla do Kliša i Skradina — u onom trenutku, kada se car Stjepan mogô viditi na kraju vojenih poduzeća, pak misliti kako će priedi na uređenje nove države da ju učini trajnom, u onom ga trenutku nedokučiva promisao pozvâ s pozorišta ovoga svijeta.

Osim toga što srbska država smrću Stjepana ostade negotova iz vana, nije bio u njoj dovoljno učvršćen nov red, što ga taj car zavede. Ukinuvši diobu državne vlast izmedju vladaoca i budućega njegova nasljednika, tē pribrav u svoje ruke svu državnu vlast nad celom državom, car je Stjepan kraj učinio onim nemir, pobunam i spletkam, koje su u kući Nemanjićâ prije toga bile na dnevnom redu. Razdieliv svu prostranu državu u oblasti i povjeriv ove pouzdanim muževom¹; uvedši nove državne i dvorske časti tē podieliv jih ljudem svoga povjerenja, slomio je tiem moć stare srbske vlastele i udario temelj novomu plemstvu, koje bi se grijalo na suncu dvorskoga i državnoga sjaja. Ali upravo u ovih je uredbah ležala opasnost za državu u onom slučaju, ako državna vlast dodje u ruke slaba vladaoca, koj nebi podoban bio zauzdati sredobježne sile pokrajinâ i slavohlepje njezinih predstojnika. A taj slučaj nadodje mnogo prije, nego bi samo vrijeme u stanju bilo učvrstiti ili izpraviti nove osnove srbske države — nadodje poslije smrti cara Stjepana. Metež, koj tada u Srbiji zavlada, dobro nam

¹ Za takove namjestnike i glavare pojedinih oblasti carstva srbskoga postavi Stjepan u Thessaliji (Trikali i Kastoriji) župana Nikolu, u Etoliji Priljuba, u gornjem Epiru (Ohridu i Prilipi) Plakida, u Macedoniji rieci Vardaru na jug cesara Vojhnu (Žarka), u iztočnoj Macedoniji od Vardara do Phere kneza Bogdana, na dalje u ostaloj česti od Phere k Dunavu i u Trakiji braću Vukašina i Uglješu, napokon u Podunavlju i Posavlju Lazara i Vuka Brankovića. (Cf. Chalkokondylas: corpus script. hist. byzantinae. p. 29.)

byzantinski ljetopisac u kratko opisà¹: „od najjačih plemića jedni caru (Urošu, sinu Dušanovu) ako se i ne pokoravaše kao gospodaru ali mu opet kao drugu i prijatelju pomagашe, drugi volješe strica mu Simeona, a opet drugi nepristajući ni za jednim ni za drugim, čuvaše šta imahu čekajući koj će biti jači pa k njemu da pristupe: i tako na sve strane bijaše buna.“ Je li dakle čudo, što se veličanstveno djelo cara Stjepana počelo razmetati već pod njegovom sinom Urošem? i što je poslije kratka vladanja kralja Vukašina (1367—71) pod knezom Lazarem kraju dospjelo?

Kralj Ljudevit bijaše prvi, koj razdor u Srbiji upotriebi, da zauzme s one strane Save onaj položaj, iz koga bio ga car Dušan iztisnuo. On je već ljeti god. 1356 spremao silnu vojsku proti Srbiji², sišao na jug u Zagreb, odakle je dne 4. lipnja u pomoć pozvao rimsku stolicu, koja uslied toga poziva nastojaše skloniti mletačku republiku na mir³ samo da Ljudevit uzmogne svu silu obratiti na Srbiju. I sbilja je Ljudevit, kao što razabiremo iz pisma hrvatskoga bana Ivana od 6. listopada 1358, ove godine rat vodio s carem Urošem⁴; a sliedeće godine mjeseca svibnja „prešav preko Dunava pobjedami projuri onaj dio Srbije, koj se razpukô u ravnici; pak dočim se srbski car povukô u planine, u koje kralju nije bilo sigurno zaljesti, nenašav odpora povede vojsku natrag u Ugarsku⁵.“ Ovom je prilikom Ljudevit ili osvojio Mačvu ili u njoj svoju vlast utvrdio; jer od ono doba nalazimo banove mačvanske redovito medju ugarsko-hrvatskim dostojanstvenici; a god. 1359 bio je mačvanskim banom⁶ Nikola vlastelin gorjanski u dolnjoj Slavoniji, koj se sada pomalja na pozorištu povjesti, da joj malo kašnje bude jedan glavnih faktora njezinih.

Jednakim je načinom Ljudevitu za rukom pošlo obnoviti u Bosni svoj upliv, koga mu je Dušan bio ondje uzdrmao. Od god.

¹ Cantacuz. corpus script. byz. III., 314.

² Cf. epist. Inocentii PP. VI. dto. 4. Julii 1356 ap. Theiner: mon. Hung. II., 21.

³ Ibid. p. 23.

⁴ Mon. serb. arch. veneti. Glasn. XII., 40: „cum dominus noster rex Hungariae ad praesens habeat guerram cum rege sive imperatore Raxie seu Servie . . .“

⁵ Istorie di M. Villani: Muratori: rer. ital. script. XIV., 563.

⁶ Sr. listinu od 3. svibnja 1359 kod Fejéra: cod. dipl. IX., 3 p. 50. Uzporedi s njom listinu od 6. prosinca 1355 ondje IX., 2 p. 390 do 392.

1353 banovaše u Bosni poslije smrti Stjepana Kotromanića sinovac mu Stjepan Tvrdko. Kralj je Ljudevit, kako nas obavješćuje pismo¹ Galla arcidjaka bežinskoga od 17. srpnja 1356, upotriebio ovu promjenu, të s novim banom taj ugovor uglavio: da Tvrdko ustupi zemlju Hum svojoj bratučedi kraljici Jelisavi, a on s bratom Vukom uzdrži banovinu Bosnu i Usoru; na dalje da Tvrdko bude obvezan pomagati kralju u vojnah kada god bude pozvan, i da ili on ili njegov brat, jedan od dvojice, imadu sveudilj prebivati u dvoru ugarskom. Iz ovoga se ugovora vidi dvoje: da se je ban bosanski smatrao za vasala ugarske krune, za tiem da je Hum poslije smrti Dušanove opet pripao Bosni, a od Tvrdka ustupljen kruni ugarskoj u vjeno kraljici Jelisavi, Ljudevitovoj supruzi.

Kralj Ljudevit branjaše sbilja bana Stjepana Tvrdka za cienu priznane vrhovne vlasti ugarske krune. Jer „kada su — kako sam Tvrdko piše na cvjetnici god. 1366 mletačkomu duždu Marku Cornariu² — isti plemići bosanski izagnali bili iz Bosne bana s njegovom majkom Jelenom“: tada ga kralj Ljudevit s vojskom uzpostavi. Ali niti je bio Tvrdko kano tudji nametnik u svojoj zemlji dobro primljen, niti je mogô odmah svu državu posjesti. Odpor proti banu bijaše tim veći i opasniji, čim se njegov brat Vuk pridruži nezadovoljnikom, kojim su na čelu stala vlastela Sanko, Klešić i Dabiša, i čim je Vuka osim toga ista rimska stolica štitila³. Nije dakle čudo, što se Tvrdko u tih okolnostih nije stidio pisati „dei gracia et domini nostri Ludovici banus Bosne.“ Ovaj se odnošaj bana Tvrdka naprama kruni ugarskoj razabire takodjer iz listine⁴, kojom on, bivši dne 1. lipnja 1367 u Dubrovniku, potvrdi ovoj obćini sve povlasti, bivše joj od nje-

¹ Arkiv za jugoslav. poviest. II., 35. Izdavatelj ondje primjeti, da je pismo „pisano okô god. 1360.“ Ali mi stavljamo to posmo u god. 1356, jer nas na nju upućuje sav sadržaj njegov, imenito a) veli se, da je zagr. biskup Stjepan, na koga je pismo upravljeno, određen za poslanika k papi; a Stjepan je bio malo kašnje sbilja pošô u Avignon, kako to svjedoči pismo Inocencia VI. od 11. kolov. 1356 (Theiner: monum. Hung. I., 24); zatien b) govori se ondje ob osvojenju u Istri po sinu bana Mikca; što se sudara s god. 1356, koje je vodjen rat proti Mlečanom.

² Mon. serb. arch. ven. XII., 47—49.

³ Theiner: monum. Hung. II., 91.

⁴ Miklošić: monum. Serb. p. 176.

gova strica Stjepana podieljene: „отложивше що би не било на нектрѣ господнихъ крахъ угарскомъ“.¹

Tako je Bosna za prvih godina banovanja Stjepana Trdka došla u veću skoro odvislost od ugarskoga dvora; jer je i osobna korist banova tjerala ju u naručaj kralja Ljudevita, a nestadè na nju srbskoga upliva. Ali sljedećih se godina sbiše tako znamenite promjene okô Bosne, da nisu mogle ostati bez neposrednoga upliva na njezin položaj. Turci naime, koji su se već god. 1357 poslije dvadeset prelaza u Europu kod bielogu mora stalno smjestili, koji su za tim poslije 4 godina (1361) Jedrenu osvojili, potukoše god. 1371 na Tainarosu srbskoga kralja Vukašina, i stadoše osvajati od srbske države jednu oblast za drugom pokoriv si njezine upravljatelje. Tako Jovan i Konstantin Dragaš, sinovi Deanovi, koji su upravljali gornjom, zatim njihov stric Bogdan, koj upravljаше iztočnom Macedonijom, postadoše turski vasali; a car Murad, pokle se tako učvrstio s one strane Balkana, priedjè ovu planinu, osvoji (1375) tvrđi grad Niš, ovo stečište obćenja med Tracijom, Srbijom i Podunavljem. Sada nije ni vladaoeu bugarskomu Šišmanu, ni srbskomu Lazaru drugo preostalo, nego da si od sultana mir izprose i krozanj svojim podrovanim državam obstanak bar za koju godinu².

Na taj je način jaka država Stjepana Dušana koju godinu poslije njegove smrti, razciepana i razdieljena, nesložna i razrovana, visila o milosti turskoga padiše. Tim je država srbska prestala biti onom ujedinjujućom silom, okô koje bi se zaokupile ostale balkanske zemlje. Knez je Lazar jedva nekako pribrao u svoje ruke državnu vlast; ali ni ona nebijaše dosta snažna odoljeti ni nutrnjim razmiricam ni vanjskoj pogibelji. U tih dakle okolnostih držao se ban bosanski Stjepan Tvrdko pozvanim, da uvedši u Bosnu mir i red, preuzme predavanja kuće Nemanjićeve; pak da se on, pokle srbski knez plaćanjem danku postadè odvisan od nevjernika, stavi na čelo novim državnim kombinacijam na balkanskom poluotoku, na slavenskom jugu. Stjepan se dakle Tvrdko dadè između god. 1375 i 78, po svoj prilici 1376, vjenčati kraljevskim viencem i prozvà se ne samo „краль босит“ nego „къ христа бога краль сръбским и босит и номорию и западнимъ странимъ.“ Čujmo samoga

¹ Ibid. p. 186—90.

² Cf. Hammer: Geschichte des osman. Reiches. Pest 1834. I., 157.

Tvrđka, kakovo znamenovanje dadè on sám svojoj krunitbi. U znamenitoj povelji¹ podieljenoj dne 10. travnja 1378 Dubrovniku piše Stjepan Tvrđko medj ostalimi ovo: „такожде и мене (христосъ) . . сподоби . . сѣзбенъ кѣнцемъ, яко обоимъ владнѣствима испраклити ми, прѣкѣе отъ нсирѣва къ богодарованнѣмъ намъ землямъ боснѣ, по томъ же . . наследовати прѣстолъ монахъ преродитель, госноде сръбьске, за нѣ бо ти бѣхъ мон преродительне къ земльнѣмъ царьствѣ царьствовахше и на небесное царьство пресезани се: мене же видещѣ землю преродитель монахъ по нимъ оставльшѣ и не нмѣхъ своего пастира, и идохъ къ сръбьскѣю землю жемлю жемлю и хоте зкрѣпити прѣстолъ родитель монахъ, и тамо шадъшѣ ми кѣнѣуанъ бѣхъ богомъ дарованнѣмъ ми кѣнцемъ на краиѣство преродитель монахъ, яко быти ми ѿ христе нсѣхъ благоверномъ и богомъ поставленнѣмъ Стефанъ, кралю сръбьскѣмъ и боснѣ и поморню и западнѣмъ странамъ, и по томъ наухъ съ богомъ краиѣкати и правити прѣстолъ сръбьскѣмъ землю жемлю надша въздѣннѣти и разоршамъ се зкрѣпити . .“ Iz ovih znamenitih rieči² vidimo: da je Stjepan Tvrđko razlikovao na svojoj glavi dvogubi vienac, bosanski naime i srbski, i to prvi kano pripadajući si starinom a drugi kano nasljedjeni od svojih praroditelja „gospode srbske“. Na dalje da je on po izumrcu vladajuće kuće Nemanjića u mužkoj lozi t. j. poslije cara Uroša, dakle poslije 2. prosinca 1367, smatrao srbsku državu „bez pastira“, a njezin prijestol izpražnjen, na koga nemadu pravo ni Mrnjavići ni knez Lazar, već on sam, kano potomak Nemanjića po tankoj krvi, proizlazeći naime od Jelisave kćeri srbskoga kralja Stjepana Dragutina. Na dalje da se je on, izvodeć tako svoje pravo na srbski prijestol, dao vjenčati za srbskoga vladaoca u srbskoj zemlji, naime u Mileševu na grobu srbskoga prosvjetitelja sv. Save³. Napokon da si on tiem vjenčanjem prisvajao sva prava, ali namitao takodjer sve dužnosti srbskoga vladaoca, imenito odlučio „padša uzdignuti i razorena ukriepiti.“ I sbilja nalazimo u spomenicih, da se kralj Stjepan Tvrđko od tada vladao naprama vanjskim vlastim, s kojimi dodje u doticaj,

¹ Miklošić: monum. Serb. p. 186—190.

² Isto veli u povelji od 2. prosinca 1382 ovimi riečmi: „и сподобленъ бѣхъ кѣнѣца и уѣсти и ксѣфетра царьска прѣвѣхъ монахъ родитель светыхъ, госноде сръбьске, краиѣхъ и царь . .“ Ibid. p. 201.

³ Sr. Žitie sv. Save od Domentijana. Izd. Daničić. str. 343—4.

kano srbski vladalac; tako n. p. on je od občine dubrovačke primao „dohodak srbski“, godišnji naime danak od 2000 perpera, koga je Dubrovnik plaćao srbskim vladaocem na dan sv. Dimitrije. Ovo pravo, odnosno ovu dužnost priznala je i ta slobodna občina i obrekla, da će ju izpunjavati sve dotle, dok kralj Bosne i Srbije „drži i gospoduje . . zemljom primorskom, Trebinjem i Konavljem i Dračevicom.“ Isto je tako mletačka republika priznavala Stjepana Tvrdka za kralja i gospodara Srbije¹, tē ga ovim imenom u buduće nazivala.

Sada je Stjepan Tvrdko i vanjskim načinom iznosio svoju kraljevsku čast. U Trstivnici i Sutjesci podigô kraljevski dvor; uveo kraljevska dostojanstva dvorska; tako je obnašao čast logotheta Vladoje, čast dvorskoga Vukoslav Stefković i Mirko Radojević, čast stavilca Tvrdko Vlagjević, čast podkancelara Tomo, čast protovestijara Trifun od Kotora, čast peharnika Sladić Masnović. Kada je kralj Tvrdko izvršivao kraljevsku vlast, dielio povlasti, uglavljivao ugovore itd., okružio bi se svojimi župani, vojvodami i knezovi. Ovi su polazili iz vlasteoskih plemena bosanskih, a pošto su vlastela velik upliv imala u sudbinu Bosne vriedno je, da ovdje napomenemo one, koji su za kralja Stjepana Tvrdka po svjedočanstvu domaćih listina² državne časti obnašali. Takovi bijahu: župan Branko tē Vukota i Radoslav Pribinić, župan Bjeļjak i brat mu vojvoda Radić Sanković, sinovi kaznaca Sanka, koji su bili „od Humske zemlje“, na dalje župan Vukac Črnugović; onda vojvoda Vukac tē Purčija i Stjepko Hrvatinić, kojega se plemena knez Pavao spominje još god. 1332 za bana Stjepana Kotromanića, a ovo pleme bilo je iz Bosne u smislu užjem; onda vojvoda Vlatko i Hranja Vuković, od kojih drugi bio je bez sumnje otac glasovitoga malo kašnje vojvode bosanskoga Sandalja Hranića; onda knez Vukašin Milatović iz Huma, knez Priboje Mastinović iz Bosne, knez Dabiša, knez Pavao Radinović (inače Jablanić) sin Radina Jablanića, knezovi Hegen (Evgen?) i Gojko Dragosalić, napokon vlastela Vukac Vladisalić, Vlatko Vojevodić i Vukomir Semković.

Sada nastaje pitanje: je-da li Stjepan Tvrdko priznavaše vrhovnu vlast krune ugarske i onda, pokle se učini kraljem bosanskim i srbskim tē pokle se smatrao za pravoga i zakonitoga na-

¹ Cf. monum. serb. arch. veneti. Glasnik XII., 71 etc.

² Uz narodne sr. lat. listine kod Fejéra: cod. dipl. X., 1. p. 615. Cicarelli: osservazione sull' isola della Brazza. p. 126.

sljednika kraljeva i careva srbskih kuće Nemanjićeve? Imenito, je-da li i onda ostade vezan naprama toj kruni dužnostni, koje pomenuti bežinski arcidjakon izrazi ovimi riečmi: „*quod omnem fidelitatem exhibet dno regi et in omni expeditione sua fideliter tenebitur servire quando per dominum regem fuerit requisitus, et ipse vel frater suus continuo in curia regia facient residentiam personalem?*“

Ne imamo do duše ni jednoga spomenika, koj bi nam izrično i razgovietno na ovo pitanje odgovorio. Ali znajuć iz navedenih listina, da se Stjepan Tvrdko ponašao kano samostalan vladalac Bosne i Srbije, znajuć na dalje, da Stjepan Tvrdko nije poslije 1375 sudjelovao ni u jednom državnom zamršaju, u kojem bi Ljudevit I. upleten, možemo utvrditi: da se vjenčanjem Stjepana Tvrdka za srbskoga i bosanskoga kralja prekinula prije toga postajala sveza izmedju njega i Ljudevita, odnosno izmedju Bosne i krune ugarske. A kralj Ljudevit nije ni mogó ove promjene prepričiti, koja se u ostalom bez buke i vike izvede, jer je od god. 1376 sva njegova pažnja, sva vladalačka djelatnost obraćena bila prama Poljskoj, gdje god. 1377 poduze vojnu proti Litvanom, za tim naprama Mletačkoj, s kojom je opet od god. 1378 krvavi rat vodio.

Tako je Stjepan Tvrdko Bosni dao samostalan položaj, kada je njegov zaštitnik kralj ugarski imao na svih stranah posla sa protivnici svoje vanjske politike. Naprama Mlečanom bijaše Ljudevit sretan, jer jih u savezu s republikom genovezkom, obćinom padovanskom i patrijarkom oglajskim prisili na mir, koga su njegovi punomoćnici (13. veljače 1381) Valentin pečuhski i Pavao zagebački biskupi ugovarali i koj bude dne 8. kolovoza 1381 u Turinu sudjelovanjem Amadea savojskoga kneza sretno utanačen. Po uslovih ovoga ugovora mletačka se republika odrekla „ciele Dalmacije od polovice Kvarnera do dračke medje, kano od starine po pravu pripadajuće kraljevini i kruni ugarskoj.“ Napose obvezala se predati kraljevu punomoćniku Zadraninu Pavlu Gjorgjiću grad Kotor. Na dalje se republika obvezala svake godine kruni ugarskoj plaćati na dan sv. kralja Stjepana danak od 7000 zlatnih dukata, tē jih kraljevu punomoćniku predati u Zadru, pak ako u tri godine nebi toj dužnosti zadovoljila da se imade ovaj mir „prekinut“ i ozledjen smatrati. U izvedenju ovoga mira dužda je mletački Andrija Kontareno već 7. rujna 1381 dao kapetanu kotor-

skomu Jakovu de Ripa nalog, da Pavlu Gjorgjiću grad Kotor predaše; što bi 26. rujna sbilja učinjeno. Ugovor turinski bio je u mletačkom vieću dne 4. listopada svečano u ime republike primljen u nazočnosti rečenih Valentina i Pavla, të ujedno dne 11. listopada budu Zaharija Kontareno, Ivan Gradonigo i Mihajlo Mauroceno izabrani za poslanike, koji su imali s rečenimi punomoćnici kraljevskimi poći preko Senja u Ugarsku. Ljudevit je u njihovoj prisutnosti, kano takodjer u nazočnosti biskupa Valentina i Pavla, Mirka Bubeka bana Dalmacije i Hrvatske të inih velikaša dne 26. studenoga 1381 u Diósgyöru turinski ugovor odobrio ¹.

Ljudevit je dakle po drugiput iztisnuo Mlečane iz Dalmacije i ondje svoju vlast učvrstio. Ali ugovorom turinskim nije bila iztisnuta od istočne obale jadranskoga mora sama republika mletačka nego i Srbija i Bosna u koliko znameniti grad Kotor, bivši pod Dušanom srbski, a kašnje (1369) izvržen napastovanju Gjorgje Balšića gospodara Zete, dodje opet u vlast hrvatsko-ugarsku. Kotorani, kojim je više može bit stalo do sačuvanja svojih povlasti nego li do promjene gospodara, poslaše još iste godine Damijana i Marka u Zagreb kralju Ljudevitu, da jim potvrdi stare gradske slobostine, što on u subotu prije blagovještenja 1382 učini obećav jim ujedno pohod svoj ili svoje supruge kraljice ².

Veće brige zadavali su Ljudevitu poslovi poljski i napuljski. Plemstvo poljsko nije trpilo kralja; u Galiciji jedva je oružanom silom mir uzdržan; jedan od redkih mu privrženika, Zavist kr. namjestnik i biskup krakovski, preminu dne 12. siečnja 1382. Ljudevitu se tim potresla nada, da će prijestol poljski poslije njegove smrti mirno dopasti kéerci. On nije ipak duhom klonuo; a posredovanjem gdanskoga nadbiskupa podje mu za rukom od poljskih velikaša pozvanih u Zvolen izposlovati priznanje Marije za buduću kraljicu poljsku, njezina pako zaručnika Sigismunda za upravljaatelja Poljske.

U Napulju se kralj Karlo jedva bio lišio Ivane i njezina supruge, kada mu veća pogibelj grožase od opasnijega protivnika. Ljudevit naime vojvoda od Anjou, stric tada vladajućega u Franczkoj Karla VI (1380—1422), podiže kano posinak kraljice Ivane

¹ Listine odnoseće se na turinski ugovor priobći iz mletačkoga arkiva dr. Gustav Wenzel: Magyar történelmitár. Pesten 1862, pag. 8—107.

² Listina kod Farlata: Illyr. sacr. VI, 453.

pravo na prijestol napuljski. Priznanje toga prava izposlovà Ljudevit kod protupape Klemente VII, koj mu usljed toga svečano već godine 1381 podijeli krunu napuljsku. Vojvoda Ljudevit doznajući što se je sbilo u Napulju, spremase se za dođuđu godinu 1382 na veliku vojnu; tē u istinu ljeti priedje s velikom vojskom u Italiju. I Karlo se spremao na odpor; ujedno se obrati na svoga rođjaka kralja ugarskoga, kano takodjer na svoje stare privrženike u Dalmaciji, imenito na grad Zadar, odasvuda tražeć pomoć. Kralj Ljudevit videć svoga rođjaka u pogibelji odluči poslati mu vojsku u pomoć. U tu je svrhu naložila kraljica Jelisava dne 23. travnja 1382 iz Višegrada poglavarstvom Zadra, Dubrovnika, Šibenika, Trogira, Spljeta, Kotora, otokâ Hvara, Brača, Raba i Cresa, da neka priprave drže svoje ladje na zahtjev i zapovied bana Mirka Bubeka.¹ Ljudevit je pako istomu hrvatskomu banu dne 1. svibnja 1382 pisao iz Zvolena, neka se drži u pripravi, da u svaki čas uzmogne vojska odploviti Karlu u pomoć proti Ljudevitu vojvodi anžuvinskomu². Ljudevit se na dalje dne 28. srpnja 1382 obratio iz Sigeta na gradove marke jakinske moleć jih: da idu na ruku njegovoj vojci, koju odluči po moru i po kopnu poslati u pomoć Karlu napuljskomu. Nū vojsci kraljevskoj, koja je među tim prelazila iz dalmatinskih luka, slaboj se bilo s te strane nadati pomoći. Ljudevit bo anžuvinski dodje dne 27. kolovoza 1382 s vojskom do rieke Esina, gdje ga poslanstvo grada Jakina dočeka. Za tiem priedje u Jakin; zaiskà od grada 120.000 dukata i poklonstvo; gradjani mu se predaše izprosiv samo to, da jih u roku od 4 mjeseci nesili na vojnu. Iza toga je Ljudevit dne 2. rujna, ostavivši posadu u Jakinu, krenuo put Napulja. Naša je dakle vojska u tih okolnostih morala udariti drugim pravcem; ona je pod zapoviedi bana hrvatskoga Mirka Bubeka odplovila u Barlettu, a ban se uputio tamo na galiji, koju je grad Zadar, kô što razabiremo iz njegova pisma od 10. rujna 1382 na kralja Karla,³ svojim troškom oboružao.

Sve to obznaniše Zadrani kralju Ljudevitu pismom⁴ od 9. rujna 1382. Ali ni toga pisma nije on primio, ni ratu kraja doživio, jer se već 12. rujna 1382 prestavi u Trnavi.

¹ Apud Lucium: de regn. Dalm. et Croat. lib. V, c. 1.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

Ako se na konačni posljedak vanjske politike kralja Ljudevita obazremo, što opazujemo? U kakovu je on položaju naprama susjedom ostavio svoju državu poslije dugotrajna vladanja od 40 godina?

Pogledom na donju Italiju — Ljudevit je na koncu svoga života mogô opaziti, da je djelo, koje su on i njegov otac tolikom mukom ondje dizali, blizu razsulu. Ne samo nije on stekao napuljske krune, nego i njegovu štićeniku prohtjedê ju ugrabiti silni takmac poduprt vojskom ciele Francezke. Posljednjih je dana Ljudevit slušao s one strane jadranskoga mora vapaj za pomoćju, a nemogaše je uzkratiti on, koj je Karla podigô na priestol, kada ga nemogaše sam zasjesti.

Ni u Poljskoj nije Ljudevit stekô većega jamstva za svoju kćerku. Nestalnost velemožâ, prezir inostranca, vječiti nutnji nemiri nebijahu podobni probuditi u Ljudevitu pouzdanje u skorbu budućnost, a još manje u to: da će Poljaci, kojih je valjalo sveudilj novimi ugovori vezati, trpjeti Piastovu i sv. Stjepana krune na jednoj të istoj i to slabashnoj ženskoj glavi.

Možebit stalniji vidjeli su se odnošaji učvršćeni s mletačkom republikom. Prem je Ljudevit dva puta ukrotio lava sv. Marka; ali bistar um njegov mogaše predvidjeti, da će on samo dotle uzmaknuti svoje pandže s iztočnih obala jadranskoga mora, dok jih jak i budan čuvar brani i straži. A je-da je nazirao takova u svojoj nasljednici?

Još nesigurniji bijaše Ljudevitu na kraju položaj na balkanskom poluotoku. Prem Ugarska sa Stjepanom Dušanom izgubi u Srbiji opasnoga neprijatelja; ali joj se sa južnih granica približao drugi neprijatelj, koga je već sam Ljudevit okusio (Turčin), dočim s druge strane izgubi onkraj Save nekadanjega saveznika, pače ovoga uzgoji u takova protivnika, koj svoje veličine nemogaše u sklad dovesti s veličinom Ugarske. Posljednjih godina Ljudevitova vladanja prestade Bosna biti podružnom zemljom krune ugarske, od banovine postade kraljevinom; a njezin prvi kralj Stjepan Tvrdko preuze predavanja, težnje i nade Nemanjićeva doma, doisto ne u duhu politike ugarske.

Ljudevitova dakle vanjska politika, odnosila se ona na Poljsku, na Italiju ili na balkanski poluotok, stavlja nam pred oči djelo umno možebit i slavno započeto ali nigdje nedovršeno, odnošaje lahko navezane ali nigdje neučvršćene. Ime toga kralja

spominjalo se slavno i s one strane Karpata i onkraj mora, na gornjem i donjem Dunavu — ali gdje mu bilo jamstvo, da će mu upliv neoslabljen ostati?

Ovakova vanjska politika nije dà kako mogla ostati bez upliva na nutrnju. Ljudevit sveudilj zabrinut za svoju dinastiju i ugled svoje vladavine, a toga radi neprestano upleten u vanjske zamršaje, stegnuo je svu državnu vlast u svoje ruke, tè najradje vladaje „podpunom kraljevskom moći“. Saborom nebijaše prijatelj; ¹ ako je s kojim drugim htio vlast svoju dieliti, sazvaio bi u više pouzdane crkvene i svjetske velikaše. On se je više oslanjao na plemstvo niže, iz koga je birao svoje pouzdanike i množio ga novimi članovi držeć se načela: „ampliari regimen, solidari regiminis solium, cum numerus augetur nobilium“ ². Kako je Ljudevit na sve strane rat vodio, brinuo se za vojsku i za sredstva, prvu stvorio si usavršiv banderijski sustav i primajuć inostrance (ponajviše Niemce) najamnike, druga pribavio si novimi samovoljno uvedenimi nameti.

Na kraju će biti vriedno napomenuti, koje je mjesto naša domovina bila zeuzela za vladavine kralja Ljudevita.

Staro je plemstvo hrvatsko, med koje pribrojismo Šubiće, Nelepiće, Kurjakoviće, Ugriniće itd., kazalo više samostalnoga duha nego-li bijaše po čudi i po nazorih kralja Ljudevita, a ono je s druge strane imalo u zemlji više upliva nego-li to mogaše dopustiti vladalac, koj se držao izvorom vlasti i prava. Odavle opazujemo dvoje: Ljudevit je sveudilj dolazio u sukob s knezovi bibrirskimi, krbavskimi itd., za tiem nije vrhovne vlasti u zemlji povjeravao staromu već novomu, s velike česti od njega stvorenomu plemstvu. On je vrhovnu upravu kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kako rekosmo, povjeravao članovom svoje porodice, dok jih god bilo; uz nje pako ili inače podizao bi na kormilo vlade plemiće sa banškom časti. Ali svih četrdeset godina Ljudevitove vladavine nedopade ta čast hrvatskih velemoža, kojih bi ime bilo sraslo s narodnom prošlosti. Osim toga obično bijaše ova čast podijeljena posebno za Dalmaciju i Hrvatsku, posebno za Slavoniju t. j. zemlju s ove strane Gvozda, i to navadno na kratko vrieme. Kao da si Ljudevit takovim dieljenjem i mienjanjem htjedè steći jamstvo proti

¹ Od Ljudevita preostade nam samo jedan decretum, kojim god. 1351 potvrdi osnovni zakon ustavni, naime zlatnu bullu Andrije II. Vidi: „Corpus iuris hungarici“.

² G. Bartal: commentarior. lib. XV, tom. III, p. 80.

tomu, da bansko dostojanstvo neprekorači granica ustanovljenih mu kraljevskom vlasti. Jedini Nikola Seč, vlastelin kalnički i gradištski u požežkoj županiji, otac spominjanih kasnije Ivana, Franka, Nikole i Petra¹, i sin mu istoga imena izpunije svojim banovanjem, ali pretrgnuto, skoro cijelo doba Ljudevitova vladanja. Nikola Seč navodi se naime najprije kao ban Hrvatske i Dalmacije (1342) onda ujedno i Slavonije (1353. 54. 55), za tim opet samo Dalmacije i Hrvatske (1359—1366), pak opet i Slavonije (1367), napokon samo Dalmacije i Hrvatske (1379—80). U ovo su doba banovali koje kano drugovi koje kano zamjenici Nikole Seča vlastela: Nikola sin nekadanjega bana od Lendve, vlastelin² u županiji zagrebačkoj, (1347. 1355). Na dalje Pavao od Vugla (1350), pri čem možemo misliti ili na Vuglovec kod Ivanca ili na Vuglenicu kod Kamenskoga. Onda Stjepan Lacković (filius Lachk), koj od vojvode erdeljskoga (1350) postade banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (1351—53), a sbog zasluga stečenih u talijanskim ratovima nadaren gradovi Čakovcem i Štrigovom u Medjumurju³. Stjepan je imao sinove Dioniza dvorskoga konjušnika (1350. 58), Nikolu, Mirka, Stjepana i Ladislava, koji su se iztaknuli u nadošlih sgodah. Leustahij, nekada (1351) kraljevski ubrusar dvorski, bio je banom Slavonije 1356—1361, a Ivan od Husa⁴ u ovo doba (1357. 58) banom Dalmacije i Hrvatske. Leustahija izmijenio je u Slavoniji kano banski namjestnik Stjepan⁵ biskup zagrebački (1362—1366). Duže je u Slavoniji banovao (1368—1380) Petar Čudar, nekadanji dvorski peharnik, iz plemićke porodice, koja je medj ostalima imala svoja dobra u županiji zagrebačkoj osobito u onom dielu njezinom, koj je nekada na gorsku županiju spadao⁶. Sudrugovi u banovini Dalmacije i Hrvatske bijahu mu knez Konja (1366. 67), Toma (1367) Mirko i Simeon (1368—70), a napokon poslije Nikole Seča (1380) Mirko nazvani Bubeč (1381—83).

Kao što se iz ove povorke naših banova vidi⁷, oni su većinom polazili iz vlastele slavonske u onodobnom smislu ove rieči.

¹ Listina u zem. arhivu. N. R. A. fasc. 1546 n. 89. Sr. Fejér: cod. dipl. X, 1 p. 682.

² Ibid. N. R. A. fasc. 1543 n. 41.

³ Fejér; cod. dipl. IX, 1 p. 756—764.

⁴ Sr. Husje kod Kamenskoga i Husinec kod Hrašine.

⁵ Bijaše brat Ivana i Benka, a sin Lovre, unuk Mirka „de genere Osl“.

⁶ Listina u zem. arhivu. N. R. A. fasc. 1539, n. 19. 42.

⁷ Izvadjena je iz suvremenih listina.

Mnogi su od njih prije toga obnašali dvorske časti a nekogi su od banovine na nje uzvišeni; sam Nikola Seč postade (1382) dvorskim sudcem. I u tom ležala je takodjer pogibelj za neodvislost banske časti a po tom i hrvatske domovine; kao što se sbilja dogodilo, dočim su se ugarski dvorski dostojanstvenici, imenito nadvornik i dvorski sudac, počeli miešati u poslove hrvatske uprave s povredom banske časti. Ali naši su pradjedovi odvažno odbili takovu povredu, tē je Ljudevit na njihovo zahtijevanje dva puta (1359-1377) potvrdio banu staro izključivo pravo sudbenosti za sve žitelje s ove strane Drave¹.

Ljudevit sám rođen od Poljakinje, suprug Bošnjakinje Jelisave, koja je osobito pri koncu njegova života dielila s njim brige vladanja, rado se u državnih poslovih služio viernošću, umom i mišicom sinova našega naroda. Biskupe zagrebačke Stjepana i Pavla, bosanskoga Petra, banove Nikolu Seča, Ivana Husa, Stjepana Lackovića, Petra Čudara, Mirka Bubeka nalazimo kano kraljevske punomoćnike u dogovorih s Mletačkom, rimskom stolicom, Poljskom, Francezkom itd. Na važnom prikrajku države, u banovini mačvanskoj stražu su stražili banovi Andrija Lacković (1351—56) po svoj prilici brat hrvatskoga bana Stjepana², za tim Nikola Gorjanski (1356—74), a napokon Ivan prizivom „Horvat“, koj bijaše banom već početkom god. 1376, tē htjede redovnikom bosanskim sagraditi samostan u pečuhskoj biskupiji³; on je ujedno bio (1380) župan vukovski⁴. Ljudevit je napokon posljednjih godina svoga života našo najpouzdanijega savjetnika u Nikoli Gorjanskom, koga godine 1374 ili 1375 pozva s mačvanske banovine u svoj dvor podielivši mu prvu u državi čast, dvorskoga naime župana ili palatina. Nikola rodом iz Gorjana u dolnjoj Slavoniji⁵ sin Andrije a brat Pavla odlikovaše se kano ban mačvan-

¹ Jura regni Croatiae I, 132.

² U listini od 9 dec. 1351 (Fejér: eod. dipl. IX, 2 p. 62) kaže se „Andrea filio Laczk de Machow.“

³ Katona: op. cit. X, 614.

⁴ Listina u zemalj. arhivu. N. R. A. fasc. 1684 nr. 6. Kapitul sriemski sv Ireneja tude izvješćuje o prepirci za medje „in possessione Kuke“, koje imao po zapovjedi Ivana de Horwathy bana i župana pregledati.

⁵ Laurentius de Monacis pjeva o njem (carmen de Carolo parvo p. 326): „Editus urbe Gara, pingui tellure locata, qua Sava multifido citra praeterfluit alveo altius unde Dravi, rapido qui gurgite currens Hungariam Illyricis scindens confinibus.“ Razvaline staroga grada vide se još kod Gorjana blizu Djakova. Ondje je i „Garin dol“, kako puk zove.

ski osobito u ratu, koji je Ljudevit god. 1369 vodio proti Vlačku knezu vlaškomu, gdje je on upravo spasio kraljevu vojsku „od neprijatelja skoro uništenu i u bieg utjeranu“.¹

Odavle se ujedno razabire, da su osnove Stjepana Dušana i Stjepana Tvrdka malo odziva našle u našoj domovini za vlade Ljudevitove. Staro je plemstvo tražilo svoju korist sada u savezu s Mlečani i uz nje sa Srbijom, sada uz dvor ugarski, niže pako rado se ogrievalo o sjaju dvorskih i državnih časti. Ni jedno ni drugo nije još tada ponjalo, što je domovina bez tudjega skrbništva, samosvojna i neodvisla. Mjesto da se ondje podupire težnja za većom na jugu državnom tvorbom, koja bi bila podobna prkositi približujućoj se s izтока nepogodi, prijanjajuć uz Ljudevitovu vanjsku politiku trošile su se najljepše sile s one strane Karpata i jadranskoga mora.

Ali bi se ipak varao, tko bi mislio da je Ljudevit našu domovinu ostavio svojoj baštинici upokojenu i zadovoljnu, i da je ona postala nećutljivom naprama težnjam, koje su se na njezinoj granici pojavljale. Državna sgrada, koju su Karlo Roberto i Ljudevit podigli i u Evropi uglednom učinili, predana rukam ženskim bje izvržena svim pogibeljim nastajuće dobe, a naša domovina, prva na skoku, povučena u vrtlog novih pokusa.

II.

Nezadovoljstvo u Hrvatskoj s ugarskom vladom. Pobuna u Vrani. Hrvati pod stiegom braće Horvatá iz Ivanića: Pavla biskupa zagrebačkoga, bana Ivana i Ladislava, tē Ivana od Paližne, Stjepana Lackovića i ostalih pristaša dovedu kralja Karla iz Napulja u Zagreb, i podignu ga na hrvatski i ugarski prijestol.

Drugi dan poslije pokopa kralja Ljudevita u stolnom Biogradu, okrunjena bi ondje dne 17. rujna 1382 njegova kćer Marija za kralja Ugarske, Dalmacije i Hrvatske. Uz ove naslove nosila je ona još ime kralja „Rame, Srbije, Galicije i Vladimirije, Kumanije i Bugarske.“

Marija imala je tada jedva 12 godina. S toga uz nju vladahu majka joj Jelisava i palatin Nikola Gorjanski. Nikola i Jelisava vladahu u strogom smislu rieči. Jelisava, kako već napome-

¹ Rieči povelje kr. Alberta, podieljene god. 1438 Nikolinu unuku Ladislavu. Ap. Fejér: cod. dipl. XI, 82—98.

nusmo, miešase se u državne poslove još za Ljudevita, te je u svoje ime izdavala svakojake naredbe; a Nikola bijaše Ljudevitu u svih pitanjih savjetnik, viećnik i prijatelj. Uz Nikolu bijahu tada dvorski dostojanstvenici: kard. Dimitar nadbiskup oštrogonjski i dvorski kancelar, bivši do jeseni ili konca god. 1378 biskup zagrebački, za tim Nikola Seč dvorski sudac, Nikola rečen Zambo tavernik, Blaž Forgač peharnik, Nikola Telegdi vratar, Nikola Vašonj ubrusar, Stjepan sin Dionizije konjušnik. U Dalmaciji i Hrvatskoj banovao je Mirko Bubek, u Slavoniji Petar Cudar, a za njim Stjepan od Lindve; banom mačvanskim bijaše Stjepan sin Filipa; od crkvenih dostojanstvenika naše domovine napominjemo Petra zadrarskoga, Ugolina spljetskoga, Huga dubrovačkoga nadbiskupa, onda biskupe Pavla zagrebačkoga, Jurja bosanskoga, Ivana sriemskoga, Pavla kninskoga, Dimitra ninskoga, Krševana trogirskoga, Matu šibeničkoga, Stjepana hvarskoga, Jakova makarskoga, Mihajla skradinskoga i Tomu senjskoga¹. Ovo su državnici i dostojanstvenici, koji su u Ugarskoj i u našoj domovini imali početkom vlade Marijine po svojem položaju veći ili manji upliv.

Glavna je briga vlade ugarske imala biti u tom: da u krjeposti uzdrži one odnose naprama inostranim državama, koje bješe Ljudevit zametnuo i ustanovio, i da kruni i sebi pribavi u zemlji priznanje i ugled.

U posljednjem obziru najvažnije bijaše po vladu, kako će promjenu na prijestolju primiti dalmatinski gradovi, koji su tek prije godine dana oprošteni mletačkoga pritiska, a na poseb kako će se ponašati Zadar, grad najnestalniji i najizvrženiji uplivu republike mletačke. Ali kao da se nova vlada mogla s ove strane sigurnom smatrati. Jer nije prošlo ni mjesec dana od krunitbe kada je dne 8. listopada 1382 Zadar u gradskom vieću pod predsjedništvom načelnika Otonela, u prisutnosti sudaca Čudele, Damjana Našića i Pavla Gjorgjića, te zastupnika Saladina, Krescencije Našića, Kozić-Begne i suvremenoga ljetopisca Pavla Pavlovića, zaprisegô „gospodjam kraljicam vjernost i odanost.“ Osim toga ovi su gradski zastupnici zavjerali si „uzajamnu slogu, bratinstvo i prijateljstvo“ i obećali „da će jedan drugoga po mogućnosti podpomagati“. Zavjeri ovoj dalo je i to posebnu vrijednost, što joj se knez krbavski Butko Budislavić za se i za svoju braću i unučad

¹ Izvadjeno iz listine od 5. veljače 1383 kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 pag. 60—63. Sravnano sa zadrarskom listinom od 10. listopada 1862.

u istom vieću pridruži; a tim uz vladu pristade jedna od onih starih hrvatskih porodica plemićkih, koja nije sveudilj bila na strani kralja Ljudevita ¹. Grad je Zadar u izrazu svoje vjernosti išao za korak dalje, të je u tom vieću izabrao poslanstvo u osobah nadbiskupa Petra, svojih gradjana Andrije Grizogona i Marina Oranića, i preporučnim pismom od 10. listopada r. g. povjerio jim častni zadatak, da idu u dvor pokloniti se u ime grada mladoj kraljici i vladi. Ovo je poslanstvo nosilo još pisma na palatina Nikolu, kancelara kar. Dimitra, bana Petra Cudara, Pavla biskupa zagrebačkoga i druge muževe od ugleda i upliva ².

I Dubrovnik nije zakasnio obnoviti s novom vladom odošaj ustanovljen god. 1358. Obćinsko je vieće odmah po obavljenih zadužnica za kralja Ljudevita poslalo u Ugarsku svoje sugradjane Petra Gundulića i Stjepana Lukarića, da u ime republike izraze sućuvstvo nad smrću Ljudevita, da priznadu vrhovnu vlast krune ugarske, i preporuče njeke poslove tičuće se njezine trgovine. Od posljednjih napominjemo samo ovo, da je republika umolila, neka kraljica svojim podanikom u kraljevini Dalmaciji i Hrvatskoj zabrani nositi vino i sol na prodaju u Dračevicu spadajuću pod Bosnu, čim se vriedjala „povlast i stari običaj grada Dubrovnika.“ Kraljica je saslušavši prije savjet svoje majke Jelisave i ostalih dostojanstvenika ovoj želji zadovoljila pismom od 15. travnja 1383 navodeć za razlog povoljnomu riešenju: „da iz njega nauče dubrovački gradjani vjerno služiti pod slavnim vladaocem, pak da i kraljevsko dostojanstvo imade odavle korist, čast i plodonosnu dobit ³.“

Primjer grada Zadra sliedili su ostali gradovi dalmatinski. Šibenik izaslao je u dvor svoje sugradjane Tomu, Dinka i Ivana Naplavića, koji su od kraljice izposlovali pismo na bana Mirka Bubeka od 27. travnja 1383 za izravnjanje razmiricâ izmedju grada i bližnjih kmetova kraljevskih i cetinskoga kneza Ivana Nelepića ⁴.

¹ Tako piše suvremeni Paulus de Paulo: *Memoriale*. ed. Lucii op. cit. p. 423. Ocjenu ovoga izvora čitaj u mojem djelu: *Ocjena hrv. i srb. izvora za povjest srednjega vieka*. U Zagrebu 1864 str. 123—134.

² List priobćuje Lučić: *de regn. Dalm. et Croat. lib. V., cap. 1*.

³ List ondje (*lib. V. c. 3*) priobćen.

⁴ Fejér *cod. dipl. X.*, 3 p. 2—4. *Jura regni Croatiae I.*, 149—150. Ovdje se zlo tomu pismu podmeće dan (5 nov.) i mjesto (Zadar); jer se izrično piše na kraju: „datum feria secanda proxima ante festum b. Adalberti M...“ t. j. 27 travnja.

Isto je tako trogirski biskup Krševan proljećem god. 1383 došao u Budim.

Od velike je bilo po vladu ugarsku koristi, što su gradovi dalmatinski odmah u početku uz nju pristali i što je slobodna obćina dubrovačka priznala njezinu zaštitu; jer „se u Dubrovniku bilo proćulo, da su Mlećani poslije smrti Ljudevita nakanili kušati kako bi po drugi put osvojili Dalmaciju“¹. U Dubrovniku dobro se uvidjalo, da bi „gubitak Dalmacije po republiku bio od velike štete,“ jer susjedstvo Mletačke bijaše joj mnogo opasnije za neodvislost nego-li odaljene krune ugarske neimajuće nikakove pomorske sile. S toga su Dubrovćani odmah taj glas priobćili dalmatinskim gradovom; a posljedica bijaše ta, da je Zadar poslao svoga punomoćnika u Dubrovnik i da se je sudjelovanjem Zadrana i Dubrovćana uglavio medju dalmatinskim gradovi i dubrovaćkom republikom obrambeni savez i to ne samo proti Mlećanom nego i proti susjednim vladaocem na kopnu, ako bi tko od njih budi na Dubrovnik budi na koj dalmatinski grad navalio.

Posljednji je uslov toga saveza jamaćno bio kralju Stjepanu Tvrdku namijenjen. Ovaj je bio uvriedio trgovaćke interese dubrovaćke obćine tim, što je podignuti grad Novi nadario trgovaćkim sloboštinami, koje su bile protivne „zakonom, što su Dubrovćani imali s gospodom raškom“. U toj su povredi starih ugovora Dubrovćani nazirali još zadjevicu, koju da Stjepan Tvrdko s njimi traži kako bi obćinu spravio pod svoju zaštitu i tako ju od ugarske odciepio². Dubrovćanom živućim od trgovine nije bilo stalo do ratovanja; s toga su oni poslali u Bosnu Dimitra Benešu i Gjonu Sorkočevića, a za tiem kneza Dragoju Gućetića, da ovu razmiricu izravnađu. Poslanikom podje za rukom izposlovati kod kralja Stjepana Tvrdka, da je on pismom izdanim dne 2. prosinca god. 1382 na Bišću u Podgradi ukinuo „trg soli prodanija“ u Novom, kako su Dubrovćani željeli³.

Ako se tim i izravna razmirica medj Dubrovnikom i Bosnom, onaj savez nije ipak suvišan bio. U Dubrovniku se dobro znalo, što kralj bosanski snuje; a domišljalo se i to, da nisu Mlećani za boravili skoroga poraza.

¹ Tako piše Gjone Resti: *Croniche*. Rukopis str. 429.

² *Ibid.* p. 428.

³ Listina kod Miklošića: *monumenta Serbica* pag. 200—202.

Mletačka se republika u početku tako vladala, kao da se misli točno držati turinskoga ugovora. U vieću se od 7. listopada g. 1382 pretresalo: ima-li se putem dvaju poslanika ili samo pismeno Mariji sućuvstvo nad očevom smrću izraziti. Za ovaj posljednji način većina se izjavi. Nū osim toga u drugom bje vieću dne 12. stud. 1382 zaključeno: da se izaberu u tu svrhu dva poslanika, jer da republika nemože „svojih iskrenih odluka i najboljih nakana pismom podpunoma izraziti“: tē budu dne 3. prosinca izabrani Pavao Morosini i Petar Bragadini. Ali ovi poslanici neuputiše se odmah u Ugarsku; tekar 4. veljače 1383. dade jim vieće naputak, kako da obave svoje poslanstvo. Ono jim naloži: da se poslije običnih poklona i pozdrava slobodno upuste s ugarskom vladom u dogovor o državnih poslovih samo u onom slučaju, ako bi ona sama taj dogovor započela; ali da i u takovu slučaju, ako bi „stvar važna bila i sudarala se sa časti i koristi republike“, pišu vieću i od njega čekaju odgovor. Inače neka se oprostite s kraljicama i velikaši tē odmah vrate kući ¹.

Iz ovoga se postupka mletačke republike naprama novoj vladi ugarskoj lasno razabire, da je ona samo motrila kako stvari u Ugarskoj stoje i da se sama nije htjela upustiti u nikakove odnošaje nove. Republika se brinula samo za svoju korist; preko uvjeta turinskoga ugovora nije mogla priedći, ali nije ni zadovoljavala dužnosti plaćanja godišnjega danka ². Ne može se do duše dokazati: da je republika, kako su dubrovačke viesti glasile, naumila bila već sada osvojiti Dalmaciju; ali imade tragova, iz kojih se vidi, da je i vlada ugarska zabrinuta bila za saćuvanje onih strana u vjernosti, prem očitovanja dalmatinskih gradova nisu joj dopuštala o njoj sumnjati. Još prije izaslanja mletačkoga poslanstva u Ugarsku prijavi kraljica Jelisava dne 25. listopada 1382 iz Nitre poglavarstvom Zadra, Šibenika, Spljeta, Trogira, Nina i ostalih gradova dalmatinskih, da u Dalmaciju šalje Ivana Bisena, vesprimskoga župana „u nje kojih i svojih i državnih poslovih“, tē da mu vjeruju kano izaslaniku „podpunoma obavještenu o njezinih nakanah“ ³. Taj povjerenik imao doći u Zadar koncem studenoga; jer već 2. prosinca 1282 pišu Zadrani kraljici, da se on s njimi

¹ Priobćio iz mletačkoga arkiva dr. G. Wenczel op. cit. pag. 107—110.

² Sliedi iz pisma kralja Sigismunda od 22 stud. 1383 upravljenoga iz Oštrogona na republiku. U mletačkom arkivu: Commemor. VIII., 566.

³ Pismo kod Lučića: de regno Dalm. et Croat. lib. V., c. 2.

posavjetova „o sredstvih za sačuvanje tih strana,“ pak da je poslije toga onaj isti dan odputovao u istu svrhu u ostale gradove Dalmacije ¹. Kô što je taj kraljevski poslanik imao u Dalmaciji shodna odrediti za sačuvanje ove znamenite pokrajine, tako je drugo poslanstvo imalo gradove ukriepiti u vjernosti naprama kraljicam. Početkom naime god. 1383 dodjose u Dalmaciju ban Mirko Bubek, njegov brat Ditrik i Nikola predstavnik požeškoga kaptola sv. Petra. Oni sazvaše dne 2. veljače gradsko vieće u Zadru, tē u njem od 75 viećnika primiše „prisegu poklonstva i vjernosti kraljicam Jelisavi, Mariji i Jadvigi“ ². Ova je svoja očitovanja izrazilo vieće pismom upravljenim na kraljevsko podnožje obećavši: „da će svaku urotu, izdaju, nevjeru, i sve što bi vriedjalo ili umanjilo čast, korist, ili osobe njegovih veličanstva odkriti i prepriečiti, čim bi što-god o tom dočuli, i da će sve ono učiniti i izpuniti što su svi dobri, pravi, vjerni, zakoniti, plemeniti građani i podanici dužni učiniti i izvršiti“ ³. Ovakove prisege vjernosti imali su kraljevski povjerenici primiti takodjer u ostalih gradovih; a predstavnik Nikola dodjē i u Dubrovnik, gdje je vieće dne 16 veljače obnovilo ugovor s krunom ugarskom i preporučilo se njezinoj zaštiti ⁴.

Dočim je ugarska vlada poprimila ovake korake da svoju vlast u Dalmaciji učvrsti, nastojala si čim više i mletačku republiku privezati. Nikola Gorjanski, Ladislav vojvoda erdeljski i Toma biskup senjski ponudili su rečenim mletačkim poslanikom savez (liga) izmedju Ugarske i Mletačke. Ali poslanici držec se svoga naputka odgovoriše, da neimadu od republike ponomoćja za taj posao, s toga da će prije vieće izviestiti. Vrativši se dakle u travnju 1383 poslanici izviestiše sbilja vieće o toj ponudi; a ono

¹ Pismo ondje: „*veniens ad nos . . magn. Joannes Bisseno . . nobis . . exposuit, praesertim super quibusdam conservationem harum partium concernentibus consilium expetendo . . . Ex debito nostrae fidelitatis eidem diximus ad singula, prout nobis pro honore majestatis vestrae et s. diadematis Ungariae ac pro salubriori conservatione harum partium visum fuit.*“

² Paulus de Paulo: *memoriale* op. cit. p. 423.

³ Pismo kod Lučića op. cit. lib. V. c. 2. Iz pisma doznajemo, da je u poslanstvu bio ban Mirko Bubek, dočim je njegovo ime u „*memorialu*“ Pavlovićevu izpušteno.

⁴ Gjone Restić: *loc. cit.*

je u sjednici od 4 svibnja zaključilo, neka se rečenim državnikom odpiše, da je ono rado slušalo taj predlog; ali se dalje u stvar nije ipak upustilo¹. Na dalje je ugarska vlada Gjuru bosanskoga biskupa odredila za svoga punomoćnika, koj će od dužda Antuna Veneria i od mletačke občine primiti prisegu, da će uvjete turinskoga ugovora obdržavati; a kraljice Marija i Jelisava izdaše Gjuri u Budimu dne 25 travnja 1383 punomoćno pismo². Biskup Gjuro dodje malo kasnije u Mletke, tè je dne 15 svibnja 1383 primio od dužda i od vieća republike u prisutnosti njezinoga kancelara i suvremenoga povjestnika Raphaina de Caresinis prisegu na evan-gjelje, da će turinski mir i sve njegove uvjete vjerno i točno obdržavati³. Ali taj mir imala je zapriseći i kraljica; tè je u ovu svrhu mletačko vieće dne 23 svibnja odlučilo izabrati jednoga poslanika, kojim bude dne 19 lipnja sblja izabran Saracen Dandulo, a vjerodajno mu pismo izdano⁴ iz vieća držana dne 6 srpnja. Obje su za tim kraljice, Marija i Jelisava, zaprisegle u Budimu dne 5. rujna turinski mir u nazočnosti mletačkoga punomoćnika⁵.

Osim primanja zakletve imao je Dandulo još jedan posao. Vieće mu naime dne 6 srpnja 1383 naloži, da neka slobodno utanači savez s vladom ugarskom, ako ga ona opet ponudi. U naputku se opredjeljuje i predmet i način saveza: ovaj naime neka se utanači na deset godina, za kojih bila bi republika dužna ugarskoj vladi dati u pomoć toliko galija kolike ona sama digne, ako bi tko napao Dalmaciju počem od Dubrovnika, tè bi voljna bila dopustiti istoj vladi da si u Mletcih oboruža svoje galije. Jednake dužnosti imala bi Ugarska preuzeti naprama Mletačkoj. Ali za dvadeset se dana republika inače pridomisli; u vieću od 26 srpnja zaključi pisati Dandulu, neka nepočme, ako nije već započeo, ugovarati saveza; pak ako i započè dogovor, neka ga prekine izpričajuć se tim da je dužan prije tražiti naputak od republike; tè neka se u to ime odmah kući vrati. Ova se nagla promjena vidjela palatinu Nikoli Gorjanskomu dosta sumnjiva; s toga se on sam obrati na vieće pismom od 8 rujna nudeć mu savez. Ali republika je iz vieća od 30 r. m. palatinu odgovorila izvinjujuć se

¹ Iz mlet. archiva priobći Wenczel: op. cit. p. 111—112.

² Ibid. p. 110—111.

³ Ibid. p. 112—114.

⁴ Ibid. p. 115—117.

⁵ Listina ondje str. 117—119.

i izpričujući, da takovu savez u nevidi razloga, „pošto je i onako ugarskoj kruni priklonjena a inače sa svini u miru živi“¹.

Što se republika nije u to doba upustila u savez s Ugarskom, bit će razlog u neriješenih i neustanovljenih odnošajih kraljevske politike u poljskom i napuljskom pitanju, u držanju bosanskoga kralja naprama obćini dubrovačkoj i u nutrnjem stanju same Hrvatske i Dalmacije. Sa svih ovih strana mogô se mir narušiti, a u takovu slućaju bila bi republika povučena u sve pogibelji saveza i to bez nade bud u kakove koristi.

Jer šta se poljskih poslova tiće — poljski velemože ne samo nisu htjeli po obećanju Ljudevitu učinjenom poslije njegove smrti priznati Marije za svoju kraljicu nego su dne 28. stud. 1382 u Radomskom saveznom saboru zaključili, da obzirom na korist kraljevine Poljske mogli bi njezinom kraljicom priznati samo onu od Ljudevitovih kćeri, koja je voljna sa suprugom u Poljskoj stanovati. I buduć da su velemože Ljudevitu bili obrekli, da će Mariju na priestol poljski uzviseiti, to su oni iz sastanka držanoga u Syradu 27. veljače 1383 poslali u Ugarsku punomoćnike s pozivom, da Marija čim prije dodje sa Sigismundom, i tako kraj učini gradjanskomu ratu, jer će biti inače prisiljeni izabrati si drugoga kralja, a za odgovor odredili su rok do 28. ožujka. Palatin Nikola Gorjanski, rukovoditelj ugarske politike, videć da nemože biti više govora o Ljudevitovoj osnovi, kako bi naine njezina kćer Marija stekla ugarsku i poljsku krunu, paće da bi se njegovu domu mogla posljednja posvema izmaknuti, poručio kroz svoje povjerenike poljskim velikašem sastavšim se rećenoga dana u Kališu, da je Jelisava svoju drugu kćer Jadvigu namienila Poljskoj, koja će poslije uskrasa (22. ožujka) tamo doći. Ovim su očitovanjem i oklievanjem poljski velemože bili tako nezadovoljni, da bi njih većina imenovala bila Ziemovita vojvodu mazovskoga, takmaca Ljudevitove kćeri, za poljskoga kralja, da nije Ladislav vojvoda opolski posredovao; na što bude zaključeno, da imade Jadviga 10. svibnja doći u Sandec. Ali ni taj zaključak nebude izveden; već se Jelisava i Marija sastanu polovicom svibnja² s poljskimi velikaši u Košicah,

¹ Senato misti. MSC. arch. veneti. vol. 38: „Che noi sempre fummo pro-pensi alla corona ungara; che in quanto a lega noi siamo in pace con tutti e che ci scusi...“

² Imade listina kod Katone: *historia critica regum Hungariae* XI. p. 49 izdana Marijom dne 17 svibnja u Košicah.

gdje bi s jedne i s druge strane uglavljeno, da se Jadviga imade 11. studenoga 1383 okruniti za poljsku kraljicu i ruku dati onomu, koga će joj narod poljski odrediti. Ali ovaj dogovor nije bio po čudi protivnikom poljskim dinastije anžuvinske, pak su oni na oružje skočili. Na to je Jelisava poslala proti njim vojvodu Šćibora davši mu nješto ugarske vojske u pomoć, a hrvatskoga bana Mirku Bubeka učini njegdje početkom mjeseca lipnja 1383 zapovjednikom crvene Rusije.

U Poljskoj su dakle stvari glede prijestolnoga nasljedstva krenule drugim putem, nego li ga Ljudevit bio udesio. O tom već nije bilo ni govora da se kruna Piastova i sv. Stjepana sduže na jednoj glavi, a bila je ondje velika stranka, koja htjede izabrati si kralja iz domaćih velemoža.

Na južnih takodjer granicah činile su se priprave, koje su mogle mir poremetiti. U Dubrovniku nije bila tajna, da Stjepan Tvrdko sakuplja vojsku, „kojom da namjerava na granici republike proizvesti novotarijâ.“ Ovu su nakanu naslućivali u Dubrovniku i odanle, što je kralj bosanski kroz svoje poslanike kneza Vukašina i Vladoju od republike iskao, da mu odstupe jednoga plemića, koj „bi nadzornikom bio svih bosanskih tvrđava i njihovih posada.“ Republika nije tomu zahtjevu zadovoljila izpričajuć se starim običajem, po kojem nije smio ni jedan dubrovački vlastelin, da nedodje u pogibelj nauditi svojoj otačbini, stupiti u službu kod ma koga susjednih vladalaca i knezova. Podjedno je republika poslala u Bosnu Matu Gjorgjića, zapovjednika vojske, da odvrati Tvrdka od navale; a Luku Bunića u Ugarsku, da se ondje potuži. I taj se je put kralj bosanski dao umiriti tražeć od republike godišnji „srbski dohodak“ i pozvavši ju da pošalje u Bosnu poklisara, s kojim bi izmirio svaku razmiricu¹. — Ali pored svega toga Stjepan se Tvrdko oružao; tē je od mletačke repuklike tražio da smije u Mletcih na svoj trošak dvie galije graditi, a vieće zadovolji tomu zahtjevu svojim od 5. listopada 1383 zaključkom².

Dok su ovako ljeti 1383 poslovi poljski ostali neriješeni, dogovaranje o savezu s mletačkom republikom uzmicanjem posljednje k ničemu nedospjelo, zadirkivanjem se bosanskoga kralja u štice dubrovačku obćinu izazivali novi zamršaji; pozornost se ugar-

¹ Gj. Resti op. cit. MSC. p. 431.

² Mon. serb. archivi veneti. Glasnik XII., 73.

ske vlade sa dviju uzroka obratila k jugu na kraljevinu Dalmaciju i Hrvatsku. Mjesto Mirka Bubeka, poslanoga na onu stranu Karpata, bude Stjepan Lacković imenovan banom ove kraljevine. Tu je promjenu Jelisava priobćila gradovom Zadru, Šibeniku, Trogiru, Spljetu, Rabu, Ninu i Dubrovniku pismom od 15. lipnja 1383, të jih pozvala, da slušaju svoga novoga poglavara¹. Novi je ban dne 1. kolovoza prispio u Zadar²; a iste takodjer kraljice spremale su se u Dalmaciju, kao što su iz Budima dne 2. rujna pismeno prijavile Trogiranom³. Svaki će se popitati: što je kraljice sklonilo u jesen na ovo putovanje? Sgode, prem u kratko zabilježene, koje su uzastopce sliedile, daju nam odgovor na ovo pitanje.

Negdje u rujnu ili u prvoj polovici listopada pobuni se Vrana proti kraljicam a glavom te pobune bijaše Ivan od Palizne bivši predstavnik (prior) vranski. Buduć da će se u buduće ovo ime češće spominjati, to mi je odmah ovdje navesti što nam je o njem poznato. On je bio sin Ivana, o kom se veli da je bio „de Palixna⁴, Palisna, Palysna, Palissna⁵“, a na jednom mjestu piše se „Palis (ili z) hna⁶.“ Ovo je dakle ime mjesta, koje se naime zvalo „Palizna“, odakle je bio otac priora vranskoga ili rodom ili imetkom. Ako se obazremo po našoj kraljevini, to nadjemo mjestu „Palizni“ najbližje odgovarajuće mjesto „Paležnik“, selo u križevačkoj pukovniji, garešničkoj satniji. Po tom scienim, da se neću prevariti, rekнем li, da je „Palizna“ XIV. vieka isto mjesto sa sadanjim „Paležnikom“, të da je Ivan bio iz onoga diela tadanje županije križevačke; što se možebit potvrđuje i tim, što su glavni njegovi prijatelji politički ponajviše bili s onoga kraja naše domovine. Predstavnik Ivan imao je brata imenom Tomu⁷ nećaka Berislava⁸ i bio je „stric“ Ivanu i Nikoli, koji su svi bili njegovi politički pristaše, a drugi od ovih kašnje takodjer prior vranski, treći

¹ Pismo kod Lučića: memorie di Traù pag. 327.

² Paulus de Paulo: memoriale loc. cit.: „1383 die prima Augusti applicuit Jadram novus b (anus), videlicet d. Stephanus Lazehovic.“

³ Kod Lučića: memorie di Traù pag. 327.

⁴ Memoriale loc. cit.

⁵ Listine kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 125. X., 2 p. 415. X., 3 p. 312—22.

⁶ Listina kod Katone: op. cit. XI, 213.

⁷ Cf. Pauli a Paulo memor. p. 424.

⁸ U listini kod Fejéra X., 1 p. 417: „ac Werizlow nepote ipsius Joannis cruciferi.“

pako knez ostrovički¹. Toliko o rodu Ivana od Paližne. Obzirom na njegov položaj znamo, da je bio predstavnik (prior) vranski vitezova sv. Ivana jerusalimskoga. On je ovu čast, s kojom bijaše skopčan znatan prihod i ugled, po svoj prilici stekô neposredno poslije br. Baudona Kornuta, bivšega još god. 1370 priorom vranskim, kada je prisutan bio u Trogiru kraljevskom sudu². Mi nazivamo Ivana, kako si je prisvojio dva sela u okolišu zadarskom Bojišće i Zablaće, radi čega bje 26. svibnja 1381 tužen kralju Ljudevitu³; on je osim u našoj domovini imao posjeda u Ugarskoj u tolnanskoj županiji⁴. Malo poslije smrti Ljudevita založio je Ivan dne 29. rujna 1382 Nove dvore (Ujudvar) na rieci Kaniži u zaladskoj županiji za 4.000 dukata navodeć za razlog, da mu je taj novac nuždan „za obranu i uzveličanje sv. matere crkve⁵.“ Ivan od Paližne bijaše još o Duhovu god. 1383 vranskim priorom⁶, a u listopadu iste godine nije već obnašao ove časti.

To je, što nam izvori pripoviedaju o Ivanu od Paližne prije nego li razvi stieg ustaški. Oni žalibože šute o povodu i ostalih okolnostih te bune, i u koliko bijaše ona već tada ustrojena, koji-li bijahu Ivanu drugovi. Ele iz onoga razloga, što je ban Stjepan Lacković kašnje naznačen kao jedan glavnih ustaša, i što je on malo poslije svoga dolazka u Dalmaciju prestao banovati, dočim u listopadu bijaše već banom Mirko Lacković — iz svega toga smiemo zaključiti da je Stjepan Lacković već tada bio u kolu Ivanovu. Prem ustanak u Vrani bijaše za onda, u koliko znamo, osamljen pojav, bio je ipak u očigled političkoga stanja, kako ga nacrtasmo, tako važan, da je vlada ugarska držala, kako bi koristno bilo da kraljice glavom dodju u Dalmaciju. Dne dakle 24. listopada 1383 dodjoše kraljice Jelisava i Marija sa sestrom Dragom i velikom pratnjom, u kojoj bijaše ban Mirko Lacković i biskup pečujski kardinal Valentin, poznat nam državnik, u Zadar. I sbilja prisutnost je kraljicâ u toliko djelovala, da se je Vrana četiri dana

¹ U listini kod Lučića: mem. di Traù: „Nos Fr. Joannes de Palisna prior Auranae et Nicolaus de Palisna comes Ostrouize . . Joannem de Palisna olim priorem Aurane . . patrum carissimum.“

² Listina kod Katone op. cit. X., p. 460.

³ Lucius: mem. di Traù p. 326.

⁴ Listina kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 125—27.

⁵ Listina ondje str. 52—54.

⁶ Sr. listinu pod ³.

poslije njihova dolazka, naime 28. listopada predala¹. U koliko se naslutiti dade iz ponašanja prejasnih gosti u Dalmaciji, kraljice su blagosti pokrile taj nepovoljni slučaj u Vrani, pače nastojale da ostale gradove ukriepu u vjernosti prama kruni. One su se blagotvorne izkazale prama zadarskomu čudotvorcu sv. Simeunu proroku², odlikovale Vladislava namjestnika i pisca Pavla Pavlovića viećnika zadarskoga; one su dne 3 studenoga 1383 poklonile Trogiru 2000 dukata, da si sgrade popravi³ itd. Napokon su kraljice baveći se deset dana u Zadru dne 4 studenoga krenule put Vrane, po svoj prilici da ovdje uklone povod nezadovoljstvu, a odanle u Hrvatsku, gdje su dne 20 prosinca još u Križevcu bile⁴, napokon u Ugarsku.

Sudeć po sgodi shvatioj se početkom dojučer godine kraljice su još drugi posao obavile u našoj Dalmaciji. One su naime glavom uredile pripreme za odpravljjanje vojske, koja se imala ukrcati put dolnje Italije. Ovdje naime nije još bila riješena krvava razmirica između Karla i pretendenta Ljudevita anžuvinskoga vojvode. Ovaj je, kako već natuknusmo, sa svojom vojskom jurve u jesen god. 1382 provalio u napuljsku kraljevinu; tē je, pokle mu se pridružio dio napuljskih velemoža, osvojio Aquilu i Nolu. Kralj Karlo nemoćavši oprieti mu razmjernu silu držao se u obrani i nehtjedē upustiti se u odlučnu bitku. K tomu nadodjē pošast, koja se uvukla u obje vojske; pak ni god. 1383 nije se riešila sudbina napuljskoga prijestola. Ali jedna i druga stranka stadē sile sakupljati za sljedeću godinu. Ljudevit je očekivao podkrjepu iz Francezke, a Karlo bar kakovu pomoć iz Ugarske. Jelisava nije bila Karlu nesklona; to je ona dokazala još za živa Ljudevita. Ban Mirko Bubek, koj je u rujnu 1382 pošō s vojskom u dolnju Italiju, bio se dā kako natrag vratio. Ali početkom god. 1384 sakupljala se u Dalmaciji nova vojska, koja se imala ondje ukrcati za Napulj. Vojvoda ove vojske bijaše pomenuti Ivan, sinovac predstavnika Ivana od Palizne. Još 19 veljače bijaše ova vojska u Zadru i u okolici, gdje je svojim haranjem i plijenjenjem svadju zamitala s gradjanstvom⁵.

¹ Pauli a Paulo memoriale loc. cit.: „Eodem anno die 28 octobris castrum Auranae reddidit se, quod modicum prius rebellaverat iussu Joannis de Palixna, olim prioris Auranae.“

² Id. ibid.

³ Lucius: mem. dī Traù p. 327—28.

⁴ Dvdje je izdana listina kod Katone op. cit. XI, 57.

⁵ Sve to doznajemo iz kratke bilješke Pavla Pavlovića u memorialu loc. cit. Ovdje je očividno ili tiskarska ili prepisačka pogreška, tē mjesto

Kralj je Karlo sabrao do 16.000 konjanika i mnogo više pješaka. Ovom znatnijom silom dodje on dne 12 travnja 1384 u Barlettu. I Ljudevitu bje poslana pomoć iz Francezke pod vodstvom Engerama de Coucy; ali ona nemogaše tako brzo krajem doći na bojište u dolnju Italiju. S toga se Ljudevit prem od Karla pozvan i izazivan nehtjede upustiti niti u megdan niti u odlučnu bitku. Ali i Karlo vodio je rat veoma mlitavo, s obiju se strana samo čarkalo, a i to prestade kada Karlo padè u Lipnju u smrtnu bolest. Ljudevit bi bio mogao ovu priliku dobro upotrijebiti, da mu je stigla nova pomoćna vojska. Nù ova jedva nekako doprie, svladavši mnoge zaprjeke, do Arezza u srednjoj Italiji, kada Ljudevita ugrabi nagla smrt dne 10 listopada 1384. Ova je sгода doniela neposredno tu posljedicu, da se je francezka pomoćna vojska kući vratila, ostala razišla, a tiem Karlo riešio opasnoga protivnika. On se je za tiem dne 10 studenoga 1384 vratio u Napulj, držeć valjda svoj prijestol i svoju krunu izvan pogibelji¹.

Ugarska je vlada u jeseni 1384 držala umirenu dolnju Italiju, i mislila da je na dalje s ove strane riešena svakoga tereta. Isto joj podje za rukom dokinuti u jedno vrieme neizvjestnost u Poljskoj. Poslije mnogih prigovora s velmožami poljskimi odpravi Jelisava svoju kćer Jadvigu s kancelarom kardinalom Dimitrom u Poljsku, gdje bude dne 15 listopada 1384 u Krakovu okrunjena za kraljicu. A za veću joj podporu uglavì Nikola Gorjanski u Budinu dne 26 prosinca s Ladislavom vojvodom opelskim ugovor, kojim se obje strane obvezaše, da će u buduće, oprostivši si prijašnje uvrede, riečju i djelom samo ono činiti, što je na slavu i korist kraljicam i ugarskim i poljskoj. Jadviga je, kao što znamo, svojom udajom za litvanskoga kneza Jagela, narečena na krstu Vladislava, (17 veljače 1386), povod dala novoj, naime Jagelonskoj dinastiji, koja je u Poljskoj sdružila s ovom kraljevinom Litvu i dio Rusije, i koja je sljedećega vieka dala vladalaca prijestoljem ugarskomu i češkomu.

1383 ima se čitati 1384. U riečih: „qui (Ungari) debebant transfretari in Apuliam in subsidium regis Caroli cum Joanne B. et nepote dicti prioris Auranae“, naznačen nam je vojvoda. Mislim, da je onaj B krivo upisan mjesto P (aližna), jer taj Ivan nije bio onda ban.

¹ Obširnije u Muratori: *Annali d'Italia*. Venezia 1846. tom. VI., p. 787 seq. Sve što se ovdje pripovjeda, osnovano je na suvremenih izvorih.

Poslije ovakih uspieha na polju vanske politike nakon truda od dviju godina, Nikola je Gorjanski mogô se valjda nadati, da su državni odnošaji u duhu pokojnoga Ljudevita dovršeni i utvrđjeni. Ali nastadoše novi zamršaji, nutrnji i vanski, obi u svezi uzročnoj. Pojav vranski od prošle godine nije ostao osamljen u našoj domovini. U Dalmaciji i Hrvatskoj podijeljena je banska čast Tomi od sv. Jurja; opet dakle za kratko vrijeme nova promjena! On je dne 15 svibnja 1384 prispio u Zadar¹. A malo kašnje, dne 8 srpnja, bje u tom gradu otkrivena urota i izdajstvo, koje su snovali Ivan Draperij, zet mu dum Karol, Petar Franka Lance i Miško Milešić. Vlada je odmah najstrožije mjere poprimila, da se urotnici kazne i da se urota u svojem početku uduši. Od urotnika rečeni su Ivan i Petar već 11 srpnja javno smaknuti, njihov imetak prodan; a već 18 rečenoga mjeseca sam je ban Toma u crkvi sv. Barbare primio od sudaca i od zastupnika grada Zadra (23) prisegu vječite vjernosti kruni ugarskoj i kraljicam Mariji, Jadvigi i Jelisavi². Budući da je vlada od grada opet iskala prisegu vjernosti naprama kruni, to scienim da nemože biti dvojbeno, da je ova urota bila političke naravi, i po svoj prilici u savezu s inostranstvom. U Budimu se naslućivalo, da se nešto snuje u neposrednom susjedstvu Dalmacije i Hrvatske, a gojilo se nepovjerenje više prama Bosni nego-li prama Mletačkoj.

Potvrdom turinskoga mira s jedne i s druge strane kao da su se učvrstili odnošaji izmedju republike i ugarskoga dvora; sada se samo o tom radilo nebi-li se izmedju obiju uglavio savez obranbeni. Vlada je ugarska svoju želju opet očitovala novomu poslaniku mletačkomu Karlu Genu, koj to prijavi pismom od 20 prosinca 1383. I vieće mletačko odazvâ se svojim odgovorom od 16 siečnja 1384 očitujuć: kako želi, „da bude dobar savez izmedju republike i Ugarske na korist jednoj i drugoj³. Ali opet je ostalo kod liepih rieči i želja; dočim je republika neplaćajuć godišnjega danka faktično dokazivala koliko drži do istoga turinskoga ugovora. A Sigismundo nadje se prisiljenim zapitati pismom iz Po-

¹ Paulus de Paulo loc. cit.: „Eodem anno (1384) die 15 madii applicuit Jadram novus b(anus) D (almaciae) C (roatiae) Thomasinus de S. Georgio.“ Isto potvrđuju listine.

² Id op. cit. p. 423—424. U Zadru bijahu tada „rectores: S. Saleadinus de Salad (inis), Fran (ciseus) de Cedul, et Coxa de Begna.“

³ MSC. venet. archivi: Misti 39 c. 36.

žuna od 9 travnja 1384 republiku: neka već jednom otvoreno kaže, hoće-li, neće-li zadovoljiti uvjetu turinskoga ugovora¹. Nū vlada je ugarska osjećala živu potrebu, da s republikom ostane u prijateljstvu. Dočuvši ona da se Stjepan Tvrdko oruža, i pobojavši se da nisu galiје, koje gradi u Mlecih, naperene proti dalmatinskomu primorju, zapita kroz svoje poslanike republiku: koja je namjera tim galijam, i zar nije straha da će one biti na štetu „kraljičinim zemljam“? Mtetačko je vieće mislilo dne 14 lipnja ovu bojazan ugarske vlade tim očitovanjem razpršiti: da je kralj bosanski dao do duše sagraditi dvie galiје u Mlecih i za vrhovnoga zapovjednika (ammiraglio) uzeo mletačkoga plemića; ali da će vieće ovomu naložiti: neka kraljičine zemlje ostavi u miru².

Ako sve ove pojave sakupimo i stavimo ih bud u daleki savez sa sgodami u Vrani i Zadru, to ćemo uvidjeti, da su oni bili samo predteče drugih mnogo zamašnjih. Vatra je sveudilj samo pod pepelom tinjala i mjestimice bukula. U plemstvu ugarskom bijaše takodje nezadovoljstva već s toga, što su kraljice poput njihova predšastnika vladale bez zakonitoga sudjelovanja stališa i što već druge godine nove vladavine još nedobiše potvrde svojih prava i povlastica. S toga su „dostojanstvenici, velikaši i plemići kraljevine“ kroz svoje izaslanike Pavla i Dioniza kraljice zamoliti, da jim sliedeć primjer kralja Ljudevita potvrdi zlatnu bullu Andrije II. Kraljice Jelisava i Marija učiniše to posebnom poveljom od 22 lipnja 1384; ali o kakovu saboru neima spomena³.

Ugarska je vlada medju tim silu skupljala, što svjedoči pismo⁴ Nikole Gorjanskoga od 1 srpnja 1384, kojim u ime kraljice poziva Ladislava od Lučenca (Losoncz u novogradskoj županiji), da se sa svojom četom spravi u boj. Čemu i na koju bje stranu namienjena ova sila, nije nam poznato. Ali da su se nezadovoljnici već tada ustrojili, da su imali svoje glave, svoju osnovu i smjer, ogledali se takodjer za sredstva, smiemo nagadjati osloniv se o sgodah, koje su god. 1385 na svjetlo izišle.

Ovdje se dakle daje prilika i mjesto, da se upoznamo s kolovodjama toga pokreta. Ovaj nam pokret opisā suvremeni Lauren-

¹ MSC. ven. arch. Commemor. VIII., 566.

² Ibid. Misti del senato XXXVIII. ch. 80.

³ Ova povelja dodje u „corpus iuris hungarici“; ali bijaše izdana izvan sabora.

⁴ Kod Fejéra: cod. dipl. X., 1. p. 182.

tius de Monacis, tajnik i god. 1388 poslanik mletački u Ugarskoj¹, a za njim poznati ugarski ljetopisac Ivan Turčanski². Mlečanin je ono, što je čuo u Ugarskoj, izpriповiedao u stihovih, a Ugrin je to popunio ustmenim predavanjem. Po tom pripoviedanju bijahu kolovodje toga pokreta: Pavao biskup zagrebački, braća Stjepan i Andrija Lackovići od Dobrogošća, Stjepan od Šimontornje, ban Ivan Horvat i Ivan od Paližne bivši prior vranski. Njeki su nam od ovih dovoljno poznati. O Ivanu od Paližne izpriповiedasmo sve, što mogosmo o njem naći do vremena, kada je u Vrani (1383) bunu podigô. Poslije njega navodi se dne 16 studenoga 1384 fr. Rajmundo de Bellerio Monte viteza sv. Ivana u Ugarskoj i „Slavoniji prior“, ujedno dubički župan, koj je i u Zadru stanovao³. O Pavlu biskupu zagrebačkom znamo, da se pod Ljudevitom pokazao vješt看im državnikom, a taj je kralj naprama njemu toliko gojio povjerenje da mu je u nekome poslu pismom od 5 prosinca 1381 dao neograničeno punomoćje⁴. Poslije smrti Ljudevita Pavao se povukô sa pozorišta i kao da se više bavio crkvenimi poslovima. God. 1383 spremao se on u svetu zemlju tê molio u tu svrhu jednu galiju od mletačke republike. Pavao je sbilja bio u iztoku; jer nalazimo, da je mletačko vieće dne 1 travnja 1384 na njegovu molbu naložilo svojim galijam u Aleksandriji i Beirutu, neka biskupa dignu i „bez brodarine (senza nolo) u Hrvatsku“ dovedu⁵. Ali ove crtice tiču se vanjskoga položaja biskupa Pavla; iz njih još nedoznajemo ništa o njegovu rodu. Ugarski ljetopisac drži ga za Talijana. Ovo nije istina; jer iz suvremenih listina doznajemo, da je Pavao bio sin Petra Horvata a brat Ivana, Ladislava i Stjepana, rodом pako „iz otoka Ivanića“.⁶ Pavao je dakle bio po rodu i po imenu pravi

¹ Carmen de Carolo parvo. p. 324: „ego autem in Hungaria residens . . . oppositum inveni.“

² Chronica Hungarorum (ed. Schwandtner: Scriptorum rer. hungar. tom. I. p. 39 seq.) P. III. c. 1—4 (ib. p. 22—214).

³ Listinu priobći Fejér: cod. dipl. X., 2 p. 179—181.

⁴ Pismo u mlet. arhivu priobći dr. G. Wenzel op. cit. p. 97: „concludatis facto in eodem secundum quod conspicietis cedere nostro honori“.

⁵ MSC. senato misti vol. 38.

⁶ Ovo rodoslovje vadimo iz listine od god. 1387 kod Fejéra: cod. dipl. X., 3 p. 312—22. Ovdje se čita: „Paulus episcopus zagrabiensis, filius Petri de Horwathy . . . Joannem et Ladislaum fratres suos carnales de insula Iwanych . . . demptis

pravcati Hrvat i bliži zemljak Ivanu od Palizne. Od braće Horvata poznat nam je osim Pavla Ivan bivši ban mačvanski, u kojoj ga časti nenalazimo više za vladanja Marije, jer početkom god. 1383 bijaše već Stjepan sin Pilipa od Koroga mačvanskim banom¹. Povjestnice obično drže Ivana za bana hrvatskoga; ali bez razloga i dokaza. Pismo, koje piša „I. banus tocius Slavoniae“ Trogiranom iz Zagreba dne 13 listopada 1384 pripisuje se bez razloga Ivanu Horvatu², jer se ovaj u drugoj listini³ sljedeće godine izrikom naziva „nuper banus de Machow“. U ostalom veoma je sumnjivo, da bi ma koj ban bio preko Trogirana, tada još kraljicam viernih, poslao već onda list prevratna sadržaja kralju Karlu. Inače su braća Horvati imali svoja dobra takodjer u požežkoj i vukovskoj županiji, kano i s one strane Drave u Baranji⁴. — Od ostalih kolovodja poznamo već Stjepana i Andriju Lackovića, kojim ugarski ljetopisac i njeke listine dodaju priziv „de Debregezth“ t. j. od Dobrogošća; što ja prenosim na selo u požežkoj županiji, sadanjem pleterničkom kotaru. Ali znamo dva Stjepana Lackovića t. j. Stjepana sina Lackova, koj je god. 1351—53 bio ban hrvatski i Stjepana njegova sina. Tko je od obiju bio upleten u taj pokret? mislim, da nas već ljetopis upućuje na drugoga; a to izrikom potvrđuje listina⁵ nazivajuć ga: Stephanus vayvoda, filius Stephani, filii Laczk de Cháktornya“. Taj je

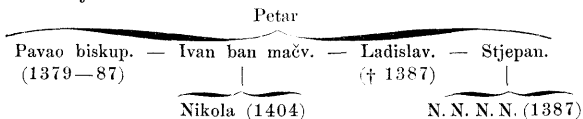
duntaxat filiorum quondam Stephani, filii dicti Petri de Horwathy.“ Ovo isto potvrđuje Laurentius de Monacis pjevajući (op. cit. p. 327): Ladislaus, Paulus, banusque Joannes, ad proceres medio quos rex de sanguine fratres extulit . . . Superat crudelia fratrum arma trium Paulus feritate, legatus Zagrabiace praesul . . .“

¹ Vidi listinu kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 60—63.

² Kod Lučića: memorie di Traù p. 328. Scienim, da je u matici mjesto I. stalo T. pak čitam T(homas) poznati nam ban s prizivom „de S. Georgio.“ On se i u listini od 16 nov. 1384 napominje. Fejér X., 1 p. 179.

³ Kod Fejéra: cod. dipl. X., 8 p. 182—183. Na ovu listinu doći ćemo niže.

⁴ Evo rodoslovja Horvatâ iz Ivanića:

⁵ Kod Fejéra: cod. dipl. X., 2 p. 415.

dakle Stjepan, bivši takodjer ban hrvatski (1383), bio Lacku unuk a sin Stjepanu Lackoviću nadarenû Čakovcem i Strigovom (1350). Isto tako nije pomenuti Andrija bio onaj nekadanji (1351—56) ban mačvanski, već sin Nikole brata Stjepana Lackovica malo prije navedenoga; ovomu dakle sinovac¹. Po Stjepanu Lackoviću starijem, vojvodi erdeljskomu, dodaje se obično njegovim sinovom priziv „vojvoda“. — Napokon Stjepan od Šimontornje, sin Dionizije vojvode, bijaše (1383. 1384) u dvoru konjušnik, a veliki prijatelj i privrženik Stjepana Lackovića².

Ali osim ovih bilo je u prvom početku inih kolovodja toga pokreta; a medju nje uvršćujemo još Nikolu Seča „netom dvorskoga sudca“. Seči su, kako već napomenusmo, imali svoja dobra i u požežskoj županiji; onda navodimo kr. tavernika Nikolu prizivom Zambova; napokon Stjepana kneza krčkoga i modruškoga. Uz ove kolovodje pristali su premnogi dostojanstvenici, plemići i vlastela, kô što ćemo do skora vidjeti.

Već se iz ovih uglednih imena razabire, da se žestoki odpor ustrojio proti ugarskoj vladi, a središte mu bijaše upravo naša domovina. Horvati, Lackovići i Paližne razviše stjeg nezadovoljstva na glavnih točkah kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, pak stupiše, kako nam bliža budućnost zasnjeđočava, u dogovor sa Stjepanom Tvrdkom bosanskim kraljem.

Prije nego-li pristupimo k pripoviedanju, kako se taj pokret razvio, nameće nam se pitanje: što ga je potaklo, koja-li mu svrha bijaše.

Po mletčaninu Lovri de Monacis³ bijaše uzrok nezadovoljstvu s jedne strane gospodoljubje palatina Nikole Gorjanskoga, a s druge

¹ Kod Fejéra: „Stephanus una cum Andrea, filio quondam Nicolai vajvoduæ, filii dicti Stephani, filii Laczk predicti de Debregesth. Po tom prilažem rodoslovje Lackovića:

Lacko

Stjepan vojvoda. (Ban 1351)

Dioniz — Nikola — Mirko — Stjepan — Ladislav
(konjušnik 1358) | (ban 1383) (ban 1383)

Andrija

² Ondje: „Interca Stephanus filius condan Dionysii vajvoduæ de Simonytornya, qui una cum viris perfidis Stephano vajvoda . . .“

³ Carmen de Carlo parvo pag. 326—27.

tim uvriedjeno slavohlepje i taština navedenih kolovodja, osobito pako braće Horvata i Ivana od Paližne. On veli, da je palatin Nikola pod izlikom odanosti umio pridobiti kraljice u toliko, da je on po svojoj volji državu vladao¹; Nikola bijaše činom kralj a Marija i Jelisava samo naslovom. Ovo je velikaše na odpor probudilo; oni su vladu obiedili sa samovolje i uzkratili joj posluh. Tamo dospjevši počеше grabiti časti, ovaj vojvodu, onaj banovinu, onaj opet županiju. Ovo pako porodi medj njimi nenavist, takmenje, metež, neslogu. Jedni su se, tako razglasili, borili za Sigismunda Marijina supruga; drugi vikahu proti njemu: da se Ugarska nesmije pokoriti Čehu. Dok su dakle jedni bili za Mariju, drugi za njezina supruga Sigismunda — diže se stranka pod braćom Hrvati: Pavlom, banom Ivanom, Ladislavom i Stjepanom, zatim pod Ivanom od Paližne, koja se izjavi za Karla napuljskoga kralja². — Ovo isto kaže ugarski ljetopisac, koreć kolovodje s nezahvalnosti naprama čedu kralja Ljudevita, koj jih iz ništavila podiže na visoke časti. On stavlja tim nezadovoljnikom u usta rieči, koje izrazuju gordost i preziranje ženske vladavine: „šta mislimo — oni tobož govorahu — dokle ćemo trpiti vladavinu žensku, zavodljivu i na sržbu sklonu? naše joj usluge smrde; mrklim nas gledaju licem; zaboraviše na našu krv, koju nekada u službi pobožnoga kralja prolismo, i kolike pogibelji i kolike pretrpismo muke, kada si kralj Ljudevit našim mačem pokoravao druge narode. Kraljica nas gleda ukloniti s časti, na koje bjesmo nekada uzvišeni; pred nosom zatvara nam vrata, koja nam nekada bijahu otvorena. A nitko joj osim palatina Gorjanskoga po čudi nije! Za to nam valja liek donieti, da nam ogorčena žena neprolije krvi i neizgoni duše i da nam nezaplieni našega krvju stečenoga blaga.“

Neima sumnje da u ovih izjavah imade nješto istine. Duša ugarske vlade poslije Ljudevita bijaše za cijelo palatin Nikola. On je, ni to se neda tajiti, upotriebio svoj položaj i za umnožanje imetka svoje obitelji. Tako je n. p. dobio on od Jelisave god. 1382 Jazak (Jezenek) u sremskoj županiji³, a god. 1384 od Ma-

¹ Ibid. p. 326: „Mira totum se (palatinus) dedicat arte reginae obsequiis pietatis imagine quadam. Sexum ubi credentem et facilem in sua vota retraxit, ad libitum exercens extorta licentia sceptrum.“

² Ibid: „Ladislaus, Paulus, Stephanus, banusque Johannes . . . altas committunt a patre datas in pignora vires pro rege Apuliae.“

³ Listina u zem. arhivu. N. R. A. fasc. 7511 p. 21.

rije Ilok u vukovskoj, zatim Vrbovu (Orbava) i Dubočac (Dobock) u požežkoj županiji¹. . . tē je u obće temelj postavio onomu imetku, po kojem su vlastela Gorjanska spadala medju najbogatije i najuglednije hrvatske i ugarske velikaše. I to proviruje iz vladavine one dobe, da je Nikola svu državnu vlast pribrao u svoje ruke i da se pored njega vladajućega preko kraljica nije izticalo ni jedno drugo ime u koliko bilo u prošlosti sjajno. Ali i to valja priznati, da je Nikola ladju ugarske države kroz sva neriješena ili zamršena pitanja unno i sretno proveo; pak nije teško pogoditi, kamo bi bila dospjela, da su ju ženske ruke bez obzirna savjetnika vodile. Ali i onodobna vlada ugarska mala izkusiti posljedice samovlašća, koje u koliko mudro i obzirno, pa osobito u zemlji aristokratsičnoj, zapne sada o često- sada o gospodo-ljublje; sve vriedja a malo koga zadovoljava. Bilo je dà kako velemoža, koji su se uzdali u Sigismunda i možebit se nadali, da će on ženskoj vladi i kroz nju Nikolinu uplivu kraj učiniti; ali velik njih dio nazirali su u Sigismundu tudjina² nevješta ustavu i običajem zemlje. Ovi su oči svoje obratili na Karla napuljskoga kralja, za koga, kano mužkoga odvjetka Karla Martella, mogli su još navesti pravo nasljedstva. Ovoj stranci na čelu stali su pomenuti naši zemljaci, koji su Karla dobro poznavali od one dobe, kada je on kano vojvoda hrvatski živio u našoj domovini medj našim narodom.

U Budimu se jamačno predviđjala oluja, koja s te strane priestolju grozila, tē se nije počasilo odvratiti ju po mogućnosti. U dva je smjera trebalo raditi: razdvojiti naime nutrnje nezadovoljnice od vanjskoga saveza osobito sa Bosnom, onda proti njim ili blago ili strogo postupati. Prvi posao preuzē sam Nikola Gorjanski. On se stade dogovarati s kraljem Stjepanom Tvrdkom; a uspjeh tomu dogovaranju bio je taj, da je kralj bosanski u Sutjesci u svojem kraljevskom dvoru dne 28 ožujka 1385 izdao pismo³, kojim se Nikoli Gorjanskomu „svomu prijatelju i kumu“ zavjeri, da će mu u buduće biti vjeran „proti svakoj osobi u mjestu i vremenu sgodnu izuzam i predpostaviv usluge svoje naprama presvietlim gospodjam sestram Jelisavi, Mariji i Jadvigi.“ Ova nagoda

¹ Ibid. n. 31.

² Laurentius de Monacis op. cit. p. 327: „Hungariam negat hic parere Bohemo, Francigenamque vocat“ (sc. Sigismundum).

³ Izvornik u ugarskoj dvorskoj komori. Priobćen u Arhivu za jugosl. povjest. knj. II., str. 36.

s Bosnom stala je ugarsku krunu žrtve, jer je ova, kô što doznajemo iz pisma ¹ Stjepana Tvrdka od 25 kolovoza 1385, odstupila Bosni grad Kotor na vjekovita vremena; a tiem je Bosna umnožila svoj upliv u primorju, tē njim važniju stekla rieč u mletačkom vieću.

S ove strane osigurana ugarska je vlada mogla raditi za umirenje nezadovoljnikâ. Ona je odabrala služiti se blagosti, poći putem umirenja; a taj zadatak preuzē sama kraljica Jelisava u svoje ruke. Ona se dakle poslije uzkrsa (2 travnja) god. 1385 glavom uputi u donju Slavoniju, gdje su pomenuti kolovodje imali s veće strane svoja dobra. Mi nalazimo kraljicu dne 29 travnja 1385 u Požegi ², gdje su se sastali bili Pavao biskup zagrebački, njegov brat ban Ivan, Stjepan Lacković, Nikola Seč, Nikola Zambov, Stjepan od Šimontornje i drugi privrženici njihovi. Uspjeh dogovora medju kraljicom Jelisavom i ovimi kolovodjama bio je taj, da su, kako nam svjedoče u svom oglasu izdanom u Požegi dne 14 svibnja (treći dan poslije Spasova) u ime svoje i „ostalih velikaša, braće, prijatelja i privrženika saveza (et adhaerentes nostrae ligae)“, utanačili mir s kraljicama Jelisavom i Marijom³. Po dovršenoj je nagodi Jelisava iz Požege otišla u Križevac, gdje je od kalničkih plemića primila izaslanstvo u osobah župana Jakova, sina Ivanke Potoččkoga, i Stjepana, sina Ivana Jalševačkoga, tē na njihovu molbu dne 12 lipnja potvrdila povlasti, koje bio ban Stjepan Lacković god. 1352 podielio kalničkim plemićem ⁴.

¹ U arhivu mletačkom priobćio: I. Šafařík: monum. serb. arch. ven. (Glasnik XII., 80): „Quod cum per gratiam largiflue dei dispositionis et preclarissime sororis nostrae domine regine Ungarie civitas predecessorum nostrorum Catharensis feliciter ad manus nostre majestatis perpetualiter pervenit.“

² Ovdje je izdala gradjanom Kremničkim, koju priobćí Fejér: cod. dipl. X., 1 p. 215—16.

³ Listina po matici priobćena kod Fejéra: ibid. X., 8 p. 182—83. Pod listinom imade tri pečata; od kojih na jednom je zmaj s otvorenom čeljusti, raztrgnutima krilama i podvrnutim repom — na drugom dvo-glavi orao, s jedne strane nadpis N—I, s druge S(sigillum) NICOLAI ZEETH — na trećem uskrсни janjac sa zastavicom. Drugi je dakle pečat Nikole Seča; nadpis na prvom i trećem nije već čitljiv, s toga se nezna čiji su. Ali pečatoslovje, koje je u nas još u povelju, odredit će jim s vremenom gospodara.

⁴ Listina kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 212—14.

Iz navedenoga pisma od 14 svibnja 1385 razabiremo, da su se nezadovoljnici naprama kruni smatrali kano stranka, koje su pristase uglavili medju sobom savez (liga); a kruna je taj odnošaj bud i muče priznala, jer se s njimi upustila u dogovor, tè s tim savezom utanačila nagodu i mir. Razabiremo na dalje, da je središte toga saveza bilo tada u Slavoniji, imenito u i okolo Požege. Ovamo se poslije Jelisave uputio i kancelar dvorski kardinal Dimitrija, jer ga dne 23 srpnja nalazimo u Požegi¹, doisto ne bez naputka da i on nastoji umiriti nezadovoljnike.

Kao što se ugarska vlada gledala naprama Bosni osigurati, tako je nastavila svoje mirne odnošaje naprama republici mletačkoj. Obje ove vlasti bijahu po nju važne i s toga, što su se nutnji nezadovoljnici mogli na nekome slučaju na nje, kano svoje susjede, nasloniti. Republika je početkom ove godine imala u dvoru ugarskom svoga zastupnika u osobi Franje de Bernardo. Ne dobivši od njega izvješća mletačko je vieće dne 9 ožujka 1385 izabralo za poslanika Jakova Quirinia, komu je drugi dan naputak dalo, da izjavi u dvoru kako je republika pripravna ugovoriti s Ugarskom savez. Quirini podje u određeno mjesto; ali bude, nezna se iz koga razloga, zatvoren. Na to je vieće dne 16 travnja zaključilo poslati jednoga bilježnika u Ugarsku, koj će Quirinu izposlovati slobodu. Nū viesti, koje su odanle dolazile, nisu bile povoljne, jer je vieće dne 27 travnja odredilo, dva odlična građanina: Leonarda Dandula i Donata Truna poslati u Ugarsku.

Izvori, koji su mi pri ruci, nekažu razgovietno: od koga bi Quirini, i zašto uhvaćen? je-da li je on stao sa nezadovoljnicima u kakovu savez? Nū to je sigurno, da je njihovo pomirenje sa Jelisavom i Marijom bilo veoma kratko; za to nam jamči sama Jelisava u pismu izdanom u Temišvaru dne 14 kolovoza 1385. Ovdje se ona tuži, da Stjepan Lacković i njegovi pristase drže buntovničke sastanke, pak da kraljicam vjerne u svoj savez zavesti nastoje. Ove vjerne, medj kojima bijaše Ubul Kataj, trudila se ona od toga saveza „svojih buntovnika nevjernih“ odvratiti². Nū sva

¹ Listina u dubrovačkom arhivu: Kukuljević: putovanje u Napulj i Rim. str. 23.

² Pismo kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 210—11: „Mandamus quatenus ad colloquium et consortium notorium rebellium nostrorum, Stephani condam vayvodae et colligatorum suorum, per quod nostros fideles a fidelitatis fervore

ova nastojanja bijahu već prekasno. Nezadovoljnici su se posvema odmetnuli od Marije i ondašnje ugarske vlade i očito pristali uz kralja Karla. Oni su dakle ljeti poslali u Napulj zagrebačkoga biskupa Pavla, da Karlu u ime njihova saveza ponudi krunu ¹. Karlo jedva lišen svoga takmaca Ljudevita vojvode anžuvinskoga bio je pao u žestoku zavadu s papom Vrbanom VI, koja dostiže takav stepen, da je papa dne 15 siječnja 1385 Karla izobčio, ovaj pako dade papu mjeseca veljače u Noceri vojskom obsjesti. Tek 8 kolovoza podje Vrbanu za rukom izići sa svojom pratnjom; on se uputi u Salerno a odanle na ladjah u Genovu, kamo dne 23 rujna prispie. U takovih okolnostih dodje Karlu ponuda, da primi krunu Ugarske i kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i da se uputi u krilo svojih starih znanaca, s kojima je svoju mladost bio sproveo. Pavao je Karlu predao pismo saveznika utvrđeno mnogimi pečati; opisao mu stanje Ugarske razrovane, nemirne, kojega nebi mogo nitko do njega izliečiti: „zovemo te dakle — stavljaju mu se rieči u usta — da izmiriš nesložnu kraljevinu, da sjediniš nesložne vojvode . . tebe ide po pravu kraljevina, tebi se dobrom voljom pokoravamo, da uzljubiš one, koje su ljubili tvoji otei“ ². Kaže se, da je Karlo u početku tetubao, bi-li nebi-li prihvatio ponudu ³; pače da ga je supruga Margareta silno odgovarala navodeć mu za razloge, kako je neuredjeno stanje napuljske kraljevine a isti priestol neučvršćen, kako su blagajne iztrošene i izerpene itd. Ali Karlo napokon odluči odazvati se pozivu, uputiti se u Ugarsku, ondje zasjesti priestol, pak vrativši se u Italiju pomoću svojih prijatelja

nobis observando seducentes afficiunt, nequaquam accedere praesumpnatis.“ Ovo pismo stavlja Katona (op. cit. XI., 77) u god. 1384. Fejér pako po Kaprinaju bolje u god. 1385.

¹ Svjedoči Laurentius de Monacis. op. cit. p. 327: „Postquam unio perfida facta est, pergit in Apuliam truculentus episcopus.“ Isto ugarski ljetopisac loc. cit.: „Praesulem zagrabiensem, ut Siciliam regemque Carolum pariter adiret, rogatum effecerunt.“ Isto suvremeni Galeacij Gatarì (Muratori: script. rer. ital. XVII., 521), koj Pavlu dodaje i Nikolu Kanižaja.

² Ugarski ljetopisac dà kako samo nagadja slovo, kojim je Pavao pozdravio Karla. Kraće veli mletački svjedok: „episcopus . . ardentem inflammat regem, cupidumque fatigat ad scelus.“

³ Ovo pripovjeda i rečeni Gatarì: „Il rè Carlo udita tal cosa non voleva per modo alcuno sentire d'andare in Ongheria scusandosi con honeste cagioni di non doversi partire, e massime per le controversie continue nel suo reame di Puglia antedette.“

s one strane Adrije učvrstiti napuljski prijestol i svojih se riešiti protivnika.

Karlo je dakle s dozvoljom tamošnjih velikaša postavio si za namjestnika u Napulju svoju suprugu, të se dne 4 rujna 1385 ukreà u Barletti. Uzdajuć se on u svoje privrženike i nadajuć se skorù povratku povedè sa sobom samo četiri galijske s malom pratnjom, a od napuljskih velmoža samo kneza Alberica da Barbiano, Navarellu Dentica i Jakova Scrovegnu¹. Osmi dan (12 rujna) doplovi sretno u Senj, gdje se izkrca, i gdje bude dočekan od svojih privrženika. Odavle podje Karlo u njihovoj pratnji ravno u Zagreb, gdje ga „biskup Pavao u izobilju mnogih stvari blagodarnom gostoljubivosti primljena njegovaše.“ Zidine glavnoga grada naše domovine nisu bile okrunjenomu gostu nepoznate; të on se medj njimi kano hrvatski vojvoda desio. Sada je on boravio ovdje kano priznani od većine naroda kralj Dalmacije, Hrvatske i Slavonije; të je odavle snovao kako da si metne na glavu i krunu sv. Stjepana. A kada mu ovo nebi bilo za rukom pošlo, tko zna nebi-li već tada nastao bio neprelaziv jaz izmedju hrvatske države i Ugarske? Ali hrvatski privrženici Karla djelovali su preko svojih ugarskih prijatelja, da se javno mnijenje zanj priugotovi i u ovoj zemlji. Dotle je pako Karlo sjedio u Zagrebu².

Što je ugarska vlada naprama ovoj pogibelji radila? Ovdje se može bit mislilo utišiti bar jednu stranku, ako se izvrše zaruci izmedju Marije i Sigismunda dogovoreni i zaključeni još za Ljudevita³. S toga bi ženitba izmedju njih obavljena. Ali Sigismundu nije bilo obstanka u Ugarskoj, jer su mu protivnici zasjede pra-

¹ Giornali Napolitani ad a. 1385. Muratori: Scriptores rerum italic. tom. XXI., p. 1052—53. Cf. Annales Bonincontrii ad a. 1385. Ibid. p. 47. A. Gatari: Istoria Padovana. ibid. XVII., 521.

² Laurentius de Monacis op. cit. p. 329: „Illyricum (Carolus), fato ducente, galea sulcat; et ut ventum Segnanae ad moenia rupis, nauta iacit ferrum, proramque retorquet ad aequor. Inde ibi principibus sceleris coniunctus ad urbem Zagrabiam pergit, placuitque hac sistere terra, donec fama sui Hungariam diffusa per omnem ex verbis vulgi, populorum motibus, alti tentati eventum praeiudicet . . .“

³ Gatari (ib. p. 501) pripovjeda, da su protivnici Sigismundovi, na čelu jim Nikola Gorjanski i Pavao biskup zagrebački, htjeli zaruke izmedju Sigismunda i Marije razvrći, të Mariju zaručiti s Ljudevitom anžuvinskim; u tu da su svrhu poslali Nikolu Kanizaja u Francezku. Ali

vili. S toga odmah, negdje u lipnju, uteče u Česku¹ ostavivši supругu nepredvidjenoj sudbini. Bilo jih je, koji su sve ove spletke sa Sigismundom podmetali kraljici Jelisavi. Ovi su pače bili razglasili, da je Jelisava netrpeć Sigismunda, i gledajuć mu prepriječiti vjenčanje s kćerju, Karla pod rukom u Ugarsku pozvala, da ga oženi Marijom i nanj prenese krunu i nasljedstvo². Ali na-došle nas sgode mogu uvjeriti, da su ti glasovi bez temelja. Kraljice su se da pače odmah, čim su došašće Karla u Hrvatsku doznale, odmah pobrinule: kako bi s jedne strane ovoga ublažile a s druge uzrok nezadovoljstva u Ugarskoj uklonile, nebi-li jim pošlo za rukom pokret ovaj na samu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju stegnuti. Prema tomu one su Karla kroz poslanike zapitale³: k čemu dolazi, je-da-li dolazi kano gost ili kano neprijatelj? A za umirenje svojih protivnika u Ugarskoj odpuštiše kraljice Nikolu Gorjanskoga i podieliše čast palatina Nikoli Seču poznatomu kolovodji nezadovoljnika, koj se kano takov piše⁴ već u listopadu 1385. Na dalje urekle su na osminu sviju svetih t. j. na 8 studenoga sabor u Budim i unj pozvali iz svake županije po četiri odličnija plemića. Sabor se sastao; izaslanici županija tužili su se i tegobe podigli, da jim se vriedjaju „sloboštine, povlastice i prava pod prvašnjimi kraljevi stečena“; të izaslaše punomoćnike (ambasiatores), da traže od kraljica potvrdu ovih prava i zahtievaju da se u buduće neoskvrnjena drže. Kraljica je Marija sbilja na sedmi dan sabora t. j. 15 stud. 1385 posebnom poveljom⁵ potvrdila prava i povlastice stališa i redova kraljevine i obrekla da će jih ona sama neoskvrnjene čuvati i obdržavati.

protivna stranka, imenito ban Ivan, Stjepan Lacković i Ivan od Palizne pozvaše brzo Sigismunda u Ugarsku. Ovo posljednje čini se nevjerojatno.

¹ Id. p. 330: „Insidias speculatus ab omni parte Sigismundus deserta coniuge fugit.“

² Ovaj glas zabilježio je poljski povjestnik Dlugosz (1415—1480): *Chronie. Polon. lib. X. col. 99.*

³ Laurentius de Monacis op. cit. p. 330: „Reginae per legatos: an venerit hospes, an hostis, causamque viae scitantur.“

⁴ U listini kod Fejéra: cod. dipl. X., 2 p. 34—51. „Nos Nicolaus de Zeech, regni Hungariae palatinus . . . ad praesentiam magn. viri Nicolai de Gara pridem similiter regni Hungariae palatini . . .“

⁵ Iz matice priobći Fejér: cod. dipl. X., 1 p. 216—19.

Ali već tada bijaše kraljicam sve ovo prekasno. Kolotečina, koja se jednom zanihala, nije se mogla više obustaviti nikakovim popuštanjem: ni odpustom Nikole Gorjanskoga, ni saborom, ni prividnom ljubaznosti prema Karlu. Kao što obično biva, u tom se popuštanju nazirala slabost, koja je samo protivnikom kraljičinim dobro došla. Ovi su scienili, da je Ugarska pripravljena a nadošlo vrijeme, da Karlo tamo priedje. Karlo se dakle¹ praćen od svojih privrženika hrvatskih uputi mjeseca prosinca iz Zagreba u Budim. Kada je bio ovoj prijestolnici na domaku, izidjose mu kraljice u pozlaćenju kočiji u susret. Karlo je, tako se veli, i nje kano prije njihovo poslanstvo uvjeravao: da dolazi utišati nemire u Ugarskoj. Na tom mu se veleđušju prva zahvali Jelisava. Ako bje sbliljna, tako neiskrenost s jedne i druge strane! Neizdajuć se Karlo za kralja Ugarske došav u Budim nehtjedè uljesti u kraljevske dvorove. Ali bude odmah od svojih proglašen, ne doduše još za kralja, već za upravljalatja (gubernatora) Ugarske. Dobivši Karlo državnu vlast u ruke i umirivši bar na oko kraljevinu, urečè dogovor („colloquium“). Njegovi privrženici medju tiem uzbuniše puk, da si Karla uztraži za kralja². Velemože sastavši se zaključise: da se žezlo Karlu predade, pak izaslaše poslanike kraljici, da Karlu ustupi krunu. Marija se u prvi mah ustručavaše, pozivajuć se na pravo, koje je po otcu na krunu nasliedila; tè je samo tražila, da joj bude slobodno ostaviti Ugarsku i poći k suprugu³. Napokon boječ se za život i ohrabrena majkom prenese žezlo na Karla; a po gradu glas se razsù: da se je Marija dobre volje krune odrekla⁴.

Tim je Karlo dobio pravni naslov i za one, koji mu nebijahu odani. On se dakle dade u nazočnosti kraljica kruniti u stolnom Biogradu na staro ljeto dne 31 prosinca god. 1385. Ovaj je sve-

¹ Ovo i sljedeće pripovjeda Laurentius de Monacis op. cit. p. 330—32. Uklonivši pjesničke dodatke uzeo sam samo ono, što je vjerodostojno. Ovo isto uz njeke dodatke pripovjeda suvremeni padovanski ljetopisac Gatari. loc. cit.

² Laur. de Mon. ibid stavlja puku u usta ove rieči: „Hunc Carolum omnipotens nobis demisit ab alto; huncque marem volumus regem.“

³ Ibid: „Nolo refutare, ingeminat, diadema paternum et mihi iure datum. Hungariam, permittite, linquam, exul ad expulsus coniux properabo maritum.“

⁴ Ibid: „Extemplo falsa per urbem fama volat: patriae natam cessisse coronae.“

čani čim obavio kardinal Dimitar oštrogonski nadbiskup¹; a za njim se Karlo vratio u Budim u kraljevski dvor.

Tako je dakle Karlo pomoćju svojih privrženika izveo, što bi sada rekli, „coup d' état“. Tako je odvažnosti i neuztrašivosti naših pradjedova, osobito braći Hrvatima, Lackovićem, Paližni itd. pošlo za rukom ne samo kćer Ljudevita ukloniti sa prijestolja, nego i nametnuti Ugarskoj kralja, koga su oni od onda, kada je glavom hrvatske države bio, dobro poznavali! Karlo se nije smatrao namjestnikom već pravim zakonitim kraljem, koji je žezlo i krunu stekô pravom nasljedstva poslije Ljudevita umrvicega bez mužkoga odvjetka². On je nastup vladanja prijavio svim vlastitim. Viest o krunitbi sretno obavljenoj dodje dne 2 veljače 1386 u Napulj; na što je kraljica i supruga mu Margareta sazvala velemože, da jim tu radost naviesti; a toj viesti odazvao se sav grad velikim veseljem³. Isto je Karlo prijavio štićenici svojoj dubrovačkoj občini; a ova je izaslala poslanike, koji će mu se u ime njezino uzradovati i pokloniti⁴.

Novi je kralj za učvršćenje svoga prijestolja nagradio svoje privrženike i podielio dostojanstva državna onim, koji su ga nanj podigli. Prvo nam zasvjedočava ono malo listina Karlovih, koje do nas dopriješ, od kojih jednom⁵ izdanom u Budimu dne 22 siječnja 1386 dozvoljava Stjepanu knezu krčkomu i modruškomu, svomu vjernomu pristaši, da prenese, ako bi bez mužkoga odvjetka umro, sav svoj imetak na kćerku Jelisavu. Drugo nam potvrđjava pripis na listini kraljevskoj od 15 siječnja 1386, koj glasi: „de mandato domini Joannis bani“⁶. Dva su privrženika Karlova

¹ Isti Laurentius pripovjeda, kako se kr. stieg nošen pred Karlom, uzjahavšim poslije krunitbe na konja, prebio i slomio; kako je oluja biesnila, kada se u Budim vraćao. Sve to bijaše „infaustum omen.“

² U povelji od 5. veljače 1386 tvrdi to sam Karlo riečmi: „Eodem (Ludovico) nutu divino mediante absque heredum masculinorum solatio de hoc seculo decesso, nobis ex hoc uti vero fratri ipsius condem d. regis ad solium dicti regni nostri Hungariae succedentibus, et sceptrum regiminis eiusdem regni feliciter, annuente domino, gubernantibus...“

³ Giornali napolitani. ed. cit. p. 1053.

⁴ Resti: MSC. p. 436.

⁵ Iz c. arkiva bečkoga Fejér: cod. dipl. X., 1 p. 274—75.

⁶ Fejér: cod. dipl. X., 1 p. 274.

ovo ime nosili: Ivan od Paližne i Ivan Horvat ban mačvanski; prvi pisao se god. 1387 „Fr. Joannes Palisna prior Auranae etc. regnorum Scлавoniae, Dalmatiae et Croatiae banus“.¹ Tko je dakle od ovih izdao pomenutu listinu na zapovied kralja Karla? Scienim, da je to bio Ivan Horvat, jer drugi Ivan, u koliko sada znamo, sveudilj sam dodaje svoj priziv „Paližna“, i jer se ondje nepiše ban kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, već samo „banus“, a kano takav zove se svagdje Ivan Horvat bivši ban mačvanski. Pripis hrvatskoga bana bio bi k tomu neumjestan na listini odnosećoj se na stvari erdeljske. S toga scienim, da je Ivan Horvat bio savjetnik i možebit dvorski dostojanstvenik, kralja Karla; a Ivan od Paližne, koj je prvi razvio u Vrani stieg proti kraljicam, da je po njem imenovan za bana kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Ovako bezobzirno postupajuć Karlo sa svojimi protivnici, dočim jih je uklonio od časti, čvrstio je tim, kô što obično biva, stranku protivnu, Marijinu.

Nû Karlovo vladanje bijaše tako kratko, da se neda zaključiti, bi-li spasonosno bilo po državu, ili ne. On je izdajuć u Budimu dne 5 veljače 1386 listinu Valentinu iz šimežske županije izvršio jedan od posljednjih čina svoje vladalačke vlasti, koji su do nas došli², jer već drugi dan iza toga prestao je vladati. Laurentius de Monacis i Gatari upisuju u grieh bivšemu palatinu Nikoli Gorjanskomu onaj užasni zločin, kojega žrtvom Karlo padè³. Taj naimè Mlećanin pripovieda: da je Nikola, želeć se dokopati njekadanje vlasti, potaknuo slavohlepnu Jelisavu na osvetu proti kralju, i pošto ju sapè u svoju mrežu, sam sastavi osnovu, kako da se Karlo smakne. Nikola dakle dne 7 veljače 1386 praćen oboružanimi slugami unidje u kraljevski dvor, tobož da se pokloni kralju prije svoga odlazka na kćerin pir. U isto je doba Jelisava, kako bješe dogovoreno, izaslala u dvor poslanika, koj imao Karlu prijaviti da je od Sigismunda nadošlo pismo s vrlo važnimi tajnama. Karlo dodje iz nutrnjih soba obkoljen svojimi dvoranici, medj kojimi bijaše i knez Alberico. U dvorani čekaše ga Jelisava sa svojimi, medju kojimi odličniji Valentin biskup pečujski. Bio je već sumrak. Po molbi kraljice odstupiše kraljevi dvoranici rodnom Talijani; a

¹ Kod Lučića: *memorie di Traù* p. 331.

² Kod Fejéra: *cod. dipl. X.*, 1 p. 271—73.

³ Laurentius de Monacis *op. cit.* p. 335.

Karlo sjedne uz Jelisavu. Dok su se oba razgovarala, Nikola Gorjanski dade pogledom znak kraljčinu dvorskomu peharniku Blažu Forgaču. Ovaj izvadi naglo buzdovan (ili mač), njim zamahne na kralja; ali Karlo prisloniv se na ledja izmače smrtni udarac dobiv samo ranu izmedju sliepoga oka i trepavica. Forgač namieni drugi udarac; ali ga ban Ivan uz veliku viku odbi i krvnika smrtno rani. U okršaju, koji tada nastane sa prispjevšimi kraljevimi dvoranici bude i Navarelli ranjen¹. Karlo okrvljen uteče u svoje sobe; a urotnici bojeć se, da će jih dvorska straža sa ledja napasti, izidjoše. Nikola Gorjanski diže oružje i sa svojimi privrženici izvikà opet Mariju za kraljicu. Onda navalivši većom silom zaokupiše Karla i zatvoriše ga u kulu, posjedoše tvrđju i obkoliše grad ugarskom vojskom. Ovdje je bila posada sa kapetanom Jakovom Scrovegnom; tē prem se je žestoko branila predade se ipak Nikoli Gorjanskomu na prisiljenu zapovied samoga ranjenoga Karla. Ban Ivan i Stjepan Lacković sa dvjema četama ostadoše vjerni kralju; ali tako oni kano i Alberico opazivši da bi svaki odpor bio uzalud, drugi dan izidjoše iz Budima, praćeni od svojih zemljaka i domaćih Karlovih privrženika. Još pred zorom napuniše kraljice dvor svojom vojskom; a čim dan svane, njezine su pristaše Mariju opet proglasili za kralja, tē pljačkanjem osvetili se protivnikom. Ovako očistivši Budim od svojih neprijatelja kraljice su Karla odpremile u Višegrad, gdje je nekoliko dana kašnje, ali prije 21 veljače, duh izpustio bivši po svoj prilici, kako se glasalo, otrovan, ili bar silom smaknut².

¹ Annales Bonincontrii op. cit. p. 47.

² Tako osim Laurencija de Monacis i Gataria loc. cit. pripovjedaju Chronicon Estense ad a. 1386 (Muratori: script. rer. italic. XV., 512), Annales Bonincontrii loc. cit. Caresini: chronicon venet. (Muratori op. cit. XII., 776.) Ovaj posljednji veli, da je Karlo bio „letaliter gladio in capite vulneratus, tandem ammisso oculo vitam retinebat, quae, quomodocunque fuerit, extitit sibi immaniter ablata.“ Dan, kada je bio Karlo ranjen, naznačuje medj ostalimi MSC. codex ecclesiae Posoniensis kod Kollera (Historia epptus Quinqueeccles. III., 156), po Chronic. Estens. loc. cit. bio je ranjen 7 a umrō 24 veljače. Listina kr. Marije izdana „feria quinta ante dominicam Esto mihi“ t. j. 21 veljače (jer je uskrš bio 22 travnja) god. 1386 (priobćio Fejér: cod. dipl. X., 1 p. 279—283) svjedoči: da je Karlo ranjen bio „trigesimo nono die . . . incoronationis“ t. j. 7 veljače (31 dec. 1385 + 39 = 7 febr.) a da je malo kašnje „paulo post paucos dies“, ali prije izdane listine t. j. prije 21 veljače preminuo. Karlo

Kraljica Marija, povraćena opet na prijestol, smatra taj užasan konac Karla za pravednu kaznu zbog dvostruka mu zločina. Prvo, u grieh mu upisuje, što „nezadovoljan svojom sudbinom i gospodoljubljem zaveden, zamamljen riečmi njezinih nevjernika njezinih, varkom unidje u kraljevinu i u toliko svojimi spletkami klevetnima podmuklo i licemjernom zlobom izposlovà, da se dade okruniti za kralja Ugarske, a kraljicu, koju je prije obećivao braniti, liši krune i vlade“. Ovo je prvo, što Marija spočituje Karlu; ali on je — kaže ona — još gore snovao; „on naime odluči u potaji smaknuti Jelisavu sa svimi njezinimi prelati i baruni, a nju (t. j. Mariju) izagnati iz zemlje“. Smrt dakle Karla bila je po sudu kraljice posljedica njegova napadnuća na njezinu krunu i slobodu, a Blaž Forgač svojim je činom Mariju „oslobodio od istoga kralja Karla i tako uzpostavio njezinu krunu i vladavinu“, te se dostojnim učinio kraljevske milosti i zahvalnosti¹.

Ovako je zaglavio Karlo. Sav njegov život bijaše nepretrgnuta borba; a najmirniji odsjek ono vrijeme, koje probavi u Hrvatskoj kano vojvoda. U Hrvatskoj nadje on najviše privrženika, koji su mu pripomogli zasjesti prijestol ugarski. Ali promisao htjede, da kruna sv. Stjepana neresi mu dugo glave; pače ista zemlja neprimi više godina njegova tiela². Karlo je iza sebe ostavio razklinan prijestol napuljski i uz udovu Margaretu jedva 10godišnjega sina Ladislava i kćerku Ivanu.

bje ranjen „crebris sibi datis bicellorum ictibus.“ Ovdje je „bicellus“ = magj. csákány, buzdovan. — Hrvatski pop Fabijan zabilježio je u glagolskom breviaru nalazećim se u propagandinoj knjižnici ovu sgodu u kratko: „Let gospodnih 1387... i v to vrime bješe smutna v ugrskom kralestvi velika po Karli krali, koga ubiše Ugre“ (Kukuljević: spomenici južnih Slavena. I., 318).

¹ Rieči kr. Marije u navedenoj (Fejér X., 1 279—83) povelji, danoj ubojici Forgaču, nadarenu mnogimi gradovi u Nitranskoj, Barškoj i Oštroganskoj županiji.

² Karlo je umro u izobćenju od pape; s toga je njegovo tijelo samo uloženo u samostanu sv. Andrije (po Turocu) ili sv. Lovre (po Gattaru, i to 3 lipnja 1386) izpod Višegrada. Tek papa Bonifacio IX. dignuo je od Karla izobćenje god. 1390.

III.

Poslije smrti Karla ustanak plane u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i mačvanskoj banovini. Marija i Jelisava kod Gorjana ulvaćene i zarobljene. Ustaše razviju stieg Ladislava napuljskoga nepriznavajuć okrunjena Sigismunda. Mletačka pomaže Ugarsku, a Bosna Hrvate. Borba za oslobodjenje kraljice. Obsada Počitelja i Novigrada. Ivan od Paližna pušta Mariju na slobodu. Ivan Horvat prelazi iz Slavonije u Bosnu. Nova se borba sprema.

Mjeseca veljača 1386 zaszjela je Marija opet prijestol oprljan krvju nesretnoga Karla. Jelisava i Nikola Gorjanski primiše opet krmilo u ruke; a kardinal Dimitar bude iznovice kr. dvorskim kancelarom¹, što nam zasvjedočava, da je i onda bilo visokih dostojanstvenika, koji su umjeli prilagoditi se vladajućemu sustavu.

Uzpostavljena vlada dobila je pune ruke posla. Ostalim zamršajem pridruži se razmirica sa Sigismundom. Ovaj je naime, vrativši se poslije vjenčanja u Česku, založio bio zapadno-sjeverni dio Ugarske, ležeći među Dunavom i Vagom, svojim bratrancem moravskim markgrofom Joštu, Janu Sobjeslavu i Prokopu. A sada poslije sudbine sa Karlom posjedoše oni taj dio Ugarske. Nikola je Gorjanski brzo sakupio vojsku; i već je došlo do čarkanja između jedne i druge strane, kada se 1 svibnja 1386 pokazà na bojištu kod Gijura Sigismundov stariji brat česki kralj Vaclav IV (1378—1419), da ovu razmiricu izravna. Marija i Jelisava primiše posredovanje českoga kralja posebnim očitovanjem² izdanim u Gijuru rečenoga dana; a sljedećega se Vaclavu zavjeriše, da bez njegove izrične dozvole neće Sigismunda okruniti za kralja ugarskoga³. Isto su tako Sigismund i Prokop dne 11 r. m. primili sa svoje strane ovo posredovanje⁴, koje je sljedećega dana dospjelo uravnanjem ove razmirice. Od glavnih uvjeta učinjenoga mira bijahu ovi: da je Marija preuzela dužnost za pomenuti založeni predjel markgrofom moravskim izplatiti 200.000 dukata do Mar-

¹ Vidi listinu kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 307: „Demetrius, miseratione divina tit. quatuor Coronatorum presbyter cardinalis, s. strigoniensis ecclesiae gubernator perpetuus, aulaeque regiae summus cancellarius . . .“

² Kod Fejéra ibid. p. 283—86.

³ Ibid. p. 286—87.

⁴ Ibid. p. 305—7.

tinja, da Sigismundo u buduće živi s Marijom i smije s njom putovati po Ugarskoj a da za svoje uzdržavanje uživa željeznu županiju, grad Trenčin i one zemlje uz Moravsku i Austriju, koje je nekada posjedovao Stjepan, brat Ljudevitov i stric kraljičin.

Kao što se odavle vidi, Sigismundu je pošlo za rukom posredovanjem svoga brata zauzeti stavan položaj u Ugarskoj, i tim napraviti si put do vlade i upliva. Ovo nije dà kako po volji bilo ni Nikoli Gorjanskomu ni Jelisavi, koji su rado svu vlast držali u ruci. Ali tomu se tim manje mogaoš oteti, čim si nisu mogli na vrat navući neprijatelja na zapadu, dočim je drugi glavu digô na jugu države, tè u nju bacio zublju građanskoga rata. Ovaj neprijatelj bijahu privrženici pokojnoga Karla u našoj domovini.

Rekosmo, da je ban Ivan Horvat poslije groznoga čina izvedenoga na Karlu, videć nemogućan odpor i prodrvši vojenom silom svojih vjernih zemljaka kroz čete protivničke¹, ostavio Budim. Njemu i njegovim političkim prijateljem nije sada preostalo ino nego ili pokoriti se kruni i vladi, koju su bili strmoglavili, ili razviti proti njoj zastavu odpora. Ban Ivan Horvat posljednje je odabrao. On je pošô na jug, da svoje političke prijatelje digne na oružje i na osvetu proti kraljicam. Uz njega su vjerno stajali oni muževi, koji su nam poznati kano glavni pomagači kralju Karlu da sruši Mariju; medju nje idu banova braća biskup Pavao i Ladislav, za tiem Ivan od Paližne, koj se piše banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i mnogi drugi. Ali bilo je nekoliko i takovih, koji su se u prvi mah podalje držali od ustanka i pristajali uz obnovljenu vladu. Tako nalazimo, da su Stjepan Lacković i tavernik Nikola Zambo, koji su nekada stali u Horvatu logoru medju prvimi boriooci bili dne 1 svibnja 1386 u Gjuru u pratnji kraljičinoj².

Povratkom bana Ivana planula je Hrvatska, Dalmacija i Mačva. Ban Ivan Horvat i njegov brat Ladislav posjeli su i digli na noge mačvansku banovinu. Lasno će si svako domisljati, za što je Ivan na onaj predjel svoje oko bacio. Tudjer si on bivši nekada glava zemlje stekô mnogo privrženika, tè se mogô nadati da će najlakše ustanak urediti. Ali osim toga Mačva bijaše ustašam najsgodnije zemljište, da odanle proti Ugarskoj operuju, a da se opet u nedaći svojih osnova onamo povuku. Kut onaj iz-

¹ I. Turoczy op. cit. P. IV., c. 1.

² Fejér op. cit. p. 286.

medju Drine i Save, dosizuci s jedne strane Srijem i donju Slavoniju s druge pako Bosnu, bio je od vjeka od velike strategičke važnosti; a banu Ivanu od tim veće pokle je onaj pokret, kô što ćemo odmah vidjeti, nalazio odziva u kralja Stjepana Tvrdka. Tim je dakle ustaškoj vojsci i u najgorjem slučaju uzmak u Bosnu ostao otvoren. Ladislav je Hrvat svoj položaj u Mačvi i tim utvrdio, što je tri kraljevska grada Bitvu, Kupinovo i Biograd posjeo a tim postao gospodarom jedne i druge obale savske, Srijema, vukovske i požeške županije, i odatle u stegi držao južnu Ugarsku.

U tih okolnostih nije bilo kraljevskoj vladi oklijevati. Ona je banu mačevanskomu Stjepanu od Koroga naložila, da Mačvu vojskom opet zadobije. Stjepan se dakle s Ladislavom Hrvatom sukobi, razbije njegove čete, osvoji rečena tri grada i tako „banovinu opet podčini kraljevskoj vlasti.“ Ali taj poraz nije ustaša pokorio; oni su se dapače na veći udarac sabrali. Ivan Horvat i Ivan Paližna privedoše svoje jake čete, sdružise jih s vojskom Ladislava Horvata, tē ujedinjenimi silami udariše na bana Stjepana. Ustaška je vojska razbila kraljevsku, bacila ju preko Save, opljačkala Stjepanove dvorove, veliko roblje zarobila, očistila županiju vukovsku i požešku, tē se već spremala da preko Drave provali u donju Ugarsku i onamo građanski rat prenese. Dok se ovo sbivalo medju Dravom i Savom povuče ban Stjepan s one strane Drave pomoćne čete, koje su mu dali velemože ugarski. Ovako ojačan predje Dravu i na desnoj obali zametne bitku s ustašami, u kojoj razbije njihove čete¹.

Nū ova pobjeda kraljevskoga oružja nije odlučila sudbine onih donjih krajeva; jer se ustaška vojska samo povukla prama zapadu i spremala na drugu bitku. I u kraljevsku dvoru dobro se znalo, da onaj poraz nije uništio ustašâ i da ovdje valja brzo i odlučno postupati, a da je za to nadošlo vrijeme odmah poslije izravnanje razmirice sa Sigismundom, odnosno s moravskimi mark-

¹ Ove sgode poznate su nam jedino iz dvaju listina kr. Sigismunda od 1387 i 1388 (Fejér: *cod. dipl. X.*, 1 p. 367—70, 414—20). Obe su podijeljene banu Stjepanu Korogu. U njih se ove sgode u prvom redu napominju, a obe se listine uzajamno popunjuju. Tako u prvoj se navode samo u obće „tria castra nostra regalia“, u drugoj se navode po imenu „castra regalia Bytva, Kulpen et Nadurfeyrwar“, u drugoj se izrikom navodi bojište „in comitatibus de Posega et de Walko.“

grofi. Palatin Nikola Gorjanski uzè sam u svoje ruke ratovanje proti ustašam. Na ovu ga odluku skloni nješto i to što je ustanak sada najviše bjesnio okò njegova rodna grada. Nikola dakle skloni obe kraljice, Mariju i Jelisavu, da i one podju tamo uz mnogobrojnu dvorsku pratnju, nebi-li svojom prisutnosti dopriniele k odlučnoj pobjedi. Kraljica Marija bijaše u nedjelju poslije sv. Margarete (13 srpnja) 1386 u Oštrogonu¹; odmah za tim pristupi k tomu pohodu krenuv iz Budima u strane južne. Osim palatina Nikole bilo je u kraljevskoj pratnji mnogo odličnijih velikaša, tako Nikolini sinovi Nikola i Ivan, njegovi stričevići Pavao sin Stjepana i Ivan sin Pavla od Gorjana, tè Gjuro sin Andrije, rodjak mu Grgur sin Andrije od Krstinca, Mikac rodod Prodanic sin bana Akacija, Ivan od Morovića, poznati nam Blaž Forgač, Poljak Šébor Šéborić, pomenuti ban Mačvanski Stjepan, drugi Stjepan od Kaniže sin Ivana a brat Ivana kašnje oštrogonskoga nadbiskupa i Nikole, Ivan Treutel, Pavao sin Ivana bana od Alsana i mnogi ini. Kraljevski taj pohod prešav Dravu kretao se je prama Djakovu; a kada je zorom dne 25 srpnja (na Jakovljevo) 1386 pošao cestom prama Gorjanu, „gdje je palatin Nikola nekada stanovao“, nava- liše nanj ustaše predvođeni braćom Ivanom i Ladislavom Horvati i Ivanom od Paližne. Izmedj obiju se četa zametne kreševo: Blaž Forgač prvi nasrnu na ustašku, nù bude sbačen s konja i obrub-ljena mu glava; palatin Nikola videč kraljice u opasnosti sidje s konja, pridruži se kraljičnim kolim, da jih hrabro brani. Nù svaki odpor bude uzaludan, četa kraljevska² bude razbijena: pa- latin Nikola, Pavao, Ivan i Grgur Gorjanski i mnogi drugi od kra- ljevske pratnje pogiboše od mača razjarenih ustaša, drugi kano Ivan Morovićki branec se dopadoše rana, mnogi pako s kraljicama Marijom i Jelisavom i Ivanom, sinom Nikole palatina, zaplienjeni dodjoše u njihove ruke. Samo nekim, kano Nikoli Gorjanskomu sinu palatina i Ivanu Morovićkomu podje za rukom izbjeći i smrt i sužanjstvo. U ruke ustaške dodje i „blago neiznjerne množine i velike vrijednosti.“ Tada su kraljice sa svojom ženskom pratnjom i s velikaši uhvaćenimi dovedene pred bana Ivana Hrvata. Ovaj je Jelisavi spočitao smrt Karla a sadanju njezinu sudbinu kano

¹ Sr. listinu kod Katone op. cit. XI., 153—56. Fejér. cod. dipl. X., 1 p. 290—92.

² Gattaro: storia Padovana (Muratori: script. rer. ital. XVII., 542) drži ju jaku 30.000 momaka.

pravednu kaznu počinjena nad krunjenom glavom izdajničkoga zločina. Jelisava je bana, sjećajući ga blagodatí primljenih od pokojnoga si supruga, molila da joj život spasi. To je Ivan i učinio već sbog političkih razloga; ali drugi dan pošav u Hrvatsku povede sa sobom i kraljice i zarobljene velemože postupajući s njimi kano sa svojim robljem. Velikaši bijahu pozatvarani u razne gradove, koje su ustaše držali, tako u Požegi, Orjavi (Oryavavár), Čakovcu u Medjumurju i u Počitelju u Krbavi. Kraljice pako odvede Ivan od Paližne najprije u Ivanić, odanle u Gumnik (sada Bosiljevo) dvorac biskupa zagrebačkoga kod Čazme, napokon u Novigrad, u dalmatinskoj Hrvatskoj, ležeći kod morskoga tiesna, s toga s ove strane teško pristupan. Ovdje su kraljice pod stražom čuvane¹.

Katastrofa kod Gorjana čini veoma znamenito razdobje u tom ustanku, u kom je naša domovina tako silno sudjelovala. Prije svega njom se potvrđjava, da su braća Hrvati i Ivan od Paližne, u kojih vidimo kolovodje toga pokreta, našli medju svojim zemljaci toliko odziva, da su se mogli sa kraljevskom vojskom ogleđati na bojnóm polju; za tiem da nisu bili, kako već primjetismo, odlučni oni dobitci, koje ban mačvanski Stjepan kod dolnje Drave

¹ Ovu sgodu, koja počē sa sukobom kod Gorjana u Slavoniji i svrši sa zatvorom u Novomgradu pripovjeda nam sama kraljica Marija u listini izdanoj godinu dana kašnje dne 14 rujna 1387 u Debrečinu (kod Fejéra: cod. dipl. X., 3 p. 312—322). Viest sadržana u toj obširnoj listini dadē se popuniti drugimi istoga vremena, koje vidi kod Fejéra X., 1 p. 367—70, 426—29, 527—29, 355—61 itd. X. 4 p. 255—302. U prvoj od ovih navodi se samo „Gumach“, u drugoj izdanoj dne 25 nov. 1387 (ib. X., 1 p. 355) veli se, da su kraljice prenešene „de partibus regni Sclavoniae . . . de insula Ivanić et castro Gymnich . . . in castro Ujvár eis litus pelagi . . .“ Grad „Gumach, Gymnich, Gomnech“, kako se sve piše, mnogi su (medj njimi u novije doba Ivan Kukuljević: „grad veliki Kalnik“ u „leptiru“ za god. 1859, str. 275) držali za Kalnik. Nū ovo mnjenje nemože se poduprti ni jezikoslovjem (Gumach, Kalnik), a zna se, da Kalnik nije tada bio „episcopatus zagrabiensis.“ U spisu od god. 1628 (Krčelić: hist. eccl. zagr pag. 60) navodi se medju dobri biskupije zagrebačke: „Chasma cum castro et oppido eiusdem nominis et castellis Garich et Gyumnech aliter Bosiljevo.“ Gjumnek, Gumnik (sada Bosiljevo) spadao je na Čazmu. Ovu sgodu nakitio je veoma I. Turoci loc. cit. O njoj pišu takodjer mlačanin Rafain Caresini: *Chronicon venetum* (Muratori: script. rer. ital. XII., 476) i padovanac Gattaro (ibid. XVII., 542).

steče nad ustaškimi četami. Ako na dalje pogled bacimo na položaj navedenih gradova, u koje su ustaše zatvorili kraljice i njihove velemože, tē od kojih jedan leži u sredini dolnje Slavonije, drugi na Dravi, treći u sredini između gornje Save i Drave, četvrti na podnožju hrvatskoga Velebita, a peti kod zaljeva jadranskoga mora — ako, velim na ove točke, o kojih su se ustaše opirali, pogled bacimo, to ćemo se lasno uvjeriti, da se je već prvih mjeseci poslije smrti Karlove t. j. u prvoj polovici g. 1386 buna proti ugarskoj vladi bila razširila po cijeloj Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji, počem od Mačve i Biograda pa sve do jadranskoga mora. A uspjeh ustanka bijaše taj, da je on koncem srpnja razbio ugarsku vladu, smaknuvši njezinu glavu i prvoga krmilara Nikolu Gorjanskoga i izpraznivši prijestol zaplienjenjem kraljica Marije i Jelisave. Tko je iole proučio povjest političkih prevrata, taj znade: da se razgrijane strasti najprije razkaljuju i osvećuju nad kolovodjama protivničke stranke. To se sbilo i u ovom hrvatskom prevratu s Nikolom Gorjanskim. Ovaj je naš zemljak, kako često opazismo, poslije smrti kralja Ljudevita bio dušom i kretalom ugarske vlade i pravi vladalac; on je od osoba jedne i druge kraljice svakoga odklanjao, koj bi bio mogô opasnim biti njegovu uplivu; s toga je i Sigismunda uklanjao od dvora. Kada su valovi nezadovoljstva u Ugarskoj, pobudjeni iz Hrvatske, visoko se uzpeli, morade kraljica za utišanje njihovo Nikolu od vlade ukloniti; ali poslije zločina, koj se izvede u budimskom dvoru, bio je Nikola opet prvi pozvan da zauzme svoje prvanje mjesto. I u istinu vlastelin Gorjanski postade onakovoju vladi, kakova bijaše onda ugarska, nuždan i nenadoknadiv; jer bi se teško bio našao državnik, koj bi ženskoj slabosti bio mogao u toj mjeri ugled uliti, i koj bi podoban bio nite ondašnje ugarske politike tolikom vještinom pribitati u svoje ruke. Ali sve je to učinilo, da je protivna stranka na Nikolu najviše zamrzila. Ona je svoju mržnju i tim zasvjeđovala, što su ustaše Nikolu¹, prem smrtno ranjena i nemogućna se

¹ To tvrdi sama kr. Marija u navedenoj povelji ovimi riečmi: „egregium dominum Nicolaum de Gara palatinum . . leonina audacia suffultum, pro nostra et eiusdem d. Elisabeth regine, matris nostre . . tuitione, ac ipsarum et potius regii honoris eximii exaltatione in area ipsius certaminis audacter et viriliter absque metu lethi bellantem et diutius agilitate strenua dimicantem, nobis et ipsa d. Elisabeth regina praesentibus, et letalibus vulneribus saucia-

više braniti, s mjesta kraljicam na oči ubili i glavu mu obrubili, të nju — tako se bar bio raznio glas — u Napulj udovi Margareti poslali, kao za osvetu radi Karlova ubojstva.

Ali ustaše riešise se kod Gorjana ne samo glave ugarske vlade, već su i velik dio svojih glavnih protivnika dobili u svoje ruke; tim pako ojačali svoju stranku. Osim svega toga oni su u svojoj vlasti sada imali i one osobe, koje su predstavljale najvišu državnu vlast. Već jim sama politička razboritost savjetovala, da taj dragocjeni plien prenesu čim dalje od ugarskih granica i da ga ondje čuvaju, odkle jim ga nemože sila tako lasno oteti. Sada je dakle prijestol, na kojem je sjedio vladalac ugarski, bivši ujedno kraljem hrvatskim, bio izpražnjen; pače i život je kraljev visio o milosti pobunjenih Hrvata. Sudbina se Ugarske za onaj čas imala riešiti na zemljištu hrvatskom.

Poslije ovakova uspjeha ništa nije moglo ustašam stati na putu, da svoj stieg prenesu na sve strane i krajeve. Oni su sbilja skoro svuda zavlada u Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji i Mačvi, pače i u bližnjoj severinskoj banovini, të ovuda svoje vlasti ponamjestili¹. Tako je u našoj domovini prekinuta bila sveza, koja ju spajaše s kćerju kralja Ljudevita; u njoj malo joj ostade vjernih odličnjaka.

Prijatelji staroga reda polagaše još nadu u Sigismunda. Velikaši ugarski dočuvši zarobljenje kraljica sakupiše se u Budimu i preuzeše vladu; nù Sigismundo, proglasivši svoga brata českoga kr. Vacsłava za skrbnika svoga i zatvorenih kraljica i oslanjajuć se tako o njegovu moć, stade izvršivati prava upravljalca Ugarske u ime svoje supruge². On se stao zvati³ „regni Hungariae

tum acriter necaverunt et decollaverunt . . . et ipsorum d. Nicolai palatini et Johannis fratris sui patruelis, fidelium s. corone regie, capita trans fretum ad civitatem Apulie . . . allata fore perhibentur.“

¹ Potvrđjava sama kr. Marija u pomenutoj listini od 14 rujna 1387: „dicta regna nostra Dalmacie, Croacie et Slavonie, ac comitatum de Posega, banatus Machoviensem et Zeurinensem simul cum castris in eisdem habitis omnino eorum (infidelium) dicioni et regimini subjugarunt.“

² U povelji podieljenoj dne 4 rujna 1386 u stolnom Beogradu m. Ladislavu obriče, da će darovnicu činiti potvrditi po kr. Mariji, čim se s njom sastane (Fejér: cod. dipl. X., 1 p. 300).

³ Ibid. p. 379.

capitaneus“ i „dominus et capitaneus“, të poče smišljati načine, kako da s jedne strane oslobodi kraljice a s druge uguši bunu u Dalmaciji i Hrvatskoj. Za vrhovnoga zapovjednika vojske, koja je imala poći proti ustašam, imenovan bude poznati nam Ladislav od Lučenca, a čast mačvanskoga bana bude podijeljena Nikoli Gorjanskomu sinu palatina Nikole. Oba ova pouzdana vojvode imali su se vojenom silom oprijeti Ivanu i Ladislavu Horvatu, Ivanu od Paližne i ostalim ustašam, të nastojati da od njih očiste Mačvu i Hrvatsku s Dalmacijom. Ladislavu bi namijenjeno bojište u Hrvatskoj a Nikoli u Mačvi. Sam je za tiem Sigismund došó koncem godine 1386 u onaj diel Hrvatske, koj je bio sigurniji od ustašâ, të ga poslije bogojavljenja 1387 nalazimo u Koprivnici¹ jamačno za to, da svojom prisutnosti čim više odvrati Hrvate od ustašâ i da proti ovim poprimi ozbiljnije naredbe. Nù položaj stvari nije bio za Sigismunda tako povoljan, da bi se bio mogó u Hrvatskoj dulje baviti ili dublje u zemlju navrnuti; s toga se on odmah vrati u Ugarsku, gdje ga 1 ožujka nalazimo u Kisegu, a malo kašnje u stolnom Biogradu i Budimu².

Dok se ovako Sigismund spremao, nisu ni kolovodje ustanka mirovali. U isto ono vrijeme t. j. mjeseca siečnja nalazimo u Zadru braću Horvate bana Ivana i biskupa Pavla, të Ivana od Paližne, koj se pisao banom Dálmacije, Hrvatske i Slavonije. Oni su se ovdje sigurno sastali za to, da ustanove točnu osnovu svoga daljega rada. Izvadjanje njezino započè groznim činom, koj se jedino može odbiti na račun uzgrijanim strastim. Dne naime 16 siečnja 1387 prispije u Zadar glas, da je kraljica Jelisava umrla u sužanjstvu u Novom gradu³. Smrt ova, ako smiemo povjerovati samoj Mariji⁴,

¹ Ovdje izdade list na čazmanski kaptol (Fejér: cod. dipl. XI., 379).

² Sr. listine kod Fejéra op. cit. p. 325, 27. 30.

³ Pauli a Paulo memor. p. 424: „Eodem die, hoc est 16 Januarii applicuit novum, quod d. r. senior obiit in castro Novigrad in captivitate.“ Odavle se vidi, kako je Ivan Turoc zlo izvješćen bio, da je Jelisava na borištu kod Gorjana poginula.

⁴ U listini od 14 rujna 1387 (Fejér loc. cit. p. 316): „Et tandem antefatam dive memorie illustrem dominam Elisabeth reginam matrem nostram in dicto castro, Wywar vocato, inopinabili austeræ necis interitu ferientes nobis cernentibus immaniter iugularunt.“ To isto potvrđuje suvremeni Raf. Caresini: „subsequenter ipsa regina Elisabeth extitit in carcere (proh dolor!) interfecta.“ Isto Gattaro (op. cit. p. 542), koj dodaje, da je Jelisava

nije bila naravska; dočim je Jelisava na oćigled svoje kćeri umorena bila. Njezino tjelo bi dne 9 veljače doneseno u Zadar i ondje sahranjeno u samostanu sv. Krševana. Tako je dakle kćer bana bosanskoga Stjepana Kotromanića a bratućeda kralja Stjepana Tvrdka, udova kralja Ljudevita, u Dalmaciji na hrvatskoj zemlji našla grob. Ona bijaše, to joj se nemože poreći, žena puna duha, odvažna, neumorna, noseća brigu vladanja više desetak a djeleća ju posljednjih pet godina s Nikolom Gorjanskim. Kano majka nije Jelisava propustila ništa, kako bi saćuvala Mariji ugarsko-hrvatsku, a Jadvigi poljsku krunu.

Ovaj zločin bi jamaćno izveden i iz osvete i za strahovanje, a kolovodje dadoše ga izvesti u oćigled svojih drugih podhvata važnih. Oni su se odvažili na odlučan udarac; a za taj trebalo jim i novca i vojske. Da mu ćim više novćanih sredstva dotjeće, ban je Ivan od Paližne Fiorentincu Marinu dao u zakup sav prihod soli i carine u Dalmaciji „za stanovitu novćanu svotu“. On je ovu svoju odredbu priobćio dne 28 siećnja 1387 svim gradom dalmatinskim¹ s nalogom, da podupiru i zakupnika i njegove ćinovnike. Iz ove se odredbe to razabire, da se ban Ivan od Paližne smatrao gospodarom Dalmacije, koj moće slobodno razpolagati njezinim prihodom. I sbilja poćeli su i znatniji gradovi dalmatinski priblićiti se ustašam; tako nalazimo, da je vieće grada Trogira dne 22 r. m. izaslalo svoje poslanike u Zadar k Ivanu (Ivanišu) i Pavlu Horvatu i banu Ivanu od Paližne². Što joć u Dalmaciji nepriznade vlasti nove vlade, to se imalo poboćati njezine srdćbe. Ivan od Paližne nastavio je odmah poslije sastanka u Zadru svoja osvajanja u Dalmaciji, tć ga dne 28 siećnja nalazimo u logoru kod obsade tvrdje Nomaka³.

Ali u isto vrieme s voćevanjem upustiće se kolovodje toga pokreta u dogovore s napuljskim i bosanskim dvorom. U Napulju stranka anćuvinska doćuvši za smrt Karla opet se podigla; obitelj

smaknuta na zapovjed i u nazoćnosti bana Ivana Horvata i da mu se Marija zagrozila osvetom, ako ikada dodje na slobodu.

¹ Pismo priobći Lucius: memor. di Traù p. 331.

² Ibid.

³ Ibid: „Fr. Joannes Palisna, prior Auranae etc. regnorum Sclavoniae, Dalmatiae et Croatiae banus . . . Datum in meo exercitu in obsidione castrì Nomach 28 mensis Jan. anno domini MCCCCLXXXVII.“ Nije-li ime grada zlo napisano, nije mi njegov poloćaj poznat.

Sanseverini, knezovi od Cupersana, Ariana, Caserte i ostali vemože protivnici Karlu i njegovoj udovi dodjoše još god. 1386 sa 4700 konjanika do pod Napulj, posada se u Kastelu S. Elma pobuni i sam grad uzkrati poslušnost Margareti, koja bješe preuzela vladavinu u ime svoga maloljetnoga sina Ladislava. Medju tim su Sanseverini poslali Huga u Francezku, da dozove na prijestol napuljski Ljudevita sina pokojnoga vojvode istoga imena, koji se je, kako znamo, s Karlom borio za taj prijestol. U tih se zamršenih okolnostih zametnu dogovor izmedj kraljice Margarete i pristaša njezina pokojnoga supruga u Hrvatskoj; jer nalazimo¹, da je već dne 5 list. 1386 u trogirskom vieću izabran bio Stjepan Dujmi, da list kraljice ponese banu, koj se tada u Zadru desio. Sada su pako kolovodje toga pokreta u našoj domovini odlučili u zadarskom sastanku uputiti u Napulj posebno poslanstvo, koje u osobah Pavla biskupa zagrebačkoga, Tome brata Ivana od Paližne, Pavla Gjorgjića i nekih zadarskih plemića ukrcà se dne 22 veljače u Zadru put Napulja². Ostavimo medju tim naše putnike, tē nastavimo svoje razlaganje.

Izmedju hrvatskih kolovodja i bosanskoga dvora zametnu se dosta rano užje prijateljstvo. Mi smo već vidjeli, kako je ugarskoj vladi samo nastojanjem palatina Nikole pošlo za rukom kralja Stjepana Tvrdka odtrgnuti od toga saveza (1385). Nu nenalazimo nigdje izrikom napomenuto, da je Stjepan neposredno umiešan bio u nastaloj uroti proti Mariji; a njegovo sudjelovanje bijaše možebit suvišno i za to, što je Karlo svu svoju kraljevsku moć na svoju korist uložio i što je nutrnje stanje Ugarske njegov podhvat podpomagalo. Medju tim se Tvrdko oružao na kopnu i na moru; u Mletke poslao poruke radi galija, koje mu po zaključku vieća od 25 rujna 1385 bude slobodno sveudilj iz arzenala izvuci. Nu zametnuše se i druge razmirice, koje su Tvrdka priečile da se još tada neposredno neumieša u poslove hrvatske. Tako nastade s Balšom gospodarom od Zete kavga, koja Tvrdku napokon tako dozlogrdi, da je sam mletačkoj republici ponudio posredovanje, koje ova u vieću od 5 listopada 1385 dragovoljno prihvati³. Isto je

¹ Kod Lucia: mem. di Traù p. 351.

² Viest kod Pavla Pavlovića: memoriale p. 424: „Die 22 mens. Febr. d. episcopus zagrabiensis et c. Thomas frater d. prioris et b(ani) iter arripuerunt versus Apuliam, cum quibus ivit d. Paulus de Georgiis et certi alii nobiles de Jadra.“

³ Monum. serb. arch. veneti. Glasnik XII., 83. 84.

tako imao Stjepan Tvrdko i u bližnjem susjedstvu na iztoku i jugu što vidjeti i slušati. Turska se sila sve više približala bosanskim granicama; njezine su se čete, osvojivši mjesta na Rhodopu i Vardaru, razplinule po svoj Macedoniji do međja Arbanaske, gdje osvojiše Monastir, Prilip i Ištup. S ove strane Balkana osvojiše Turci (1382) znameniti grad Sredec i tako postade gospodari ključa, koj jim otvori vrata k Moravi i Podunavlju. Srbija pod knezom Lazarom već se za svoj život tresla, a njezini su sinovi ove iste godine 1386, koje je u Hrvatskoj, Dalmaciji i Mačvi biesnio ustanak, krv proljevali u turskoj vojsci pod Ikoniom u Aziji¹, dočim su drugi tražili svoje pribježište u slobodnom Dubrovniku. Republika je bje-gunce rado primila i ugostila jih u Stonu, tē o tom obavijestila kneza Lazara i Vuka Brankovića kroz svoga poruka Jakova Prodanelića².

Prem je Stjepan Tvrdko s ovih sgoda na iztoku bio tako zabrinut, da je republiku dubrovačku dao po svojem poslaniku zapitati: bi-li mu dala utočište, ako bi se pred turskom silom morao k moru povući³, to se on ipak nije dao odvratiti, da se neumieša u poslove zemalja ležećih Bosni na zapadu. On je već god. 1386 imao podupirati ustaše, osobito u bližjoj Mačvi. Na ovo nas mnienje potiče ugovor, koga kr. Stjepan Tvrdko dne 9 travnja 1387 uglavi s obćinom Dubrovačkom⁴. U tom se ugovoru obvezà kralj: da će grad Dubrovnik „braniti svojom silom i vojskom suprotiv svakoga gospodina“; od svoje se pako strane obćina obvezà: „da može kralj doći, stati i priebiti u gradu Dubrovniku svobodno.“ Ali glede jedne i druge stranke učinjena je iznimka s Ugarskom; obćina dubrovačka htjede neoskvrnjenu sačuvati „vjeru i čast plemenite gospoje kraljice Marije ugarske“, tē prema tomu bi uglavljeno ovo: „ako bi se vrijeme slučilo, tere gja. Marija kraljica ugarska bila u svoju oblast i svobodna, tere bi tirala volja iskala gosp. kralja Stepana . . a u onoj vrijeme gosp. kralj Stefan i njegovi vlastele bili u Dubrovniku, tada se obetuje obćina dubrovačka gosp. kralju Stefanu, da mu priepove i da mu da rok prav i podoban, kako do roka može . . poći, izljesti iz grada Dubrovnika“. U onom pako slučaju, ako bi Marija onda Stjepana „tjerala i iskala“, kada ga nebi bilo u Dubrovniku: „tada obćina i grad

¹ Hammer: *Gesch. des osman. Reiches*. ed. cit. I. p. 170.

² Gjone Restić: *Chroniche di Ragusa*. MSC. p. 437.

³ *Ibid.* p. 438.

⁴ Čita se ciel kod Miklošića: *monum. serbica* p. 209—212.

... da ni držan prijati ga“ u Dubrovnik. Ovaj je ugovor utanačen u vrijeme, kada bješe Marija u Novom gradu u zatvoru, pak je u njem predviđen slučaj, da dodje na slobodu i da bi mogla „tjerati i iskati“ Stjepana, a ovaj ili bi bio u Dubrovniku ili htio tamo pobjeći; za takav*se dakle slučaj htjede občina obezbjediti onako, kako to od nje iskaše njezin odnošaj naprama kruni ugarskoj kano zaštitnici.

Ali taj uslov u tom ugovoru od 9 travnja 1387 nam pokazuje, da se kr. Stjepan Tvrdko bio već donekle učinio učastnikom njekakova djela naprama Mariji, radi koga mogla se lasno razviti izmed njih takova razmirica, koja bi mogla i dubrovačku občinu bez one ohrane povući u sukob s krunom ugarskom kano zaštitnicom s jedne a s kraljem bosanskim kano ugovarateljem s druge strane. Djelo ono sastojalo se jamačno u tom, što je Stjepan Tvrdko već tada podupirao ustanak u Hrvatskoj i Dalmaciji; a malo kasnije sam mu stao na čelo, kô što ćemo vidjeti.

Ali do toga ugovora sbilo se koješta tako na bojnem polju kano i na diplomatskom. Odnah naime drugi dan poslije odlazka poslanstva u Napulj, t. j. 23 veljače 1387 krene ban Ivan Horvat iz Zadra u Hrvatsku¹. Svrha toga putovanja bijaše ta, da ban Ivan Horvat i Ivan od Paližne sastave veliku vojsku i da njom udare na kraljevsku, koja je stala pod zapovijedju Ladislava kapitana i bana Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Ladislav je bio dne 1 ožujka 1387 na Greču kod Zagreba i ovdje se utaborio. Taj dio sadanjega Zagreba naime Greč, odlikovao se je vjernosti naprama kraljici i Sigismundu, „on je u tom pogledu nad svimi gradovi sjao kano mjesec nad zvijezdami“. Naprotiv kaptolski je grad bio pristao uz ustanak, jer su i kanonici slijedili biskupa Pavla, prem je ovaj s časti skinut bio i već ove godine biskupom imenovan Ivan rodом iz Česke. Budući da je ban Ladislav držao Greč, to kanonici nesigurni s te strane ostaviše kaptol i svoje kuće. Doznajući dakle Ladislav, da su „Ivan nekada ban Mačvanski i drugi Ivan predstavnik vranski s braćom Horvati i mnogimi inimi buntovnici, svojimi sukrivci i pristašami, sakupili veliku vojsku proti vjernim kraljici podanikom a osobito proti Greču“, izdao je on dne 1 ožujka 1387 proglas na stanovnike Greča kod Zagreba². U ovom proglasu po-

¹ Pauli a Paulo memor. p. 424: „cras die sequenti (i. e. 23 Febr.) recessit versus Croatiam d. Johannes b(anus).“

² Priobći ga Fejér: cod. dipl. X., 1 p. 393—94.

ziva ban građane, uzdajući se u njihovu toli sjajno zasvjedočenu vjernost, da odmah sidju na kaptolski grad i da zid i stupove, kojima bješe ograđen, sruše të drvlje u svoje kuće odnesu¹. Razlog ovoj naredbi navodi sam ban u proglasu; kaptolski naine grad pristao je uz ustaše, približavala se velika neprijateljska vojska; ban nije bio tako silan da posjedne i Greč i Kaptol; s toga činilo mu se sgodnije da Kaptol nedodje utvrđen u ruke ustaške već posvema otvoren; jer „kada bi Kaptol tako utvrđen došao u ruke buntovnikâ, došla bi u opasnost ciela kraljevina Slavonija, a nad sve bio bi uništen grad Greč².“

Sva ova opreznost nije mnogo banu Ladislavu pomogla; jer ako je on znao cijeniti važnost strategičku Greča i Zagreba, nisu je prezeli ni protivnici. Prem izvori šute o sukobu vojske ustaške s banovom, to se može iz one okolnosti, što je Medvedgrad, ležeći tik nad Zagrebom, imenito nad Grečem, dospio u njezine ruke, s razlogom zaključiti, da su Ivan Horvat i Ivan od Paližne razbili bana Ladislava, iztisnuli ga iz njegova položaja i posjeli ne samo Zagreb nego i Medvedgrad.

Tako su se ustaše u proljeću 1387 učvrstili i u tom dielu Slavonije, koj je poradi susjedstva s Ugarskom bio ipak najpouzdaniji ugarskoj vladi. Bivši dakle gospodarom onoga kraja naše domovine kolovodje su ustanka pošli dalje na izvadjanje svoje osnove. Ivan Horvat, njegov brat Ladislav i Berislav sinovac Ivana od Paližne prešli su za tiem u dolnju Slavoniju, dočim bi predstavniku vranskomu i banu povjerena Hrvatska i Dalmacija za obranu i ravnanje. Ovo razdjeljenje sila zahtievale su one ozbiljne priprave, koje su upravo onda od strane ugarske vlade u tečaju bile. Naši su kolovodje mogli predviđjati, da jih s ove strane čeka udarac odlučniji od svih dosadanjih.

Sigismundo naine vrativši se, kako rekosmo, u to doba u Ugarsku nastojaše o tom, kako da s jedne strane zasjedne fakično izpražnjeni ugarski prijestol të si glavu ovjenča krunom sv. Stjepana, a kako da si s druge strane oslobodi suprugu Mariju.

¹ Ibid: „quatenus mox visis praesentibus ad ipsum capitulum festinanter descendatis et ipsum murum seu palingarum scindentes radicibus evellatis, et evulsum ad domus vestras deportetis.“

² Ibid: „quod si dictum capitulum sic forte perveniet ad manus ipsorum aemulorum, totum regnum Slavoniae laederetur, et super omnia civitas Graecensis penitus deleberetur.“

Sigismundo nadje za jedno i drugo odlučnu podporu u mletačkoj vladi.

Tko znađe, da je mletačka republika od vijkada težila za osvojenjem Dalmacije i da je ona već s toga razloga morala na turinski ugovor mrziti, taj će se začuditi: kako da je mudra republika u onih zamršajih, sgodnih valjda njezinoj politici, pristala uz Sigismunda, za koga je bila bar u onaj par Dalmacija izgubljena. Suvremeni pisac kancelar republike Rafain Caresini izvodi iz ovoga odnošaja njezina naprama Ugarskoj slavu nekoristoljublja za svoju gospodaricu: „kraljevina se Ugarska — piše taj Mlečanin — nalazi u velikoj buni. Duždova vlada, zaboraviv na velike krivice i neprilike, koje joj nekada kralj Ljudevit nepravедno nanesè, mržeć radi same krjeposti gadni zločin i uvredu veličanstva, što no su jih podanici počinili proti svojim zakonitim vladaocem, providi u Ugarsku poslati poruka plemića Pantaleona Barba, da nagovori velemože neka uztraju u vjernosti prama kruni¹.“ Republika je mletačka, koja je svoju politiku sveudilj mienjala i udesila po vlastitoj koristi, u takovu ponašanju svojem sigurno nalazila veću korist. Ona je tada bila u zavadi s vladom napuljskom za to, što je ova osvojila robu mletačke ladje, koja je pred nepogodom vremena bila utekla u napuljsku luku. Mlečani su za osvetu i naknadu osvojili grad Drač i otok Krf, koj dne 8 siečnja 1387 izaslà u Mletke poslanstvo moleć republiku, da primi otok u svoje podanstvo². Već je dakle s toga koristno bilo republici, držati s protivnikom dvora napuljskoga i njegovih pristaša. A može bit se je vieće, znajuć u koliko je Sigismund stisci, nadalo od toga prijateljstva kakovim drugim uslovom, koji bi si mogli prilagoditi davnoj mletačkoj osnovi glede Dalmacije. Ono je moglo već u napried uvjereno biti, da bez sudjelovanja mletačke mornarice neće Sigismundo tako lasno ni supruge si osloboditi ni Dalmacije u vjernost privesti; a umiešati se u Dalmaciju, ma neposredno za drugoga, nije moglo biti proti politici mletačkoj.

Prvi dio svojih želja skoro dostiže Sigismund pomoćju republike. On bi naime na cvjetnicu god. 1387 t. j. 31 ožujka, u stolnom Biogradu okrunjen krunom sv. Stjepana rukom vesprimskoga biskupa Benka, jer je tada po smrti kard. Demetria nadbiskupska

¹ *Chronicon Venet.* Muratori: *scriptores rer. ital.* XII., 476.

² R. Caresini op. cit. p. 472 — 73. Muratori: *annali d'Italia* ed. cit. VI., 814.

stolica oštrogonska izpražnjena bila¹. Sada je Sigismundo kao okrunjeni kralj mogô odvažnije postupati, da mu se izpuni i druga želja t. j. da umiri Hrvate i oslobodi Mariju. U vieću, koje je kralj prigodom krunitbe s ugarskimi velikaši držao, bi zaključena vojna proti ustašam u južnih stranah. U tom je smislu Sigismund dne 4 travnja 1387 ili na veliki četvrtak, t. j. četiri dana poslije krunitbe izdao iz Budima na Hrvate sliedeći proglas². „Sigismund, božjom milosti kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske itd. markez brandenburžki svim svojim vjernim plemićem i drugoga reda stanovnikom, koji su u naših kraljevinah Dalmacije i Hrvatske, pozdrav i milost. Vjerni ljubezni naši! Pošto su Ivan Horvat, nekada ban i Ivan, koj se drži za vranskoga predstavnika, izraziti protivnici sv. krune i kraljevine Ugarske i našega veličanstva, već do sada u naših kraljevinah velika bezzakonja počinili i opet, kako se obće glasa, čega ipak nevjerujemo, spremaju se da jih počine: to ćemo, ako bog da, za kratko vrijeme ujedno sa svojimi vjernimi biskupi i velikaši kraljevine Ugarske odlučiti, da se sгодna poprims sredstva, i da se takovi naši buntovnici dostojno kazne za svoju tvrdokornost. Za to vjernosti vaše molimo i vam ozbiljno nalažemo: da uztrajete u vjernosti, u kojoj bijahu do sada vaši predšastnici za prošlih kraljeva i u kojoj bijaste i vi i još jeste, kako se nadamo; pak da se rečenim protivnikom muževno oprete; čega ćemo se veledušno sjećati vam i svakomu od vas. Dano u Budimu na veliki četvrtak (in die coenae domini) god. 1387.“

Ali u koliko se Sigismund pouzdao u svoju silu, u koliko se mogô nadati, da će mnoge Hrvate, čim medju nje dodje kao okrunjeni vladalac, k sebi privući a druge na izdašniju pripomoć skloniti: u toliko bijaše ipak uvjeren, da mu je sudjelovanje mletačke republike od pričke nužde. Za to se Sigismund upravo jagmio za njezino prijateljstvo. On je za dokaz privrženosti prama njezinu punomoćniku Pant. Barbi i za priznanje njegovih zasluga prama svojoj osobi odlikovao ga kod krunitbe vitežkim pojasom

¹ Svjedoči R. Caresini loc. cit. Onda sam Sigismundo u listini od 8 prosinca 1388 kod Fejéra: cod. dipl. X., 8 p. 239—47. Caresini najveću zaslugu, što je Sigismundo bio krunjen, pripisuje poslaniku Pant. Barbu.

² Kod Lucia: de regno Dalm. et Croat. lib. V., c. 2. God. 1387 bio je uskrš dne 7 travnja, cvjetnica dne 31 ožujka a veliki četvrtak (coena domini) dne 4 travnja.

vojničkim¹. On se za tiem i njegova vlada s istim poslanikom stavi u dogovaranje o savezu između Ugarske i mletačke republike. O tom dogovaranju imamo veoma zanimivo izvješće samoga Pantaleona Barbe, koje u njegovo ime podnese u vieću bilježnik republike, nam dobro poznati, Laurentius de Monacis. Ovo izvješće, do sada učenomu svijetu nepoznato, tako je za predmet naše razprave važno, da ga diljem ovdje u prievodu i izvorniku priobćujemo².

„Prejasni gospodin Sigismund kralj ugarski — tako izvješćuje Mletčanin — reče na dan uzkrsa gospodinu poslaniku u perivoju pred velikaši i biskupi: mi bismo rado i želimo uglaviti savez s gospodinom knezom i občinom mletačkom, kô što su htjele i želile

¹ Raph. Caresini loc. cit.

² Matica u tajnom dvorskom arhivu bečkom: *commemorialium* vol. VIII., p. 292. Priobći mi prijatelj prof. S. Ljubić:

„Forma relationis facte per providum virum Laurentium de Monacis, notarium curiae, pro parte nobilis viri ser Pantaleonis Barbo, ambaxiatoris ad partes Hungariae, in quantum tangit et spectat ad facta unionis et subsidii postulati.

Serenissimus dominus Sigismundus rex Hungariae dixit in die Pasce in viridario suo domino ambaxiatori praesentibus baronibus et praelatis: domine ambaxiator! nos sumus contenti, et requirimus habere ligam cum domino duce et commune Venetiarum, sicut voluerunt et requisiverunt mater nostra et uxor nostra; et ideo rogamus vos, ut mittatis notarium dominationis Venetias propter hoc, et vos remaneatis. Et postea dixit idem dominus rex: domine cardinalis Quinqueecclesiensis! nescio bene loqui litteraliter, dicatis vos. Tunc dominus cardinalis dixit domino ambaxiatori: vos bene audivistis dominum regem, qui dixit: quod est contentus, et requirit habere ligam cum dominatione vestra, sicut voluit et requisivit serenissima mater sua ac serenissima domina sua, et quod remaneatis et mittatis cancellarium Venetias. Respondit dominus ambaxiator domino regi: serenissime domine rex! serenissima domina mater et uxor vestra requisiverunt dominationem meam de liga in mari. Dominus Stephanus voyvoda respondit: ita, ita, de liga in mari dicimus. Tunc dominus ambaxiator dixit: quod quia missus fuerat ad requisitionem serenissimarum dominarum reginarum tempore, quo regnabant, syndicatus dicebat in personam earum, sed juxta requisitionem ipsius domini regis mitteret notarium Venetias ad dominationem et ipse remaneret. Dominus rex statim post verba illa praedicta traxit in partem dominum ambaxiatorem et dominum Stephanum voyvodam, magnum comitem, et dixit: comes Joannes de Vegla scripsit nobis, quod per ea, quae senserat, sperabat dominam matrem nostram vivere adhuc, sed quod de certo uxor nostra vivebat; et quod si mitteremus sibi gentem et haberet subsidium a mari recu-

majka i supruga naša; za to vas molimo, da pošaljete u tu svrhu u Mletke bilježnika gospodstva, a vi ovdje ostanete. A onda je isti gospodin kralj rekô: gospodine kardinale pečuhski! neznam dobro govoriti književno, kažte mu vi. Tada gospodin kardinal reče gospodinu poslaniku: vi ste dobro čuli gospodina kralja, kad je rekô: da bi rado i da ište uglaviti savez s vašim gospodarom, kao što je htjela i iskala njegova prejasna majka i prejasna gospodja njegova, i da vi ostanete a kancelara pošaljete u Mletke. Gospodin poslanik odgovori gospodinu kralju: prejasni kralju! prejasna gospoja majka i supruga vaša pitale su moje gospodstvo o savezu na moru. Gospodin vojvoda (palatin) Stjepan odgovori: dà, dà! o

peraret ipsas. Et ideo rogo vos, ut committatis notario, quod rogat dominationem ut dignetur sibi praebere subsidium a mari, et ego mittam sibi gentes in terra, ita quod uno eodem tempore concurrat subsidium a terra et a mari. Dominus ambaxiator respondit: serenissime rex! si placebit deo et dominationi meae, quod haec liga in mari fiat; postea serenitas vestra habebit a dominatione illa ea, quae erunt vobis grata, et placibilia secundum formam ligae. Dominus Stephanus magnus comes respondit: dominus ambaxiator dicit verum; melius est, quod primo fiat liga, si placet dominationi. Per ea, quae dominus ambaxiator comprehendere potuit ex verbis domini regis et baronum, ipsi volent, quod liga extendatur contra terras Dalmatiae a mari, rebelles et innobedientes regno.

Die nono Aprilis in regia capella dum missa celebraretur, dominus rex dixit domino ambaxiatori soli: domine ambaxiator! hoc vobis sit secretum. Ego cum baronibus et praelatis meis deliberavi per duas hebdomadas ultra festum pentecostem esse in campo contra Joannem banum et priorem, rebelles nostros, et destruere eos juxta posse nostrum, et ire usque ad locum, ubi sunt domine mater et soror nostra. Et quia dubitamus, quod rebelles ipsos transportabunt per mare ad alias partes, rogamus vos, quantum possumus, ut per notarium rogatis dominationem, quatenus sibi placent habere galeas in mari ad custodiam, ne transportentur; quia hoc esset summe necessarium fieri pro praesenti; nam si exspectaretur primo ligam firmari, nimium temporis laberetur. Dominus ambaxiator respondit: quod diceret notario et referret ipse dominationi.

In fine dominus Stephanus vojvoda et dominus episcopus Agriensis dixerunt domino ambaxiatori: quod ille miles ambaxiator, qui veniebat ex parte domini regis ad ducale dominium, habebat tantum tria in mandatis: videlicet *annuntiandi coronationem*, faciendi renovari juramentum pacis, et pro facto septem millium florenorum; et quod factum ligae et galearum permittebant, quod dominus ambaxiator Venetiarum exponi faceret per notarium.“

savezu na moru velimo. Onda gospodin poslanik reče: kako je on bio poslan na zahtjevanje prejasnih gospodja kraljica u vrijeme, kadu su one vladale; s toga da se to poslanstvo proteže na njihove osobe; ali da će on na zahtjev kralja poslati bilježnika u Mletke, sâm pako ondje ostati. Gospodin kralj odmah poslije onih rieči pozove na stranu g. poslanika i g. vojvodu Stjepana, velikoga kneza (palatina) i reče: Ivan knez krčki nam piša, da se po viestih, koje je dočuo, nada, da naša gja. majka još živi, ali da naša supruga bez sumnje živi; pak da bi jih oslobodio, kada bi mu poslali vojske i kada bi od mora imao pomoći. S toga vas molim, da bilježniku naložite, da moli republiku, neka bi ona dala pomoć od mora, a ja ću poslati čete od kraja tako da u isto vrijeme dodje pomoć od kraja i od mora. Na to je g. poslanik odgovorio: prejasni kralju! ako se prohtjelo bude bogu i momu gospodaru, da se uglavi savez za pomoć na moru, dobit će onda vaša jasnost od republike sve, što vam bude povoljno i kako bude u savezu ugovoreno. G. palatin Stjepan odgovori: pravo kaže g. poslanik; bolje je, ako uzhtie republika, da se prije savez ugovori. Sudeć po onom, što je g. poslanik mogao razumjeti iz rieči g. kralja i velikaša, oni bi htjeli, da se savez protegne na zemlje Dalmacije od mora, buntovne i neposlušne kraljevini.“

„Dana 9 travnja — tako nastavlja izvjestitelj — u kraljevskoj kapeli, kada se misa služila, reče g. kralj samomu g. poslaniku: g. poslaniče! povjeravam vam tajnu. Ja sam sa svojimi velemožami i biskupi odlučio, da dvie nedjelje poslije duhova podjem na vojnu proti Ivanu banu i predstavniku (vran-skomu), našim buntovnikom, da jih po mogućnosti uništim, pak da onda podjem do mjesta, gdje su gje. naša majka i supruga. Ali pošto sumnjamo, da će jih buntovnici prenesti po moru na druge strane: to vas molimo, koliko možemo, da po bilježniku molite republiku, da izvoli postaviti na more galije, koje bi čuvala, da nebudu premještene. Ali to bi valjalo odmah učiniti; jer bi mnogo vremena prošlo, ako bi se čekalo, da se prije savez utanači. G. poslanik odgovori: da će to kazati bilježniku i izviestiti vieće. Na koncu rekoše g. vojvoda Stjepan i g. biskup jegarski g. poslaniku: da onaj poslanik, koj ima od strane g. kralja doći k vladi kneževskoj, imade samo tri

stvari obaviti, naime: izviestiti o krunitbi, učiniti da se prisega mira (turinski ugovor) obnovi i radi 7000 dukata; a glede saveza i galijâ, to da se g. poslaniku mletačkomu propušta, neka on dađe razložiti po bilježniku.“

Ovo je izvješće o dvaju dogovorih, koje je kralj Sigismund dne 7 i 9 travnja 1387 imao s mletačkim poslanikom Pant. Barbom. Iz njega učimo dva glavna savjetnika novo okrunjena kralja: palatina vojvodu Stjepana i biskupa jegarskoga Ivana, koj je bio podjedno dvorski kancelar¹, učimo i to kako je kralj bio slab latinac, što nam je inače od drugud poznato²; prem i mletačko izvješće nemože biti rdjavije pisano. Ali to budi mimogrede rečeno; nas zanima sadržaj dogovora. On se je kretao okô pitanja o savezu izmedju Ugarske i Mletačke; a glavni uslov toga saveza bio bi taj, da republika dađe Sigismundu u pomoć svoju mornaricu, kako bi ujedinjenimi silami, sa kopna i mora, oslobodili kraljicu, uništili ustanak i osvojili Dalmaciju. Još početkom travnja nije kralj znao za izvjestno: da je Jelisava smaknuta, prem jê već od tri mjeseca nije bilo u životu. Glas o njezinoj smrti doprô je do Budima; ali nije ondje izčeznula nada, da je taj glas neistinit. Što je kralja u brigu stavilo bijaše to: da se je bojao, da će kolovodje ustanka, čim dočuju, kakova se nepogoda na nje spravlja, visoke zarobljenice, ako je jedna ili druga živa, iz nepouzdana Novog grada, preneti preko mora, sigurno ne drugamo nego u Napulj, gdje jih čekala osveta Karlove udove. Odavle tolika navala na mletačkoga poslanika, da bi republika i prije uglavljena saveza takav pokus buntovnikâ svakako prepriečila. Jer kralj je znao, da će on tek dvie nedjelje poslije duhova (27 svibnja), dakle mjeseca lipnja, pripravan biti za vojnu; a dotle moglo se svašta dogoditi s kraljicom. Pak i oslobodjenje je njezino visilo o uspjehu vojne, koja je bila upravljena ravno na bana Ivana Horvata i Ivana od Paližne.

Iz ovoga se napokon izvješća vidi: da je Ivan knez krčki i modruški bio jedan od riedkih kraljevih pouzdanika u našoj uzbuđenoj domovini. Ivan bijaše sin kneza Bartola a brat Stjepana³.

¹ Vidi povelju kod Katone: histor. reg. Hung. XI., 210.

² Sr. M. Müller: Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Leipzig 1863, I. 35.

³ Majka jim bijaše sestra Fridrika grofa od Ortenburga. Jedna jim sestra bijaše udata za Otona od Stubenberga, s kojim je rodila sina Vuka; a druga s Hugom knezom divinskim (Duino) u Istri. Sve to sljedi iz

Oba su brata služila kralju Ljudevitu, koj je Stjepanu god. 1372 izprošio Katarinu kćer Franje gospodara od Carare u Italiji¹. Knez Ivan, kô što je kralju Ljudevitu vjeran bio „svako vrijeme, ratno i mirno“, tako je vjerno pristao uz njegovu okrunjenu kćerku dočim je njegov brat Stjepan prionuo bio uz Ivana Horvata, Ivana Paližnu i ostale ustaše, tē Karlu do prijestolja pomogô². Ivan je i sada, prem okô njega ustanak bjesnjaše, išao na ruku Sigismundu; izvješćivao ga o stanju stvari u Hrvatskoj i Slavoniji i savjetovao ga što da radi. Ivan je malo kašnje odlučno pripomogô k pobjedi kraljevskoga oružja.

Kao što mletačko izvješće na kraju glasi, ugarska je vlada odlučila u Mletke poslati posebnoga punomoćnika, da u smislu uslova sadržanoga u turinskom ugovoru primi od kneza i viećnikâ republike prisegu, kojom se ona i naprama novomu kralju ugarskomu obvezuje, da će od svoje strane neoskrvrnjen čuvati taj ugovor. Za takove punomoćnike budu imenovani Dimitar predstavnik Čazmanski i Ivan Zanto, a kralj Sigismund izdade jim punomoćno pismo³ u Budimu dne 23 travnja 1387. Ovo poslanstvo, kako je i Pant. Barbi rečeno, nije imalo ugovarati saveza; već je taj posao povjeren samomu mletačkomu poslaniku i njegovu bilježniku, odpravljen u to ime u Mletke.

Nastojanje poslanika Pant. Barba urodilo je najboljim za Sigismunda uspjehom. Mletačko je vieće primilo kraljeve predloge i odlučilo dati mu svoju podpunu pomoć. Ono je u Dalmaciju poslalo Benka opata samostana sv. Marije u Pulji, tē pismom od 15 travnja nagovaralo gradove Zadar, Spljet i Trogir, da budu vjerni kruni ugarskoj. O Zadru je bilo vieće izvješćeno, kano da je njegova vjernost i odanost prama kruni razklimana, a to valjda za to, što su kolovodje ustanka, kako znamo, ondje često svoje sastanke držali. Ovim su se opomenam gradska poglavarstva odazvala republici i to spljetsko odgovorom od 30 travnja, trogirsko

listinâ kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 491, 589, 647, 649. Ovomu Hugi ustupiše Ivan i Stjepan dne 1 travnja 1365 grad Rieku i s njim se pomiriše. Sr. moju knjigu: Rieka naprama Hrvatskoj. str. 3.

¹ Vidi kod Muratoria: script. rer. ital. XVIII., 84—85. Vienčanje se obavilo u Padovi dne 22 lipnja 1372. Plod toga braka bijaše Jelisava kćerca.

² Vidi napried str. 124.

³ Cita se iz mlet. arkiva kod Wenczela op. cit. p. 120—21.

od 2 a zadarsko od 3 svibnja¹. Sva tri poglavarstva uvjeravaju republiku o svojoj vjernosti, „od koje — kako pišu Spljećani — neće se dati odvratiti ni smrću ni mačem“, kao što nisu ni do sada od nje bili odstupili, prem su radi toga mnogo trpili i sveudilj trpe². Zadrani se pako glede navedenih prigovora opravdavaju, të sumničenja o svojoj tobož nestalnosti podmeću osobam, koje žele smutnju sijati izmedju grada i republike i občina Dalmacije³.

Republika je nastojala, da najprije u vjernosti prama Sigismundu i Mariji të u miru sačuva i uzdrži odličnije gradove dalmatinske, kako bi tim načinom oslabila ustaše, të u ovih primorskih gradovih imala podporišta za svoje vojevanje na moru. Jer se vieće mletačko i na to odlučilo, da izpuni ovu takodjer želju kralja Sigismunda. Ono je dakle oboružalo 24 galije, providilo jih dovoljnom vojskom i povjerilo zapovjedniku Ivanu Barbadicu s nalogom, da ne samo preprieči ako bi ustaše kušali Mariju iz Novoga grada drugamo po moru prenesti, nego da i vojsku kraljevu na kopnu podupru, kako bi kraljica oslobođena bila.

Sigismundo tako osiguran sa strane morske mogaše svu svoju brigu obratiti na vojnu na kopnu. On je, kako se iz bližnjega razvitka ove vojne razabire, ustanovio ovu osnovu. Ivan knez krčki i modruški (Frankopan) imao je jednom vojskom sa kopna podpomoći mletačku mornaricu, u Hrvatskoj uništiti ustaše, obkoliti Novigrad i osloboditi kraljicu; dočim bi ga s ove strane podpomogla i podkriepila ugarska vojska, s kojom bi došao sam Sigismundo. Druga vojska, koju su vodili ban Stjepan od Lučenca, Nikola Gorjanski i Ivan Morovićki, imala udariti na ustaše u dolnjoj Slavoniji i Mačvi. Nù dok se ovako kraljevska i savezna joj mletačka sila spremala da složno udari na ustaše, nisu ni oni ništa za svoju obranu propustili. Imajuć okrunjenoga kralja Sigismunda za svoga protivnika ustaše su svoj prosvjed proti zakonitosti njegove vladavine i kraljevske vlasti tim očito pred svetom podigli, što

¹ MSC. arch. veneti: commemor. VIII., 125.

² Ibid: „Nos sumus firmi propositi a diete fidelitatis stipite nec morte nec gladio separari; pro cuius conservatione illaesa videtis, quot quantisque malis pressi sumus et premimur incessanter.“

³ Ibid: „Et quia in vestris postremo notatis literis, quod vos sentitis aliqua verba non bona fuisse prolata de nobis per personas, que velent seminare scandalum inter vos et nos et illos de Dalmatia: sic vobis dicimus, quod veraciter nullam sinistram informationem habemus de vobis, de qua curare deberetis.“

su razvili stieg Karlova sina Ladislava kralja napuljskoga i tim ga izvikali svojim zakonitim kraljem¹. Ovaj čin bijaše jamačno posljedica pomenutoga poslanstva, koje je dne 22 veljače iste godine bilo u Napulj pošlo. Pavao Horvat, dobro poznat u Napulju, izposlovao je u ime svojih političkih drugova kod kraljice Margarite, da bude mladi Ladislav odlučan za kralja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije kano takodjer Ugarske, i tako za nasljednika oca si Karla. Ne samo njegova maloljetnost, nego ni stanje kraljevine Napuljske nije dopuštalo, da Ladislav već sada podje u Hrvatsku s vraćajućim se hrvatskim poslanstvom. Jer u istom gradu Napulju bijaše stranka Ljudevita vojvode anžuvinskoga, protivnika Ladislavova, tako jaka, da je ona dne 22 prosinca 1386 vraćajuće se iz Francezke poslanstvo sa zastavami Ljudevita javno dočekala. Dne 20 travnja 1387 dodje pako jedna galija noseća od Ljudevita novaca za njegove pristaše i glas, da će on sam do skora u Napulj doći². Prem dakle u tih okolnostih nije se moglo razborito misliti, da će mladi Ladislav već sada doći u Hrvatsku, to su ustaše njega od ono doba priznali i držali za svoga kralja i pod njegovim su imenom i stiegom proti Sigismundu i Mariji vojevali.

Ali prva bijaše ustašam briga, da odbiju grozeću si navalu. Ban Ivan od Paližne odabrao si za bojište Hrvatsku i Dalmaciju, imenito da osujeti operacije kneza Ivana krčkoga i Ivana Barbadica. On je za to, ostavivši u Medvedgradu čvrstu posadu otišao iz onoga priedjela izmedju Drave, Save i Kupe, tē pohitio prama Dalmaciji s namjerom, da odbije navalu na Novi grad, koju je s razlogom naslućivao. U svom povratku bio je Ivan od Paližne napadan od kraljevskih privrženika; s toga se je navratio u Počitelj. Ali taj navratak imao je i drugu svrhu. U Počitelju naime bijahu zatvoreni ban Stjepan Korog, Stjepan Kanižaj, Ladislav i Nikola sinovi Pavla a unuci Ivana bana od Alsana; pak jih Ivan od Paližne naumi sa sobom povesti k moru, gdje su valjda sigurniji bili. Počitelj leži

¹ Svjedoči sama Marija u listini od 14 rujna 1387 (loc. cit.): „Serenissimo principe d. Sigismundo . . . conthorale nostro karissimo, polorum rege imperante, solio et sceptro regiminis dicti Hungariae cum ingenti solita solemnitare insignito, pretaxati emuli perfidi . . . sub vexillo Ladislai ducis Calabriae per eosdem in contemptum et fastidium sui regii culminis erecto . . .“

² Giornali Napolitani ad a. 1386. 1387 (Muratori: script. rer. ital. XXI, 1056).

u Lici s ove strane Velebita na istoimenom (Počiteljica) pritoku Like ne daleko od glavne ceste vodeće u dalmatinsku Hrvatsku, imenito u Obrovac i odnosno Novigrad. On je spadao pod knezove krbavske, ličke, bužke itd., koji su ondje imali svoj dvor, tē kadšto svojemu naslovu dodavali u listinah i ime ovoga mjesta. Na jug-iztoku sadanjega Počitelja u ličkoj pukovniji vide se i sada razvaline toga grada, koje puk zove „Vukšanova gradina“¹, gdje su nekada stanovali i svoje listine izdavali krbavski knezovi². U dobi, u kojoj nam je govor, živili su Nikola, Toma i Butko sinovi Budislava, zatim Pavao sin Karla i Karlo sin Grgura, svi knezovi krbavski, lički, bužki i bažki³. Spomenuli smo⁴, da je Butko Budislavić dne 8 listopada 1383 u ime svoje braće (Nikole i Tome) i svoje unučadi i rodbine zavjerio u Zadru vjernost kraljicam Mariji i Jelisavi. Oni su zadanu vjeru držali; ali za to navukli srdžbu kraljičinih neprijatelja; pak mislim, da je na taj način njihov grad Počitelj pao u ruke ustaške tē postao tamnicom za pomenute velikaše uhvaćene kod Gorjana. Ali jedva je Ivan od Paližne sa svojom četom došao u Počitelj, kada se u tom gradu našo obkoljen od vojske neprijateljske. Pomenuti naime Ivan knez krčki, zatim s njim knezovi krbavski Butko, Nikola i Toma dovedoše naglo veliku vojsku pod sam Počitelj, podigoše obkope i grad obsjedoše. U čestu nasrtaju na grad izgubi Ivan od Paližne mnogo momaka, oružja i konja; ali što je gore bilo, grad nije bio pripravan za dugu opsadu, nije bio obskrbljen dovoljnom hranom, s toga do skora zavlada u njem glad. Ivan se od Paližne hrabro branio, danom i noćju napadao na opsadne čete. Borba, obrana, nasrtaji bez odlučna uspjeha dosadiše jednoj strani i drugoj; s toga zametnu se među njima dogovor o primirju. Knez Ivan tražio je od Ivana od Paližne, da Mariju pusti na slobodu, a on mu nudio slobodan izlaz i odlazak iz grada. Ivan od Paližne nehtjede u početku na to pristati, ali napokon „gladom i neprekidnim bojem

¹ Sr. J. Frass: *Topographie der Karlstädter Militärgrenze*. S. 206.

² Tako god. 1393, 15 kolovoza: „Tomaš i Butko, krbavski, lički buški i pročaja knezi“ potvrdili su mir među Dujmom Mlničevićem i Netrmcem „dan pod Počitelom“ (Kukuljević: *monum. hist. slavor. merid. I.*, 46). Isto knezovi Karlo, Toma i Franjo dne 20 list. 1432 „dat. sub nostro castro Počitel.“

³ Vidi njihovu listinu od 2 stud. 1387 kod Kukuljevića: *Jura regni Croat. I.*, 156.

⁴ Str. 99.

iztrošen“ privoli i tako izidje iz grada. Predajom Počitelja ugledali su slobodu i pomenuti velemože, koji su u njem skoro godinu dana bili zatvoreni¹.

Gubitak Počitelja bio je za Ivana od Paližne i njegovu vojsku početak nesreće. On se odanle povukô u Novigrad², da to mjesto i u njem kraljicu, kano zalog svojih uvjeta u mogućem porazu, obrani. Ivan knez krčki pohiti takodjer pred Novigrad. Ako i jest Ivan od Paližne u Počitelju bio obećao, da će Mariju pustiti na slobodu, to sada odluči samo sili popustiti. Novigrad leži kod drage istoga imena, koju samo uzki rukav morski veže sa zaljevom hrvatskoga primorja. Novigrad bijaše još u XVI stoljeću tvrđjava ležeća na brdu³; ona je imala postojati i dva vieka nazad, kada je ugarska kraljica u njoj čamila kano robkinja hrvatske gospode. Dočim je dakle Ivan knez krčki obkolio Novigrad s kraja, unidje u rečeni zaljev Ivan Barbadico s mletačkim galijami, i tako obsjede Novigrad i sa mora. Ivan od Paližne, prem obkoljen sa sviju strana od neprijatelja, nije bio čovjek, koj će se tako lasno predati; on

¹ Okršaj pod Počiteljem opisuje nam sam Sigismund u listini od 25 stud. 1387 (kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 357—58), za tiem sama Marija u često navedenoj listini od 14 rujna 1387 (ib. p. 317). Jedna i druga listina popunjuju se tim, što prva opisuje hrabra djela kneza Ivana, druga navodi zasluge ondje stečene „sinova krbavskoga kneza Budislava.“ Iz prve listine vadimo ove znamenitije rieči: „Dum ante fatus noster infidelis (Joanes de Palizhna), armatorum pluralitate vallatus . . in castrum Pochitel celeriter potentia falerata nostrorum fidelium subditorum, ipsi viriliter in itinere resistentium, formidine concussa profugisset, mox et illico annotatus Joannes comes cum praetaxata sua armigera cohorte et cetu bellantium copioso unanimiter et ferventer . . consequendo castrum Pochitel antefatum, ipso nostro infideli in eodem concluso, obsidione valida in giro ubique discrete vallatum expugnare non cessavit; ac inibi tamdiu et adeo ipsum sceleratum infidelem obsessum, famulisque, equis et armis orbatum ac alimentis destitutum, diuturna et nocturna absque temporis intervallo bellica varia et valida certamina eidem apponendo, afflixisset idem perfidus nequam, fame et iugi bello consumptus et permolitus, pacis primarie spretae induciis toto nisu ab eodem d. Joanne comite praetextu libertatis ipsius reginalis majestatis . . postulatis per formam compositionis enactis de eodem castro Pochitel egrediens . . .“

² Ibid: „De eodem castro Pochitel egrediens et praetaxatum castrum Wywar appellatum, ubi ipsa reginalis majestas reclusa tenebatur, ut profugus ingrediens . . .“

³ Solitro: Documenti storici sull' Istria e Dalmazia. p. 115.

se opirao i sjedinjenoj vojsci mletačkoj i hrvatskoj. Posljedak borbe bijaše taj: da su Barbadico i Ivan krčki izhodili kod priora vranskoga oslobodjenje kraljice ali pod tim uvjetom, da ni prioru nebude sloboda osobe ni u čem prikraćena; a vojvoda mletačke vojske dadè mu u to ime zahtjevano taoce. Ivan od Paližne ugovaraše u tom poslu više s Barbadicom nego-li s knezom Ivanom, radje dakle sa zastupnikom mletačke nego-li ugarske vlade, koje on niti je priznavao niti mislio ikada priznati. Posredovanju dakle mletačke vlade i njezina vojvode imadè kraljica zahvaliti svoju slobodu¹, što su i ona i drugi tada dobrovoljno priznali. To se je sbilo² dne 4 lipnja 1387, tako da su opisane borbe pod Počiteljem i Novim gradom predhodile mjeseca svibnja i prvih dana lipnja.

Marija puštena na slobodu ostavi Novigrad, u kom bijaše do 10 mjeseci zatvorena, tè na mletačkoj galiji odplovi najprije u Nin, gdje ju suvremeni pisac Pavao Pavlović dne 8 lipnja pohodi, onda iz Nina odplovi dne 15 u Senj, kamo dojedri već sliedeći dan. U Senju se kraljica bavila ostalih dana mjeseca. Ovdje je ona dne 19 r. m. primila svečano poslanstvo mletačke republike u osobah Leonarda Dandula, Jakova Delfina, Pavla Maurocena, Petra Bragadina, Marina Maripetra i Remigija Superancija, koje joj na oslobodjenju čestitaše. Marija se odavle pismom od 30 lipnja republici zahvali³. U ponedjeljak dne 1 srpnja odputovà kraljica iz Senja

¹ Ob oslobodjenju Marije izvješćuje ona sama u navedenoj listini (Fejér: cod. dipl. X., 3 p. 317), Sigismund u listini od 25 stud. 1378 (ib. X., 1 p. 358), Raf. Caresini (op. cit. p. 476—77), Gattari (op. cit. p. 594) i drugi.

² Pauli a Paulo memoriale ed. cit. p. 424: „die 4 mensis Junii de mane serenissima princeps et d. Maria r(egina) Ungariae liberata fuit a captivitate et exivit de castro Novigrad . . .“

³ Matica u tajnom arhivu dvorskom u Beču: commemoraliu vol. VIII. p. 306. Priobći mi prijatelj prof. S. Ljubić:

„Regreatioria Reginae Mariae de gestis per ducale dominium circa liberationem suam. Serenissime princeps et amicorum nostrorum intime! Affectuosa salutatione premissa, quam magnifice, et quam gratiose, et alte vestra serenitas circa nostrae maiestatis eliberationem nostrae sinceritatis partes et vires efficaciter interposuerit lingua humana non posset exprimere. Nam pro vero dicere possumus, quod circa liberationem nostram partem vestram habuerimus potioem. Quod quidem non imerito in archano mentis nostrae perpetualiter notum habebitur, cum animo tam notabilia et magna servitia recompensandi, et tantorum meritorum vicem reddendi. Et quoniam vir nobilis do-

u Zagreb praćena takodjer od mletačkih poslanika Leonarda Dandula i Pavla Maurocena, tè dodje onamo dne 5 srpnja, i sastadè se ovdje u glavnom gradu naše domovine sa svojim suprugom kraljem Sigismundom, s kojim dodje u Zagreb i mletački poslanik Pant. Barbo¹.

Oslobodjenje je kraljice Marije prouzročilo veliku radost u svih krugovih prijaznih njoj i kralju Sigismundu, tè se slale i izkazivale čestitke i drugi znakovi blagodarnosti njezinu osloboditelju, mletačkoj republici. Papa Vrban VI. jedva je o tom bio viest dobio, odmah se dne 13 lipnja pismom iz Luke duždu Antunu Veneriu zahvalio, što je za oslobodjenje kraljice poslao mornaricu, paće za nju uložio i taoce; a drugim je pismom čestitao kralju, što je opet dobio suprugu, tè ga nagovarao, da si Mlečane sveudilj sklonije učini „zahvalnosti i dobrimi čini“. U istom je smislu papa pisao i kraljici Mariji. Uz zasluge republike častno se u papinu pismu priznaju i one našega Ivana kneza krčkoga i modruškoga².

minus Joannes Barbadico capitaneus vester et miles noster in exequendo mandata vestra circa maiestatem nostram laudabiliter se habuit: vos instantius deprecamur, quatenus eundem nostro intuitu recommendatum habere dignemini. Datae Segniae trigesimo mensis Junii. Maria dei gratia regina Hungariae, Dalmatiae etc. A tergo. Serenissimo principi et domino Antonio Venerio dei gratia duci Venetiarum etc. amico nostro sincerissimo.“

¹ R. Caresini loc. cit. Pauli a Paulo memoriale loc. cit. Oba se pisca popunjuju.

² Oba ova pisma pape Vrbana VI. priobćujemo za popunjenje ostalih izvora one dobe, a to tim radje što nisu do sada štampana. Priobć mi jih prof. S. Ljubić. Priepisi u tajnom arhivu dvorskom: Commemorialium vol. VIII., p. 304. Prvo pismo glasi ovako: „Urbanus episcopus servus servorum dei dilectis filiis nobili viro Antonio Venerio duci, et communitati Venetiarum, salutem et apostolicam benedictionem. Nuper vestrae devotionis gratanter acceptae litterae continebant, quod de mandato vestro dilecti filii! nobilis vir (Barbadico) capitaneus, et gentes galearum ad custodiam culphi deputatarum cum dilecto filio nobili viro Joanne comite Segniense et regali exercitu apud castrum Novum, ubi carissima in Christo filia nostra Maria regina Ungariae illustris detinebatur captiva, cum eisdem galeis convenientes, et ad idem pariter intendentes prudenter ac efficaciter, et quantum expedivit, operati fuerunt, quod eadem regina etiam sub medio per vestros datorum obsidum, qui postea juxta conditionem habitam liberati fuerunt, restituta exstitit pristinae libertati. De significatione autem rei

Ovo su sgode, koje su se na bojnem polju u Hrvatskoj i Dalmaciji sbivale mjeseca travnja i svibnja. Ovdje je ustaške čete vodio Ivan od Paližne i imao proti sebi kraljevsku vojsku pod zapovjedništvom Ivana kneza krčkoga i modruškoga za tiem mletačko brodovlje pod zapovjedništvom Pantaleona Barba. Uspjeh ove sje-dinjene sile bijaše taj, da se je kraljici Mariji izhodila sloboda. Ali pored toga uspjeha nemože se reći, da je ova vojna svršila na sramotu Ivanu od Paližne i njegovoj vojsci; jer negledeć na nerazmjerno veću silu, koju imadeć proti sebi sa kopna i mora, nije on svojim protivnikom popustio uslied kakova podpuna poraza već pod njekimi uslovi, koje su jednoj i drugoj stranci savjetovale i okolnosti i mudrost politička.

sic gestae praefatae devotioni dignas gratiarum referimus actiones. Sed ex re ipsa avidi et libentes recognoscimus bonam et antiquatam dispositionem vestram ad bene agendum, rectumque zelum, et per maiores vestros laude dignorum gestorum imitationem voluntariam et praeclaram, de quo vos plurimum in domino commendamus, vos attentius exortantes, quatenus, sicut caepistis, ita in praebendo charissimo in Christo filio nostro Sigismundo regi Ungariae illustri, dictae reginae consorti, ipsique reginae expedientia praesidia et favores, vestra continue firmitus perseveret magnitudo. Nam ex hoc, etsi ad stabilimentum dictorum regis et reginae non parum accedat, vestris etiam partibus, ex illorum prosperitate vice reciproca non modicus favor accrescit. Sed et nobis, quibus huiusmodi eorum prosperitas multum insidet cordi, id cedit ad complacentiam singularem. Et ut circumspectio vestra nostram circa hoc affectionem agnoscat, scribimus praefatis regi, et reginae justa tenorem praesentibus interclusum. Dispositi quoque sumus ad conservanda et agenda honores et commoda vestra favorabiliter, quantum cum deo poterimus, apponere partes nostras. Datum Lucae decimo octavo calendas Julii, pontificatus nostri anno decimo.“

Drugo pismo, na kr. Sigismunda, glasi: „Urbanus etc. carissimo in Christo filio Sigismundo regi Ungariae illustri salutem etc. Magnus dominus et magna virtus ejus et magnitudinis illius non est finis, qui nunquam sperantes in se, numquam justas causas deserit. Et ne longe factorum petantur exempla, nuper cum carissima in Christo filia nostra Maria regina Hungariae illustris consors tua pridem sorte sinistra per rebelles perfidos intercepta, per eosdem captiva in locis munitis detineretur, et quodam modo secundum humanum judicium de ejus liberatione nulla aut admodum pauca spes videretur, dilectos filios nobilem virum Antonium Venerio ducem et communitatem Venetiarum animavit et induxit, ut cum praesentibus galeis eorum ad custodiam culphi deputatis ordine dato dicti praesi-

Dok se ovako vodila i takovom nedaćom po ustaše dospjela vojna u Hrvatskoj i Dalmaciji, tekla je krv i u Slavoniji. Poslije sukoba s banom Stjepanom od Lučenca u zagrebačkoj okolici, pre-djoše ban Ivan Horvat, njegov brat Ladislav, i Berislav sinovac Ivana od Paližne u dolnju Slavoniju i Mačvu. Ovaj je dio naše domovine, kako na svojem mjestu opazismo, bio prošle godine (1386) od ustaša očistio Stjepan Korog ban mačvanski. Ali porazom kod Gorjana i zarobljenjem ovoga bana okrenule su se kocke u onih takodjer krajevih i to povoljnije za ustaše. Ivan Horvat i njegovi drugovi, kojim su se pridružili Ladislav od „Zuglaka“, Stjepan od „Hedervara“, braća Ivan i Ladislav od Korpada itd., uredili su najprije svoje sile u Mačvi, tudjer prikupili čete, koje jim kralj Bosanski Stjepan Tvrdko u pomoć poslā, a napominju se u redovih ustaških i Srbliji, tē su već negdje u drugoj polovici ožujka 1387

dentēs una cum dilecto filio nobili viro Joanne comite Segniense et felici tuo exercitu prope Castrum Novum, ubi dicta regina detinebatur insimul convenirent, ac tandem per ministerium ipsorum praefatam reginam cum insigni honore et ingenti laetitia in pristinam libertatem eduxit. Quam quidem liberationem dicti dux et communitas cum devota jucunditate nobis nuper intimarunt. Ipsi ergo domino laus et gloria, cui imperium et potestas per infinita saecula. Nos quoque propterea, qui de captivitate anxii fueramus, et pro libertate huius modi apud dominum et(iam) incessantes preces fuderamus, eidem domino humiles gratias egimus illum obnoxius deprecantes, ut sicut reginam ipsam liberavit, et sicut speramus ita sua pietate concedat, quod liberatio huiusmodi sit efficax causa, quod illa inclita regina, quae in magna commotione sunt posita ad pacem et unitatem reducantur, boni praemientur, mali vero aut corrigantur aut luant pro demeritis dignas poenas. Quamobrem te peramantisime fili hortamur et obsecramus in domino Jesu Christo, quatenus tam tu, quam dicta regina gratiam liberationis huiusmodi humiliter ab ipso domino etiam ecclesiae indesinentibus precibus impetratum recognoscentes, eique puro corde gratias agentes, sic in eius timore vivere, et operari studeatis, quod ipse digne stabiliat solium vestrum, illudque omni stabilitate secundet, vobisque donet, ita per bona temporalia transire, quod non ammittatis aeterna. Ceterum suademus serenitati tuae, ut cum praefatis duce et communitate grate te gerens illos gratitudine et beneficiis illectos ad favores tuos semper efficias promptiores. Posunt enim, nec dubitamus esse volunt tuis partibus plurimum fructuosi. Si autem aliqua expedientia per nos fienda cognoveris, nobis tua intimet celsitudo, sicut enim nosti, pro stabilimento et conservatione tui adhibuimus et adhibere dispositi sumus opem et operam efficacem. Datum Lucae decimo octavo calendas Julii anno decimo.“

prešli preko Save i utaborili se u kotaru Bosutskom. Odavle su se ustaške čete razlile po vukovskoj i sriemskoj županiji¹. Ali otisnuvši kraljičine privrženike one se nisu ograničile na samu donju Slavoniju; već su poslije krunitbe kralja Sigismunda, mjeseca travnja, prešle Dravu i provalile u Baranju, tē pod stiegom kralja Ladislava ondje pustošili, pače oplienili isti Pečuh. Naravski je, da su ustaše uz razgrijane stranačke strasti počinili svakojaka nasilja, kojimi obiluje građanski rat svake dobe i svakoga naroda. Protivna jih stranka biedi, da su plienili crkve i samostane, oteli odanle javne izprave odnoseće se na sukromni imetak, svuda ražali, harali i palili².

Takav je uspjeh izvojevao ban Ivan Horvat proti Nikoli Gorjanskomu, Stjepanu od Lučenca i Ivanu Moroviću u donjoj Slavoniji neposredno prije i poslije krunitbe kralja Sigismunda. Ali nedaća Ivana od Paližne na bojištu hrvatskom djelovala je takodjer na bojno polje u Slavoniji. Sada bo mogle su se veće sile baciti na ovo bojište, a oslobođeni u Počitelju velikaši prešli su k četam vojujućim proti Ivanu Horvatu. Tako nalazimo, da je bivši ban Stjepan od Koroga opet vodio čete proti Horvatu, a uz njega vojevao i Počiteljski zarobljenik Pavao od Alsana. Ovako ojačanoj kraljevskoj vojsci podje dakle za rukom ustaške čete najprije iztisluti iz Baranje preko Drave, tē prenieti bojište s ovu

¹ Ovo svjedoči sam Sigismund u listini izdanoj god. 1378 oko Ivanje (kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 417): „tempore quadagesimali proxime retroacto cum memoratus Joannes, filius Petri de Horwathy, una cum Ladislao filio Nicolai de Haderwari proximis, ac Werizlow nepote ipsius Joannis cruciferi ac ceteris quam pluribus satellitibus suis, ac plerisque et innumeris paganis et schismaticis Boznensibus et Rasciensibus fluvium Zawa cum valido hostili impetu et armatorum coetu et apparatu transmeando in districtu Bazakruz castra metati extitissent, et grandes desolationes et incendia inibi ac in Sirmiensi et Walco comitatibus . . . perpetrare veriti non fuissent.“ Mjesto „Bazakruz“ čita se u drugoj povelji istoga kralja od g. 1389 (ibid. p. 528) pravilnije „Bazatwz“, ja taj naziv gledeć na položaj geograf. prenosim na „Bosut“. Pod „Bazatwz“ ili možebit „Buzatwz“ mogao bi se razumievati i „Busud“ ili Brod na Savi, dakle kotar Busudski ili Brodski, što u ostalom nemienja same stvari.

² Tako se u listini kr. Marije od 14 rujna 1387 (loc. cit.) čita: „emuli perfidi . . . sub vexillo Ladislai ducis Calabrie . . . sursum erecto et protenso civitatem Quinqueecclesiensen . . . non sine claustrorum et ecclesiarum . . . nobiliumque regni literalia instrumentu facta possessio-naria concernentia, et res varias immensae quantitatis claustris et ecclesiis in eisdem . . . reposita et situatas continentium confractioe . . .“

stranu ove rieke. Ovdje imalo doći do krvavih okršaja; a banu Stjepanu od Koroga upisuje se u slavu, što je ustaška vojska sastojeca se iz konjaničkih i pješćkih, navlastito bosanskih i srbskih četa, poražena, të što su uhvaćeni Berislav od Paližne, Stjepan „Zuglak“ i Stjepan Hedervari i mnogi drugi tako Hrvati kako Bošnjaci i Srbi; dočim su jim čete odtisnute i odtjerane preko Save¹. U ovih po svoj prilici bitkama padè i brat Ivana Horvata², često napominjani Ladislav. Ivan se Horvat učvrstio u kotaru crničkom („in districtu Chereg“) požeške županije, gdje mu u nuždi bijaše blizu s jedne strane Požega s druge Bosna. Ovdje na Ivana navali Nikola Gorjanski, Ivan od Lučenca i Ivan Morovički. U žestokoj bitci bude Ivan Morovički ranjen; ali i ban Ivan Horvat bude prisiljen povući se sa svojom vojskom u čvrstu Požegu. Tudjer ga kraljevska vojska obkoli; të bio bi možebit uhvaćen, da ga nije spasila providnost staroga si prijatelja. Medju kraljevskimi naime bijaše i Stjepan od Šimontornje. On je, kako nam poznato, nekada bio protivnik Marije i velik privrženik Stjepana Lackovića; sada je, kako se vidi, bio vanjski pristaša kralju Sigismundu, ali svojim uvjerenjem pripadao protivničkoj strani. Stjepan dakle od

¹ Listina kod Fejéra: cod. dipl. X., 1 p. 418: „Annotatus Stephanus banus . . . una cum viris strenuis Georgio filio condam Andreae Bajnod, ac m. Paulo filio condam Joannis bani de Alsan et Nicolao filio eiusdem . . . absque metu lethi irruendo, et ipsorum infidelium gentium et schismatico um Bosniensium ac Rasciensium equitum armis bellicis praemunitorum et peditum . . . validum cuneum . . . concassando, necis interritu nonnullos ex eisdem feriendo et ipsum Joannem filium Petri cum triumpho victoriae trans amnem Zavae versus partes Bosnae praetaxatas aufugando, et dictos Ladislau filium Philpe, et Stephanum filium Nicolai de Hedrechvari, et Berizlaw ac caeteros quamplures nostros infideles et schismaticos Boznenses et Rascienses in area ipsius certaminis captivando, et demum nostrae majestati . . . cruciatibus condignis feriendos praesentando . . .“ Kako se iz sljedećih bilježaka povadjenih iz drugih povelja razabire, ove rieči navedene povelje odnose se u drugom dielu na konačni rezultat toga rata, po kojem se Ivan Horvat povukò u Bosnu. Ali ova povelja nenavodi sgoda u sredini stojećih; one se imadu crpiti iz drugih povelja, koje niže navodimo.

² Napominje se u povelji često navedenoj od 14 rujna 1387 (loc. cit. p. 315): „Annotatus Joannes, filius Petri, ipso Ladislao fratre suo defuncto . . .“

Šimontornje umio je bana Ivana Horvata nalazećega se u Požegi u opasnosti, „svojom lišičjom lukavošću“ iz grada privesti u svoj logor, pak ga odanle propustiti preko Save u Bosnu¹.

Tako je i vojna u dolnjoj Slavoniji tim svršila, da je Ivan Horvat s ustaškimi četami uzmakô u Bosnu i ondje tražio pri-bježište.

Ali ni gornja Slavonija nije bez kreševa očišćena od ustaša. Ovamo je dospio sam kralj Sigismundo za vojskom. On je mle-tačkomu poslaniku dne 9 travnja bio rekô, da će dvie nedjelje poslije duhova t. j. u prvoj polovini mjeseca lipnja glavom poći proti banu Ivanu Horvatu i Ivanu od Paližne, tē nastojati da jim uništi vojsku i da će onda pohitati do Novoga grada. Sigismundo je prvi dio svoje rieči sbilja izpunio, jer ga u subotu poslije sv. Antuna (13 lipnja) nalazimo u Koprivnici², a onda u logoru kod grada Zagreba³. Ali tada bijaše već riešena sudbina njegove su-pruge. Sigismundu nije od potrebe bilo s vojskom dalje ići; on si je suprugu dne 5 srpnja u Zagrebu dočekaô. Nū kralju preostade još jedno djelo u blizini dovršiti. Medvedgrad bješe sveudilj u ruku neprijateljskih. Sigismund ga dakle pomoću Ivana kneza krčkoga,

¹ Marija u listini od 14 rujna 1387 (Fejér: loc. cit. p. 320): „Nicolaus de Gara, banus machoviensis . . . adversus eundem Joannem filium Petri in districtu Chereg, valido armatorum cuneo . . . vallatum . . . irruendo, et ipsorum armatorum sequacium . . . nostrorum sc. infidelium validum cuneum . . . concassando et debellando, ipsum-que Johannem . . . hostiliter insequendo in castrum Posegavar . . . aufugavit, et sic deinceps idem Joannes . . . in terram dicti bani Boznae cum suis liberis, fautoribus et asseclis clam discessit.“ Mislim, da obzirom na Požegu imade se mjesto „Chereg“ čitati „Cherneg“, Cernik. Kako je Ivan Horvat iz Požege izmakô u Bosnu, pripovjeda nam sam Sigismund u listini god. 1397 (Fejér: op. cit. X., 2 p. 415): „Quum demum ipse Joannes banus . . . castrum nostrum Posegavar subintrasset . . . interea Stephanus filius condam Dionysii vajvoda de Simontornya, qui una cum viris perfidis Stephano vajvoda, filio Stephano filii Lachk de Chaktornya . . . particeps omnium malificiorum . . . annotatum banum . . . cum sua vulpina astutia de ipso castro ad suas manus recipiendo . . . libere abire veritus non fuit clam permittere.“

² Ovdje izdade listinu Ivanu vojvodi Rusije. Katona op. cit. XL., 183.

³ Izdade povelju Petru Perénju „in descensu campestri prope civitatem zagrabiensem anno dom. 1387.“ Kod Fejéra op. cit. X., 1 p. 341.

koj je s Marijom bio došao u Zagreb, obkoli i hrabrosti toga vojvode sbilja predobi¹.

Dok se ovo događalo na hrvatskom i slavonskom bojištu, Ivan je Barbadico krenuo sa svojim brodovljem pod Skradin, u kom su se ustaše bili učvrstili; tē i ovaj grad, koj se činio „nepredobiv“, silom oteo i predao ga kraljevskoj vlasti².

Tako je dakle kralju Sigismundu pomoću mletačke republike i krčko-modruškoga kneza Ivana, uz kojega pristadoše i krbavski knezovi, pošlo za rukom ne samo osloboditi svoju suprugu nego i veći dio Dalmacije, Hrvatske i Slavonije podčiniti svojemu žezlu. Ustaše su do jeseni³ god. 1387 izgubili sve jače točke u našoj domovini; pače jedan njih kolovodja, Ivan naime Horvat, bude prisiljen tražiti u Bosni pribježište, dočim njegov isto tako hrabar brat nadje smrt na bojištu. Ova za ustaše nedaća polazi iz raznih uzroka, medj kojima nisu posljednja ova dva: što su se ustaše imali boriti s ujedinjenom silom kraljevskom i mletačkom, i to sa kopna i sa mora; za tim što je Ivan krčki u samoj zemlji našao pristašu ugarske vlade, a tim kroz nutrnji razdor oslabio podhvate protivnikâ ugarske politike. Naša je domovina tim razciepana u dva tabora, od kojih je jedan razvio stieg kralja Sigismunda, drugi stieg Ladislava napuljskoga; a oba su se medju sobom kroz više godina borila za prvenstvo.

Sigismundo se je s Marijom još njeko vrijeme bavio u našoj domovini; tako jih nalazimo dne 7 kolovoza u Krizevcu, dne 13 kod grada Gumnika (Gwmnetz), dne 23 istoga mjeseca u Čazmi.

¹ Svjedoči sam Sigismund u listini kod Fejéra op. cit. X., 1 p. 358—59 : „Ipsa d. Maria . . . castro de eodem (sc. Novigrad) ex ipsius comitis Joannis valido laborioso certamine . . . exempta et egressa . . . cum ipso c. Joanne . . . ad partes regni nostri Sclavoniae versus nostram est egressa majestatem . . . Ubi idem c. Joannes . . . quoddam castrum nostrum, manibus ipsorum nostrorum infidelium applicatum, Medwe nuncupatum, cis Zagrabiam in cacumine montis validi situm, una nobiscum arete cum sua gente armata in sollidum obsessum, maluit ferventer et indesinenter expugnare, ut ex ipsius . . . certamine et peritia idem castrum . . . nostris ditioni et dominio extitit redactum . . .“

² Raf. Caresini: op. cit. p. 477.

³ Ja sam kronološki red u sgode opisane u poveljah uveo gdješto po ovih samih poveljah, od kojih su njeke pisane najkašnje (25 stud.) koncem god. 1387, gdješto po onom poredku, kojim se ove sgode u istih listinah navadaju. A i drugi izvori služili su mi za to poredanje.

Ovdje je kralj pred izaslanici mletačkimi Leonardom Dandulom i Pantal. Barbom zaprisegô turinski ugovor; medju svjedoci od strane kraljeve. napominje se Dimitar izabrani biskup Nitranski, Leustahij predstojnik kraljevskoga dvora, Detrik Bubek itd., a izpravu napisà Lovro Vulem, župnik Ivanički¹.

Ovim se zatim putem kralj i kraljica praćeni mletačkimi poslanici Barbom, Dandulom i Maurocenom vratiše u Ugarsku, gdje jih već mjeseca rujna nalazimo. Tudje su se dosjetili izmedju ostalih i zaslugâ krčkoga kneza Ivana, tè mu za nagradu podielili darovnicom izdanom u Budinu dne 25 stud. 1387 grad Cetin s klokočkim kotarom u zagrebačkoj županiji². U toj javnoj izpravi priznaje sam kralj, koliko je Ivanu zahvalan što je pobiedio svoje protivnike, priznaje i to, da se Ivan u ono još vrieme najviše trudi, kako bi se obnovila kraljevska vlast u Dalmaciji i Hrvatskoj³.

Pored svih ovih stečevina kraljevske vlasti u Dalmaciji i Hrvatskoj, nije ona u tih zemljah još sigurna, kamo-li učvršćena bila. Tko bi to mislio, uvjerio bi se silom nastajućih događaja o svojoj bludnji. Ivan od Paližne, Ivan i brat mu biskup Pavao Horvat i drugi kolovodje ostali su živi, ostali su neumirenî. Oni su se samo povukli bili sa jednoga diela ratnoga pozorišta, i drugdje smišljali nove osnove. Ivan Horvat napeo je sve sile, da napried otisne kralja Stjepana Tvrdka i da se on sa svom snagom Bosne stavi na čelo pokretu. Mudri je kolovodja hrvatskih ustaša u tu svrhu predao bosanskomu kralju njeke kraljevske gradove u Hrvatskoj i Slavonije, nebi-li ga tim na veće sudjelovanje potaknuo. Namjera ova hrvatskoga kolovodje bila je poznata i u dvoru ugarskom⁴.

Tako je i bilo. Sada se je Stjepan Tvrdko većom odvažnosti umiešao u pokret hrvatski, koj tim dolazi u novu mienu, jer očevitim načinom prelazi u sunarodnu razmiricu izmedju Ugarske i Bosne.

¹ Fejér: cod. dipl. X., 1 p. 336, 347, 331. Potvrdu turinskoga ugovora priobćuje dr. Wenzel op. cit. p. 121—124.

² Darovnicu iz arkiva kr. ug. komore priobći Fejér op. cit. X., 1 p. 360.

³ Ibid. p. 359: „Tempore imminenti in restauratione et recuperatione dictorum regnorum Dalmatiae et Croatiae . . . sincero cordiali nisu insudans.“

⁴ Kr. Marija u tom pogledu veli o Ivanu Horvatu (Fejér: op. cit. X., 1 p. 318): „Quedam ex eisdem castris manibus Twerthk bani Boznensis in nostrum praeiudicium assignando, postulata et enacta ab eodem bano Boznensi non modica armatorum eiusdem caterva denuo et ex novo territoria et climata ipsorum regnorum (Dalm. Croat.) cum eisdem hostiliter invadere machinatur et gliscit toto nisu.“

O zukalih i glasilih kornjaša.

Od pravog člana jugoslavenske akademije

ŽIVKA VUKASOVIĆA.

Čitano u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 18 prosinca 1867.

Τὰ μὲν οὖν ἔντομα οὔτε φωνεῖ οὔτε
διαλέγεται, ψοφεῖ δὲ τῷ ἔσω πνεύματι, οὐ
τῷ θύραζε.

Aristotel: περὶ ζώων ἱστορία.

Iz tih rieči Aristotelovih razabiramo, da se kukci nemogu glasiti i nemogu govoriti, ali da pomoćju nutarnjega a ne vanjskoga zraka mogu zvučati. Kao što iz tih rieči Aristotelovih vidimo, govori on u obće o zvučanju kukacâ (ἔντομα, insecta), nespominjuć na poseb, da li on tim razumije i zvučanje kornjaša (κολεόπτερὰ Arist., Coleoptera L., Eleutherata Fabr.), koji su nam danas samo jedan razred (ordo) kukacâ, s toga mi valja, da se najprije o tom uvjerim. Razgledam li u tu svrhu učene spise toga prvoga prirodoslovca, naći ću u „περὶ ζώων“ (cap. IV., editio stereotypa Lipsiae, 1831) ovo: καὶ τὰλλα δὲ ὅσα βομβεῖ, οἷον σφήκες, καὶ μηλολόνηαι, καὶ τέττιγες.“ Iz toga doznajem, da bumbaju ili zuće ose (σφήκες, vespae), hrušti ili gundelji (μηλολόνηαι, melolonthae) i cvrčci (τέττιγες, cicadae). Nū mi znamo, da ose i cvrčci nisu kornjaši, a hrušti da jesu, ali sada nam je vidjeti, da li su hrušti i Aristotelu bili kornjaši, ili ne. Da su Aristotelu „μηλολόνηαι“ i zbilja bili kornjaši, svjedoče nam njegovi spisi na više mjesta, od kojih ću, da nedosadim, navesti samo ovo jedno iz njegove „περὶ ζώων ἱστορία“ (lib. IV., cap. VII., 4., pag. 120., editio stereotypa, Lipsiae, 1331), koje glasi: „Ἐτι δὲ τὰ μὲν ἔχει τῶν πτηνῶν ἑλκτρον τοῖς πτεροῖς, ὥσπερ ἡ μηλολόνη.“ Iz svega toga sledi dakle sigurno, da je hrušt (μηλολόνη), imajuć pokrila tvrda (ἑλκτρον), pravi kornjaš, da on zući (βομβεῖ),

da je dakle Aristotel, tvrdeć o kukcih, da samo zvučati mogu, to isto tvrdio i o kornjaših.

Pošto sam se tim načinom iz samih rieči Aristotelovih uvjerio, da se ne samo kukci u obće, nego i kornjaši na poseb, nemogu glasiti, nemogu govoriti, nego da samo zvučati mogu, izpitati mi je sada istinu tih rieči najvećega učenjaka pogledom na kornjaše. Riešenje te zadaće biti će predmet ove moje razprave, a rješavajuć tu zadaću neću propustiti da nekažem, koja i kakova zukala i glasila kornjaši imadu. Pri tom ću pako upotrebiti i nauk, što mi ga dadoše slavljena djela na glasu učenjakâ, i moje izkustvo, a s toga opet moći ću u ovoj razpravi govoriti samo o zukalih i glasilih onih kornjaša, koje sam ja sâm mogao žive motriti i iztraživati. Nû prije nego o tom razpravljati započmem, čini mi se da je nužno znati, što nas o zućanju uči Aristotel i drugi, barem najglasovitiji učenjaci, s toga ću se k njim i svratiti.

Aristotel odriče, kao što jur čusmo, kukcem, dakle i kornjašem, i glas i govor, pa zašto? Odgovor nam na to daje on sâm u svojem spisu „περί ζώων ιστορίαι“, gdje no (lib. IV., cap. IX., 2., pag. 128., editio stereotypa) ovako veli: „Περὶ δὲ φωνῆς τῶν ζώων ὁδε ἔχει. Φωνὴ καὶ ψόφος ἑτερόν ἐστι, καὶ τρίτον τούτων διάλεκτος. Φωνεῖ μὲν οὖν οὐδενὶ τῶν ἄλλων μορίων οὐδὲν πλὴν τῷ φάρυγγι διὸ ὅσα μὴ ἔχει πνεύμονα, οὐδὲν φθέγγεται. Διάλεκτος δὲ ἡ τῆς φωνῆς ἐστὶ τῇ γλώττῃ διάθροωσις. Τὰ μὲν οὖν φονήεντα ἢ φωνὴ καὶ ὁ λάρυγξ ἀφήσι, τὰ δ' ἄφωνα ἢ γλώττα καὶ τα χεῖλη· ἐξ ὧν ἡ διάλεκτός ἐστι διὸ ὅσα γλώτταν μὴ ἔχει ἢ μὴ ἀπολελυμένην, οὐ διαλέγεται. Ψοφεῖν δ' ἐστὶ καὶ ἄλλοις μορίοις“. Po mnienju Aristotela dakle mogu se glasiti samo one životinje, koje imadu pluća i gljot, a govoriti opet onakove, koje osim pluća i gljota imadu još i jezik neprirasao i ustne. Pa buduć da kukci neimadu ni pluća, ni gljota, ni jezika, ni ustanâ, barem neimadu onakovih, kako si ih Aristotel mišljaše, zato se nemogu niti glasiti niti nemogu govoriti, ali oni mogu zvučati, jer zvučati mogu, kao što Aristotel pravo veli, i ini udovi ili ustroji tiela. Tih inih ustroja tiela, na koliko ih i kornjaši imadu i njimi osobito zućanje proizvodjaju, nenabraja Aristotel u svojih spisih, premda ih u nekih drugih kukaca, poimence u skakavaca spominje, kada no o njih veli, da trljajuć noge o noge zvućaju ili čegrcu (αἱ δ' ἀκριβες τοῖς πεδαλίοις τρίβουσαι ποιοῦσι τὸν ψόφον). Iz toga nam valja razabrati, kakove je ustroje Aristotel razumievao pod inimi udovi tiela, koji zvuk proizvodjati mogu. Nu kukci proizvodjaju zuku, kao što smo

jur čuli, još i pomoćju nutarnjega zraka. Pa kako si je Aristotel to mislio, neka nam raztumače same njegove rieči, koje nalazim u „περί ζώων ιστορία“ (lib. IV., cap. IX., 2., pag. 128) ovako: „Πάντα δὲ ταῦτα ψοφεῖ τῷ ὕμνῳ τῷ ὑπὸ τῷ ὑπόζωμα, ἔσων διήρηται, εἶον τῶν τεττιγῶν τι γένος τῇ τρίψει τοῦ πνεύματος· καὶ αἱ μῦραι δὲ καὶ μέλιτται καὶ τὰλλα πάντα τῇ πτήσει αἴροντα καὶ συστέλλοντα· ὁ γὰρ ψόφος τρίψις τοῦ ἔσω πνεύματος ἐστίν.“ Kao što iz tih rieči razabrati možemo, mislio je veliki učenjak, da zrak, što je uključen u tielu kukca, trlja o kožicu (ὕμνῳ) od utege (ὑπόζωμα; između prsja — thorax — i zadke — abdomen —), pa da takovo trljanje izvadja zuku; jer zvuk jest trljanje nutarnjega zraka. Zuje li kukci leteć, to se oni izmjenice napuhavaju i splasnuju.

To je u glavnom sve, što nas Aristotel uči o zučanju i zukalih kukacâ u obće, a kornjašâ na poseb; pa pošto smo se s tim upoznali, preostaje nam još samo to spomenuti, koje kornjaše on u svojih spisih spominje, da po tom doznamo, na koje je od njih mogao misliti, govoreć o zučanju kukacâ.

Dočim dr. E. O. Calwer u svojoj „Naturgeschichte der Käfer Europas“ nabraja više od 11.000 europejskih vrsti kornjašâ, navodi nam C. J. Surdevall, koj je u raznih Aristotelovih spisih pobirao imena životinjâ, u svojih „Thierarten des Aristoteles“ evo ove kornjaše iz tih spisa: *μηλοκόλονθη*, *κύνθαρος*, *καυθαρίς*, *πυγολαμπρίς*, *κλήρος*, *κάραρος*, *ερσοθάκη*, *σπονδυλίη* i *σταρύλινος*. Pa od tih kornjašâ jedini je „*μηλοκόλονθη*“, kojega zučanje Aristotel izrikom spominje, kao što smo to jur prije čuli. Da li mu je pako zučanje kojega od ostalih kornjaša poznato bilo, nedoznajemo iz njegovih spisa. Prije razstanka sa Aristotelom čini mi se da je potrebno saznati, koji od današnjih kornjaša jest Aristotelov „*μηλοκόλονθη*“. Prije svega izjavljujem, da ja s mnogimi drugimi učenjaci rado priznajem, da Aristotel riečju „*μηλοκόλονθη*“ više puta nije označio samo jednu vrst ili jedan rod, nego da je označio cijelu svojtu ili pleme kornjašâ. To priznajem tim radije, jerbo znam, da sa nazivi tako biva i u drugih naroda, pa upravo i u našega naroda. Tako naziva narod u mojem rodnom mjestu kornjašem svaku bagudu korastih krilaca, ali on tim imenom naziva još i na poseb slaninara (*Dermestes lardarius* L.). S toga ja priznajem, da je Aristotel riečju „*μηλοκόλονθη*“ više puta označio cijelo pleme kornjašâ nalistanih ticala (*Lamellicornes*), ali mislim, da je tom riečju označivao i posebna kornjaša. Po mojem mnienju taj kornjaš jest obični hrušt (gundelj, šljivarka; *Melolontha*

vulgaris Fabr.). Pa to mi mnijenje nemože pomutiti ni značenje same rieči „μηλολόθη = μηλόλόθη“ (sastavljene iz μήλον = jabuka i ἄνθος = cviet) ni mnijenje Aristotela, kao da se „μηλολόθη“ razvijaju iz grčica, živućih u balegi govedskoj i osalskoj (αἱ δὲ μηλολόθηαι ἐκ τῶν σκολήκων τῶν ἐν τοῖς βολβίτοις καὶ τῶν ἐνὶ δῶν. lib. V., cap. XVII., 9., pag. 169), kada uvažim, da je hrušt kornjaš poznat u cijeloj Europi, pa da je razmjerno velik, i da glasno zuči. Ali još više od toga podkrjepljuju moje mnijenje rieči Aristophana, koji u svojem spisu „νεφέλαι“ (vers. 762 i 763. Aristophanis comoedias edidit Theod. Bergk, vol. I., pag. 143) ovako piše: „ἀλλ' ἀποχάλα τὴν φροντίδ' εἰς τὸν ἄέρα, λινδόδετον ὥσπερ μηλολόθηον τοῦ ποδός“. Aristophan dakle pripovieda, da su se djeca sa „μηλολόθη“ igrala, i to igrala na način, kao što sam se i sam, bivši djetetom, igrao sa hruštom. Ja sam, a i druga djeca sa mnom, običavao hruštu za tražnju nogu privezati dug konac, ter sam ga onda nanukao, da u zrak uzleti, neizpustiv dakako konca iz ruke. Igrao sam se s njim još i tako, da sam si izdjelao drvce, koje bi na jednom kraju bilo šiljato a na drugom imalo glavicu. Sada sam šiljati kraj utaknuo hruštu u zadnjicu a glavicu nametnuo sam petljicu sa držkom, tē sam tako nataknutim hruštom u okolo vrtio, dokle nije poletio. Kada bi jednoč poletio, onda bi i sam u okrugu letio ter me zabavljao.

Upoznavši se do sada nješto potanje sa Aristotelom, svratiti ću se k Rimljaninu C. Pliniju Secundu, premda od njega neću o svojoj stvari ništa doznati, što nebi bio već, i to bolje doznao od Aristotela. Evo mu ipak rieči, kao što ih u „Naturalis historia“ (lib. XI., 51 [112], pag. 203. i 204. vol. II., recognovit Ludov. Janus, Lipsiae, 1856) čitam: „Vocem non habere nisi quae pulmonem et arterias habeant, hoc est nisi quae spirent, Aristoteles putat. idcirco et insectis sonum esse, non vocem, intus inneante spiritu et incluso sonante, alia murmur edere, ut apis, alia cum tractu stridorem, ut cicadas, receptum enim duobus sub pectore cavis spiritum, mobili occursante membrana intus, attritu ejus sonare. muscas, apis, cetera similia cum volatu et incipere audiri et desinere, sonum enim attritu et interiore aura, non anima, redi.“ Kao što je nadalje Aristotelu poznato bilo zučanje ne samo kukacā u obće, nego i kornjašā naposeb, tako je to bilo poznato i Pliniju. To svjedoči njegova „Naturalis historia“, u kojoj no (lib. XI., 28 [34], pag. 174) ovako govori: „Quibusdam (insectis) pinnarum tute-

lae crusta supervenit, ut scarabaeis volitant alii magno cum murmure aut mugitu, alii focos et prata crebris foraminibus excavant nocturno stridore vocales.“

Sada bi možda valjalo, da spomenem neke učenjake srednje i nove dobe, ali to bi me bez potrebe predaleko zavelo, s toga ću još samo saslušati mnijenje nekih učenjakâ najnovije dobe. Od tih govori dr. G. H. O. Volger u svojem „Handbuch der Naturgeschichte“ (pag. 370) ovako: „Indem die Käfer stark athmen, werden theils die ausgespannten Flügel derselben, theils die Klappenhäute an den Öffnungen ihrer Tracheen, durch die aus- und einströmende Luft in eine schwirrende Bewegung gesetzt, so dass sie zitternd die Luft schlagen und dadurch das Summen, Schnurren und Schwirren hervorbringen, durch welche Töne die Thiere sich im Fluge hörbar machen. Manche Käfer wissen durch bestimmte Bewegungen ihrer Glieder und das damit verbundene Aneinanderreiben gewisser Theile noch besondere bezeichnende Töne hervorzubringen“. Volger dakle tumači nam zućanje letećih kornjašâ drugać, nego li smo to ćuli od Aristotela i Plinija. On naime misli, da se prava krilca (podkrilca, alae) i koćni zalistci na odućkah (stigma) od uzdućnicâ (trachea) uztrepeću zrakom, što u uzdućnice ulazi i iz njih izlazi, pa da lepršajuć po zraku zućanje izvode. Od toga zućanja razlikuje i on ono zvućanje, što ga neki kornjaši proizvode, trljajuć neka uda jedno o drugo. I Volger nam nekaže, koja su ta uda, što ih kornjaši jedno o drugo trljaju, ali Herm. Burmeister spominje jur neka od njih. Tako ćitam u njegovom „Handbuch der Entomologie“ (I. Bd., §. 269., pag. 507 i 508) ovo: „Durch Reiben einzelner Skelettheile an einander werden alle Töne hervorgebracht, die wir bei Käfern verschiedener Familien bemerken. Die bekannteste Familie in dieser Hinsicht ist die der Bockkäfer (Cerambycina). Fast alle Arten dieser sehr grossen Gruppe lassen bei der Berührung einen Laut hören, welcher durch Reibung des hinteren Randes des Vorderrückens auf dem verlängerten, in die Höhle des Prothorax etwas hineinragenden, vorderen Theil des Mittelrückens hervorgebracht wird Dergleichen Töne aber nehmen wir wahr bei den Mistkäfern, namentlich bei Scarabaeus stercorarius, vernalis, bei Copris lunaris Der Unterschied liegt allein darin, dass die genannten Käfer dieselben Töne durch Reiben des Hinterleibes gegen die Flügeldecken hervorbringen Ja nach La-

treille sollen die Feistkäfer (*Pimelia*) ganz ähnliche Laute durch Reiben der Beine gegen einander oder gegen den Körper von sich geben“. Iz tih rieči Burmeisterovih doznajemo već barem za neke česti tiela, kojimi kornjaši zvučati mogu, kao i za neke načine, kako oni takovu zvuku izvode, ali još bolje uvidjeti ćemo mnogo-vrstnost zukalâ kornjaških iz rieči dra. H. Landoisa, koje nalazim u „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“ (herausgegeben von C. Theod. v. Siebold und Alb. Kölliker. XVII. Bd., 1. Hft, S. 123) ovako: „Die einfachsten Lautäusserungen (der Käfer) entstehen durch Anschnellen der Kiefer gegen die Unterlage, wodurch ein pochendes Geräusch hervorgerufen wird. Andere Käfer reiben verschiedene Körperteile aneinander, seien es nun die Hinterleibsringel gegen die Flügeldecken, oder die Hinterleibsringel gegen die Coxen der Hinterbeine, oder endlich die Vorderbrust gegen die Mittelbrust. Eine puffend knallende Lautäusserung geben andere Käfer sogar mit After von sich. Dann kommt nun auch der summende Ton während des Fluges, der bei manchen Arten durch eine wirkliche Stimme verstärkt werden kann.“

Dočim dakle u Aristotela i u celoj staroj dobi nalazimo zabilježeno samo zućanje „μνηλίζουσι“, poznajemo sada, kako evo ćusmo, osim zućanja letećih kornjaša, koje se, kao što Landois veli, u nekih vrsti od njih još ojaćuje i pravim glasom, takodjer i neka posebna osobita zvućanja, koja neki kornjaši izvode ili kuckanjem ćeljustnicâ o podloćinu, ili trljanjem zadke o pokrilje, ili zadke o kukiće traćnjih nogu, ili trljanjem prednje grudi o srednju, ili napokon i puckajuć zadnjicom.

Do sada smo saslućali strane ućenjake, a sada bi valjalo, da ćujemo i naće, ali oni su svi, pićuć o glasanju ćivotinćâ, samo u kratkom spominjali glasanje kukacâ u obće, a nijedan od njih neprosbori o glasanju kornjašâ na poseb. Evo što o tom piće dor. Josip Panćić u svojoj „zoologiji“ str. 265: „Mnogi insekti izdaju neki glas; ali ovaj glas nedolazi iz pribora za disanje, kao glas u kićmenih ćivotinja, već je više neko zvrćanje i izradjuje se tarenjem nekih delova tela o druge, ili pokretanjem drugih delova pomoći osobitih na to odredjenih mićićâ“.

Zavrćuć ovim, bi rekao, povjestni dio svoje razprave, prelazim sada na obća i posebna zukala kornjašâ, od kojih ću, kao što sam jur spomenuo, obzir uzeti samo na one, koje sam za svoga vićegodišnjega boravljenja u Slavoniji mogao sâm ćive i mrtve razgledati,

neizključiv pri svojoj radnji pripomoći slavljenih učenjaka, poimence Landoisa, koj je prvi zvučala kornjaša i kroz sitnogled (mikroskop) izpitivao.

O puckanju puckarâ.

Od puckarâ (*Brachinus* Fabr.) imao sam sgode motriti ove vrsti: puckara crnotrbušava (*Brachinus crepitans* L.), mrkotrbušava (Br. *explosens* Duftsch) i crvenoroga (Br. *immaculicornis* Dej.).

Odignemo li od zemlje kamen ili drvo, naći ćemo više puta medju inimi bagudami (*Arthrozoa*) i pokojega puckara. Uzmemo li ga ulovivši ga medju prste, ili nabodemo li ga živa na iglu, ili ga napokon, kao što F. S. Voigt u svojoj „*Zoologie*“ (IV. Bd., S. 443) veli, izpod pokrilja čagljigamo, možemo spaziti, kako mu iz zadnjice (anus) modrušasta tieč prska, a uz to možemo čuti više puta zasebice slab pucanj. Puckalo dakle u puckara jest zadnjica. — Oken u svojoj „*Naturgeschichte*“ (V. Bd., S. 1720) pripovieda, da se puckar tim prskanjem i pucanjem brani od kornjaša — ljepuna (*Calosoma*), kada ga ovaj naganja, pa da se dosta puta od njega i zbilja obrani, jer da ljepun, veli dalje, štrcanjem i pucanjem valjda prestrašen malo popostane, a puckar medjutim u najbližju jamicu pribjegne. — Ja do sada nedobih sgode takova šta vidjeti.

O kuckanju kuckarâ.

Bivši djetetom spavao sam mnogo puta s otcem na „stanu u lugu“, pa me je dosta puta u noći zastrašilo neko kuckanje. Otac, koga sam svaki put probudio, umirio bi me vazda s riečmi, da neka se nebojim ništa, jer to čini samo neki kornjaš. I zbilja, kao što sada znam, taj kornjaš jest ona tvrđica i pretvaralica — pravi kuckar (*Anobium pertinax* L.). Slušaš li kuckara kuckati, to ćeš spaziti, da on kucka pravilno, po prilici onako, kao što mala ura tika. To pravilno kuckanje dalo je neuku svietu povoda u kuckaru naslućivati zloglasu, koji u domu, gdje kucka, nekomu od čeljadi navješćuje ni manje ni više nego smrt. To kuckanje izvode, kao što je sada za sigurno poznato, mužjak i ženka izmjenice; ženka pokucne a mužjak joj istim načinom odgovori. Razumije se po sebi, da ženka i mužjak takovo kuckanje izvode u drvu, u kojem žive, ali R. Becker pripovieda u „*Thiere des Waldes*“ (von A. E. Brehm und E. A. Rossmässler. II. Bd. S. 186) o šarenom kuckaru (*Anobium tessellatum* Fabr.), da je od njega ženku i mužjaka

vidio godine 1863. kuckati i izvan drva. On je naime među podnicami (pomostnicami) u svojoj sobi našao ženku i mužjaka, pa ih je stavio na stol pod staklo. Sada je mogao od podvečerja prvoga dana pa do sutrašnjega popoldneva gledati, kako ženka kuckanjem doziva mužjaka a ovaj joj se kuckanjem odziva.

Nū kuckari dadu se na kuckanje nanukati i od čovjeka, ako ovaj nastoji kuckati kao kuckar. To možeš postići, ako kuckaš noktom od prsta ili čim drugim. Tako je R. Becker iglom pletičom kuckao o stol, na kojem bijaše postavio ženku u sklopici, a ona mu bijaše na svako njegovo kuckanje odgovarala i opet kuckanjem.

Čim i kako izvode kuckari to kuckanje? — Kuckar, pripravljaјуć se na kuckanje, skupi svih šest svojih noga i njimi se opre o jedno mjesto. Sada niše on tielom napried i natrag, lupaјуć izmjenice glavom i zadkom o drvo. Ponešto je teško razlučiti, kojim dielom glave on upravo o drvo lupa, s toga i jesu o tom mnienja pazilacâ razna. Dočim naime Oken (*Naturgeschichte*, V. Bd. S. 1685) veli, da lupa licem ili usnicom gornjom, misli R. Becker (*Thiere des Waldes*. II. Bd. S. 187), da lupa čelom i prednjom srhi od prsnoga štitića. Ja pako mislim, da po svojem iskustvu mogu pristati uz mnienje Landoisa, koji no veli (*Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie*, S. 132), da kuckar gornjima čeljustnicama (*mandibulae*) kucka o drvo, jer kada god se čeljustnicama takne drva, zakucne. Toga mnienja je i F. S. Voigt, kao što to nalazim u njegovoj „*Zoologie*“ (IV. Bd. S. 367).

Kao što puckar neima posebna puckala, tako evo ni kuckari neimadu posebna kuckala, nego gornje čeljustnice (kosjerići) jesu im kuckalo.

O šklocanju klisnjakâ.

Sigurno pozna svaki te dugoljaste kornjaše, kratkih a tankih nogu, jer ih je naći i po polju i vrtovih. Uloviš li kojega od klisnjaka (*Elateridae*) i povališ li ga poledjice, spaziti ćeš u skoro, da mu je ime posvema dobro nadjenuto, jer ćeš za koji čas moći vidjeti, kako takov kornjaš po više palacâ u vis skače, da se u skoku obrne i na noge postavi. Priroda im podielil takovo sredstvo uzpostavljenja na noge, jer im je kratke a tanke i slabe noge podielila, kojimi se oni nebi mogli s ledja obrnuti na trbuh, nebi se dakle mogli postaviti na noge. Klisnjaci dakle, položeni poledjice, moraju u vis skakati, da stanu na noge, a moraju skakati dotle, dokle neuspiju. Pa kadagod klisnjak klisne u vis, možeš, ako po-

zorno slušaš, čuti neko muklo šklocanje, kao da bi sa prsti čikao, i još neki kucanj, ako je klisnjak na tvrdu položen bio. Isto takovo šklocanje možeš slušati i onda, ako ulovljena, dakako živa klisnjaka držiš prsti za zadku.

Držiš li klisnjaka, ledji gore a trbuhom dolje obrnuta, prsti za zadku, pa motriš li pozorno, vidjeti ćeš, kako on šklocajući prednju grud (prothorax), koju neuki ljudi nazivaju vratom (collum), i glavu (caput) gore uzgiba i opet izpružuje. Je li pako klisnjak položen poledjice, i onda ćeš vidjeti, kako on prednju grud i glavu uzvraća i pregiba k hrbtu, dakle u takovu položaju prama onoj podlozi, na kojoj leži. Takova opaženja moraju nas dovesti na tu misao, da šklocalo klisnjakâ potražimo izmedju prednje i srednje grudi (prothorax et mesothorax).

Ja sam imao sgode razgledati šklocalo ovih klisnjakâ: *Athous rufus* Fabr., *Lacon murinus* L., *Limonius parvulus* Panz.

Odlučiš li prednju grud od srednje (gdje no se klisnjak šklocajući uzgiba), vidjeti ćeš već samim okom, a još bolje kroz povećalo, da se je prednja grud u sredini tražnjega kraja ili ruba produžila kao šiljak, a da srednja grud na svojem prednjem kraju ili rubu ima upravo naprama tomu šiljku jamicu. Razgledaš li tu jamicu kroz povećalo, vidjeti ćeš, da joj je zjalce dugoljasto kao jaje, okrajak tiesan i sprieda sroliko zarubljen, a u sredini da ima plitak žljebić.

Razgledaš li sada kroz povećalo šiljak, spaziti ćeš na njegovoj donjoj strani blizu kraja ili brka gladku gukicu, koju u većih klisnjaka možeš i samim okom bez povećala vidjeti. Osim toga vidjeti ćeš kroz povećalo, da je šiljak na svojem površju i na brku ponešto obrasao sitnimi dlačicama.

Kadagod dakle klisnjak, držao ga ili u ruci ili ga položio na hrbat, uzvratu prednju grud i glavu, izklizne se šiljak prednje grudi iz jamice srednje grudi, u kojoj do tada bijaše, ter se upre o njezin okrajak. Klisnjak sada tim šiljkom potisne na okrajak jamice valjda tako snažno, da se šiljak u čas uklizne u jamicu, usljed čega klisnjak prednjim poledjkom (pronotum) lupi o zemlju ili inu koju podlozinu tako silno, da od nje odskoči, kao što sam jur spomenuo, po više palacâ visoko, tè da na istom mjestu pade ili na ledja ili na noge.

Kadagod pako šiljak uklizne u jamicu i gukica od šiljka preklizne preko prednjega okrajka jamice, zašklocne klisnjak.

Šklocalo klisnjakâ jest dakle bez sumnje šiljak prednje i jamica srednje grudi.

Pri uklizanju šiljka u jamicu, bilo bi moguće, da šiljak svojim brkom lupi o dno jamice, të tako pomenuto šklocanje izvede. Landois to nedopušta, jer je u šiljka brk dlakav (*Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie* S. 131). Jur sam spomenuo, da se pri skakanju klisnjaka u vis može osim pomenutoga šklocanja čuti još i njeki kucanj, ako klisnjak na tvrdu leži. Taj kucanj različit je od šklocanja, i neproizvodi ga šklocalo, nego polazi odtale, da klisnjak poledjkom udari o tvrdu podlozinu, na kojoj je.

O škripucanju kozličâ.

Kozličići (*Cerambycidae*) jesu oni kornjaši, o kojih Aristotel u svojoj „περί ζώων ιστορίᾳ“ (lib. IV. cap. VII. 5., p. 120, 121) veli: „Ἐτι κεραίας πρὸ τῶν ὀμμάτων ἔχει ἔνιζα, οἷαν αἱ τὲ πυχὰ καὶ οἱ κάραβοι.“ I Plinij zna, da imadu preduga ticala (*κεραίας*), dočim u svojoj „*Naturalis historia*“ (lib. XI., 28 [34], pag. 174) piše „... sed in quodam genere eorum grandi cornua praelonga.“ Pa i zbilja lako je te kozlice (*κάραβοι*) poznati po njihovih ticalih (*antennae*), koja su skoro u svih dužja od polovice tiela, a kraća samo u veoma malo kozličâ.

Spomenuti mi je još i drugu biljegu kozličâ, a to jest, da se je u njih izpred štitića (*scutellum*) produljila srednja grud (*mesothorax*) i taj produžak utaknuo u prednju grud (*prothorax*), koja je okrugla i gibiva, s čega ju sviet valjda i naziva vratom.

Paziš li koga ulovljena kozličâ i za zadku držeći ga vidjeti ćeš, kako on odmah prednjom grudi amo tamo kima, a uz to čuti ćeš jače ili slabije škripucanje. Takovo opaženje nuka nas, da škripucalo kozličâ potražimo pri prednjoj grudi. Ja sam u tu svrhu imao sgode motriti i slušati evo ove kozličice: *Hammaticherus heros* Fabr., *Hammaticherus cerdo* Fabr., *Purpuricenus Köchleri* Fabr., *Aromia moschata* L., *Hylotrupes bajulus* L., *Clytus arietis* Fabr., *Clytus arcuatus* L., *Lamia textor* L., *Morimus funestus* Fabr., *Mesosa curculionoides* L., *Mesosa nebulosa* Fabr., *Dorcadion rufipes* Fabr., *Dorcadion lineatum* Fabr., *Dorcadion fulvum* Scop. i *Saperda punctata* L.

U svih tih kozličâ našao sam, da škripucanje izvode na taj način, da zadnjim prikrajkom prednje grudi trljaju o produžak

srednje grudi, kao što je to Burmeister sasvim dobro i pravo spazio a ja u prvom dielu svoje razprave jur naveo. Pogledajmo si taj produžak srednje grudi i prikrajak prednje grudi nješto bolje. Već samim okom, bez ikakva povećala, vidim, da se je u produžka srednje grudi sredina kao nadigla, pa da je gladka i sjajna. Ta vlastitost produžka i zavela je Burmeistera, koj se pri izpitavanju valjda povećalom neposluži, na tu misao, da u kozličâ gladka prednja grud trlja o gladki produžak srednje grudi, ter da takovo mehaničko trljanje u njih izvodi škripucanje (*Handbuch der Entomologie* I. Bd., §. 269, S. 507). Landois pako, koji je taj produžak razgledao kroz sitnogled, našao je, da mu je nadignuta sredina poprečke a usporedno nasrhana ili nabrazdjena (*Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie* S. 124, 125). Pa i zbilja, odlučiš li prednju grud od srednje, odrežeš li od ove produžak, prirediš li i razmotriš li ga kroz sitnogled, osvjedočiti ćeš se o istini opaženja Landoisovoga. Uzmeš li sada prednju grud i razgledaš li joj kroz povećalo nutarnju stranu, zamietiti ćeš lahko na njenom zadnjem prikrajkju sjajnu oštru srhu, koja je hitinena, kao što su u kornjaša sve krute česti u obće hitinene.

Kao što iz toga vidimo, škripucalo kozličâ jest prednja grud sa produžkom srednje grudi. Tim škripucalom pako izvode oni škripucanje, kao što sada uvidjeti možemo, na taj način, da nutarnjom oštrom srhom prednje grudi trljaju (cicugaju) o nabrazdjenu nadignutu sredinu produžka od srednje grudi.

Kozličî škripucaju za života sami od svoje volje, ali i na uginulih kozličih možeš škripucanja izvoditi isto onakova, kao što ih izvode živi, i istim onim načinom, kako ih izvode i živi. U tu svrhu netreba ti drugo, nego mrtva kozličâ uzeti lievom rukom za zadku a desnom za glavu i prednju grud tē njom amo tamo kimati, pa ćeš uvijek škripucanje čuti. Ovdje mi je spomenuti, da sam ja takova škripucanja izvodio na kozličih, ne samo skoro uginulih nego i na davno uginulih. Tako sam ja uzeo dorkaša (*Dorcadion fulvum* Scop.), što sam ga jur prije pol godine ulovio, nakvasio ga do 24 ure u vinovici, a onda mu stao kimati glavom i prednjom grudi, pak sam čuo škripucanje kao i od živoga. Pače uzeo sam skerletkrlca (*Purpuricenus Köhleri* Fabr.), što ga u sbirki imam već sigurno devet godinâ, tē sam i njega, kao dorkaša, razkvasio u vinovici, pa kada sam uzeo cicugati, odmah je zaškripucao, i to dosta jako.

Što se tiče škripucanja glasnijega ili slabijega, moglo bi se pomisliti, kao da veći kozličići jače škripućaju nego manji kozličići, ali tomu u istinu nije tako. Ja sam barem našao, da vrsti „Mesosa“, premda manje od vrsti „Clytus“, što ih imam, ipak mnogo jače od ovih škripućaju. Isto tako našao sam, da „Mesosa“ jače škripućaju, nego „Hylotrupes bajulus L.“, premda je ovaj veći od njih, pače našao sam, da „Mesosa“, kao što se barem meni čini, jače škripućaju i od samoga „Lamia textor L.“.

Uzrok je tomu svakako ponajprije u škripucalu, kojega produžak nije u svih vrsti jednako nabrazdjen, ali meni se čini, da se mla i drugotni uzrok tomu pojavu ima tražiti u načinu, kako se je prednja grud svezala sa srednjom. Jesu li se naime te dvie grudi čvršće svezale jedna s drugom, biti će škripucanje glasnije, a jesu li se svezale slabije, onda će i škripucanje biti slabije. Tu moju misao, čini mi se, da potvrđuju vrsti „Mesosa“ i „Clytus“, što ih imam, jer sam u vrsti „Clytus“, koje slabije škripućaju od „Mesosa“, našao, da im se prednja grud lasno odkida od srednje.

Napokon je kozličić, koji ma i veliki, neškripućaju, jer neimaju škripucala, naime neimaju ni produžka srednje grudi ni oštre srhe prednje grudi. O nekih sitnih kozličićih pako misli Landois, da škripućaju, ali da im je sbog sitnoće škripucala i škripucanje tako slabo, da ga čuti nemožemo.

O ruštanju vodoljubâ.

Od vodenih kornjaša spominje Lüd. Redtenbacher u svojoj „Fauna austriaca“ (Die Käfer, S. 85) jedinoga plivača „Pelobius Herrmanni Fabr.“, koji uhvaćen rušti, nekazujuć dalje, kojim načinom on to ruštanje izvodi. I Burmeister navodi u svojem „Handbuch der Entomologie“ (I. Bd., §. 269., S. 508) istoga kornjaša pod imenom „Hygrobia Herrmanni Latr.“, të veli o njem, da rušta, i da to ruštanje izvodi trljanjem zadke o pokrilije. Ja pako o tom kornjašu nemogu iz svoga iskustva ništa reći, jer neimadoh do sada sgode motriti i slušati ga, ali je neki drugi vodeni kornjaš, koga sam i slušao i razgledao, a taj jest: žutonogi vodoljub (Hydrophilus flavipes Stev.).

Taj kornjaš doprije mi živ upravo ove godine rukû, i to u onom času, kada no navaljivaše na drugoga kornjaša, da ga valjda poždere. Čim sam ga bio spopao, začujem odmah i ruštanje, i to glasno. Buduć mi o njem nebijaše poznato, da rušta, s toga mi

bijaše prva briga, da bolje pogledam u djela učenjakâ, koja su mi pri ruci, da li možda nebi koji od njih što o tom ruštanju već znao. Badava bijaše mi trud, jer nenadjoh nigdje ni spomena o ruštanju vodoljubâ (Hydrophili) u obće, a tako ni vodoljuba žutonogoa na poseb. Evo dakle, što sam sâm opaziti mogao.

Kao što sam jur rekao, zarušiti vodoljub žutonogi odmah, čim ga spopadoh, a to ruštanje bijaše podobno dosta glasnomu šuštanju. Da saznam, kojimi dielovi tiela on to ruštanje izvodi, uzmem ga premetati i s ledjâ i s trbuha, motreć ga pri tom pozorno i slušajuć mu ruštanje, ali badava, ja tim načinom nedobih od kornjaša nikakova znaka. Sada mu stanem kroz povećalo razgledati tielo, da li bi tim načinom koju biljegu našao, koja bi mi ma samo natuknula mjesto, na kôm je ruštalo vodoljuba, ali i taj trud osta bez uspjeha. Napokon mu izmedju pokrila i zadke protaknem iglu, i sada prestane ruštanje. Vodoljubu sada odnimim ponajprije jedno pokrিলce (elytra), a poslie i drugo, i sada mi se pokaže gornja strana zadke (dorsum, ledjica, hrbat). Odkučivši prava krilca (alae), vidim, da je zadka osobita oblika. Kolutići od zadke naime, koji no su s dolnje (trbušne) strane tvrdi, jesu s gornje (hrbatne) strane mehki, izuzamši uzke okrajke, koji su takodjer tvrdi. U koliko su kolutići mehki, u toliko se je i hrbat ugnuo, dočim su se tvrdi okrajci povrh njega nadigli. Taj mehki ugnuti hrbat pokrivaju prava krilca, koja je vodoljub, kada neleti, složio pod pokrিলje, ali ona niti najmanje nepokrivaju onih tvrdih nadignutih okrajakâ hrbta. Razgledam li te nadignute okrajke, na kojih još pojedine kolutiće razpoznajem, kroz povećalo, naći ću, da se je svaki od njih i sa vanjske i sa nutarnje strane omedjio oštrom srhom.

Razmotrim li sada pokrিলje, nalazim, da je ono stvoreno prama takovoj zadki, kao što ju opisah. Svako pokrिलce naime podobno je čuniću, sprieda zatubatu a straga zašiljenu. Svako od njih nadkriva sastrance zadku, a svaki taj nadkrovak, i desni i lievi, jest uzdignut. Tik nadkrovka pako jest svako pokrिलce ugnuto, a ta udubina je opet, kao što sam kroz svoje povećalo mogao spaziti, sitno nazubčana kao trnica.

U tu udubinu pokrilca ulieže upravo nadignuti tvrdi okrajak hrbta od zadke, s toga ja mislim, da ruštalo vodoljuba jesu ti okrajci hrbta i njegova pokrilca, pa da on njim svoje ruštanje na taj način izvodi, da nutarnjimi srhami svojih tvrdih nadignutih okrajaka trlja o nazubčane udubine pokrilaca.

Od nekoga svojih učenika dobio sam ove godine još jednoga vodoljuba, poimence „*Hydrophilus caraboides* L.“, ali toga sam dobio već mrtva, zato o njem i neznam, da li može ruštati. U ostalom razgledao sam i njega, pa sam i u njega našao, da ima zadku (abdomen) i pokrilje onako ustrojene, kao što ih ima „*Hydrophilus flavipes* Stev.“. Crnoga vodoljuba (*Hydrophilus piceus* L.), od kojega sam već više komadâ živih u ruku imao, nisam nikada ruštati čuo.

O čegrtanju strvinašâ.

O strvinaših (*Necrophorus* Fabr.) nespominju ništa ni Aristotel ni Plinij. Burmeister pako veli ob običnom strvinašu (grobaru, *Necrophorus vespillo* L.), da ršta, pa da to rštanje izvodi na taj način, da zadkom trlja o pokrilje (*Entomologie*, S. 508). Kao što ćemo vidjeti, Burmeister je pravo zapazio, premda dalje nenaznačuje mjesta od zadke i pokrilja, kojim upravo grobar izvodi svoje rštanje. Landois napokon naznačuje kao takovo mjesto peti kolutić zadke i okrajak pokrilja (*Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie*, S. 127).

Ja sam od tih kornjašâ imao sgodu čuti čegrtati ova dva: običnoga strvinaša (*Necrophorus vespillo* L.) i velikoga strvinaša (*Necrophorus germanicus* L.), koje sam u Slavoniji žive ulovio. Čegrtalo pako razgledao sam ne samo tih dvaju strvinaša, nego i još dvaju, što ih dobih dobrotom veleučenoga gosp. dra. Josipa Schlossera, naime pokopača (*Necrophorus humator* Fabr.) i pogrebača (*Necrophorus sepultor* Charp.).

Uloviš li strvinaša i držiš li ga u ruci, spaziti ćeš odmah, da zadkom (abdomen) miguda, a pri tom čuti ćeš ga sitno čegrtati. Ja doduše svoga velikoga strvinaša (*Necrophorus germanicus* L.) nečuh odmah čegrtati, ali zato ne, jer bijaše okaljan pogani ljudskom, u kojoj ga upravo žderućega nadjoh. Čim ga pako bjeh očistio, začuh i čegrtanje. S toga da strvinaš čegrtajuć zadkom miga, valja nam razgledati zadku. Ona je dulja od pokrilja, a sastavljena iz osam kolutićâ. Dočim su kolutići s trbušne (doljne) strane tvrdi, jesu s hrbatne (gornje) strane prednja četiri kolutića mekša, nego li sliedeća četiri tražnja kolutića. Razgledam li tvrde kolutiće hrbta, spazim i samim okom, da prvi od njih, koj je peti od svih (brojeć s prieda), jest najširji, i da u svojoj sredini ima poprieko dva prutka ili dvie srhe, koje se s prieda više razilaze nego s traga. Ti prutci nisu u svih mojih strvinašâ jednako raz-

maknuti, niti su u svih jednako debeli. Meni se vidi, da su se u grobara (*Necrophorus vespillo* L.) najviše razmakli jedan od drugog, a da su u pogrebača (*Necrophorus sepultor* Charp.) najdeblji, dočim su opet u pokopača (*Necrophorus humator* Fabr.) najtanji. Sve to vidim kroz povećalo još bolje, a kroz sitnogled vidim pače i to, da je svaki pomenuti prutak sitno i tanko narezuekan. Landois brojio je te reze, të ih je u grobara (*Necrophorus vespillo* L.) nabrojio 126 do 140, a u pokopača (*Necrophorus humator* Fabr.) 133 na svakom prutku.

Pokrilca strvinašâ jesu zatubata, kraća od zadke, od koje ona pokrivaju samo pet prvih kolutića, a tri zadnja ostavljaju nepokrita. Odnimim li strvinašu pokrilca, i razgledam li ih s nutarnje strane, vidim već i samim okom, a još bolje kroz povećalo, da se je pri tražnjem rubu pokrilca blizu veza (satura) od pokrilja nadigla hitinena oštra srh.

Spomenuti mi je još i to, da strvinaš, kada neleti, složi svoja prava krilca (alae) tako pod pokriljem, da ona od hrbta pokriju samo prednja četiri mehka kolutića, dočim peti kolutić, premda je pod pokriljem, već ni malo nepokrivaju.

Iz svega ovoga razabiremo, da čegrtalo strvinašâ jest peti kolutić zadke sa tražnjim rubom od pokrilacâ, a da oni svoje čegrtanje izvode na taj način, da migudajuć zadkom trljaju narezuekane prutke petoga kolutića o oštru srh pokrilaca.

Strvinaši nečegrtu samo živi, nego i mrtvi. Uzmi naime mrtva strvinaša za zadku, migaj njom dole i gore, pa ćeš ga čuti čegrtati. Nû dodati mi je ovdje odmah, da takov mrtvi strvinaš mora biti skoro uginuli, u koga se zadka nije još sasušila, jer od davno uginula strvinaša sa sasušenom zadkom nećeš čuti čegrtanja; ja ga barem do sada nemogoh izvesti i čuti.

O ruštanju zujakâ.

Ako Aristotelov „*ζύθροπος*“ neznači kojega od današnjih kornjaša iz svojte zujakâ, onda u Aristotelovih spisih ne bismo nalazili na poseb spomena o zujcih. Ako uvažimo, da mi danas zujke ubrajamo medju kornjaše nalistanih ticala (*Lamellicornes*), a da je Aristotel, kao što smo jur spomenuli, imenom „*μηλοστόθη*“ više puta valjda nazivao upravo tu svojtu kornjašâ, onda bismo mogli barem nekom vjerojatnošću pomisliti, da je i njemu bilo poznato zujanje tih kornjaša, ali posebna njihova zvukala nebijahu mu poznata, kao

što takova u kornjašâ u obće nepoznavâše. Burmeister u svojem „Handbuch der Entomologie“ (I. Bd., §. 269, S. 507) navodi iz svojte zujaka dva kornjaša, poimence: „*Scarabaeus stercorarius* i *Scarabaeus vernalis*, kao onakove kornjaše, koji ruštaju, dočim zadkom trljaju o pokrில்je. Landois pako u „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“ (str 129) dokazuje, da zujei ruštaju, dočim treći kolutić zadke trljaju o kukiće tražnjih nogu. Ja sam od zujakâ imao sgodu čuti ruštati i ruštilo razgledati od zujka-poganca (*Geotrupes stercorarius* L.), zujka proljetnoga (*Geotrupes vernalis* L.).

Uzmem li zujka (*Geotrupes* Latr.) rukom, čujem ga odmah ruštati. Držim li zujka trbuhom dolje, nevidim, kojim dielom tiela on svoje ruštanje izvodi. Obrnem li ga pako trbuhom gore a hrbtom dolje, odmah spazim, da mu se zadka izmjenice a hitro skuplja i pruža, reć bi brzo miga. Uzeo sam sada zujka i za tražnje noge, ali nezavrativ jih, pak sam ga i opet čuo ruštati, ali čim mu tražnje noge napried uzvratih, prestade on ruštati.

Takova opaženja napućuju, da razgledamo zadku i tražnje noge zujka.

U zujka sastavljena je zadka iz osam kolutića, a svih osam možemo posvema dobro razabrati sa hrbatne strane, ali ne tako sa trbušne. Sa ove strane nerazabiremo prvoga i drugoga prednjega kolutića, jer ti se kolutići, budući iz tanke opnice, lasno poderu, ali ostalih šest kolutića, koji su od ovih dvaju tvrdji, jer su dosta hitineni, razabiramo i sa trbušne strane sasvim dobro. Razgledamo li tvrde kolutiće bolje s trbušne strane, vidjeti ćemo i samim okom bez povećala, da je tražnji rub trećega (od svih, ili prvoga tvrdoga, dobro razlučivoga) kolutića očito srhovit.

U zujka je noga (pes) sčlanena kao u obće u kornjašâ, naime iz stopala (tarsae) sa čaporčići (unguiculi) na zadnjem mu članku, golieni (tibia), butića (femur), pributka (trochanter) i kukića (coxa), kojim se je noga ukotčila i privezala u kotalce (fovea coxae) tražnje grudi (metathorax). Od svih tih dielova noge odlikuju se u zujka kukići, a to tim, da su osobito veliki i dugoljasti. S toga pako da su kukići dugoljasti, dugoljasto je i kotalce tražnje grudi. Izkotlimo li zujku tražnju nogu, razgledamo li ju sa svih strana, vidjeti ćemo već samim okom, da se je na donjoj strani kukića nešto niže ključa, što ga pravi pributak sa kukićem, nadigla kosa srh. Priredimo li si takav kukić, i razgledamo li si ga kroz sitno-

gled, osvjedočiti ćemo se, da Landois pravo ima, kada veli, da je ta srh popriečke kao narezuckana ili nabrazdjena.

Ruštilo zujaka jest dakle i zbilja treći kolutić zadke sa kukići tražnjih nogu. Tim ruštilom izvode zujci svoje ruštanje na taj način, da oni, skupljajuć i pružajuć zadku, oštri srhoviti rub trećega kolutića trbuha trljaju o narezuckane srhe kukića tražnjih nogu.

Na taj način neruščaju samo živi zujci, nego istim načinom možeš čuti ruštati i mrtve, ako im naime kučenom (pianetom) zahvatiš kraj od zadke, pa onda cielu zadku amo tamo povlačiš. Pače ja sam takovo ruštanje izvodio sa zujci, uginuli jur prije četiri mjeseca, bez kučena na taj način, da sam zujka, držeć ga lievom rukom za grudi, desnom rukom uzeo za tražnju nogu, sada ju ponajprije oprezno razklimao (jer bijaše zasušena i ukočena), a onda njom gore dole kimao. Sa uginulim zujkom izvodio sam ruštanje još i na taj način, da sam mu odnimio i pokrilije i prava krileca, a onda zadkom trljao o tražnje noge.

O ruštanju ruštavca.

Koliko je meni pozata knjiga o kornjaših, i starija i novija, nenalazim ni u ovoj ni u onoj, da bi ikoji učenjak igdje o ruštavcu (Bolboceras Kirby.) spominjao, da on rušti. To dolazi sigurno odtale, da je ruštavac veoma riedak kornjaš, pa da živ nije rukû dospio učenjaka, koji je pazio životoslovne pojave kornjaša. I meni ga je tek ove godine naniela sreća. Našao sam naime na ledini izmedju tvrđje i novoga grada Osieka jedan komad ruštavca jednoroga (Bolboceras unicornis Klug.). Tražio sam ga iza toga revno i na pomenutom mjestu i drugdje, ali ja nenadjoh više nijednoga komada. Obratio sam se i na neke razprodavaoce prirodniâ, ali ni od tih nemogoh dobiti nijednoga komada. S toga sam tim više zahvalan veleučenomu gosp. dru. Josipu Schlosseru, da mi je dobre volje ustupio jedan komad ruštavca jednoroga, što ga je imao u svojoj sbirci. Žao mi je samo, da je ovaj ruštavac morao valjda već više godinâ u sbirci biti, jer s njim nemogoh praviti pokusâ, buduć da se je pri pokusih brzo razpao.

Meni je dakle ostao samo onaj jedini komad ruštavca jednorogoga, što sam ga sâm ulovio, pa toga sam razgledao i živoga i mrtvog. Evo što sam o njem našao.

Čim sam ruštavca uzeo u ruku, začujem ruštanje glasnije ali sitnije, nego li je ono, što sam ga toliko puta čuo od zujakâ, premda je gdjekeji zujak i do dva put tako velik, kao ruštavac. Pazeć i tražeć mu ruštilo, pogledam ga i s trbuha, i eto spazim, kako on zadku skuplja i pruža upravo onako, kao što sam to vidio u zujaka. Taj pojav, a onda i bliza srodnost roda ruštavacâ (*Bolboceras* Kirby) sa rodом zujakâ (*Geotrupes* Latr.), pobude u meni odmah misao, da bi ruštilo ruštavca moglo jednako ili barem podobno biti ruštilu zujakâ.

U ruštavca nadkrilo je pokrili je zadku još više nego u zujka; s toga pomislih, da nebi ruštavac možda ruštanje izvodio trljajuć kolutić od zadke o rube pokrili ja. Da se o tom uputim, odignem ruštavcu pokrili je, a on tada prestade ruštiti. Siguran sam dakle, da ruštanje nepolazi sa trljanja zadke o pokrili je.

Sada uzmem ruštavca za tražnje noge, neuzvrativši ih napried, kao što sam to i sa zujci već bio kušao, pa pri tom pokusu nepresta moj ruštavac i dalje ruštiti.

Tim se bijah svakako uvjerio, da ruštavac rušti, dočim zadkom trlja o tražnje noge, zato si sada bolje razgledam zadku i noge.

Ruštavac ima zadku kao i zujak, ali dočim sam našao, da je u zujka samo treći kolutić trbuha na tražnjem rubu oštro srhovit, našao sam u ruštavca, da su tražnji rubi i trećega i četvrtoga (od svih, ili prvoga i drugoga hitinena) trbušnoga kolutića oštro-srhoviti.

Za tim izkotlim ruštavcu nogu, koja i u njega ima sve one dielove, koje ima noga zujka. I u ruštavca ima noga dosta velik, dugoljast kukić, zato i dugoljasto kotalce. Sada uzmem razgledati nogu sa svih strana, a osobito njezin kukić, nebi li na njegovoj donjoj strani našao onakovu kosu srh, kao što ju bijah našao na kukiću noge od zujka. Premda sam kukić razgledao i samim okom, i kroz povećalo, a napokon i kroz sitnogled, to ipak nemogoh na njem ovakove kose srhi vidjeti, premda sam vidio, da je sâm kukić s prieda oštrosrh. Dalje uzmem razgledati pributak i butić. Na pributku našao sam kosu, a na butiću uzdužnu tanku srh, onda i to, da je i butić s prieda srhovit, kao što je i kukić. Pošto su srhi s prieda na kukićih i butićih sitnodlakave, to scienim, da ruštavac svoje ruštanje neizvodi trljanjem tih srhi o zadku, nego mislim, da on na taj način rušti, da oštre srhi trećega i četvrtoga

(prvoga i drugoga hitinenoga) trbušnoga kolutića trlja o kosu srh pributka. Ruštilo ruštavca jest dakle prvi i drugi hitineni kolutić zadke i tražnje noge.

Pošto smo se upoznali sa ruštilom ruštavca, tumači nam se po sebi, zašto da on, premda skoro za polovicu manji od zujka, ipak jače rušti od ovoga.

Prije nego sam svomu ruštavcu izkotlio noge, kušao sam, da li on i mrtav rušti, kao što rušte zujci, pa sam našao, da i u mrtva ruštavca mogu izvoditi ruštanje svimi onimi načini, kojimi sam slično ruštanje izvodio u zujakâ.

Napokon mi je dodati, da ću ja sa ruštavcem još dalnje pokuse praviti, čim mi koji rukû dodje, da svoja sadanja opaženja ili potvrdim ili ih možda u kojoj malenkosti izpravim.

O cvrkutanju cvrkutka i pjeskorova.

Premda se sâm do sada nemogoh uvjeriti o cvrkutanju liljanskoga cvrkutka (*Lema merdigera* L.) i običnoga pjeskorova (*Trox sabulosus* L.), spominjem ih ipak ovdje, a to samo s toga, da na njih svratim pozornost naših ljudi, koje bi zanimao život kornjašaâ.

O liljanskom cvrkutku spominje Oken u svojoj „Naturgeschichte“ (V. Bd., S. 1672), da on, kada ga prsti držimo, cvrkuta, pa da to cvrkutanje izvodi trljajuć zadkom o pokrिल्je, dočim opet J. Leunis u svojoj „Naturgeschichte“ (I. Th. S. 165) tvrdi, da on to cvrkutanje izvodi trljajuć prednjom grudi (vratom) o pokrिल्je.

O običnom pjeskorovu pako spominje Oken (str. 1805), da on, kada ga se taknemo, zacvrkuta, pa da to cvrkutanje polazi odtale, da pjeskorov zadkom trlja o pokrिल्je. Oken napominje i to, da neki misle, da pjeskorov cvrkutanje izvodi trljajuć srednjom grudi o prednju. Napokon mi je spomenuti, da je Burmeister, koji obadva ova kornjaša takodjer u svojoj „Entomologie“ spominje, istoga mnijenja sa Okenom.

Dočim evo o tih dvaju kornjaših za sada mogoh navesti samo razna mnijenja nekih učenjaka, neću propustiti sgode, koja bi mi se pružila, da razgledam cvrkutalo tih kornjaša.

O gundanju hrušta.

Što Aristotel o običnom hruštu (*Melolontha vulgaris* Fabr.) veli, spomenuo sam jur u poviestnom dielu ove razprave, a sada mi je kazati, što o njem vele neki drugi učenjaci. Burmeister,

govoreć o zuki, što ju izvode neki kukci, kada lete, veli, da ju neizvode samo lepetanjem krilaca po zraku, nego još više treptanjem tananih rožnih listićaka u oduškah. Ali govoreć na poseb o hruštu, veli on, da takovih listićaka nemogaše naći na ulazih njegovih grudnih odušaka, pa s toga misli, da u hrušta zuku izvodi samo onaj zrak, što iz uzdušnicâ kroz oduške van izlazi (Handbuch der Entomologie. I. Bd., §. 270, S. 509, 510). Prije nego o tom opaženju Burmeistera dalje razpravljam, moram neke, premda poznate stvari na kratko spomenuti. Kornjaši naime imaju na svakom kolutiću tiela, osim onoga od glave i možda kojega od grudi, sa svake strane po jednu luknjicu, veliku kao ubod od igle, koju nazivamo oduškom (stigma). Te oduške upravo su zjalca cjevčica-uzdušnica (trachea, *τρυχίτις*), koje se razvrgnu i izprepliću kroz mrenice svih nutarnjih ustroja, što su u jednoj poli dotičnoga kolutića tiela, a završe se malimi mjehurići. I one žilice, što ih vidimo u krilcih kornjašâ nisu ino, nego uzdušnice. Te uzdušnice puni kornjaš zrakom, ponajprije jer mu ga treba za disanje, a onda, da mu tielo bude laglje i prava krilca mu se razastru. Nû sada nam se namiće pitanje, kako da kornjaši u obće, a hrušt na poseb, mogu te uzdušnice zrakom puniti i napuniti. Već Volger u svojem „Handbuch der Naturgeschichte“ (str. 370) spominje o kornjaših-trékih (Carabus L.), da u njih oduške imaju zalistke, kojimi se one, dakle i uzdušnice zatvoriti mogu. Što se pako tiče hrušta, našao je Landöis (Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie. XVII. Bd., 2. Hft., S. 199, 200), da i u njega oduške imaju zatvor. Kakav je takov zatvor? — Uzdušnica, što u dotičnu odušku zija, odebljala se je s jedne strane i napravila oblućić, koj je sgora i sdola dobro hitinen, dočim sa strana biva sve to više tanko-pnen. Upravo naprama oblućiću umetnula su se u tienu od uzdušnice i na podporke oslonila dva hitinena čunića, koji su se izmedju sebe razkačili 0.078 mm. Unutar uzdušnice upravo izpod umetištâ pomenutih dvaju čunića umetnuo i prirasao se je jezićac, koj u uzdušnici nesrasao visi. Taj jezićac je tanak, hitinen, na površju tankimi oblućastimi žljebići našaran, pa ja bih ga nazvao brundicom ili možda još bolje gundalom s razloga, koji ćemo poslije uvidjeti. Za vrhove čunića privezala su se mnoga tanka mišićna vlakanca, koja su se izmedju njih previla kao obluci i sastavila mišiću zatvora ili zapornu mišiću. Napokon dospieva do takova zatvora i živac, kojega svrži izpreplitaju cijelu zapornu mišiću.

Uzpoznavši se evo sa zatvorom uzdušnicâ, lahko ćemo razumjeti, kako da se njim uzdušnica zatvara. Stegne li najme hrušt (a to stoji o njegovoj volji) mišicu zatvora, onda pritisnu vrhovi čunićâ na tienu uzdušnice, a usljed toga prikuće se i tienâ uzdušnice i gundalo, izpod nje viseće, k oblućiću zatvora, të tako zatvore uzdušnicu. Popusti li mišica zatvora (a to stoji i opet o volji hrušta), otvori se i zatvor sam od sebe.

Sada nastaje daljnje pitanje, koja svrha da je takovu zatvoru. Svrha mu je dvojâ. Prva mu je naime ta, da hrušt svoje uzdušnice može napuniti zrakom; jer da uzdušnica neima zatvora, onda bi u nju pri svakom udisanju moglo iz vana samo onoliko zraka unići, koliko bi ga pri svakom odisanju iz nje izašlo. Tim načinom pako nebi si hrušt uzdušnicâ zrakom napunio. Da se dakle hrušt zrakom napuniti uzmože, mora uzdušnice zatvoriti, kada odihava, da tim načinom ne samo zaprieči izlaz zraka iz uzdušnicâ, nego da ga upravo protivno, dočim su sve mišice disala napete, potisne čak u mjehuriće uzdušnicâ. Kada zatim hrušt uzdušnice otvori i zrak udisuje, unići će ga u njih više, nego li ga iz njih izići. Opetovnim otvaranjem i zatvaranjem uzdušnicâ, napuniti će se napokon hrušt zrakom.

Druga svrha zatvoru uzdušnice jest ta, da se hrušt njim glasi. Nedvojbeno je, da će vanjski zrak, koj kroz odušku ulazi u uzdušnicu i iz nje izlazi, svojim naglim i hitrim ulazom i izlazom uztrepetati i jezićac zatvora, nazvan gundalom, ter tako izvesti ono gundanje ili brundanje, što ga čujemo od letećega običnoga hrušta, koj se s toga gundanja valjda i naziva gundeljem ili gundom. Kao što je poznato svakomu, koji je hrušta gundati čuo, jest njegovo gundanje veoma jako, a to s toga, jer hrušt na samoj zadki ima četrnaest zatvorâ uzdušničnih, dakle i četrnaest gundalâ.

Iz toga uvidjamo, da Burmeister neveli pravo, kada kaže, da zućanje običnoga hrušta nepolazi od trepetanja uzdušničnih jezićaca (jer ih po njegovom mnienju nije), nego jedino od zraka, izlažećega iz uzdušnicâ, koj ovdje isto onako zući, kao što zući onda, kada bi ga silom protiskao kroz koju lazicu.

Pošto dakle, kao što iz dosadanjega lasno uvidjeti možemo, oduška ima neku sličnost sa gljotom, i pošto gundanje hrušta izvođe njegova disala, to mi možemo reći, da je gundanje pravi glas (vox) hrušta.

Primjetiti mi je ovdje odmah, da su doduše još i u drugih kornjaša našli zatvore uzdušnicâ, ali nisu našli brundice, pa s toga nemožemo govoriti o glasu takovih kornjaša. U takovih kornjašâ mogao bi možda, kao što i Burmeister misli, zućanje izvoditi jedino onaj zrak, što iz uzdušnicâ kroz oduške izilazi.

Pošto ovdje upravo govorim o običnom hruštu, upotrebiti ću sgodu, da nešto spomenem i o šarenom hruštu (*Polyphylla fullo* L.), kojega Plinij (lib. XXX., 11.) naziva „fullo“ a označuje „albis guttis“, premda ga ja do sada živa nećuh. Oken naime u svojoj „Naturgeschichte“ (V. Bd., S. 1796) veli o njem, da mužjaci i ženke čegreću, dočim pokrile trljaju o brk zadke.

O zućanju kornjaških krilaca.

Poznato je, da većina kornjašâ pod pokriljem imade još i prava krilca (alae), pomoću kojih leti. Kada kornjaš letjeti kani, puni si uzdušnice tiela, dakle i one krilaca, zrakom. To punjenje nebiva u kornjašâ bez neke muke, kao što svaki lasno vidjeti može na hruštu, koj, prije nego će poletjeti, razastira svoja ticala, izvlači i uvlači glavu, odiže i polaže pokrilca, nadima zadku. Čim hitrije postaje disanje, tim hitrije sliede si takovi pojavi, dokle napokon hrušt u čas nerazastre i svoje pokrile i svoja krilca tē u isti čas nepoleti. Usljed tako silna disanja uzdrhti kornjašu tielo skupa sa krilecima, i sad ona drhteći biju po znaku i izvode posebno zućanje, koje je u gđjekojih kornjaša baš jako. Razumije se po sebi, da svi kornjaši nelete jednakom brzinom, kao što se i to razumije, da će brzina letenja imati neki upliv na jakost zućanja.

U tom obziru dovoljno je, da spomenem grobara (*Necrophorus vespillo* L.), koj leteć tako glasno zući, kao da stršen (*Vespa crabro*) brunda, jer i leti hitrije, a onda zujka-poganca (*Geotrupes stercorarius* L.), koj večeri bi reć hitrinom lastavice (*Hirundo*) oblieće a pri tom tako glasno zuji, da ga je narod, kao što mislim, upravo s toga i nazvao zujkom.

Tomu zućanju krilaca pridruži se u hrušta poznato nam gundanje, a u nekih drugih kornjaša možda ono zućanje zraka, što ga on izlazeć kroz oduške čini. Po tom dakle možemo si sada lasno protumačiti, kako da hrušt i neki drugi kornjaši leteći izvode jako zućanje.

Nećini mi se suviše ovdje spomenuti još i ovo. Poznato je, da u kornjašâ pokrile pokriva prava krilca, a kazao sam, da

kornjaš, kaneć poletjeti, u isti čas razastre i pokrিলje i krilca. Nū to razastiranje pokrילja nebiva u svih kornjašā na isti način. Neki kornjaši naime odignu samo svoje pokrিলje od zadke, ostavivši ga povrh nje a nepružajući sastrance, kao što to čine sa pravima krilcima. Neki opet zavrte i izpruže pokrিলje kao što i prava krilca postrance, ali i onda drže pokrিলje nešto više od krilaca. Napokon imade i takovih kornjašā, koji leteći svoje pokrিলje niti nerazastiru. Nū pružili leteći kornjaši svoje pokrিলje ovako ili onako, sigurno je, da ga za cieloga letenja onako pridrže, kao što su ga pri poletu pružili. Iz toga mogli bismo izvoditi, da pokrিলje nebije po zraku, kao što no biju prava krilca, da ono dakle i neprinosi k zvučanju krilaca.

Izprazni li kornjaš uzdušnice svojih krilaca od zraka, onda krilca omlohawe, a kornjaš ih može u bore složiti i pod pokrিলje spraviti.

Dovršivši tim načinom svoje razpravljanje o zučanju kornjašā, pitam se sâm, što sam iz svega dosadanjega doznao? Svratim li u tu svrhu pogledom u na trag, doznajem ovo: 1. da krilati kornjaši mogu krilcima izvoditi zučanje, 2. da neki od njih to zučanje mogu pojačati glasom, 3. da neki mogu posebnimi zukali izvoditi posebna osobita zvučanja, kao što su: puckanje, kuckanje, šklocanje, škripucanje, šuštanje, ruštanje, čegrtanje i cvrkutanje.

Sravnim li sada to, što sam evo našao, sa riečmi Aristotela: „Τά μὲν οὖν ἔντομα οὕτως φωνεῖ οὕτως διαλέγεται, ψοφεῖ δὲ τῷ ἑσω πνεύματι, οὐ τῷ θύρακι“, onda mi to sravnjivanje najbolje kaže, na koliko su rieči Aristotela istinite. Aristotel najme pravo ima, kada veli, da kukci, dakle i kornjaši mogu zučati, ali kornjaši neizvode to zučanje, kao što Aristotel mnijaše, nutarnjim, u tielo uključenim zrakom, nego oni ga izvode vanjskim, disanju potrebnim zrakom. Aristotel, komu disala kukacā nebijahu tako poznata, kao što su nam, mišljaše da pravo tvrdi, kada veli, da se kukci u obće, a kornjaši na poseb, nemogu glasiti, ali kao što su nam već sada poznata glasila kukacā, dakle i kornjaša, moramo to mnijenje Aristotela izpraviti tako, da se neki i glasiti mogu. Nū posvema pravo mišljaše Aristotel, da kukci, dakle i kornjaši, govoriti nemogu. Napokon je Aristotel sasvim dobro spazio, da kukci zvučati mogu i nekojimi drugim čestmi tiela, nego su pluća i gljot, premda on tih česti tiela, kao što mi sada poznajemo, u kornjašā nenaznačuje.

Premda nam je dakle po dosadanjem iskustvu ponešto izpraviti mnijenje Aristotela, to nam se je ipak pokloniti učenjaku, koji je već prije dvie tisuće godinâ toliko nepobitne istine o kukciah znao.

Na koncu ove razprave moram spomenuti, čemu da je priroda kornjašem dala zukala i glasila. U životinjâ je u obće uzdržanje i uživanje vrsti, dakle parenje, prava svrha, sbog koje ih priroda stvara. Za postignuće te svrhe podielila im je različita sredstva, pa mi sigurno nećemo pogriješiti, ako utvrdimo, da je ona i kukcem, dakle i kornjašem, podielila zućanje i glasanje poglavito zato, da jedni druge, mužjaci ženke, laglje naći mogu. Pače nekim služi upravo u tu svrhu i posebno zvućanje. Tako nam pripovieda R. Becker o svojih šarenih kuckarih (*Anobium tessellatum* Fabr.), o kojih kuckanju sam jur govorio, da je on vidio, kako ženka kuckanjem doziva mužjaka, kako ovaj odzivajuć se k ženki približuje, s njom se napokon sastane i spari, a po tom odbjegu jedno od drugoga do tri palca razdaleko.

Takovo izmjeničko kuckanje i parenje trajalo je, kao što Becker u „*Thiere des Waldes*“ (II. Bd., S. 186) pripovieda, s kratkimi prestanci od podvećerja jednoga dana do popoldneva sljedećega dana. Iza toga vremena sjedjahu mužjak i ženka jedno od drugoga odaljeni i mirni. Kuckanje kuckarâ jest dakle doziv ljubovce i odziv ljubeznika.

Ovdje nam se nehotice namiće pitanje, da li su i puckanje, šklocanje, škripucanje, čegrtanje, šustanje, ruštanje i cvrkutanje, kao što smo ih u nekih kornjaša poznavali, takodjer dozivi i odzivi ljubovnicâ i ljubovnikâ.

Koliko sam ja do sada mogao spaziti, rekao bi, da takovi zvuci nisu ljubovni dozivi i odzivi. Ja barem do sada nisam puckara puckati, sklisljaka šklocati, kozlića škripucati, vodoljuba šuštati, strvinaša čegrtati, zujka i ruštavca ruštati čuo drugač, olić ako sam ga spopao, ili ga na iglu živa nabô, ili ih više živih u sklopicu strpao, premda sam imao mnogo sgode, neke od tih kornjašâ, poimence jur spomenute vrsti dorkašâ i zujakâ, ovdje u Osieku u množini slobodno živuće motriti. Ja bih dakle rekao, da spomenuti kornjaši, kojim bismo mogli još pribrojiti i cvrkutka i pjeskorova, svoju osobitu zvuku izvode svojimi posebnimi zukali zato, da se otmu neprijatelju, da očituju svoje neugodno stanje, da očituju svoju bol. Medjutim nebi bilo nemoguće, ali se svakako tek budućim iskustvom dokazati ima, da se i takovom zvukom dovabljuju mužjaci i ženke.

Brojna vrijednost slova **А**.

Od pravoga člana jugoslavenske akademije

IVANA BERČIĆA.

*Predano u sjednici historičko-filološkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 9 siječnja 1868.*

Zamašna su dosle bila iztraživanja o starini glagolice prama ćirilici, o redu i broju pismena; a sa sviem tiem dotični zaključci nisu do danas jedni te isti. Jedino o brojkah naznačenih timi pismeni malo se je dosle pisalo, a još manje razložilo, jer što se ćirilskih pismena tiče, njihova je brojna vrijednost primjerena grčkomu alfabetu, dok glagolska pismena samostalna su budi u svojem redu, budi u svojoj brojnoj vrijednosti.

I u glagolskoj i u ćirilskoj azbukvi ima pismena, koja vriede kao brojke, a opet nekijh, koja za to ne služe. U glagolskoj azbukvi imaju tu vrijednost sva pismena zasebice od 1. do 28. uklopno, a ostala pismena je nemaju; dočim u ćirilici, mal da ne sva pismena s početka a njeka i na drugom kraju vrše tu službu¹. Glagolskim pismenom, što s prvoga kraja počamši služe za brojke, sliedeći je red, kao što je vidjet u rukopisih obojega oblika i u tiskanih knjigah uglatoga oblika: prvih devet od **Ѧ** do **ѩ** služe za jedinice, sliedećih devet od **Ѫ** do **ѭ** za desetice, a opet sliedećih devet od **Ѯ** do **ѯ** za stotine, dok namah do ovoga zadnjega koje sljeduje pisme **Ѱ** služi za tisuću. Pismena što dolaze za ovimi, te su na drugom kraju azbukve, 12 obloga, a 4 uglatoga oblika, nije dosada bilo poznato, da su kad služila za brojke. Po ovom glagolska pismena onda kad postadoše, t. j. kad Slavjani stadoše, da ta pismena potekavša posredno ili neposredno od feničke,

¹ Vidi moj Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni itd. u zlatnom Pragu 1860 a navlastito tablicu na kraju moje Čitauke staroslovenskoga jezika u zlatnom Pragu 1864 ili Primjera starosl. jezika Vatroslava Jagića u Zagrebu 1866 itd.

uporave na pisanje svoga jezika, a ujedno i na pisanje brojaka, imala su biti najmanje 28; njihova brojna vrijednost imala je visiti o njihovu redu, a naravno po tom i njihov red o redu brojne im vrijednosti. Dosljedno je naprama tomu što nije naći, da bi kad jedno pisme upotrijebljeno bilo s brojnom vrijednošću koga drugoga, izuzamši samo koju pisarsku ili tiskarsku pogriješku, ili slučaj, da kojemu tiskaru oskudjevaše kalup koga pismena u riedko upotrijebljena, kao što se dogodilo u tiskarnici Turresaninoj u Mletcih, koja pri tiskanju Brozićeva časoslova (god. 1561—62) nemajući pismena $\mathfrak{A}$, nadomjestila ga je podvostručenim pismenom $\mathfrak{A}$; jer pošto $4 + 4 = 8$, mora $\mathfrak{A} + \mathfrak{A} = \mathfrak{A}$, te brojke n. pr. 8, 18, 28 itd. utištila ovako: $\mathfrak{A}\mathfrak{A}$, $\mathfrak{A}\mathfrak{A}\mathfrak{A}$, $\mathfrak{A}\mathfrak{A}\mathfrak{A}\mathfrak{A}$ itd. I da je ovako, dapače, da prvih 28 pismena u glagolskoj azbukvi služila su za brojke, potvrdio je dr. Miklošić još god. 1852 u svojoj sravniteljnoj slovnici, gdje pošto je govorio o brojnoj vrijednosti 28 prvih glagolskih pismena, o sljedećih ovako se izražuje „ostala glagolska pismena nemaju nikakve brojne vrijednosti“¹, a god. 1858 u članku pod riečju „Glagolitisch“ u njekoj njemačkoj Enciklopediji² kaže: „valja da prihvatimo red prvih 28 glagolskih pismena kao stalno utvrđen njihovom brojnom vrijednošću.“

Ali onda i još prije sumnjalo se o vremenu, kad postade jedno od tih 28 pismena. Pisme je ovo spojka $\mathfrak{W}$, koja po mnjenju svih postade od $\mathfrak{W}$ i $\mathfrak{M}$ (kao $\mathfrak{W}$ od $\mathfrak{W}$ i $\mathfrak{r}$), a to X. ili XI. vieka budući je u njekih starih rukopisih nema, a u njekih bila je samo kadkad upotrijebljena. Ovo je mnjenje izjavio više rečeni dr. Miklošić u istom članku na str. 404, gdje ovako piše: „Pisme 26 ($\mathfrak{W}$) jest spojka 29 ($\mathfrak{W}$) sa 21 ($\mathfrak{M}$) . . . valja pa još primjetit, da iz prva takovoj spojci nije bilo traga u glagolskoj azbukvi. Klocijev codex nepoznaje je i sve stavljaše oba pismena jedno pokraj drugoga“³. Iste godine i prof. Hattala u članku „o Mnihu Hrabru“ u

¹ „Die übrigen glagolitischen Buchstaben haben keinen Zahlenwerth.“ Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen von Fr. Miklosich Wien 1852 str. 3.

² „Die Ordnung der ersten 28 glagolitischen Buchstaben darf als durch ihre Zahlenwerthe festgestellt angenommen werden.“ Ersch und Gruber's Allgemeine Encyclopädie d. Wissenschaften u. Künste, Leipzig. Erste Sektion LXVIII. 1858 str. 404.

³ Der Buchstabe 26 ($\mathfrak{W}$) ist eine Verbindung von 29 ($\mathfrak{W}$) und 21 ($\mathfrak{M}$) . . . es ist ferner zu bemerken, dass ursprünglich ein solches Com-

Časopisu Musea král. česk. sv. I. 1858 str. 122—123, a kašnje u pretresu historične slovnice Th. Buslajeva donesenu istim časopisom sv. I. god. 1862 str. 147 veli: „Dosadanja iztraživanja ob obima azbukvama na dostatnu svjetlost iznesoše, da izprva nije u njih bilo naznačene spojke (**ѡ**, **ѣ**), to jest da se je u njih ukazala stopro pošto biše ustrojene. Tomu je poglaviti dokaz, što se je nedvojbeno obistinilo, da koliko su stariji koji slavjanski spomenici, toliko češće nailazimo u njih na *št* na mjesto spojaka.“

Ovo mnjenje daje povod drugomu mnjenju, t. j. da prije nego bi uvedena ta spojka u glagolsku azbukvu, drugo pisme imalo je služiti kao brojka za 800, i da je imalo držati njezino mjesto u redu pismena; ali medju svini, koji ob ovoj spojci pisaše, nitko se ne zabavi tom sumnjom nego samo dr. Rački, koji ujedno i mnjenje izreče, da je pisme **ѣ** imalo služiti n. m. novijega **ѡ**, a ovo toli u redu pismena, koli u brojnoj vrijednosti. Ovo su mu rieči na str. 133 djela, komu je naslov „Pismo slovjensko“¹: „Spojka **ѡ** nosi vrijednost od 800; ali pošto joj u najstarijih rukopisih, kako drugdje rekosmo, neima traga; ona pako sastoji iz **ѣ** i **Ѡ**, a ovo (**Ѡ**) ima vrijednost od 300, scienim, da je prvobitno **ѣ** imalo biti vrijedno 800, te u azbuci sledilo poslie pismena **Ѡ** = 700.“ Pogodio je dr. Rački, da drugo zaisto pisme imalo je služiti u prvobitno doba u glagolskoj azbukvi za brojku 800, ali ovo pisme ne bijaše **ѣ**, kao što on mnjaše s razloga po prilici, što mu je mjesto namah poslie 28 prvih pismena, koja služe za brojke, nego je pisme **Ѡ**, kojega brojnoj vrijednosti začudit će se mnogi.

Da je ovo pismo **Ѡ** s početka služilo za 800 nema sumnje, pošto imam pred očima ne jedan jedini, nego dva primjera; jer da je jedan, još mogao bi tkogod sumnjati, da nije to pisarska pogriješka. Ova dva primjera našao sam u V. poglavlju knjige Poroda ili Postanja (Genesis) u stihovih 17 i 19, što mi prijatelj o. Carevko Buić, tretoredac, prije nekoliko mjeseca posla iz Krka u priepisu iz II. vrbničkoga časoslova, napisana god. 1391, komu je sadržaj „Proprium de tempore“², i to medju ostalimi poglavji, koja

pendium dem glagolitischen Alphabete unbekannt war, dass namentlich der clozische Codex es nicht kennt, sondern stets die beiden Elemente neben einander stellte. Ersch und Gruber's Allg. Encykl. str. 404.

¹ U Zagrebu 1861.

² Glede I. vrbn. vidi moje Čitanke str. X. i 43, glede II. str. XII. i 57, glede III. str. XIV. i 61.

4. Kao što pismo **Ѡ**, pošto izgubi svoje mjesto, zadržalo je za koj viek brojnu vrijednost 800, pa najzad i ovu izgubi, jer mu je po malo pisme **ѡ** ote; isto se zgodi pismenu **ѡ**, koje s početka služaše za 900, a kasnije ovu mu vrijednost ne ote spojka **ѡѡ**, prem da mu mjesto oduze, dal pisme, koje za njim idjaše, t. j. **ѡ**, i to možda uplivom glagolskoga **ѡ**, koje takodjer vrijedi 900. Za uvjerit se, da je ovako, dosta je pogledat na grčko-slovensku azbukvu, i u njoj na pismena **Ϡ**, **ϡ**, **ϣ** i **ϣ̣**, koja vrijede 9, 60, 400 i 700 ne s drugoga razloga, nego s toga, što u grčkoj azbukvi bijahu ovako namješćena: pisme **θ** pred **ι** koje nosi 10, **ξ** pred **ο** koje vrijedi 70, **ο** pred **φ** koje služi za 500, **ψ** pred **ω** koje ima brojnu vrijednost 800¹.

5. Da ako glagolskomu pismenu **Ѡ** najskole u obliku početnoga pismena² nalikuje pisme **ѡ**, il još bolje oblik **ѡ** suprasalskoga i nekih drugih rukopisa³, i ako jedno i drugo držahu isto mjesto

starosl. slovnici pridanoj Ostromirovu jevandjelju izdanomu u Petroburgu 1843 pod naslovom Остромирово Евангеліе 1056—57 года има: Знаковъ для 900 (**Ѡ** или **ѡ**) въ Остромировомъ Евангеліи не встрѣчается. Изъ другихъ письменныхъ памятниковъ известно, что древнѣйшій знакъ для 900 былъ **Ѡ**.

¹ Pisme **Ѡ** bit će steklo brojnu vrijednost 900 cića sličnosti s grčkim **Σχιπ̣** kao i s cića **Ϡ̣**, a **ѡ** cića **Κοππ̣**, ipak ovo ne smeta niti prieći, da se ovi znaci smatraju kao pismena ćirilske azbukve.

² U pašmanskome časoslovu XIV. vieka nalazi se isti oblik u početnoga **Ѡ**, koje kao takovo jedan jedini put ima razriezan i gornji kraj kako u napisu Sv. Lucije. Sr. Književnik god. 1865 str. 13 i križalku.

³ Dr. Rački u spom. djelu „Pismo slovj.“ str. 141 veli: „Inače glede na oblik nosovska **ѡ** može se sravnati s glagolskim **Ѡ**“. A prije njega pok. Šafařík na str. 14 djela, kojemu je naslov: Památky hlaholského písmenietví. V Praze 1853: „Jeť **ѡ**: podobněť cyrillské **ѡ**, v některých rukopisech místo **ѡ**, v jiných místo **Ѡ** užíváné.“ Za njim I. I. Sreznjevsky god. 1856 u Исследования itd. a upravo u članku O глаголитской письменности na str. 47 ovako pišaše: „Въ некоторыхъ кырилловскихъ рукописяхъ встречается знакъ **ѡ** вмѣсто **Ѡ**, и этотъ знакъ сходствуетъ съ глаголитскимъ **ѡ** (**Ѡ**).“ Napokon spom. prof. Hattala u članku: O bugarskih nazalih u Književniku tisk. u Zagrebu 1865 god. II. na str. 417 pišaše: „U **ѡ** pako smatrati će radje neku preinaku glagolskoga **Ѡ**, nego li grčkoga **ζ**. Tomu će se tim manje onaj čuditi, koji zna da su već i takovi spomenici ćir. pisamstva poznati, koji uz **ѡ** upotrebljuju još i **ѡ**, kao n. pr. suprasalski rukopis, gdje pravilno **ѡ** znači **je**, a **ѡ**: **ę**, zatim listina cara Asēna, u kojoj se polag Vostokova i Miklošića nuz **ѡ** kao **ę** pojavljuje i **ѡ** kao **je** . . . U kakovu je razmjerju ruski **ѡ** tvorom svojim prema ćiril. **ѡ**, o tom

u oboj azbukvi t. j. medju pismeni **Ѣ**, **ѣ** = **ѡ** i **ѣ** = **ѡ**, a kašnje drugo bi im odredjeno t. j. glagolskomu **Ѧ**, da stoji za šestim od onih pismena, koja mu sledjahu, a **Ѧ** još dalje, t. j. za jedanaestim, prilika je, da obim znakom prvobitno jedan bijaše glas, sasviem, da već od X. ili XI. veka t. j. odkad nam rukopisi svjedoče, za glasove bijahu upotrebljavana, koji, premda se kadgod mienjaju, ipak su različni.

Pošto se je iznašla brojna vriednost pismenu **Ѧ**, reć ću, da nije svjetovati, da ga se više u napried upotrebi za brojku, niti da mu se povrati prvašnje mjesto, a to, da se ne bi kakva pometnja dogodila; da li kao što bukvari i slovnice napominju, da ćirilsko **Ѧ** u staro vrieme vriedjaše 900, i da kašnje drugo pisme, t. j. **ѡ**, imalo je tu vriednost: tako i mi postupajmo sa **Ѧ**, i bilo bi dosta, da pokraj njega u novijih bukvarih i slovnica zabilježimo, da prije naznačivaše brojku 800, a kašnje da pisme **ѡ** za tu brojku bijaše upotrebljavano.

se može još više nedvojbeno kazati, nego li je Bopp izrekao, najpače to, da se nije izvrgao iz **Ѧ**, kako bi se moglo komu činiti na prvi pogled, već upravo iz **Ѧ**.“

Književne obznane.

De mutatione contiguarum consonantium in linguis slaviciis. Scripsit Martinus Hattala. (Ex actis regiae scientiarum societatis bohemicæ. Series V. tom. XIV.)
Pragæ 1865.¹ 104 s. u 4.

U ovoj je knjizi pisac rad pokazati kako se u slovenskim jezicima mijenjaju konsonanti kad dva ili više dolaze jedan do drugoga.

K tome poslu svojemu pristupajući napominje najprije razliku meĝu vokalima i konsonantima riječima znatnijih filologa, Grima, Šafarika i Pota, koji se svi slažu u tom da su „vocales elementa fluida, consonantes autem solida“, da su „consonantes corpus, vocales anima“, da su „vocales sexui muliebri, consonantesque virili conferendæ“ (s. 3—5). Iz te same razlike tako pokazane izvodi pisac da su „vocales longe pluribus vicissitudinibus obnoxiae quam consonantes“ (6); a iz toga opet izvodi da su — „consonantes quodam modo majoris momenti vocalibus“, i svrĥ toga jošte ne samo da su „mutationes consonantium faciliores“ nego i „digniores explicatu quam vocalium“ (6). Tom logikom — oko koje mislim da ne bi bilo nikake koristi zabavljati se kao što mi se i samo ono poetičko poreĝenje vokala s konsonantima čini da je bez koristi, — tom logikom dolazi dalje pisac do toga da treba žaliti što su u svijem jezicima „mutationes vocalium longe melius explicatae et accuratius descriptae quam consonantium“ (6), a na ime Šlahjer da je zaslužio ukor što u svojoj knjizi „die deutsche sprache“ „de vocalibus fere triplo copiosius doceat quam de consonantibus“ (7), ako i jesu po riječima samoga g. Hatale „vicissitudines consonantium germanicarum minus contortae aut impe-

¹ Izašlo je na svijet lani.

ditae quam vocalium“ (7). Tako nalazi da je i u dosadanjem obradivanju slovenskih jezika, jer i sam Miklošić „vocales slavicas pariter multo copiosius pertractat quam consonantes“, premda je, veli, poznato „Slavos in vocalibus immutandis inertiores, in consonantibus autem transformandis longe magis industrios fuisse Germanis“ (7). Ali iz ovoga poregjenja mislim da ne izlazi da se u slovenskim jezicima više mijenjaju konsonanti nego vocali; pače, to i ne može biti ako će ostati istina ona općenita misao koju pisac izvodi iz razlike megju konsonantima i vocalima, to jest da su „vocales longe pluribus vicissitudinibus obnoxiae quam consonantes“; a kad iz toga poregjenja ne izlazi da se u slovenskim jezicima konsonanti više mijenjaju nego vocali, onda iz njega ne izlazi da nije dobro što je Miklošić o vocalima govorio više nego o konsonantima. Ali budući da je Miklošić tako činio, a tako je činio i sam g. H. poslije Miklošića, za to misli pisac da je „operae pretium de mutationibus consonantium imprimis contiguarum quaestionem instituire“ (7). Ali ako treba razloga pisanju o kakoj stvari mislim, da ne može biti razlog što se o istoj stvari manje pisalo nego o drugoj, već može razlog biti što se pisalo manje nego što je trebalo ili se moglo, ili manje nego što sada treba ili se može, ili što se nije pisalo onako kako je trebalo ili se moglo ili kako sada treba ili se može.

Kazav tako o čem će pisati, i rečenim načinom pokazav da je to potrebno, rad je dalje pisac „u kratko“ razložiti i utvrditi način kojim će to činiti (rationem, qua id exsecuturus sim, breviter exponam et in tuto collocem (7). U tom najprije veli da još nije vrijeme porediti jezike slovenske s drugima više nego njih same poznavati, i žestoko kudi Šlahjera što po njegovu mišljenju tako čini gradeći za jezike indoevropske tako zvane „grundformen“, koje g. Hatala naziva „monstra“ (7—10). Mislim da bi svak rekao da nikad ne može ni doći vrijeme kad bi kakovu god stvar trebalo više porediti s drugima nego nju samu poznavati; a jesu li slovenski jezici, osobito poslije djela Miklošićevijeh, toliko poznati da se mogu uzeti u poregjenje s drugim jezicima, to mislim da se dovoljno posvjedočava samijem tijem što ih je isti Bop, koji je osnovao komparativnu nauku o jezicima, uzeo u svoj posao; da poregjenje može biti i treba da bude samo onoliko koliko su poznati jezici koji se porede, i da će poregjenje biti to veće i bolje što se više i bolje poznaju jezici, po sebi se razumije; ali iz toga

nikako ne izlazi da se sada još ne smije sa slovenskim jezicima ništa drugo činiti nego se samo truditi da se više poznađu, pače baš poznavanje njih samijeh onijem poredjenjem raste i jača i sve bolje biva, i ja se ni malo ne ustežem kazati da mi Sloveni najznatnije što o svom jeziku znamo, imamo upravo od tuda što su jezici naši poregjeni s drugima, i smio bih zapitati: bi li sam g. H. svoj jezik bolje poznao da nije bilo toga poregjenja? Što se tiče Šlajherovijeh „grundformen“, može biti da je Šlajher u kojoj pogriješio, ali nije o tom pitanje, nego se pita: je li dobro graditi „grundformen“? jer je to pitanje a ne ono prvo mogao imati na umu g. H. hoteci pokazati način kojim misli raditi; ali kad g. H. govoreći o slovenskim jezicima sam za dobro i potrebno nalazi graditi „grundformen“ za njih, kao što ćemo odmah vidjeti, onda ne mogu razumjeti s kakvim razlogom zabavlja Šlajheru što baveći se jezicima svega plemena indoevropskoga postavlja za njih „grundformen“. Iza toga pisac kazuje svoj način ovijem: 1. da će gdje treba porediti jezike, postupati „provide et moderate“, koje mislim da je potrebno u svakom poslu, dakle da slabo pokazuje ono što čitalac čeka; 2. da gdje god postavi „formas vocum fictas“ (grundformen), ne misli da su se one upotrebljavale, u čem osim priznavanja da su „grundformen“ potrebne, ne znam šta još ima što bi pokazivalo način g. Hatale; 3. da će se u svom poslu držati puta Betlinkova, o kojem više ništa ne kaže nego misli posao u kom je Betlink popisao konsonante kojima se počinju riječi u starom slovenskom jeziku.

Iza toga je pisac rad pokazati šta je za njegov posao uragjeno od Dobrovskoga do sada; pa spominje Dobrovskoga, od kojega ima samo da spomene da je znao da „consonae non solent duplicari“ i da je znao šta od *r* u *rnath* biva u presensu (12—13); spominje i Šafarika, kako je mislio da svi sibilanti osim *s* postaju od dva guturala, čega, veli, nije mogao dokazati niti će ko dokazati (13); pominje i što je Šafarik znao ali smetnuo s uma (nec ignoravit, sed solum memoriâ lapsus non respexit 13); spominje Betlinka opširno razlažući njegov članak, u kom je 1852 iz Miklošićeva rječnika pokazao kojima se konsonantima počinju riječi u starom slovenskom jeziku, i napominjao da bi dobro bilo sabrati sve konsonante koji po dva ili više dolaze u srijedi riječi, kao što je i za druge jezike činjeno; spominje i Miklošića, pa premda se u Miklošićevijem djelima nalazi gotovo

sve, o čem g. Hatala piše ovu knjigu, t. j. promjene suglasnijeh kad dva ili više dolaze zajedno, ne pominje toga ni jednom riječju, nego kao da je rad u ovoj knjizi samo popisati konsonante koji dolaze u početku i u srijedi riječi žali što toga nema u Miklošićevoj gramatici (17). Ne može se misliti da Miklošić nije znao da znatni filolozi i o tom pišu, jer o tom piše i sam Grim, kojega je, kao što i g. H. napominje, izabrao Miklošić sebi za ugled; a što ipak ne samo prije 15 godina u prvom dijelu svoje gramatike nije o tom pisao, nego se ni do današnjega dana kod tolikih silnih stvari, koje je o slovenskim jezicima napisao, nije nakanio da i o tom piše, jamačno je imao svojih razloga, koje mislim da nije teško naći, i samo ću dodati da bi najprije trebalo pokazati šta je tijekom izgubljeno ili šta bi se dobilo da je i o toj stvari pisao, pa bi se tek onda moglo žaliti što je tu stvar zanemario. K ovome što napominje od dojakošnjega rada o ovoj stvari dodaje jošte i svoja djela, pa veli (18) kako se istom godine 1854 naštašpavši svoje „zvukoslovi“ uvjerio i to iz pomenutoga članka Boethlingkova da na ovu stvar treba bolje paziti, i kako je odmah 1854 obećao da će o njoj pisati, ali ga bolest i druge nezgode smetoše, te istom sada svoje obećanje ispunja i to ne sa svijem (19); ali ako i nije mogao prije ispuniti toga obećanja, opet je „occasionibus, quaecunque ad rei hujus cognitionem promovendam interea offerebantur, avidissime usus“ (19) u predjašnjim djelima svojim, od kojih osobito napominje za češki jezik svoju „srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského“ (1857). Premda mi u toj gramatici nijesu nabrojeni konsonanti, koji dolaze u početku i u srijedi riječi, a ostali zakoni o promjenama tih glasova isti su u njoj koji se nalaze i u Miklošićevim djelima, i isto su onako protumačeni kako ih je protumačio Miklošić, samo je cio posao drugačije razredjen, u čemu je Miklošić vjeran Grimu a Hatala se drži drugih, ipak pisac nalazi da su se i prije nego je dospio da svoje obećanje ispuni, svi ostali filolozi slovenski razdijelili u nauci o konsonantima na dvoje, tako da se jedni drže Miklošića a drugi njega, i broj ovijeh posljednjih veli da je 1, i za potvrdu ne propušta imenovati toga jednoga; ali i taj jedan ako se u čemu držao razlaganja koje se čini da je bliže Hatali nego li Miklošiću, mogao je imati osim djela Hatalinih još i druga koja pred očima, n. pr. vrlo hvaljenu njemačku gramatiku od Rumpelta, a nije mu za cijelo ni na kraj uma bilo da se tijekom može izvesti nauka o konsonantima, koja bi

se rezultatima i najmanje razlikovala od nauke Miklošičeve, jer u onom u čem rekoh da je razlika izmeđju dojakošnjega rada Hattalina i Miklošičeva nema stvari na kojoj bi se mogle — kao što g. H. hoće — osnivati različne škole. — Najposlije pominje i Šljaherovu radnju oko ove stvari, pa veli da je i on malo uradio, i to hoće da dokaže najprije tijekom što Šljaher nije govorio o slovenskim konsonantima kad stoje početku riječi nego samo kad stoje u srijedi i na kraju (21); ali ako Šljaheru nije bio posao nabrajati konsonante ni u početku riječi ni u srijedi ni na kraju, nego kazati zakone koji se na konsonantima pojavljuju, pa nikakoga zakona nije našao koji bi se pojavljivao za to što koji od tih glasova stoji u početku riječi, čini mi se sa svijem jasno da nije ni mogao ništa govoriti na po se o konsonantima slovenskim u početku riječi. Da je Šljaher malo uradio za naše konsonante, hoće g. H. da dokaže još i tijekom što Šljaher uzima da svako izbacivanje tih glasova u slovenskom jeziku biva najprije asimilacijom, iza koje nastaje geminacija, koja se u slovenskom jeziku ne trpi; toj misli Šljaherovoj nema g. H. ništa drugo da stavi na suprot nego opet samo misao da glas može i bez asimilacije ispasti; ali da bi se baš i jačim čim moglo dokazati da je Šljaher u toj stvari pogriješio, opet što bi ostalo njegova rada o konsonantima, mislim da ne bi bilo malo nego vrlo mnogo.

Iza svega toga još jednako pristupajući pisac k poslu svome, da pokaže kako se mijenjaju konsonanti kad dva ili više dolaze zajedno, postavlja pitanje: za što se sada ti glasovi mijenjaju? pa odgovara da stari Sloveni „*contiguas consonantes potissimum ideo mutare consueverunt, ut in mediis vocabulis acervos earum dissimiles iis, quibus in initiis vocum utebantur, evitare possent*“ (23). Da bi taj odgovor svoj potvrdio pokazuje koji konsonanti po dva i više u starom slovenskom dolaze u početku koji li u srijedi riječi (23—44). Premda za sve konsonante koje postavlja zajedno nije potvrdio primjerima da doista dolaze zajedno, ipak valja reći da je pokazao da su konsonanti koji dolaze zajedno u srijedi riječi ponajviše isti koji dolaze i početku (*plerumque ejusdem generis* 25. ili kako malo dalje veli: *in mediis vocabulis reapse plerumque consonantes simillimas iis, quae in illorum initiis colliduntur, inter se concurrere* 26); ali se tijekom ni najmanje ne dokazuje ono što je pisac rad tijekom dokazati, t. j. da za to dolaze u srijedi riječi takvi glasovi što isti dolaze u početku, ili kako pisac

kaže da se konsonanti za to mijenjaju da ne bi u srijedi dolazili drugačiji nego što dolaze u početku. Istina pisac dokazuje dalje (44—47) da se ne može upravo znati za što se sredina i početak tako divno slažu (*mirabilis illius concentus causae remotiores*); ali kad bi se i znalo to, ni onda ne bi bilo dokazano da su konsonanti u srijedi riječi za to onaki što su onaki u početku; ti uzroci dakle, za koje pisac veli da se ne mogu znati, nijesu ni potrebni za njegovu stvar; ali ako se mnogomu koječemu i ne mogu znati uzroci za što biva, mogu se znati zakoni po kojima biva, i to je sa svijem dovoljno da se misao g. H. ili održi ili padne, a po tome mislim da se može za cijelo znati da konsonanti po dva ili više dolaze u srijedi ponajviše onaki kaki dolaze u početku ne za to što taki dolaze u početku, niti se mijenjaju za to da bi u srijedi riječi bili onaki kaki su u početku, nego za to što i u početku i u srijedi stoje pod istim zakonima, a tijem i ono drugo o čem pisac misli da se ne može pravo znati, t. j. za što se sredina i početak „tako divno“ slažu, prestaje biti tajna, i samo još napominjem da je riječ o starom slovenskom jeziku a u njemu sredina riječi nije ništa drugo nego početak sloga. a i u početku je riječi početak sloga. — Pokazavši tako da su konsonanti koji u starom slovenskom jeziku dolaze u srijedi riječi najviše isti koji dolaze u početku riječi, rad je pokazati kako ta stvar stoji u ostalim jezicima slovenskim (48), koji izgubivši **т** i **к** dopuštaju da dolaze jedan do drugoga glasovi koji su u starom slovenskom rastavljeni. Budući da u starom slovenskom dolazi **т** i **к** i poslije **р** i **л**, za to pisac razlaže najprije kako su prošli u ostalijem jezicima slovenskim glasovi **р** i **л** po što je iza njih otpalo **т** i **к**; ali prije toga drži za potrebno raspraviti pitanje je li u starom slovenskom jeziku **р** i **л** bilo i suglasno i samoglasno ili samo suglasno, premda to pitanje staroga slovenskoga jezika — odgovorilo se na nj kako mu drago — ni malo ne mijenja onoga što je pisac rad pokazati u ostalijem jezicima slovenskim; pa dokazuje da su **р** i **л** u starom slovenskom jeziku svagda konsonanti, kao što su dokazivali i drugi, među njima i Šljaher; ali mislim da se još ne može reći da je ta stvar svršena, nego i poslije dokazivanje g. H. ona ovako stoji: iz samoga staroga slovenskoga jezika ne može se dokazati ni da su **р** i **л** svagda konsonanti ni da su kad kad i vokali, jedno za to što im izgovora ne možemo čuti a drugo za to što se na pisanje ne smijemo sa svijem osloniti, ostali pak jezici slovenski, u kojih treba tražiti po-

potvrdio, ne zadovoljava se ničim manjim nego napominje očenaš u 12 prijevoda, pa kazuje koliko se u kojem riječi svršuje na samoglasno, koliko li na suglasno (63). Iza toga nabraja iz svakoga slovenskoga jezika konsonante, koji po dva ili više mogu u njemu stajati na kraju riječi (64—75), čim je pokazao, premda sam ne kaže, da su u nekim jezicima slovenskim, po što su izotpadali jerovi, došli na kraju mnogi konsonanti, koji u starom slovenskom ne dolaze jedan do drugoga. Treće svjedočanstvo da je bilo vrijeme kad su i ostali slovenski jezici mrzili na konsonante na kraju riječi i sloga, veli pisac da je što „Slavi generatim a consonantibus geminandis adhuc quam diligentissime se abstinent“ a isto tako i „a consonantium ejusdem generis collisione“ (76); potvrđujući ovo svjedočanstvo napominje između ostaloga češko se *j* ž e mjesto se *ž* ž e, i soukednej mjesto soukenný, te nam *j* u prvoj riječi i *d* u drugoj moraju svjedočiti da je njima za to ukinuta geminacija da se slogovi *se* i *ke* ne bi svršivali na konsonante! Četvrto svjedočanstvo veli pisac da je što se n. pr. u nas *l* na kraju riječi mijenja na *o* (78); ali je bilo vrijeme kad smo mjesto toga *o* govorili *l*, te može piscu isto tako biti svjedočanstvo da je bilo vrijeme kad Sloveni nijesu mrzili na konsonante na kraju riječi ili sloga. Peto svjedočanstvo da je bilo vrijeme kad su osim staroga slovenskoga i ostali slovenski jezici mrzili na konsonante na kraju riječi ili sloga nalazi pisac u tom što na tijem mjestima „nasales consonantes vel acervos ab *n* et *m* incipientes in vocabulis mediis et finitimis plerique Slavi aequabiliter sed suo quisque more tractant“ (78) ne držeći za potrebno ni jedne riječi dodati kojom bi to svjedočanstvo potvrdio ili nagovijestio šta je u tijem riječima mislio. — Tako na str. 78 završuje pisac svoj govor o mržnji slovenskih jezika na konsonante na kraju riječi ili sloga, u kom je govoru istina mimogred pokazao koji konsonanti po dva ili više dolaze u slovenskim jezima na kraju riječi, ali se ni u njemu ni poslije njega ni jednom riječju ne dotiče onoga na što je govorivši kako se „divno“ slažu konsonanti u srijedi riječi s konsonantima u početku riječi u starom slovenskom rekao na str. 48 da prelazi, t. j. da pokaže kako je prema toj slozi u ostalijem jezicima slovenskim, eda li se i u njima sredina i početak riječi tako divno slažu među sobom, i slažu li se s početkom i sa sredinom riječi staroga slovenskoga jezika.

Tako preko tri četvrtine knjige svoje prevedavši čitaoca, kojemu se ne dosadi pratiti ga po nebrojenim i svakojakim stranicama, na posljednjoj četvrtini (od str. 79) počinje i svršuje što je u imenu knjige svoje obećao, t. j. promjene suglasnijeh kad dva ili više dolaze zajedno. Taj posao dijeli na dva dijela. U prvom je „generalis consonantium (valja razumjeti: contiguarum) mutatio“, koja biva „modo omnium gentium communi“. Tu govori o stvarima kao što je u ruskom *глаголю* mjesto *глаголюше*, u starom slovenskom *дрѣголюи* m. *дрѣголюи*; a za ostale promjene koje bivaju ovijem „općenitijem“ načinom upućuje čitaoca da se vrati natrag i traži ih po uvodu, gdje se mimogred spominju. Iza toga govori kako se u pravopisu pojedinih plemena slovenskih slabo pazi na ovake promjene (80—81). — U drugom je dijelu „specialis consonantium mutatio“, koja biva „modo speciali sive Slavorum proprio et peculiari“ (82—104); a ona je opet: 1. *traectio*, 2. *elisio*, koja je ili *aphaeresis* ili *ecthlipsis* ili *apocope*, 3. *adfectio*, koja je opet ili *prothesis* ili *epenthesis* ili *epithesis*, 4. *dissimilatio*, koja je ili *mutatio consonantium in vocales*, ili *mutatio consonantium in alias*, ili *contusio*. U ovijem razdjelima razlaže pisac kako se mijenjaju konsonanti kad dva ili više dolaze zajedno. Ali to je dio nauke o glasovima koji je u novije vrijeme obrađivan u svijeh Slovena; na ime u Miklošićevoj knjizi o glasovima sav je ovaj dio nauke o konsonantima obrađen za sve jezike slovenske, i g. H. samo preradjuje taj isti dio dopunjavući ga može biti gdje gdje, koje poslije 15 godina ne bi bilo teško ni neobično, ali mu ne dodajuć nikako drugoga, za kojim žali što ga u Miklošićevoj knjizi nema. A i da nije mislio g. H. da će napisati nešto čega nema Miklošić, nego da je htio samo dopuniti Miklošićevo djelo, tako je malo onoga čim g. H. dopunja, da ako i jest po sebi dragocjeno, ipak je kao dopunjavanje k Miklošićevu djelu jedva vrijedno spomena, i knjiga g. Hatale ne mogući više dopuniti Miklošićeve knjige izašle prije 15 godina, još joj više podiže vrijednost. O tom se nije teško uvjeriti, ako se koji god od pomenutih razdjela u knjizi g. H. isporedi s onijem što se već nalazi u Miklošića; ja uzimam jedan izmedju razdjela koji su u knjizi g. H. najznatniji i najpotpunije izradjeni, uzimam premetanje (*traectio* str. 82—85). Tu najprije napominje g. H. konsonante *l* i *r* kad stoje pred drugim kakvim konsonantom, pa i ne govori što bi se o toj stvari imalo govoriti nego upućuje čitaoca k Miklošićevu djelu ne samo za

stari slovenski jeziki nego i za ostale, i samo dodaje k Miklošićevijem primjerima još nekoliko, koji ne dokazuju ništa što ne bi već bilo dokazano primjerima Miklošićevijem. Iza toga govori o premetanju istijeh glasova *l* i *r* kad pred njima stoje drugi konsonanti; pa između 17 primjera, kojima to premetanje potvrđuje, 12 su isti koji se nalaze i u Miklošića, a g. H. ima samo 5 novijeh, i to su iz staroga slovenskoga *гарканъ* (koje Miklošić pominje samo za bugarski jezik), iz bugarskoga *čolêk* (mjesto *чолѣкъ*), iz novoslovenskog *gaber*, iz poljskog *pokrzywa* i iz maloruskoga *кириця*. Za ostale konsonante nabraja 23 slučaja, u kojima se mogu premetati, i od ta su 23 slučaja samo 3 što se nenalaze u Miklošića a nije potrebe jako sumnjati o njima: to su a) premetanje glasova *svt* u staročeškom *stvieti* se prema *свѣтити са*, b) premetanje glasova *zrn* u staročeškom *vznieti* prema *звѣтити*, i c) premetanje glasova *nb* u češkom *znobiti*, koje g. H. drži da stoji mjesto *zonbiti* od *zak*. Ali ako se tijekom koliko koliko i popunja knjiga Miklošićeva, opet g. H. nije sačuvao svoje knjige da ne bude siromašnija od Miklošićeve: g. H. ne pominje da se i glasovi *dn* mogu premetati, a Miklošić to spominje i potvrđuje našim planovima. Najposlije i primjeri kojima g. H. potvrđuje sve slučaje osim tri napomenuta isti su koje ima Miklošić tako da su za sve slučaje koji ovamo idu jedva dva ili najviše tri primjera dodana k Miklošićevijem.

Ali ni onda kad se samo za se prosudi ono što nam pisac daje u ovoj knjizi, ne će sud biti povoljniji. Ostaću i u tom pri premetanju; i prije svega napominjem da pisac sa svom marljivošću navodi sve oblike u kojima se nalazi kod nas riječ *вѣтъкъ*: *vegd* (koje u tom padežu držim da ne može tako biti) i *veti* i *vetah* i *vedah* (o kojem posljednjem sumnjam¹), da bi tijekom i bugarskim *veht* potvrdio premetanje glasova *th*; ali uz tu promjenu ne pominje druge koja joj je sa svijem blizu, jer biva na istijem elementima i na istoj riječi; ne pominje premetanja glasova *tš*, a ono se nalazi kod nas u *izveštati* prema *ovetšati*, čemu je jamstvo Vukov rječnik. Ovaj nedostatak i ono obilježje napominjem za to što mislim da je u obojem očito svjedočanstvo (kojemu bi se iz drugih razdjela moglo dodati i više) da knjiga g. H. nije

¹ Ovo je samo po krivoj naših rječnika etimologije, gdje Stalli i Dellabella iz Palmotićeva primjera *vedhu* odjeću (tako oni pišu) izvode nominativ *vedhi* i *vedah*.

postala samostalnom radnjom, kojoj prije svega treba uredno i postojano traženje po izvorima, nego samo marljivijem upotrebljavanjem svega onoga što je o istoj stvari koje gdje već napisano ili što je slučajno do ruku došlo pa samo priliku dalo da se pogleda i u izvoru: da je g. H. u samijem izvorima tražio što mu za taj posao treba, a da nije samo negdje gdje je o istoj stvari pisano naišao n. p. na vegdi (koje je dobro navedeno), pa onda istu riječ gledao u izvoru i po njemu stavio vegd, onda ne bi moglo biti da ne nagje i izveštati i da ne postavi još jedan slučaj za premetanje. — Osim toga ako se pogleda kako je pisac upotrebio gradju rečenim načinom skupljenu, što je od nje načinio, lasno je odmah opaziti da pisac stvari veoma različne ni malo ne razlikuje nego ih smiješane slaže u gomilu. Razdijelivši svoj posao na razdjele, koje sam spomenuo, u samijem razdjelima redja stvari samo po slovima na kojima biva ono o čem govori ni malo ne gledajući na način kojim biva, premda od toga načina dolazi te je i ono što biva veoma različno. Tako n. p., da ostanemo kod premetanja, govoreći o njemu i ne pominje da premetanja ima od više ruku, nego ih svakojaka miješa čineći se i nevješt razlici njihovoj, samo ako su slova koja se premeću ista; tako uz prvi primjer гарканъ prema гарканъ odmah dodaje drugi кроника prema коприка, i tako ide do kraja ne gledajući na razlike u premetanju, a razlike su velike i mnoge: izmegju 43 primjera koja navodi, jedva ih ima 20 jednakih s onijem prvim, t. j. gdje se dva konsonanta stojeći jedan do drugoga premeću tako da promijene mjesta, a ostala 23 primjera ne samo se razlikuju od ovijeh nego i megju sobom na više načina; megju njima je ova razlika u premetanju: 1. premeće se vokal i konson. u slovačkom žmíkať mjesto žímkať; 2. premeće se konson. i vokal u maloruskom кирница mjesto криница; 3. konson. preskače iz sredine sloga na kraj u češkom habr mjesto hrab; 4. konson. iz sredine drugoga sloga preskače u sredinu prvoga u češkom provaz m. povraz, u starosl. кроника m. коприка, u bugarskom тѣфрѣс m. трѣзкъ; 5. dva konsonanta vokalom rastavljena mijenjaju mjesta jedan s drugim u poljskom pokrzywa m. koprywa, mrużyć m. mhuryć; 6. dva konsonanta rastavljena vokalom i konsonantom mijenjaju mjesta u maloruskom колопѣ m. конопѣ, ведмѣдь m. медвѣдь; 7. dva konsonanta sastavljena konsonantom i vokalom mijenjaju mjesta u maloruskom пагнѣсть prema starom slovenskom пагногѣть. Ni jedan

od ovijeh sedam načina ja ne bih smio reći da je „*trajectio contiguarum consonantium*“ kao što čini g. H., jer od dva konsonanta koji dolaze jedan do drugoga vidimo da se samo jedan miče s mjesta, pak što biva u prvom od ovijeh sedam načina mislim da je jednako s našim prostim *ih*, koje mijenjajući *h* na *g* i premećući se glasi po nekim krajevima *gi*; a osim toga vidimo gdje se ne premeće samo jedno od dva suglasna koja dolaze zajedno nego se premeće i suglasno koje nema do sebe drugoga suglasnoga n. p. *n* od konoplje u maloruskom kolopnje. Između ovijeh sedam načina pet posljednjih mislim da valja smatrati kao zalijetanje na premetanje slogova, ili za nesvršeno premetanje slogova. A što pisac navodi za premetanje glasova *sv*, *ev* i *šv*: bugarsko *сѣвнѣ* (prema čemu i mi imamo *osavnuti*, koje g. Hatala ne spominje), bugarsko *сѣвѣ* i naše *cavtim* i poljsko i lužičko *ševc*, u tijem primjerima ja ne mogu naći nikakoga premetanja, nego mislim da su se samo stekli konsonanti, te je od volje stavljalo među koje će se umetnuti vokal, isto onako kao što se kod nas u *tama* umeće *a*, a u *tmica* ne umeće, ili kao što je naš *šavac* dobio *a* među prvim i drugim konsonantom a *švalja* nije. Premetanju „*contiguarum consonantium*“, i to „*acervorum in l et r cadentium*“ navodi g. H. za primjer i češko *ratolest* „*пропастъ* et „*пропаст'а*“; ali koje su tu „*consonantes contiguae*“ koje se premeću? ni jedan od oba konsonanta koji se premeću nema pred sobom nikakoga konsonanta s kojim bi činio „*acervum in l ili r cadentem*“, niti se premeću sami konsonanti nego se s njima premeću i vokali, tu dakle imamo potpuno premetanje slogova, o kojem g. H. ne govori u svojoj knjizi, jer govori samo o konsonantima kad dva ili više dolaze jedan do drugoga.

Mislim da se ni to ne može odobriti piscu što ne razlikuje stvari koje su različne vrijednosti po jezike o kojima govori, nego mnogo koješta što u svijem jezicima slovenskim biva prema jezicima svega plemena indoevropskoga stavlja naporedo s kojčim što samo u ovom ili onom jeziku slovenskom biva prema drugom slovenskom jeziku, ili što samo u istom jeziku biva u jednoj riječi prema drugoj, ili što u istoj riječi u istom jeziku biva i ovako i onako. Naše n. p. *sve* prema *vse* naporedo stavlja sa *всѣ* prema „*kays*“; tako češko *mlha*, koje u istom češkom jeziku glasi i *mla*, naporedo stavlja sa *kamen* prema sanskritskom *açman*; tako govoreći o izbacivanju glasa *v* našu riječ *srab*, koja u nas

samijeh glasi i svrab, naporedo stavlja s korijenom *сн* prema sanskritskom *svap*. Ako je taku komparativnu radnju mislio pisac naprijed kudeći je i rekavši da će u njoj biti umjeren, onda bih ja drage volje pristao na njegov sud o njoj i žalio bih što je g. H. bio samo umjeren u njoj a nije se je sa svijem ostavio.

Da se ne bi uvlačile krive misli u poznavanje našega jezika, mislim da sam dužan još spomenuti da g. Hatala misli da se kod nas mijenja *d* pred *s* u *j* u brojevima koji se gdje gdje govore n. p. jedan najst itd. (str. 103, 64, 65); ali se u tijem riječima ne pretvara *d* u *j*, nego *ae*, koje je u tijem riječima općenito i običnije nego *aj*, samo brzim govorom neki izgovaraju kao *aj*, čemu je potvrda dvaest (*triest*, četrest), gdje ni brzi govor ne može da pomjeri glasa *e*, te je očevидno da je *d* samo ispalo. Tako misli g. H. da je kod nas u riječi majka pretvoreno *t* u *j*; a ne može biti sumnje da majka ne postaje upravo od mati nego od maja, o čem se može više vidjeti u Glasniku 12, 484—5.

Pored svijeh nedostataka, koji nijesu mali, knjiga je ova puna dragocjenih stvari i ondje gdje se čitalac ne bi slagao s piscem, i zahvalnost koju će tijem stvarima u svakoga naći bila bi velika da je sam pisac nije unalio trudeći se svačim i svuda umaliti zasluge većih od sebe i tijem obričući više nego što je mogao učiniti.

Gj. Daničić.

Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Епске пјесме старијег времена, скупио Богољуб Петрановић. На свијет издало српско учено друштво. У Биограду 1867. XXVIII. и 700 стр. вел. осмине.

Svakoga je prijatelja narodne književnosti za cijelo veoma obradovala viest, koju smo čitali, nije tomu davno, da će troškom srbskog učenog društva u Biogradu izaći obilat zbornik narodnih pjesama iz Bosne i Hercegovine. Nijesmo dugo čekali i eto nam knjige gotove pred nama. Ako s veseljem pozdravljamo svako književno djelo, koje nam donosi pravih narodnih umotvorina, kamo li nećemo ono, za koje nam se kaže, da su u njemu skupljene narodne stvari iz Bosne i Hercegovine, iz one dvie zemlje, u kojima živi cviet našega naroda — njegov je život u draču zarastao, al se iz drače ruža radja.

Tko poznaje trudu Vukovu oko skupljanja narodnih pjesama, koja je prva i do sada nenadmašena, opominjat će se može biti

njegove stare želje, da obidje Bosnu i Hercegovinu, želje koju je još god. 1849 u Kovčežiću ovako izrekao: „Od kako sam počeo kupiti naše narodnosti, jednako sam željeo, da obidjem jugoistočne krajeve naroda našega, i Bosnu i Hercegovinu, ali se do danas nikako ne dade i po svoj prilici ću ovu želju odnijeti sa sobom na oni svijet“. I zbilja Vuk ponese želju sa sobom na drugi svijet, a nevidje onako, kako je htio, ni Bosne ni Hercegovine. Nu kamo nedoprie on sam glavom, da skuplja narodno blago, onamo dovede prijatelje mu ljubav za skupljanjem naših narodnih pjesama, ljubav raspaljena njegovim primjerom. Nakon smrti Vukove nadjoše među rukopisima gotovu, već od pokojnika za štampu priredjenu, zbirku narodnih pjesama ženskih, što ih je po Hercegovini skupio njegov stari prijatelj Verčević. Ove su pjesme izdane g. 1866 u Beču, u posebnoj knjizi. Ondje čitamo u predgovoru ove rieči, znamenite po historiju našeg narodnog pjesništva: „Kad sam od g. 1835 do 1860 sakupljao mnoštvo svakojakijeh pjesama i sve drugo, što je narodnje, za g. Vuka po Boki Kotorskoj i Dalmaciji, čudio sam se, od kuda ona sila raznijeh pjesama; ali kad sam u Martu g. 1861 došao u Trebinje kao agent-konzul austrijski, upazih čudo nad čudima i uvjerih se, da je ovdje pravi rasadnik srpskijeh narodnijeh pjesama. Čudo velim za to, što u Hercegovini od Kosova nijesu smjeli od polumjeseca ni popovi u crkvi pojatai božje pjesme, a kamo li narod nekad najnesretniji pod nebesnom kapom. Oci su dakle sinovima po planinama junačke pjesme uz gusle pjevali a majke šćerma manje ljubavne na prelu i na sijelu na izust pričale“. Pored ovako živieh rieči živa svjedoka, bijaše prilika istom očekivati, da će nam vrijeme iznieti na svijet jošter neslućenu silu najkrasnijih junačkih pjesama, bosanskih i hercegovačkih. Jer što su od prije skupili Jukić i Martić — izašlo g. 1858 u Osieku — ono ako i jest dragocjeno, nije ipak mnogo a nije ni takovo, da se nebismo nakon Verčevićevih oduševljenih rieči i boljemu nadali. U red dakle onieh djela, koja valja da podmire davnu želju Vukovu a da potvrde pomenuto svjedočanstvo Verčevićovo — ima spadati kao prvi oveći prinosak zbirka Petranovićeva; ja kažem navlaš, kao prvi prinosak, jer se skorim i drugomu nadam. Upravo javljaju iz Biograda, da je Verčević svoje narodne stvari ponudio srbskomu učenomu društvu; a mi nesumnjamo ni malo, da će ono, koje je izdanjem Petranovićeva zbornika sjajno dokazalo, kako razumije svoj naučni zadatak — svakojako i Verčevićeve zbirke pod svoje

okrilje uzeti te ih što prije na ponos našega naroda predati svijetu u onako krasnom i ispravnom obliku, kao što su taman izašle pjesme Petranovićeve.

Nu dok se s jedne strane pouzdano nadamo, da će nam se naša narodna društva jednako starati, da još mnogo narodnih stvari ugleda svet, osjećamo s druge strane sve tu življu potrebu, da se već jednom i nauka probudi iza sadašnjeg mrtvila, da otvori oči pak da vidi, kolik je posao čeka oko ispitivanja ovieh narodnih dragocjenosti. Dojakošnja naša radnja na tome polju vrlo je neznatna, još nijesmo gotovi ni na početku, da još i nerazabramo pravo, gdje nam valja naučnu gradju započeti. Ovdje reče koju rieč ovaj, ondje onaj o našoj narodnoj poeziji: jedan ljepše i kitnije, drugi mudrije i opreznije; ali sve je to puko zatrčavanje bez ozbiljna, odužega napora. Još jednako neimamo takova djela, u kojemu bismo nalazili plodove dužega izučanja narodnih pjesama, bilo u obće svih, bilo posebice ovog ili onog kruga. A ipak jedva da ima u našoj književnosti pitanje koje bi bilo ugodnije i dostojnije naučnog istraživanja, nego što su narodne pjesme.

E dok se to zbude, držmo se latinske poslovice: bis dat qui cito dat, te budimo i s manjim zadovoljni, samo kad vriedi. Ovakav *ἐλπίδ' ὅτι τὸ φέρον* τὲς neka je i ovo moje, kojemu nije druga svrha, nego da našem svijetu obznani Petranovićev zbornik narodnih pjesama pak da tom prilikom nekoliko obćenitieh rieči reče o našoj narodnoj poeziji, kojim su povoda dale bud same ove pjesme bud ono, što je ispred njih naštampano, kao uvod g. St. Novakovića, koji je vodio redakciju.

U Petranovićevu zborniku ima 57 narodnih pjesama, same junačke, a gotovo sve su veoma dugačke. Tako ima po jedna pjesma sa 679, 708, 724, 753, 772, 864, da jedna čak sa 1607 stihova; a do 500 stihova ima ih vrlo mnogo. Tko poznaje običnu dužinu naših narodnih pjesama, priznat će, da ih tako dugačkih neima mnogo. Da je dakle već sama dužina i kakva krjepost, ove bi pjesme zauzimale prvo i najodličnije mjesto među dojakošnjim blagom naše narodne poezije. Nu ja ću malo niže s nekoliko primjera dokazati, da je nekojim, pače mnogim od ovieh pjesama veća šteta nego li dobitak izašao odatle, što su se tako na dugo protegle. Jer kad ih čovjek poredi s Vukovima, koje su stampane u drugoj knjizi — a sad ćemo vidjeti, da ih ima mnogo, koje se mogu poredjivati — gdje god istu stvar pjeva po jedna Vukova i po

jedna Petranovićeva pjesma, malo ne svagdje je Vukova pjesma kraća a Petranovićeva prostranija i obilatija; ali za to je gotovo svagdje Vukova pjesma i ljepša te savršenija od Petranovićeve, gotovo svagdje vidi se, kako je u Petranovićevu zborniku pjesma raširena tim, što su u nju uneseni motivi, koji iz prva nijesu ni spadali onamo, ili je nešto na nepravom mjestu ponavljano, ili je već prije reda prokazano a imalo bi istom kasnije doći — dakle same take stvari, koje neuljepšavaju pjesme. Jednom rieči da kažem, koliko god ima pjesama u Petranovića, koje su po predmetu slične ili jednake s Vukovimi, gotovo svagdje pomisljao bi čovjek, da je pjesma Petranovićeva istom kasnije prenapravljena po onoj u Vuka, ili ako se već to kazati i dokazati nemože, to bar da istu misao drugima riečma izrečem, čini mi se, da je ono, što pjeva Vukova pjesma, starije i originalnije, a ono, kako je Petranović istu pjesmu zatekao u narodnom životu, da je već njezin predrugogačeni, noviji oblik. Tko će reći, da nijesu baš ovake pjesme osobito zanimljive, pače za historiju naše narodne poezije neizmjereno važne? da vidimo, kako se mienja i materija i forma pjesme prema mjestu i vremenu. Može biti da rezultat ovakova poredjivanja i neće biti sa svim povoljan — može biti da će upravo ovaj, Petranovićev zbornik očevidno dokazati, kolika je sreća, što se već prije 50 godina našao čovjek, koji se latio skupljanja narodnih pjesama — ele bilo kako mu drago, nauka će i ovaj zbornik prihvatiti s velikom zahvalnošću, jer joj pruža bogatu gradju za poznanje našeg narodnog pjesništva.

Za ove je pjesme kazano na naslovu, da su iz Bosne i Hercegovine; u posebnom priegledu veli se, da ih ima 21 iz Hercegovine, 10 iz Bosne, 22 iz Sarajeva, 4 izpod Javorine. Dalje za sada nije nam ništa poznato. Moram reći, da nam je ovim jako malo pomoženo; ovako obćenito kazivanje „iz Bosne“, ili „iz Hercegovine“, kamo li istom „iz Sarajeva“ — neima velike vrijednosti. Ja se čudim, kako je mogla ova zbirka izaći u sviet pod ovakim, odveć obćenitim naslovom, a nigdje se nekaže, tko je ove pjesme pjevao, od kog li ih imao onaj, koji je taj zbornik u sviet turio. Poslije Vuka, koji je toli oprezno skupljao i još opreznije štampao narodne pjesme, nebi čovjek ni vjerovao, da će se moći zaboraviti na taj toli važni momenat, bez kojega mnoga pjesma malo ili ni malo vrijedi. Ako se je od prije sviet divio našem Vuku te ga upravo za primjer stavljao, kako valja kupiti narodno blago — a ono

moramo žalibog priznati, da su naši potonji sabirači zaboravili, ugledati se na nj. Drugi slovinski narodi, n. p. Rusi, naučivši se od nas, kako valja kupiti narodne pjesme, napreduju u tom poslu, da je milina gledati; a mi koji imamo kod kuće toli uzorit primjer Vukov — danas smo u tome poslu nazadni. Čovjek treba samo da čuje, kako su kod Rusa Kirjevski, Ribnikov i Jakuskin skupljali narodne pjesme, kakovim li se neizgodam i neprilikam izlagali, samo da dodju do pravog izvora narodne poezije, samo da uhvate pjesmu u njezinom čisto narodnom obliku — pak će se brzo uvjeriti, da su svi naši zbornici od poslije Vuka, da i sami Vukovi poslije njegove smrti, daleko zaostali za današnjim naučnim zahtievanjem. Samo da primjer kažem, u Petranovićevoj zbirci imaju 22 pjesme, za koje se kaže, da su iz Sarajeva. Mi svi znamo do duše, gdje je Sarajevo; ali je pitanje, smije li se već svaka ona pjesma bosanskom prozati, koju je netko, možda samo jedan put u Sarajevu pjevao? Nije li mogao ono biti čovjek, koji je istom od nedavna u Sarajevu; ili ma i za dugo već ondje bivao, ipak može biti da je onu pjesmu u mladosti iz drugoga kraja onamo donio. Tu bi valjalo izmamiti iz pjevača ili kako god drugačije doznati čitavu njegovu biografiju, da se čovjek podpuno uvjeri o stvari. Imam razloga, za što to spominjem. Ja nevidim i Petranovićevu zborniku skoro nikakovih specijalnih bosanskih pjesama, već mi se njegov zbornik čini kao neka parafraza druge knjige Vukovih pjesama. Za dokaz poredite Petranovićevu pjesmu 1. i Vukovu 1., Petr. 2. i Vuk. 4., Petr. 3. i Vuk. 2., Petr. 4. i Vuk. 12—13., Petr. 5. i Vuk. 6., Petr. 6. i Vuk. 11., Petr. 7. i Vuk. 5., Petr. 9. i Vuk. 18., Petr. 11. i Vuk. 35—36., Petr. 12. i Vuk. 20., Petr. 13. i Vuk. 68., Petr. 15. i Vuk. 32., Petr. 16. i Vuk. 30., Petr. 17. i Vuk. 33—34., Petr. 21. i Vuk. 29., Petr. 23. i Vuk. 38., Petr. 26. i Vuk. 45—51., Petr. 33. i Vuk. 29., Petr. 37. i Vuk. 85., Petr. 42. i Vuk. 92., Petr. 45. i Vuk. III. knj. 60—66—75., Petr. 49. i Vuk. 88., Petr. 55—56. i Vuk. 96. Isporedite li nasuprotiv Petranovićev zbornik s Jukić-Martićevim, naći ćete, da je karakter njihovih pjesama gotovo sa svim različit: jedva da se jedna ili dvie pjesme podudaraju, ostalo je sve iz posve različitih krugova narodnog pjevanja. Kad je tomu tako, trebalo bi svakojako, da iz bliže znamo, iz kojih su krajeva ove narodne pjesme te od koga ih čuo onaj, koji ih prvi stavi u pismo. To bi već i za to potrebno bilo, što su, kako sam gori izbrojio, mnoge pjesme Petranovićeve

zbornika sa svim srodne s Vukovima, a za Vukove znamo potanko, tko mu ih je pjevao, pa kad bismo sada to isto doznali i za Petranovićeve, vidjeli bismo, bar od prilike, kako daleko dopire jedan te isti motiv narodnog pjevanja. Jer to će valjda svatko priznati, da ako i ima mnogo znatnih motiva našeg narodnog pjesništva, koji su po svuda, na široko i daleko, po našem narodu poznati, ima ipak svaki kraj i svojih posebnih, lokalnih ili provincijalnih, narodnih pjesama, i to jedan više ih, drugi manje. Pita se dakle ovdje n. pr. za Bosnu, ima li ih i ona ili neima? Sudeći po zborniku Jukić-Martićevu, rekao bi čovjek da ima, što i jest prilično istini; ali držeći se ovoga zbornika Petranovićeve, morao bi čovjek gotovo pomisliti, da ih neima. Nu može biti ima g. Petranović još i drugih pjesama, koje misli staviti u drugu knjigu kao pjesme srednjega i novijega vremena, te ćemo ondje susresti imena onih junaka, koji se u Jukićevoj knjizi slave, a ovdje ih neima, kao n. pr. što su: Ivo Senjanin, koji se često pominje kod Jukića i Marjanovića i u trećoj knjizi Vukovoj, a u Petranovića samo jedan put mimogredice, u pj. 53; Ilija Smiljanić, Grujica Novaković itd.

Mislim, da bi bilo od prevelike koristi po naučno ispitivanje naših narodnih pjesama, koje će svakako jednom doći na red, kad bi srbsko učeno društvo pozvalo g. Petranovića, dok još nije prekasno, da nam koliko više zna i može, odgovori na ovaka pitanja, koja se tiču narodnih pjesama njegova zbornika; a da bi u napredak znao svaki onaj, koji se bavi skupljanjem narodnih pjesama i pripoviedaka, čega mu se valja držati, na što li paziti, ako hoće da mu izadje posao valjan prema naučnim zahtjevom, mudro bi uradilo isto učeno društvo, da izradi o tome obširan naputak pa da ga rasturi u svijet.

Na naslovu Petranovićeve zbornika kaže se, da su ovo epske pjesme starijeg vremena. Ovako je naštampano i na drugoj knjizi Vukovoj, a naš izdavatelj imadjaše jamačno Vukovu diobu pred očima, koji kako znamo razlikuje pjesme najstarije od onih srednjega i od onih novoga vremena. Ali ne samo u naslovu, nego i inače ugledaše se Petranović na drugu knjigu Vukovu: njegovo je redanje pjesama sa sviem onako, kako u Vuka. Napried idu pjesme, za koje se misli da su pune mitologijskih uspomena i prastarog narodnog vjerovanja, kao: „Angjeli blago dijele“, „Marija u paklu“, „Ženidba zmije“ itd.; za tiem dolaze historijske pjesme, bar se tako misli da su historijske, koje pjevaju vremena srbskih

vladalaca prije kosovske bitke; u sredini stoji kao stožer nesretna katastrofa kosovska i tri pjesme o visokom Stevanu; napokon se redaju narodni junaci starijih vremena, kao što su Ljutica Bogdan, Sibinjanin Janko, Banović Sekula, Zmaj ognjeni Vuk itd. Gleda li se na vrieme, kad su ovi ljudi živjeli i kada bi se imalo bilo ono dogoditi, što narodna pjesma pjeva, to neima prigovora oniem riečim na naslovu knjige, da su to pjesme starijeg vremena. Nu sa svim drugačije okreće se pitanje, kad stavimo za osnov presudjivanja današnji oblik ovieh pjesama, a to bi valjalo činiti. Tada većina ovieh pjesama ili baš nikako nijesu iz starog vremena ili ako im i jest osnov star, ipak je ona starina tako pomiešana s današnjim mišljenjem, da se u čitavoj pjesmi jedva po imenu sačuvalo nekoliko uspomena iz narodne prošlosti, a sadržina pripoviedke podmetnuta je iz novijeg vremena. To je već i pisac uvoda u Petranovićevu zbirku dobro opazio te kod nekojih pjesama izriekom posumnjao, mogu li se prozvati starimi. Mislim da netreba njegove sumnje potvrdjivati novimi razlozi ni za 27., ni za 28., ni za 29. pjesmu ove zbirke; tko ih samo jedan put pročita, umah će reći, da su to sa sviem novo gradjene pjesme, da može biti i nijesu prave narodne. Ja nenalazim ni u jednoj nikakve ljepote, nasuprotiv ima u njima dosta čudnovatih, nekako nenarodnih misli, koje su gdje što i ružne. Ružno je n. pr. ono u 28. pjesmi, kako je visoki Stevan obećanjem, koje prevaren daje, vezan, da djevojci, rodjenoj kćeri kralja od Petrovca, obljubi lice (st. 384—426); to je ružno po tome, što je sam otac kćercu s mladim junakom svodio! Povrh toga što je ovaj motiv ružan, još je i suvišan, jer se kasnije o njemu ništa više nespominje. Nove su misli, a možda i nijesu čisto narodne, da Milica šalje sina Stevana u Rusiju „da nauči velike nauke“ (pj. 28, st. 35), ili da visoki Stevan (u pj. 29, st. 319) „svu podiže svoju familiju“ pa pobježe u zemlju Rusiju, itd. Pročitavši ove pjesme, pade mi na um, kako je već g. 1833 rekao Vuk u predgovoru k četvrtoj knjizi starog izdanja narodnieh pjesama, na str. XXVI, da i on ima narodnih pjesama o visokom Stefanu, dao mu ih još 1815 g. Mušicki, ali on ih nije štampao, što je sve očekivao, nebi li gdje našao kakoga pjevača, da mu ih malo bolje po redu kaže. Što ni u novom izdanju onieh pjesama neima, dokazuje nam, da Vuk bolje redakcije nije mogao naći, a s oniem što se u njega desilo, nije bio zadovoljan. Ele vriedno bi bilo, da se jošter traži, nebi li se našlo i boljih pjesama,

nego li su ove tri, o visokom Stefanu. Jer kad se ovo ovdje isporеди s narodnim pripoviedanjem, koje nam Vuk kazuje u svom rječniku pod riečju: „Visoki Stefan“ i „Sibinjanin Janko“ — mora se reći, da je ista stvar puno lošije spjevana, nego li je pripovieda narodna pripoviedka.

I za pjesmu 26. „propast carstva srpskoga“, kaže pisac uvoda da „na mnogo mjesta pokazuje ili da joj nije dobro sačuvana starina ili da je iz novijega vremena“. Ja nijesam voljan ni na ovaku dilemu pristati, već mislim, da je ova dugačka pjesma — ima 1607 stihova te je najduža od svih do sada poznatih narodnih pjesama — svakojako istom u novije doba sastavljena, i to po najviše iz onakih motiva, kaki dolaze kod Vuka kao komadi kosovskih pjesama. Ako ju je sastavljao kaki prosti narodni pjevač, on dakako nije čitao Vukovih pjesama, nego su mu drugi onaki dielovi poznati bili te ih sabio u jednu cjelinu; nu ako je ova pjesma od kakova književnog čovjeka ili od kakove nadriknjige ili u obće od takova čovjeka, koji se već dao na reflektovanje, koji svojim individualnim razumom radi — tad bi se moglo upravo reći, da je sadržaj Vukovih pjesama poslužio za gradju ove dugačke pjesme. Ako i za koju, a ono žalim za ovu pjesmu, što nam nije g. Petranović potanko kazao, gdje je čuo i od koga, jer ako je to zbilja prava narodna pjesma — usudjujem se nešto malko i sumnjati — to je ona doista znamenita kao dokaz, da mogu u naše dane, tako rekući pred našima očima, pojedini komadi narodnih pjesama srasti u jednu cjelinu. Medju tiem ova rieč „srasti“ nije zgodno odabrana, jer o organskom jedinstvu neima ni govora. Ja se posvema slažem s oštroumnom misli Štajntalovom, koji poredjuje one tri razne forme epskih kompozicija, u kojima se može pojaviti svaka narodna poezija, s trostrukom morfologijskom razlikosti čovječanskih jezika; pa kao što se ove razlikosti jezika nemogu i nesmiju drugačije tumačiti van iz raznih principa nutarnjega tvorenja, onako je i trojaka razlikost narodnog pjesništva potekla iz svoga nutarnjega nagona. To će reći drugima riečima, da nije samo slučajno nego je prema nutarnjoj naravi narodne poezije, koja i opet stoji u svezi s genijem naroda i pravcem njegova pjesničkog duha, što se naše narodno pjesništvo desilo na prvom stupnju, tako zvanom izoliranom, koji gradi tek pojedine pjesme a svaka je za sebe ciela i podpuna; nasuprotiv narodno pjesništvo drugoga stupnja niže mnogo pojedinih pjesama jednu na drugu — takova je n. pr. narodna poezija Španjolaca o Sidu —;

a grčki Homer, finski Kalevala, njemačke Nibelunge, francuski Rolando, koji su na trećem stupnju morfologijskom, razviše velike organske cjeline. Svaki od ovieh stupnjeva narodne poezije imadjaše već iz prva svoj posebni zametak te već u onome zametku stajaše uzrok, za što ovo narodno pjesništvo neprekorači granica prvoga morfologijskoga stupnja, za što ono osta na drugome, a treće istom potjera najsavršeniji vid organskih cjelina. Prielaz s jednog stupnja na drugi nije absolutno nemogućan, ali se može dogoditi istom nakon velika duhovnog prievrata u narodu, po što su sa svim novi poetski zahtjevi obladali osjećanjem i fantazijom narodnjom, po što su sa svim nove ideje preotele mah i došle do gospodstva. Takovieh prievrata pokazuje nam historija dosta, i kod raznieh naroda; nu naš narod nebi u historijsko doba, iza obladanja turskoga, nikojim događajem toli silno potresen, da bi ostavio sav dojakošnji pravac svoje poezije. Dakle ako i jest pjesma „propast carstva srpskoga“ prava narodna, nemožemo je ipak staviti za primjer prielaza iz prvoga morfologijskoga stupnja u treći, t. j. za primjer, kako junačka pjesma prelazi u epos. Ovo je tek oduža jedincata pjesma, kao i sve druge, te stoji na istom stupnju morfologijskoga razvitka, kao n. pr. „Ženidba Maksima Crnojevića“, koja ima 1226 stihova, ili „ženidba Ahmetbega iz Varada“, koja ima 1482 stiha. Osobito značenje ima ova pjesma, ako je prava narodna, tek po tom, što mi do sada nijesmo znali, da bi bio i gda naš narod čitavu nesretnu katastrofu kosovopoljsku opjevao u jednoj pjesmi. Ja bih se mogao ovdje upustiti u obćenito pitanje, da li i jest istini podobno, koliko do sada poznajemo narav naše narodne poezije, da će čitava kosovska bitka, u kojoj za našu običnu junačku pjesu neima pravoga jedinstva, ipak postati predmetom jedne pjesme. Ali toga i netreba, jer mislim, da će nam sama pjesma, čim je uzmemo motriti kao jedincatu pjesmu, pokazati mnogo pogriješaka, kojih ni u jednoj valjanoj narodnoj pjesmi nesmije da bude.

U obće nije teško razabrati pojedine dielove, koji su gdje gdje dosta nevješto sliepljeni u jednu cjelinu. Već je g. Novaković svratio pažnju na prvieh 18 stihova, kao uvod, koji i meni nekako suviše individualnog mudrovanja pokazuje te nije prema običnomu narodnomu počimanju. Za uvodom sledi umah, kako car turski dodje sa silnom vojskom na Kosovo te odavle Lazaru knjigu piše (str. 57—71): to je onaj isti motiv, koji se pjeva u prvom ko-

madu kosovskih pjesama kod Vuka. U Lazara se desile, kad mu knjiga dodje, tri vjerne vojvode: Kosovac Ivan, Toplica Milan i Miloš. Oni žele čuti, što javlja knjiga, radi koje car Lazar grozne suze ljeva; on im kazuje, što je u njoj: sve su vojvode za to, a i sam car Lazar, da se podje u boj na Kosovo. Nego najprije šalje Miloš Kosovac Ivana, da uhodi tursku vojsku (str. 289—340): to je opeta ono isto, što se pjeva u 4. komadu kosovskih pjesama kod Vuka. Samo je, rekao bih, ovdje stih 335. vrlo rdjavo smišljen: „Ne moj tako caru kazivati; Jer će nam se care prepanuti, Ne će poći u boj na Kosovo“; to se nikako nepodudara sa napried opisanom odvažnošću Lazarevom, već je bolje ono, što donosi kod Vuka stih 48.: „Ne moj tako knezu kazivati, Jer će nam se kneže zabrinuti, I sva će se vojska poplašiti.“ Za tim razaslije Lazar pozive: prva je knjiga opremljena crnogorskom vladici. To je, mislim, znamenit dokaz, da je pjesma istom u novije doba građena te je pjevaču bilo pred očima današnje stanje hrabrih Crnogoraca, koji svagda prvi krv liju za slobodu naroda. Nespretno je upravo u pismu na crnogorskog vladiku spomenuta Lazareva kletva, kojom proklinje svakoga, tko bi se zadocnio ili nehtio doći u boj (392—399). I ova kletva dolazi kod Vuka, u drugom komadu, a u našoj pjesmi valjalo bi da je postavljena negdje tako, gdje bi je mogao svatko čuti, a ne samo jedan od njegovih vojevoda i to upravo onaj, za kojega sam car najbolje znade, da će se prvi pozivu odazvati. Ovaku kletvu pripominje kod Vuka još i pjesma 47. Dvanaest knjiga razasla car Lazar, a kad su sve vojvode na okupu bile, nastavlja pjesma, kako carica Milica dolazi Lazaru pod čadore, moleći ga, neka bi joj jednoga od vojvoda kod kuće ostavio. Ovaj prizor, što sada dolazi (577—700), između Milice i njezine braće devet Jugovića, poznat nam je već iz Vuka, kao posebna vrlo liepa pjesma: „Car Lazar i carica Milica“; u onoj pjesmi ima za cielo više krasote, nego li u ovome dielu Petranovićeve pjesme, osobito mi se čini nezgodno, što ovdje carica za razlog, za što traži od Lazara, da joj jednoga vojvodu kod kuće ostavi, kazuje ove riječi: „Da mi obraz od grdila čuva, ako carstvo zadobiju Turci“: ja velim, da je mnogo nježnije ova užasna misao eufemizmom prikrivena u Vukovoj pjesmi, st. 9, gdje se samo kaže: „Da ti može knjigu odnijeti u Kosovo i natrag vratiti.“ Sada dolazi ona večera, gdje Lazar nazdravlja prvu čašu Milošu za nevjeru i iz-

dajstvo, što će ga sutra izdati. To je opeta poznato iz Vuka kao 3. komad, te je nekako odviše slučajno namješteno u našoj pjesmi. Tako znatna epizoda, kao što bješe upravo ona kobna večera, navezana je na predjašnje pripovijedanje ovim jeditim stihom: „Tu se njemu krstno ime sluči.“ Čovjek bi mogao prigovoriti, dakle da se ne bude slučilo krstno ime, nebi ga bio Lazar slavio, nebi bilo gostbe ni zdravice, nebi bio Miloš onako grdno pred svimi vojvodami uvriedjen itd. A što to znači? To znači, da su pojedini dijelovi ove pjesme onako slabo navezani jedan na drugi, kako nebi bili, da je ova pjesma igda postala organskom cjelinom; ali ovako, što nije van slijepljena od samostalnih komada, vide se i odviše njezine sastavine. — Koliko je meni poznato naše narodno pjesništvo, najviše do sada nepjevanih pojedinosti donosi onaj dio ove pjesme, koji sada ide, str. 790—1090, te bi se mogao prozvati: Junačтво Miloševo ili smrt Muratova. Ovdje ima vrlo mnogo, da i odviše potankosti iz turskoga života, gotovo čitav dvorski ceremonijal turskoga tabora, kako će sultan djaura preda se pustiti. Može biti da je ova epizoda uzajmljena iz pjevanja ili pripovijedanja našega naroda, koji je turskoga zakona; svakako nosi na sebi znakove novijega vremena. Nego sastavljač ove dugačke pjesme nije opazio, kako mu se neslaže vrijeme između onoga, što govori u stihu 797 i što u stihu 1096, 1119, 1125 i 1129. Napried se kaže „kada sutra bijel danak svanu, uranio vojvoda Miloše“, to će reći: pred zoru istoga dana, kada se imao boj biti, urani Miloš u turski tabor da ubije Murata. A po što je grozno djelo svršeno i sam Miloš već uhvaćen, „malo vrijeme po vremenu bilo“, kako kazuje stih 1097, te doznaše za svu nesreću u taboru srbskom, počese jadikovati Lazar i Jugovići. Nakon tolika dakle vremena, evo i opet rieči: „Kada sutra bijel danak svane.“ Kod stiha 797 stoji situacija tako, da se Miloš pred zoru digao put tabora turskoga, a stihovi 1076, 1119, 1125 i 1129 vraćaju nas natrag k večeru predjašnjega dana. To je očevidno protuslovje, koje dakako i opet pokazuje, da ova pjesma nije postala iz svog nutarnjeg zametka, već vanjskom aglomeracijom, razmišljenim prikupljanjem pojedinieh dijelova. Razabrav se od žalosti, razredjuje car Lazar svoje vojevode, gdje će koji stajati sa svojom vojskom i boj započinje: tuku se od jutra do večera — iz opisa same bitke ima jedan komad i u Vuka —, već se gotovo sva sila Muratova izlomila, ele Branković izda tasta svoga, da mu otme pomoćju

Turaka „krunu Nemanjića“. Za ovim je na redu, da čujemo, kako će Murat i Miloš umrijeti. Jedan i drugi pogiba od rana; Murat bješe se dao u živu rasporenu devu ušiti, samo da nadživi Lazara, te mu je sada vrijeme da umre; Miloš bješe dopao ljutih rana, provaljujući po dva puta u tabor i iz tabora, kojih nemože preboljeti. Prije ipak nego će jedan i drugi izdahnuti, vode razgovor o tome, kako će ih ukopati: Muratova želja bijaše, da ukopaju njega i Miloša naporedno, a njima do nogu Lazara, ali on popusti volji Miloševoj, da leže oba cara jedan do druga, a Lazaru do nogu Miloš (1312—1360). Tako i učiniše Turci, kao što nam izriekom svjedoče stihovi 1360—1365. Malo dolje vidjet ćemo ipak, da je pjevač na sve to zaboravio. Još mi je spomenuti, da Murat na umoru liepe nauke daje, kako nesmiju Turci da cvieljaju raje, ako hoće da gospoduju: i to je jamačno nov, tendenciozan umetak. Motivi posljednjeg diela ove pjesme poznati su većinom iz raznih pjesama Vukovih: kao gradja mogu se smatrati ove Vukove pjesme: „Carica Milica i Vladeta vojvoda“, „Kosovka djevojka“, „Musić Stefan“ i „Obretenije glave Lazareve“. Pripoviedka nastavlja se sa sviem prosto, ali mjestimice i nespretno. Milica i Vukosava susretaju Strahinju bana te čuju od njega cielu ali žalostnu istinu (1269—1311); na to piše Milica novome caru list, da joj dozvoli da prohodi kroz polje Kosovo, da okaje cara Lazara na grobu i da vidi gdje su drugi junaci izginuli. Ovo je pismo dosta nedotupavno ali još nedotupavniji odgovor Bajazitov. U zlatnih kočijah vozi se Milica zajedno s Vukosavom na razbojište, što je gotovo bezumno, kad sravnimo opis tog razbojišta, koji za tim dolazi st. 1464—1485. Ovdje sastaju Kosovku djevojku, koja sama kaže, da se od žalosti što joj brat poginuo, skamenila, te ne zna što će ni kuda će; ipak nesmotreni pjevač pjeva o njoj, da je na noge djipila, kad je caricu ugledala, te mjesto da počeka, dok će njoj carica rieč progovoriti, počima ona stihovima 1415—1418, koji su posvem suvišni. Ako je već trebalo, da i taj prizor o Kosovskoj djevojci imamo u pjesmi, a ono da bar bude udešeno prema situaciji; ali slušajmo: Djevojka pripovieda carici, kako Sitnica teče mutna i krvava, nosi konje i mrtve junake i junačke kape i čelenke, tu ugleda rusu glavu mila brata svoga (1425—1446). Po što je ovo Milica čula, suvišno je bilo iz nova pitati djevojku, da li je štogod iz vode zadobila. Ta zadobila jadna glavu brata svoga, šta će više! Ele ono što djevojka na to pitanje odgovara, u ovoj je

prilici gotovo sa svim nerazumljivo. Ona je, kaže, iz vode zadobila britku sablju Kosovac Ivana, bojno koplje vojvode Miloša, amajliju Toplice Milana, zlatnu kitu Boška Jugovića i čelenku dijete Nenada. Ovdje se od čuda pitamo, čemu to djevojci, kako li ona znade, da je ovo oružje upravo od onieh junaka. Čitajte pjesmu Vukovu „Kosovka djevojka“ te ćete razumjeti, za što ondje djevojka upravo traži tri vojevođe Miloša, Kosančić Ivana i Toplicu Milana; ili čitajte onaj prizor od Kosovke djevojke u Vukovoj pjesmi 47. stih 106—147 te ćete naći, da je i ondje sve razgovietno; ali ovo ovdje ovako kako je, neima gotovo nikakova smisla. Carica ostavlja djevojku, kao da je ni vidjela nije te prolazi dalje po razbojištu. Kada gospa do Bunara dodje, gdje je njojzi care poginuo — tako pjeva stih 1486—1487 — ondje nahodi Lazareva slugu Vidosava, a ovaj je istom šalje, da ide do bunara do vode studene. Carica dakle već bijaše u stihu 1486 na bunaru, a u stihu 1506 šalje je istom Vidosav, da ide onamo! Za tiem gori čusmo, kako je Miloš ukopan do nogu cara Laza, koji leži naporedo sa carem Muratom. Ovdje pako govori carev sluga po svema drugačije; po ovome ovdje imao bi Lazar ležati u jednoj hrpi sa svojimi drugovi Toplicom, Kosovcem i Milošem itd. (1505—1528); po ovome ovdje imao bi Miloš boreći se i siekući Turke s konja mrtav pasti! I zbilja Milica nahodi sve onako, kako joj sluga reče, t. j. nahodi sve po redu junake i sve redom u kočije tura, pak i Miloša nalazi „u zemljici skoro zakopana“ (1538), a za tiem „ode na grob slavná car Lazara“: tu se dakle tako pjeva, da drugdje leži Miloš a drugdje Lazar. Čitatelj neka se jošter sjeti, da je s Milicom pošla i Vukosava, žena Miloševa, ali o njoj neima nigdje ni riečce spomena. Dok Milica plače nad mrtvim tielom Lazarevim, čuje se nešto iz oblaka — deus ex macchina — te joj kaže, da nežali svoga gospodara, jer se posvetio, što je slavno poginuo „radi vjere i krsta častnoga i za ljubav roda i plemena“ već da odnese glavu u kneževu crkvu a za tri godine da digne i tielo. Za tri godine dodjoše zbilja na Kosovo Milica s patriarhom i dvanaest vladika i drugimi sveštenici, izvadiše tielo te ga odnesošé u Kruševo ravno. Originalnije se to pripovieda u Vukovoj pjesmi. — Pjesma svršuje ovimi stihovi:

Eto tako, moja braćo draga,
 Zbog nevjere i nesloge naše
 Propade nam carstvo i država,
 Pogibe nam slava i gospodstvo,

Sam Bog znade kad će opet doći,
Ali ćemo svi u jadu proći?

I u tih stihovih ima odviše individualne refleksije te su s toga sumnjivi.

Sadržaj ove dugačke pjesme najbolja joj je kritika. Ja mislim, da će se naučno istraživanje složiti u tome: prvo da je ovo sa svim novo gradjena pjesma, u kojoj je istom u naše dane netko skupio razne pjesme o kosovskoj bitci u jednu cjelinu. Tko je onaj netko, pričekat ćemo, dok čujemo, od koga je Petranović pjesmu čuo. — Drugo, da je pjesma dosta slabo sastavljena, da ima u njoj mnogo nejednakosti, mnogo nesklada; a simo tamo i refleksija, koje se moraju smatrati izrazom našega vremena i našega današnjega misljenja.

Ima još nekoliko pjesama, koje su za cijelo iz novijeg vremena; ja ih ostavljam čitatelju, koji će to i u uvodu spomenuto naći te prelazim na zanimljivi razdio onieh pjesama, kojim se paralele već kod Vuka nalaze. Marljivi pisac uveda nije smetnuo s uma tog obćenitog pitanja, kako stoje ove narodne pjesme napram oniem u Vukovoj zbirci; pače on nam kazuje u svom uvodu, da je njemu upravo glavna zadaća bila, da poredi ove pjesme s Vukovimi pak da svuda naznači: ako koja pjesma nije po stvari sa svim nova, je li varijacija od poznate već pjesme ili nova pjesma o poznatoj temi ili je u srodstvu kakvom god s drugom nekom već poznatom pjesmom (str. IX). Prem da se je pisac, da neprekorači granica, morao zadovoljiti samiem objektivnim poredjivanjem, da uza svaku pjesmu spomene, ima li joj i koja srodna medju Vukovimi, ipak nije na tome ostalo, već je često i to kazano, što pisac drži do one srodnosti. Valja mi priznati, da je pisac umio sve to u kratko izreći a ipak da bude istaknuto, što je najglavnije. Samo riedko gdje može se što god dodati, pak to ću ja i učiniti, nebi li se tiem objasnila ne samo vriednost ovieh pjesama, nego u obće postanak i razvitak naše narodne poezije.

Za pjesmu 6., koja je naštampana pod čudnovatim, nena-rodnim naslovom „Ljubomornost“, kaže pisac, da je čist prinovak u poznavanje naših narodnih pjesama; a ja mislim, da tomu nije tako, nego da imamo glavne misli ove pjesme već sa svim vjerno izražene u 11. pjesmi druge knjige Vukove: „Mujo i Alija“. Istina Vukova je pjesma vrlo kratka, te se gdje što jedva i razumije: ondje bi joj mogla ova ovdje kao komentar poslužiti. Nu za to

ima u Vukovoj pjesmi krasnih narodnih motiva, koje ćeš bađava tražiti u ovoj pjesmi; n. p. ono nježno, u našoj poeziji toli rado upotrebljeno, susretanje vrana gavrana bez desnoga krila, kojim je pod jedno i razloženo, za što se brat raskajao te povratio k teško ranjenomu bratu, čega u Petranovićevoj pjesmi neima. Svršetak je pjesme u Petranovića drugačiji, nego li onaj u Vuka; ali ja nebih nikako mogao priznati, da je ovdje shodan i na svome mjestu. Kada već ranjenomu bratu neima spasa, jer nemože preboljeti rane, koju mu zadao rođeni brat, pita se, zar nije dovoljna osveta bratske krvi, što će onaj drugi brat sama sebe od boli i žalosti ubiti? Za što onako grozno ubojstvo nevine žene? Za što ubojica, došavši domu svome, onako okrutno nožem u srce udara svoju vjernu ljubav te joj čak na čordi čedo izvadio, a ona nije ipak u toj nesreći ništa skrivila? Ja sam uvjeren, da je tu nešto umetnuto u pjesmu, što pravom u nju nespada; a za dokaz pozivam se osim gori pomenute paralele Vukove, još i na prekrasnu pjesmu 16. kod Vuka „Predrag i Nenad“; za tiem na starinsku narodnu pjesmu kod Hektorovića, gdje je takodjer taj tema, da je brat brata ubio, ali nije u nesreću povučen nikakov treći čovjek, koji nije ništa skrivio. Nasuprotiv uvidjamo u 10. pjesmi druge knjige Vukove „Milanbeg i Dragutinbeg“ i u 99. iste knjige „dioba Jakšića“, osobito pak u 759. prve knjige „Nesrećna begovica“, da svagdje ima neki razlog, za što muž svoju ženu ubija. Neima dakle sumnje, da je svršetak Petranovićeve pjesme pokvaren, on bi bio samo onda na svome mjestu, kad bi nevjesta kakim god načinom zametnula bila kavgu izmedju rođene braće, a toga ovdje neima.

O pjesmi 23. „Ženidba Relje Bošnjana“ kaže pisac u uvodu: „pjesma je sa svim originalna, liepa i prostrana, a čisto je mitologijska.“ Ja bih ovdje dodao, da joj ima posve slična paralela u 38. pjesmi druge knjige Vukove, na ime: „Marko Kraljević i Vila.“ U obadvie pjesme glavne su misli one iste: vila progoni junaka, kad gorom pjeva. I ondje i ovdje ide ona za tiem, da mu naudi, ali joj Kraljević Marko neda već mora da štetu, što je počinila njegovu drugu, i opet popravi, t. j. da ga izlieči. Način kako je Kr. Marko uhvatio vilu, nije u obadvie pjesme jednak: u Vukovoj dosta mu je njegova šarca, što se meni i priličnije čini, a u Petranovićevoj uzimaju se u pomoć još dva biesna hrta i dva siva sokola. Ovaj drugi način hvatanja vile dolazi sa svim ovako još u 31. i 32. pjesmi Petranovićevoj, a može biti da je ondje i bolje

na svome mjestu. Meni se još i drugačije pjesma Petranovićeva nemili. Hoću da kažem, za što. U Vukovoj pjesmi doznajemo umah na početku, da Kralj. Marko ište od svog druga Miloša, neka mu gorom idući pjeva, a on mu odgovara, za što nesmiye. Nasuprotiv u Petranovićevoj pjesmi iz prva i neište Marko od Relje, da pjeva, već samo da idu da vide „kolo djevojaka iz planine vila.“ Istom kasnije, kad se Marko opio te ga vino osvojilo, nagoni Relju da pjeva. Ovako je već pjesma bez nevolje razvučena a nije tiem izašla ljepša, nego protivno. Nu da vidimo i dalje. Vile čuju, kako Relja pjeva; najstarija izmedju njih moli, da zastave kolo, pak da slušaju tko pjeva; a kad su po glasu upoznale Relju, predlaže najstarija vila, da ide jedna od njih pa da dočeka Relju te mu izvadi oba oka. Pjevajući o tome, bijaše pjevaču pred očima onaj motiv, koji se toliko puti ponavlja u našoj narodnoj poeziji, koji i jest vrlo zgodan za zbor od junaka, ali nikako nepristaje u kolo djevojačko: Vila na ime viče ovako: „Nije l' majka rodila junaka“ itd. a stereotipan odgovor glasi: „Sve djevojke zamukoše mukom, a u crnu zemlju pogledaše, kako trava na odgojke raste, kano dojke u dobre djevojke.“ Ovo je sve, kad se sjetimo da se vila tiče, posve bezumno, a posljednje upravo i ružno; ali je to, da Vukovu rieč upotrebim, budalaština od pjevača. I ono, kako Kraljević Marko postupa s vilom, po što je već uhvatio, nemože se reći da je junački: ono bi bolje pristajalo kakoj turskoj buli te dokazuje, da je pod robstvom turskim vriednost žene u očima našega naroda, u koliko se može reći, da pjesma pokazuje narodno mišljenje, vrlo spala, da ona kao crv gmiže pred muškom glavom. Bolje narodne pjesme proste su od te pogriješke: i u Vukovoj pjesmi puno je dostojniji način Markov. Napokon kao posljednji dokaz, da ima i u ovoj pjesmi suviška, stvari koje njezinu jedinstvu smetaju, pripomenut ću, kako Marko od puke obiesti tjera vilu, koja mu se sasma po turski klanja te ljubi ruku i koljeno, da im služi vino i rakiju. Istom kada junacima vince udari u lice, kad već i sam Relja misli da bi valjalo vilu pustiti, pri-sjeti se Marko te je nudja Relji, neka je uzme za vjernu ljubuu. To se i dogodi te pjesma svršuje sa svim drugojačije, nego li se iz prva nadalo, a Relja došao do vjerne ljube da nezna ni sam kako, to će reći: u pjesmu je umetnut motiv, koji u nju nespada, a taj je motiv izvadjen iz onieh pjesama, u kojih junak upravo ide za tiem, da vilu dobije za ljubovcu. Time je dakako ova pjesma

narasla na 420 stihova, ali ja volim po sto puta Vukovu, ma i kraća bila, jer u njoj neima nego 123 stiha.

Što sam ovdje primjera radi za dvie pjesme na obširno dokazao, može se naći još u mnogo drugih pjesama ove zbirke, koje već jesu u uvodu poredjene s Vukovimi. Ja držim ovake pjesme za dokaz kvarenja naše narodne poezije, koje tako biva da kadšto pjevač, nemisleći šta govori, pokupi rieči, pače i čitave komade, iz drugih pjesama pa ih metne ondje gdje im nije mjesto. Da me tko nepotvori samovoljnom hiperkritikom, ili da se nereče kao da mislim umanjiti vrijednost naših narodnih pjesama, pozvat ću se na čovjeka, kojemu se nemože odreći, da je poznavao narav naših narodnih pjesama. Evo slušajmo, šta Vuk ište od dobre narodne pjesme (u predgovoru k 4. knj. starog izdanja, str. XXXVI): „Istina da u narodnim pesmama ne treba tražiti istinite istorije; ali pripovetka, koja je u junačkim pesmama najglavnija stvar, u pesmi od dobroga pevača nikad nije sa svim protivna zdravome narodnom i u pesmama običnom razumu.“ Za dokaz pominje Vuk jednu pjesmu iz zabava Steićeavih, gdje se kaže, da je Kraljević Marko nosio pušku, kad se tukao s vilom te dodaje: „Narod naš ne samo, što zna, da u vreme Kraljevića Marka nije bilo pušaka, nego se još pripoveda, da je Marko, kad je prvi put pušku video i da ogleda njenu silu, sebi ruku iz nje probio, utekao s ovoga sveta, rekavši: „Sad najgora rdja može ubiti najboljega junaka.“ A ja ću iz Petranovićevih pjesama da pripomenem primjer, koji nije mnogo bolji od Markove puške. U pjesmi 8., za koju se kaže da je iz Hercegovine, pod naslovom „Ko zlo čini, nek se dobru ne nada“, dolazi ova glavna misao: grješnik trpi strašne muke na svome tielu radi teških grieha, a nemože ih se nikako oprostiti niti svog mukotrpnog života dokončati, dok neispovjedi svih svojih grieha igumanu crkve „filendarske“. Dovle neima ništa čudnovata u pjesmi, njezina pripoviedka spada po svoj prilici u onaj krug narodnog pripoviedanja, koji hoće da potvrdi svetost ispoviedi (sr. u mojoj historiji književnosti I. str. 105); ali svršetak pjesme vrlo je čudnovat, da nerečem upravo nagrđen. Iguman kaže grješniku na ispoviedi, da se može samo tako oprostiti svojih grieha, ako „na barutu napravi postelju, nasloni se dugo i široko, pa udari voštane fitilje i zapali su četiri strane.“ Ovaj je motiv očividno samo skvaren prema našem vremenu, te je s toga i vrlo prozaičan, mjesto onoga, što se originalnije i ljepše pjeva o takovoj

situaciji u pjesmi 19. druge knjige Vukove. Ondje se gradi lučeva ćelija, koja je namazana lojem i katranom, u nju se zatvara grješnik te je zapaljuje su četiri strane: u tajnosti noćnoj gori ona s večera do svjetla, a kad u jutro poranilo djače samouće, „od ćelije ništa do pepela, ono traži cara po pepelu, desnu mu je nahodilo ruku, ruka mu se desna posvetila.“ Mjesto toga u našoj pjesmi gradi grješnik postelju od baruta, lieže na nju te se diže u zrak; pak da bude taj strašno prozaički motiv dotjeran upravo do krajnosti, još se pominje u stihu 570 i taj suvišni dodatak, kako se k toj radikalnoj operaciji skupio silan sviet: tada „gospodari narod povratite, povratite niz polje široko: stranjujte se, ne pržite tiela.“ Ovi su gospodari valjda obavljali službu naše današnje policije! — Koga je volja, neka poredi čitav svršetak ove pjesme s onim u pjesmi Vukovoj, pak će, nadam se, brzo razabrati, na kojoj je strani prava narodna poezija, na kojoj li dosadna proza!

Toliko za karakterisanje ovieh pjesama. Neka nitko ne misli, da sam navlaš odabrao ove primjere kao najgore; rado priznajem, da ima u Petranovićevoj zbirci i vrlo liepih pjesama, kao što je n. p. 30. „ženidba Ljutice Bogdana“, i 34. „Banović Sekula i Jovan Kosovac“, ali od onieh, koje se mogu porediti s Vukovima, jedva da i koja nadmašuje Vukovu. Većinom su duže i obilatije, da to je istina, ali ako već i nije stran umetak ono, po čemu su duže i obilatije, to se bar pripoviedanje razvlači kroz kojekakve, malo vriedne, ili bar sa sviem izlišne stihove. Takova je n. pr. pjesma 7. „Ne zavidi, da te čudo ne snadje“ napram Vukovoj 5. „Bog nikom dužan ne ostaje.“ Petranovićeva nekazuje upravo ništa, što nebi bilo u Vukovoj, da u onoj su čak izostavljena dva vrlo potrebita stiha pjesme Vukove, 64—65; i opet ima u Vukovoj pjesmi samo 127, a u Petranovićevoj 220 stihova! Vriedno je dakle izjaviti želju, neka bi se već jednom iz bliže ogledalo, kako nam stoji naša narodna poezija. Ima li tomu zgodnijega povoda, nego li kada se pojavi u literaturi nova gradja, i to onako obilata, kao što je donosi Petranovićev zbornik?

Ja držim vrlo mnogo do toga, da je izdanje svake knjige valjano i pomno opremljeno u sviet. Koliko se je puti već dogodilo, da čitatelj nije ni znao, kako će knjigu u ruke primiti, sve samo za to, što mu izdavač nije dao dovoljne upute, što mu nije, tako rekuć, do polovice puta na susret izašao. Tomu dolazi još i taj razlog, što se opremanjem valjana izdanja bave obično naj-

vještiji ljudi, bar bi tako trebalo svagda da bude, koji su se često puti već prije nego li je knjiga svieta ugledala, toliko oko nje izmučili, koliko se muke i truda neće može biti ni u mnogo godina po drugi put istoj stvari posvetiti. Za što dakle da taki ljudi nedadu što viša od svoga znanja onoj knjizi na put? S te strane neimaju ni Vukova izdanja narodnih pjesama jednake vrijednosti, što je dakako on sam dobro znao. Ili zar mislite, da nije Vuk žalio, što je u predgovoru k četvrtoj knjizi narodnih pjesama novoga izdanja mogao samo o tome govoriti, što je bio mislio u onome predgovoru kazati te je koje šta obećavao za petu knjigu, koja napokon i bez predgovora izadje, nakon njegove smrti, te mjesto obične pomne korekture Vukove obdari nas dvjema sitno štampanima stranama samih štamparskih griješaka! Krasne li naknade za Vukov predgovor! Za to će uprkos obilatijemu sadržaju drugog bečkog izdanja bar nekoje knjige, kao prva i četvrta, od staroga izdanja zadržati i na dalje svoju naučnu cieniu. Jer obilati predgovor k prvoj knjizi staroga izdanja od g. 1824, za tiem onaj k četvrtoj knjizi od g. 1833, nijesu nikada kasnije preštampani a nijesu ni iscrpeni, već je kod prve knjige novoga izdanja samo obećano, da će pravi predgovor istom kasnije doći — a mi znamo, da je ono obećanje ostalo žalibog neispunjeno.

U samoj toj različitoj sudbini edicija Vukovih mislim da već ima dovoljna razloga, da sa zadovoljstvom spomenem, kako je razborito uradio urednik ovieh pjesama, poznati srbski naučnik Stojan Novaković, što se postarao, da ovaj zbornik nezaputi bielim svietom bez dostojne poputnine. Mojemu zadovoljstvu bilo bi dovoljna razloga već u samome načelu, da i nebude oprema g. Novakovića onako pomno smišljena i onako marljivo izradjena, kao šlo zbilja jest. Pod naslovom „O ovijem pjesmama“ napisao g. Novaković uvod k Petranovićevoj zbirci, koji je vrijedan da se čita, koji će se zbilja i čitati, i to s velikom koristi. Naučnoj ozbiljnosti, kojom je ono pisano, koja se toli krasno razlikuje od fantastičkoga polietanja nekojih naših, hrvatskih i srbskih, književnika, kad misle govoriti o narodnoj poeziji — nemože čovjek uskratiti podpuna priznanja, ma se baš i neslagao u svemu s piscem. G. Novaković, uvjeren da redjanje pjesama, koje se nalazi u zbirci Petranovićevoj — a ja sam napried spomenuo, da ga je on uzajmio od Vuka — nestoji ni na kakovu naučnom osnovu, htjede pokušati bar u svom uvodu, da ih poredi po nekom nutarnjem principu, koji bi se dao

iz samieh pjesama razabrati. To mu je podjedno liepa prilika bila, da pojedine Petranovićeve pjesme isporedi s Vukovima, o čemu sam već govorio. Ovo dvojako nastojanje Novakovičeva uvida vrlo je razložito; redjanjem bo pjesama po nekom principu, a još više poređivanjem jednih s drugimi znatno se objašnjuje narav, postanak i razvitak narodnih pjesama. Drugo je dakako, od ovog pohvalnog priznanja sa svim odijeljeno pitanje, možemo li skroz pristati uz ono tumačenje pojedinih hrpa našeg narodnog pjesništva, koje nam daje g. Novaković u svom uvodu. Ja bih imao prigovarati onomu, što se u njega zove prvom hrpom naših narodnih pjesama, o kojoj je g. Novaković ovaku definiciju napisao: „To su, kaže, narodna vjerovanja iz najstarijeg života narodnog, koja u nas dopiru u zajednicu prije svake diobe našega plemena u porodice i narode, u zajednicu indijsko-evropsku. Ovamo spadaju uspomene staroga vjerovanja, čudnovatosti i prekoprirodnosti u slikama, mitologijski ostaci, slike od prvobitne poezije, u kojoj igraju stvorovi djetinjske i patrijarhalne ne razvijene fantazije, što su se sačuvale u raznim više ili manje sačuvanim odlomcima, koji su pomiješani sa poetskim stihijama iz drugih perioda.“ Da bi se vidjelo podpuno značenje ovieh zamašitih rieči, treba još k tomu uzeti sve pjesme, koje bi iz Petranovićeva zbornika mogle spadati pod ovu definiciju. Ima ih vrlo mnogo, to su pjesma 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 13., 14., 16., 19., 21., 23., 30., 31., 32., 33., 37., stranom čak 27. i 28. Sve su ove pjesme više manje mitologijske, prema tumačenju g. Novakovića, ili pjesme, „u kojima ima kakvih god uspomena ili znaka iz najstarijih vremena, pomiješanih u novu gradju.“ Nije ovoga tumačenja Novaković izmislio, nije dakle on ni odgovornik za to; on ga je tek sebi prisvojio, jer je do nedavna obćenito vriedilo. Ali buduć da o tome visi, da tako rečem, sudbina vrlo mnogih naših pjesama, i to upravo onieh, koje su gotovo najzanimljivije, vriedno je svakako da se čuje i novije tumačenje, koje se od predjašnjega već samiem principom razlikuje, tumačenje kojemu noviji rezultati istraživanja svakim danom sve to veći ugled pribavljaju.

Ima medju našimi narodnimi pjesmami, osobito medju onimi što ih po običnome tumačenju mitologijskimi zovu, vrlo mnogo takovieh, koje pripoviedaju nešto nehistorijskoga, nekaku priču, koja ili već jest poznata iz kruga raznih priča, evropskih i azijskih, ili bar ima prilike, da bi se mogla ondje naći. Takove naše

pjesme, ma i bile začinjene slatkimi imeni narodnih junaka, kao što su Dušan, Lazar, Kraljević Marko, Ljutica Bogdan itd., spadaju ipak pod obćenito, internacionalno pitanje o postanku evropskih priča, pod pitanje kojemu je učeni svijet već do danas vrlo mnogo truda i nauke posvetio, više nego li ga mnogi od nas i zamisliti može. Najnoviji rezultati tog pitanja slažu se gotovo svi u tome, da je velika većina evropskih priča, živjele one samo među narodom ili čak u literaturah, istom u historijsko doba potekla iz azijskog istoka, imenito iz Indije. Nu kako je taj princip nov, ima on i mnogo ljutih protivnika; ovakim je namijenjeno razlaganje ono, koje čitamo kod Benfeya u Or. u. Occid. II. 1. 134, te ga ovamo stavljamo s toga, što je riječ njegova u tome pitanju najuglednija. Prem da je, kaže on, već za tolike evropske priče i pripoviedke dokazano, da su indijskoga porijekla, te su ovo već svi priznali, koji se ozbiljno bave oko tog pitanja, ipak se još jednako zapodievaju sumnje protiv onog izvadjanja iz Indije te ima mnogo ljudi, koji bi voljeli očevidne sličnosti i jednakosti u takovih kompozicijah, da nekim drugim načinom protumače. Nu za svaku takovu sličnost i jednakost u ljudskom stvaranju imaju u obće tri načina, kojima se dade tumačiti: ili je valja pripisati slučaju, ili je ona posljedak od jedinosti duha čovječjega ili stoji na osnovu historijskih sveza. Nemože se reći, da neutječu sva tri momenta u oblik ljudskih tvorova. Tko će, na priliku, zanijekati, da radi jedinosti duha čovječjega od istieh uzroka nastaju iste posljedice? ta tomu se neprotive ni oni, koji dokazuju, da su ove kompozicije indijskog izvora. Isto će tako slabo komu pasti na um, da za zbilja zaniječe upliv slučaja na razvitak tvorova ljudskih. Nu s druge strane jedva da će se i tko toli tvrdokorno boriti za samostalan postanak onakih sličnosti i jednakosti, da nebi, upućen historijom, bar kad i kad priznao takodjer upliv historijskih sveza u čovječanstvu. U principijalnom dakle shvaćanju ovakih pojava neima gotovo ni kakvih razlikosti; jer se u obće priznaje jednako pravo sviju triju momenata. Razlikosti počimaju istom onda, kad se dodje na tumačenje pojedinih slučajeva te nastaje pitanje, koliko se u kojem posebnom primjeru smije odbiti na jedinstvo duha čovječjega i koliko na slučaj, tako da bi nešto moglo na raznih mjestih samostalno, samo od sebe postati; koliko li valja izvoditi iz historijskih sveza tog *ῥῶν ἱστορικῶν*, rekavši da je nešto prvobitno samo na jednome mjestu postalo, pa ako ga još i drugdje

ima, onamo da je istom odavle doprlo. Tomu dodaje Benfej sa svoje strane, a to i jest najvažnije, da ima prilika i načina, radi kojih se može za množinu primjera, naročito kod priča i pripoviedaka, jednom riečju u tako zvanoj zabavnoj poeziji — s potpunom sigurnošću ustvrditi ono treće, t. j. uzajimanje historijsko, te nakon istraživanja o tome pitanju, i njegovih i tudjih, usudjuje se sa svim pouzdano reći, da što već nije to će skorim biti dokazano za toliko mnoštvo ove vrsti kompozicija, da su zbilja iz Indije potekle, da kad bi i gdje kod fakta dopušteno bilo, da pravimo zaključke a majoritate ad minoritatem, to bi se čovjek ovdje umah na takav zaključak odvažio. —

Ovako govori Benfej obćenito, on koji je isti princip tumačenja već u nekoliko posebnih djela i monografija krasno dokazao za mnoge krugove i motive prostonarodnoga pričanja. Ja prihvaćam bez straha taj princip te ga prenosim na naše narodne pripoviedke i pjesme; imajući pred očima s jedne strane sadržinu naše narodne poezije — pjesama i priča — s druge geografski položaj našega naroda i njegovo susjedstvo s orientalnim stihijama, uvjeren sam već u napredak, a može se i dokazima utvrditi, da ima zbilja i u našem narodnom pričanju i pjevanju dosta stranih elemenata, koji su istom u historijsko doba spolja dobavljeni. Znam ja, da će se mnogomu od naših ljudi čudnovato činiti, kad mu se reče: sadržaj ove ili one narodne pjesme ili pripoviedke nije originalna invencija našega naroda, a nije ni ostatak od bog zna kakova staroga vjerovanja iz poganskih vremena, nego je ono priča, koja se raznimi putevi u historijsko doba iz azijskoga istoka k nama doselila. Mnogi, mislim, neće htjeti o tome ni da čuju, jer bi to tobože sramota bila po naš narod i njegovu pjesničku snagu. Ali ja bih se usudio na to odgovoriti, da opravdam sebe i da narod naš obranim od svake krivde, da po mojem uvjerenju upravo u tome i stoji sila njegova pjesničkoga duha, što je kadar od uzajmljene gradje tvoriti onako divne umotvorine, kao što su nekoje naše narodne pjesme, koje u tu vrst spadaju; što se njegov plastički duh nezadovolji tiem, da samo pripovieda priču onako, kako je jednom čuo, već je udesi čak u pjesmu, u kojoj su motivi strani pomiešani s reminiscencijama iz narodne prošlosti.

Kad se jednom prizna ovaj princip tumačenja i napram našoj narodnoj poeziji kao istinit, tada dakako nemože više ni govora biti, da su sve one pjesme, gdje ima što vanredna, čudnovata i

prekonaravna, ostatci kakova prastarog vjerovanja iz nekošnje zajednice indoevropske, nemože se više svuda pomišljati na tobožnje komade mitologijskoga eposa itd., jednom riečju: množina pjesama gubi ono mitologijsko značenje, koje im se obično podmeće. Po mojem dakle mišljenju imalo bi se ono, što g. Novaković govori o prvoj, mitologijskoj hrpi narodnih pjesama, da se s ovim principom tumačenja u sklad dovede, ovako razumjeti: bit će u našoj narodnoj poeziji za cielo i takovieh pjesama, gdje se čuvaju ostatci давnog mitologijskog vjerovanja; ali uz to ima ih vrlo mnogo takovieh, što nijesu drugo van u stihovih spjevane priče novijega, historijskoga, vremena. To je u nas ona stihija tako zvane zabavne poezije, koja je svuda po Evropi poznata u formi prostonarodnih priča, samo što je kod nas, radi osobite naklonosti našega naroda prema epskoj poeziji, takodjer narodnim pjesničtvom obladala; ona je bez sumnje novija od pravih naših historijskih pjesama staroga vremena, s kojimi se je najradije i pomiešala. Prave granice povući izmedju onoga, što bi bilo pradaavno, zbilja mitologijsko, i što je tekar kasnije u našu narodnu poeziju uneseno, — za naš je narod u tome pitanju vrlo važan momenat: dolazak Turaka — to je dakako ov čas jošter gotovo sa svim nemoguće, dok nije slov. mitologija ispitana, niti ima dovoljne gradje od priča i pripoviedaka. S toga je za sada već i to mnogo, ako imamo sam princip tumačenja na umu, koji će nas štititi, da neposrnemo prebrzo u odredjivanju starosti pojedinieh pjesama; a samo se kaže, da bi valjalo sadržinu i motive našega narodnoga pjesničtva pomno ispitivati te ih poredjivati i sa narodnom poezijom ostalih srodnika slovinskih i sa nebrojenim blagom priča istočnoga svieta.

S takova naučnog pogleda na postanak evropskih priča, a po tome i nekojih naših pjesama i pripoviedaka, mislim ja o pjesmi 4. Petranovićeve zbirke: „Ženidba zmiје Ljutice Bogdana“, koju navodim kao jedan primjer iz naše narodnosti, da ona ni po što nespada medju najstarije naše narodne pjesme, kako to g. Novaković u svom uvodu kazuje. Ja sam o tome krugu narodnog pripoviedanja govorio na str. 106—107 svoje historije književnosti. Može biti da je ono ondje i prekratko rečeno pak za to nerazumljivo; ele prema zadatku knjige nije se moglo drugačije. Nu ovdje, gdje smo napose tiem pitanjem zabavljeni, hoću da potvrdim one moje misli iz bliže riečima samoga Benfeja. Po što je on s mnogo istočnih paralela objasnio priču indijsku „o začaranom sinu brah-

manovu“, a i pričanje o zmijah protumačio sa strane religiozne vjerovanjem budhističkim, nastavlja o glavnoj misli čitavoga kruga priča ovako: Ich bin zwar weit entfernt zu verkennen, dass die Hauptgrundlage dieser Märchen: der Glaube, dass sich übermenschliche und andere Geschöpfe in Menschen und Thiere verwandeln können, ein so ziemlich verbreiteter ist und würde wo nur dieser veranschaulicht wird, einen historischen Zusammenhang mit den hervorgehobenen indischen nicht zu behaupten wagen; allein der andere Glaube, dass durch die Wegnahme der angenommenen Hülle eine Verzauberung aufgehoben, gehemmt u. s. w. wird, so wie die Voraussetzung des willkürlichen An- und Abnehmens von Thierhüllen u. s. w., scheinen auf diese Allgemeinheit keinen Anspruch machen zu dürfen. — — Dieses Abstreifen der Hülle kann ursprünglich zu Zügen in Märchen wol nur in einem Lande verwandt sein, wo die Natur Erscheinungen bot, die auf diesen Gedanken mit Leichtigkeit führen konnten und da gibt es wol keine, die mehr geeignet war, ihn zu wecken, als das Abstreifen der Schlangenhaut. Dieses zu beobachten gab gerade Indien die häufigste Gelegenheit und da der Schlangencultus hier eine weit verbreitete Herrschaft übte, so lag es nahe, für diese Erscheinung eine tiefere Bedeutung zu suchen, oder überhaupt ihr eine einflussreichere Stelle auf die Conceptionen der Phantasie zu gewähren (Pantschatantra I. 265).

U nas je ovaj krug pričanja osobito za to zanimljiv, što je jednako zahvatio zabavnu prozu (narodne pripoviedke) kao i zabavnu poeziju (narodne pjesme). Takovih primjera nije do sada mnogo dokazano, ali će tomu biti taj uzrok, što je istom vrlo malo pripoviedaka sakupljeno. U historiji književnosti na str. 111 izrekao sam tu misao, da je prozaičko pripoviedanje novija forma „za to, što je kasniji historijski elemenat narodnih pjesama većim dielom istisnuo iz pjesničke forme onu stariju sadržinu religiozno-mitologijsku, koja dolikuje pričanju te se povukla u prozu narodnih pripoviedaka. Ali onomu, što još preosta kao pjesma, zadan je kad što nekakav novelistički oblik tiem, što je iz mitologije preneseno na historijska, narodu po spominjanju dobro poznata lica narodnih juoaka, svetitelja, careva itd.“ Razmišljajući iz nova o tome, nalazim da se ove rieči ni kako neslažu sa čitavim ostalim pravcem mojega razlaganja; ja bih najvolio da i nijesu napisane: to biaše samo još ostatak od predjašnjega, mitologijskoga tumačenja

naših narodnih pjesama, dakle ostatak od onoga, proti čemu se upravo govori. Sada mislim baš protivno onomu, da su ovake pjesme sa tipom orientalnoga pričanja mlađji tvorovi pjesničkoga duha našega naroda, koji su se, naporedo s prozaičkim pripovijedanjem, istom od onda počeli uvlačiti u našu narodnu poeziju, od kada je počeo propadati ili se bar potamnjivati njezin čisti mitologijski i čisti historijski karakter. Nevjerujem, da bi se to bilo dogodilo umah iz početka, kako je glas narodne pjesme primio nekogega narodnoga junaka i njegova slavna djela u svoje kolo, kadno je jošter živio i čovjek i djelo u budnoj svijesti narodnoga duha; nevjerujem dakle, da bi to bio i kakav dokaz izvorne starine, što se imena naših slavnih starih junaka pominju kad što i u takovih narodnih pjesmama, gdje bi prema situaciji i pripoviedci mnogo bolje pristajao kakav sultan ili vezir iz 1001. noći! To je doista čudnovata mješavina, kada naši narodni junaci dolaze i u krugu običnih priča istočnoga svijeta! Mislim da je prije morao znatno potamnjeti u narodnoj pameti njihov originalni, narodni tip, nego li je moguće bilo, da se dovode u kolo takovih priča! —

Za istinu ovakova tumačenja nalazim nov dokaz u tome, što ima pjesama s jednakim osnovom pripovijedanja, od kojih jedne nepodmeću svoje čudnovate sadržine ni kojemu posebnomu čovjeku ili bar ne takovu, koji je u narodnoj poeziji glasovit i dobro poznat, a druge, prem pripovijedaju onu istu stvar, ipak je svaljuju na sa svim poznati u našoj poeziji narodni karakter. Tako se n. pr. sa 4. pjesmom Petranovićeve zbirke slažu dvie pjesme Vukove (12. i 13. u drugoj knjizi), jedna Jukićeva (11.) osim toga nekoliko narodnih pripoviedaka (u knjizi Vukovoj 9. i 10.). Pripovijedanje je svuda jedno te isto. Ali u narodnim pripoviedkama govori se po običaju samo obćenito: „bila jedna žena“ ili „bila jedna carica“. U prvoj pjesmi Vukovoj i u Jukićevoj kaže se takodjer samo obćenito „budimski kralj“ i „budimska kraljica“. U drugoj se pjesmi Vukovoj pominje nekakav imače nepoznati „Mihailo ban“. Nasuprotiv tomu pjeva pjesma Petranovićeve isti čudesni događaj o „Ljutici Bogdanu i njegovoj ljubi“. Ja bih dakle rekao, da ova pjesma nije u tome ni hvale vrijedna, kamo li bolja od onieh, što je takav čudnovati, bajni motiv preniela upravo na Ljuticu Bogdana. Onomu pjevaču, koji prvi njega u to kolo dovede, bješe jamačno sa svim ispaao iz pameti narodni karakter toga junaka, kao i ona slavna djela, koja se o njemu pjevaju. Znam ja do duše, da u

narodnom pjevanju, osobito ako je na stupnju izoliranih pjesama, nevalja tražiti kod pojedinih karaktera stroge historijske konsekvencije; ali opeta mislim, da bi u originalnom, nepokvarenom narodnom pjesničtvu, i naš svaki narodni junak imao predstavljati nekoji izraziti tip narodnih krjeposti svoga vremena, tako da kad se pojedini pojavi njegova karaktera sastave u jednu cjelinu, nesniju upravo krajnosti na vidjelo izaći, niti tolike nejednakosti, kojih lična jedinstvo podnieti nemože. Što ipak ima od tog pravila vrlo mnogo iznimaka, ja ih neumijem drugačije protumačiti, nego li da priznamo, kako već rekoh, da se originalni lik raznih junaka s vremenom i u narodnoj poeziji zaboravljao i potamnjavao te kad je već nestajalo izvornih tradicija, koje bjehu osnovane na raznih događajih iz narodnoga života, počelo je narodno pjesništvo staromu imenu, koje se svagda najduže drži u pameti naroda, podmetati novu sadržinu iz novijega vremena, uzajmljenu kad što i iz priča. Tako je može biti i u petoj pjesmi Petranovićeve zbirke nepravo na Ljuticu Bogdana prenesena ona nevjera, što su na krštenju djeca izmijenjena — taj teški grijeh, koji naša narodna poezija groznom kaznom kazni. U Vukovoj pjesmi, pod brojem 6., pjeva se to isto o Grčiću Manojlu, i koliko se može suditi po karakteru tog narodnog čovjeka, mislim da njemu bolje pristaje onaka pakost (sr. o njemu u III. knj. Vuk. p. 6 i 76). Nu o tome je teško na prečac govoriti, dok nijesu karakteri naših narodnih junaka potanko proučeni. Tako bih ja ostavio za osnov presudjivanja vrline Ljutičine znamenitu pjesmu 39. u drugoj knjizi Vukovoj, koja nam najjasnije kazuje, koliko je u staro doba vrijedio Ljutica Bogdan. Njegovu golemu snagu i hrabrost potvrđuje izriekom stih 32. pjesme 22. u Petranovića. Dobro se s tom slavom podudara, što pjeva o njemu krasna pjesma 30. u Petranovića, kako je uhvatio vilu za vjernu ljubovcu. Liep je takodjer znak njegova junačtva i poštovanja narodnih svetinja ono, što pjeva o njemu 39. pjesma u Petranovića. Najvrliji narodni junaci zovu Ljuticu Bogdana u svatove: on se nadje među zvanicami kod ženidbe Strahinjina bana (P. p. 22), Sibinjanin Janka (P. p. 33), Zmaj-Ognjenog-Vuka (P. p. 42), Radulbega (P. p. 49), Šćepana Jakšića (P. p. 55. i 56); i to svagda u društvu najslavnijih junaka: Kraljevića Marka, Miloša Obilića, Milana Toplice, Relje Bošnjana, Kosovca Ivana, kad što i starca Jug Bogdana i njegovieh devet sinova, devet braće Jugovića. Zanimljiva pjesma 10. u trećoj knjizi Vukovoj,

koja redom izbraja sve slavne vojvode starijega vremena, nije zaboravila a da nespomene Ljutice Bogdana „na Zagorju mjestu pitomome“. Toli znamenit i slavan bijaše dakle Ljutica Bogdan i opet se dosta malo pjeva o njemu na pose. One tri pjesme u prvoj knjizi Vukovoj, 722, 723 i 724, nijesu znatne te bi mogle i za koga god drugoga vriediti, tek da se ime promieni. To se upravo i dogodi u pj. 76. druge knjige Vukove, kad se poredi sa svojom paralelom 77.: i ono je preneznatno za Ljuticu Bogdana. Po tome nije čudo, što se napokon nekoji pjevač i tomu domislio, da sastavi Ljuticu Bogdana sa pričom o zmiji mladoženji; a kad je već tu priču na nj prenesao, povuče u isto kolo još i njegove stare drugove: Kraljevića Marka, Miloša Obilića, Toplicu Milana i Kosančića Ivana, da budu guji svatovi. Medju tiem čovjek bi mogao punim pravom pitati, čemu ovdje toliki junaci zaludu? zar da dangube prateći guju kao svatovi a bez posla? to nije inače junački običaj, inače se znade već u napredak, gdje su se toliki junaci svatovi iskupili, tu će biti krvavog ogledanja. To sve dokazuje, kako u priči o zmiji mladoženji neima zgodna mjesta za Ljuticu Bogdana; a povrh toga nije pjesma prosta ni od drugih umetaka, kojih nebi u njoj trebalo da bude, koji je samo badava razvlače.

Prekoračio bih granice ove književne obznane, koja se i onako odveć protekla, da se upustim u tumačenje sviju pojedinih pjesama prema tome principu; dosta će biti, ako još na jednome ili dva primjera pokažem, kako se razilazi tumačenje jedne te iste pjesme, kad čovjek mjesto dojakošnjega, mitologijskoga, principa ili bar uza nj prihvatiti i novi princip historijskoga uzajimanja. U Petranovićevoj zbirci dolaze pod istiem naslovom „ženidba Lazara“ dvie pjesme: 14. i 15.; njihov je karakter, prem da bi se sudeći po naslovu mislilo da obadvie pjevaju istu stvar, ipak skroz različit, tako da pisac uvoda s podpunim pravom stavlja 14. medju mitologijske, a 15. medju historijske pjesme. Tko vjeruje, da ima u našem narodnom pjesničtvu sila božja mitologijskih spomena, taj će dakako reći, da je pjesma 14. bez sumnje starija od 15., reći će, da je pjesma 14. od mitologijskih vremena ali jako pomiešana s historijskimi i kršćanskimi dodatci. Nasuprotiv po novome principu tumačenja ne samo da je moguće, već je čak vrlo prilično istini, da ovako rećemo: pjesma 15. bit će starija i originalnija od 14., jer je puno čistija u svom historijsko-narodnom karakteru te se i podudara sa 32. druge knjige Vukove; a pjesma

14., prem da je imenima cara Stjepana i vezira Lazara, za tiem lokalnim okolnostima, dotjerana na narodnu, izlazi ipak iz kruga čisto narodnih tradicija te nam predstavlja intrige orientalnoga, haremskoga, života i ostale zgođe, koje se često ponavljaju kao motivi istočnog pričanja. Ovako, kažem, može glasiti tumačenje po novom principu; nu da se dodje do izvjestna rezultata, trebalo bi istom potražiti paralele. Nešto je malko drugačiji primjer, kad se Petranovićeve pjesme 54. 55. i 56. porede sa 96. u drugoj knjizi Vukovoj, ali je poredjivanje važno za postanak i razvitak naše narodne poezije. Glavna je misao svuda jedna te ista, ali u Petranovićevim pjesmama dolazi nešto, čega u Vukovoj neima, a ja mislim da je i bolje što neima: to je ona grozna, Likaonova surovost, što otac od djevojke dade oba djevera ispeći te ih donosi na stol pred svatove, i ovi jedu dok naidje Kraljević Marko groznoj pakosti u trag. Nadam se, da se neću prevariti, ako rečem, da se i taj motiv iz pričanja uvukao u narodnu pjesmu, a da nije nikakav ostatak mitologijski; dakle da je noviji oblik onieh pjesama, u kojih taj umetak dolazi, nego li onieh, gdje ga neima.

Svršujem jednom obćenitom opaskom. Sve naše narodne pjesme, koje se bave pripoviedanjem slavnieh djela naše prošlosti, bilo od starih bilo od novih vremena, mogu se tako podieliti, da u jednih ima više historije u drugih više poezije. Najvjernije historiji bit će pjesme crnogorske, a najslobodnije u pjesničkom iskićivanju bit će pjesme bosanske. Gdje se je život našega naroda mogao bolje sačuvati od stranog utjecanja, gdje bi dakle valjalo tražiti čistiji karakter narodne poezije — to ostavljam drugim da presude.

V. Jagić.

Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)
compilata da Pietro Budmani. Fascicolo II. Viena
1867. str. 147—248 u 8.

Za što je prva polovina ove knjige već hvaljena (vidi Književnik III. 586), sve je ono u uvršnoj mjeri i u ovoj polovini u kojoj imamo cijelu sintaksu, istina kratku, kako treba za škole, ali vrlo dobru. Kako nam osim nauke o padežima bez prijedloga i s prijedlozima (koja u ovoj knjizi zauzima str. 160—216) ostali dielovi sintakse gotovo ni malo nijesu obradjeni, morao ih je g. Budman sam obradjivati; a, koliko se u maloj školskoj knjizi

može, obrativši ih vrlo dobro, učinio je te je knjiga njegova prava dobit nauci o našoj sintaksi. Premda pisac sam kaže da je u tijem dijelovima rad bio prema najprečoj potrebi dalmatinskih gimnazija samo da pokaže razlike izmegju naše sintakse i talijanske, ali i što s tom samo namjerom govori, sve je dragocjeno za svakoga ko je rad te dijelove naše sintakse poznati više i bolje nego što se može iz drugih knjiga. Osobitu pohvalu zaslužuje što je kazano o sintaksi glagola i njegovijeh oblika (str. 216—241): tu su, kao što se od sebe razumije, samo glavne stvari, ali je svaka pogoggjena sa svijem vjerno, tako da mislim da bismo imali pravo željeti da nam taj dio sintakse onako potanko kako već imamo izradjen jedan, ili još i bolje, izradi g. B., koji je u tom tako dobro upućen a u kojega su sile još mlagjahne koje se ne mogu zastrašiti ni tegobom toga posla ni dugim vremenom za nj potrebnijem.

Gj. Daničić.

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Skupna sjednica 31 listopada 1867.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, J. Torbar, V. Jagić, M. Mesić, Lj. Vukotinović, I. Jurković, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odobrene biše odluke razreda historičko-filologičkoga od 16 listopada da se tiskaju u časopisu razprave dr. P. Matkovića „o Moskovskoj izložbi“, i S. Ljubića „arheolozičke crtice“, i članci dr. Fr. Račkoga „o vatikanskom rukopisu br. VIII. slav.“, V. Jagića „o glagolskom odlomku“, i Gj. Daničića „zapisi iz nekoliko rukopisa.“

2.

Razred filozofičko-pravoslavni predloži i prijedlog bi primljen da se u časopisu tiskaju dva članka pravoga člana dr. V. Bogišića „spomenik običajnoga narodnoga prava iz XVI. vieka“ i „izvještaj o skupljanju gradje za narodno običajno pravo.“

3.

Na prijedlog istoga razreda bi odlučeno, da se za 20 for. odkupe dva bugarska članka: jedan u kom su odgovori St. Zaharijeva na napatuk za opisivanje pravnih običaja, a drugi V. Čolakova o narodnih običajih bugarskih.

4.

Odobrena bi odluka razreda matematičko-prirodoslovnoga od 30 listopada, da se u časopisu tiska razprava pravoga člana Lj. Vukotinovića „o granitu Moslavačkom i hrastovih u Hrvatskoj.“

5.

Za časopis akademijin odlučeno bi da mu ime bude „Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“, a ciena jednoj knjizi 1 for. 25 novč.

6.

Ponuda knjižarnice Županove za razprodavanje knjiga akademijinih bi primljena s tim dodatkom da pravi članovi dr. P. Muhić i dr. P. Matković i tajnik uglave s rečenom knjižarnicom što bi još поближе trebalo uglaviti.

7.

Prema §. 35. poslovnoga reda odlučeno bi kojim će se učnim društvom i prosvjetnim zavodom slati knjige, koje na svijet izdaje jugosl. akademija; i tako će sve knjige, koje akademija izdaje, dobivati: učeno društvo srbsko u Biogradu, carska akademija za nauke u Beču, zoologisch-botanische Gesellschaft u Beču, geologische Reichsanstalt u Beču, k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale u Beču, statistische Central-Commission u Beču, magjarska akademija za nauke u Pešti, muzej kraljevstva češkoga u Pragu, učeno društvo u Pragu, towarzystwo naukove u Krakovu, Zakład narodowy imienia Ossolinskih u Lavovu, Gesellschaft für Landeskunde von Mähren u Brnu, historischer Verein für Kärnthen u Celovcu, historischer Verein für Krain u Ljubljani, Verein für siebenbürgische Landeskunde u Sibinju, carska akademija za nauke u Peterburgu, imperatorskoje russkoje geografičeskoje obščestvo u Peterburgu, obščestvo istorii i drevnostej pri imper. universitetje u Moskvi, Moskovskoje arheologičeskoje obščestvo, obščestvo ljubitelj jestestvoznanija pri imper. universitetje u Moskvi, kr. akademija za nauke u Berlinu, kr. akademija za nauke u Monakovu, Istituto Veneto, Instituto di corrispondenza archeologica u Rimu, Matica ilirska u Zagrebu, dalmatinska u Zadru, srbska u Novom Sadu, slovenska u Ljubljani, slovačka u sv. Martinu, — a samo časopis dobijat će: biblioteka arcibiskupska u Zagrebu, biblioteke velikih gimnazija u Dubrovniku, u Karlovcih, u Osieku, na Rieci, u Senju, u Spljetu, u Varaždinu, u Vinkovcih, u Zagrebu, u Zadru i u Novom Sadu, biblioteke viših realnih škola u Kotoru, u Rakovcu i u Zagrebu, najposlije uredništva Pozora i Narodnih Novina, koja priobćuju obznane akademijine, i uredništvo Moskovskih Vjedomostej, koje svoj list šalje jugosl. akademiji; — najposlije ostavljeno bi tajniku da u dogovoru s razredi može slati časopis još kojemu uredništvu slovenskih naročito književnih časopisa.

8.

Na prijedlog matematičko-prirodoslovnoga razreda odlučeno bi, da se djelo pravih članova dr. J. Šlosera i Lj. Vukotinovića „*Flora regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*“, koje pisci obećase kasnije i hrvatski preraditi, izda na svijet troškom jugosl. akademije u 600 eksemplara i to prvi dio, koji će iznositi oko 20 araka i biti jedna trećina svega djela, da se počne tiskati još ove godine, a ostatak poslije prema mogućtvu jugosl. akademije. Što se

tiče nagrade, po što pisci izjaviše da obzirući se na stanje akademijino o nagradi u novcu ne misle, određeno bi da razred učini o tom prijedlog.

9.

Na mjesto pravoga člana dr. M. Šuhaja, koji se odselio iz Zagreba, određen bi za upravu zakladom akademijinom pravi član dr. P. Muhić.

10.

Pročitano bi dopis kr. namj. vieća od 14 kolovoza br. 11272, kojim se javlja da je dopušteno da se članovom jugosl. akademije daju knjige iz biblioteke pravoslavne akademije zagrebačke.

11.

Na dopis kralj. namj. vieća od 8. listopada br. 11884, kojim se javlja da na staru zakladu županije virovitičke erar stavlja tražbine koje bi ju sa svim izcerple, i da se ta stvar počela poodavno razpravljati između financijalnoga zemaljskoga ravnateljstva i kr. namj. vieća, pa je razprava zapela kod rečenoga ravnateljstva, ali da je naredjeno da se opet nastavi, — odlučeno bi javiti ovo županiji virovitičkoj i moliti ju da bi i ona sa svoje strane nastojala da se ta stvar što prije povoljno svrši.

12.

Pročitano bi pismo grofa Sam. Keglevića od 23 listopada, kojim javlja da bi prodao jugosl. akademiji oko 6000 originalnih pisama od XIV do XVIII vieka. Naredjeno bi da ta pisma pregledaju predsjednik i pravi član M. Mesić.

13.

Za molbe, kojimi se istu razpisana mjesta u narodnom muzeju, određeno bi da ih pregleda i potrebne prijedloge učini odbor, u koji svaki razred da odredi po 2 člana.

14.

Kako je knjiga g. I. Kukuljevića „povjestni spomenici južnih Slavena“ (u Zagr. 1863) postala svojina jugosl. akademije, određena joj bi ciena 3 for.

15.

Na predlaganje predsjednikovo bi određeno zamoliti g. Božića u Sarajevu da bi javljao jugoslav. akademiji što bi putujući po Bosni našao znatno za koju god nauku.

16.

Tajnik javi da je preuzvišeni gospodin pokrovitelj poslao na dar jugosl. akademiji 39 knjiga rukopisa, u kojih su djela starih pisaca dalmatinsko-dubrovačkih.

Sjednica historičko-filologičkoga razreda 7 studenoga 1867.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi V. Jagić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

U odbor koji će po odluci skupne sjednice pregledati molbe za mjesta u narodnom muzeju određeni biše od ovoga razreda pravi članovi dr. Pet. Matković i V. Jagić.

Sjednica razreda filofičko-pravoslavnoga 13 studenoga 1867.

Mjesto predstojnika najstariji član dr. P. Muhić; pravi članovi istoga razreda A. Veber, I. Jurković, članovi drugih razreda dr. J. Šloser, dr. Fr. Rački, V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pravi član A. Veber čita razpravu „o vremenih u hrvatsko-srbskom jeziku“, za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

2.

Na mjesto dosadanjega predstojnika dr. J. Subotića, koji se odselio iz Zagreba, izabran bi za predstojnika pravi član dr. P. Muhić.

3.

U odbor za izdavanje starih pisaca određeni biše pravi članovi A. Veber i I. Jurković.

4.

U odbor koji će pregledati molbe za mjesta u narodnom muzeju određeni biše pravi članovi dr. P. Muhić i A. Veber.

Sjednica razreda historičko-filologičkoga 28 studenoga 1867.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, Fr. Kurelac, i tajnik Gj. Daničić, članovi drugih razreda dr. J. Šloser, dr. B. Šulek, Lj. Vukotinović.

1.

Pravi član dr. Fr. Rački čita dio obširnije razprave „o pokusih oko novih državnih tvoraba na slovenskom jugu u XV vijeku“, za koju bi određeno da se tiska u „radu“.

2.

Tajnik javi da je profesor M. Valjavac iz Varaždina poslao „nekoliko kajkavskih rieči“ od *a* do *h*, koje će filologički odsjek upotrebiti za rječnik, i za koje će se moći odlučiti kad imenovani gospodin pošlje ostatak svoje sbirke.

Skupna sjednica 29 studenoga 1867.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pročitani bi dopis predsjedništva kr. namj. vieća od 19 studenoga br. 2059, kojim se javlja da je kr. dvorska kancelarija dalm. hrv. slavonska odpisom svojim od 15 studenoga br. 521 potvrdila one članove jugoslavenske akademije izabrane u glavnoj skupštini 25 srpnja ov. g. koji su inostranci.

2.

Pročitani bi dopis kr. namj. vieća od 15 studenoga br. 15795, kojim se javlja da kr. dvorska kancelarija nije odobrila da se sbirka starih slika g. I. Kukuljevića kupi narodnomu zemaljskomu muzeju.

3.

Odobrena bi odluka razreda filozofičko-pravoslavnoga da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana A. Vebera „o vremenih u hrvatsko-srbskom jeziku“, čitana u javnoj sjednici 13 studenoga.

4.

Isti razred javi da je na mjesto dr. J. Subotića, koji se odselio iz Zagreba, izabrao sebi za predstojnika dr. P. Muhića.

5.

Odobrena bi odluka razreda historičko-filozofičkoga da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana dr. Fr. Račkoga „o pokusih oko novih državnih tvoraba na slovenskom jugu u XV vijeku“, od koje je dio čitan u javnoj sjednici 27 studenoga.

6.

Odbor odredjeni da se pobliže dogovori s knjižarnicom Fr. Župana o prodavanju knjiga koje akademija izdaje na sviet, priobći pismenu izjavu iste knjižarnice kojom se predjašnja izjava njezina dopunja, te odredjeno bi da isti odbor po tih izjavah učini u ime akademije ugovor s rečenom knjižarnicom.

7.

Tajnik javi da je s tiskarnicom A. Jakića učinio pogodbu za tiskanje Flore, i to u formatu kao što je „rad“ a slovi malo sitnijimi i na papiru koji pokaza, da se tiska po 16 for. 50 novč. prvih 500 eksemplara a šesta stotina po 1 for 25 novč. Ova pogdba bi odobrena.

8.

Odbor odredjeni da pregleda sbirku listina grofa S. Keglevića javi, da u toj sbirci, koja se prostire od XIII do XVIII vijeka, ima veoma dragocjenih stvari, kojimi se gdje koji odsjek naše historije, osobito od druge polovine XVI do svršetka XVIII vijeka,

može znamenito objasniti, i da bi korisno bilo kupiti ju po cieniu koju je g. grof spustio na 1500 for. tako da se uzima da je sbirka kupljena za 2000 for. ali da on od toga poklanja akademiji 500 for. Po što predsjednik javi da preuzvišeni g. pokrovitelj u ime nabavljanja ove sbirke poklanja akademiji 1000 for. i akademija dubokom zahvalnošću pozdravi ovu izjavu, odlučeno bi da se ostalih 500 for. dade od novaca akademijinih.

9.

Odbor odredjeni da pregleda molbe koje su došle zu mjesta u narodnom muzeju, javi da za mjesto čuvarsko ne može predložiti ni jednoga od onih koji su se javili, nego da je jednoglasno odlučio predložiti da se to mjesto za sada još ne popunja; a za adjunkta u razdjelu arkeologičkom da je također jednoglasno našao da ne može predložiti ni jednoga od onih koji su se javili za to mjesto, i po tom da je većina odbora odlučila predložiti da se rok natječaja za to mjesto produlji, manjina pak da misli da produljen natječaj ne samo ne bi bio od koristi nego bi po svoj prilici bio još od štete, i po tom da bi ne produljujući natječaja trebalo na rečeno mjesto postaviti g. S. Ljubića, koji se istina iskao za čuvara, ali za kojega je g. predsjednik javio da bi se primio i ovoga drugoga mjesta, ako se u ovaj par ne bi popunjalo ono prvo; najposlije za adjunkta u razdjelu prirodoslovnom da je odbor jednoglasno odlučio predložiti g. Spira Brusinu. Priedlog odborski za kustosa bi jednoglasno primljen; a što se tiče adjunkta u razdjelu arkeologičkom, po što na priedlog odborske većine znatna većina neprista, jednoglasno bi izabran za adjunkta u razdjelu arkeologičkom g. Sime Ljubić; i najposlije za adjunkta u razdjelu prirodoslovnom po priedlogu odborskom bi jednoglasno izabran g. Spiro Brusina.

10.

Odbor koji je pregledao stanje zaklade akademičke javi da nekoliko obećanih priloga jošte nije izplaćeno ponajviše za to što se s pravne strane ne mogu lako naplatiti, i javi koji su taki prilozi. Odredjeno bi da se nastoji kako je moguće da se i oni izplate.

Sjednica razreda historičko-filologičkoga 4 prosinca 1867.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić, članovi drugih razreda dr. J. Šloser, dr. Muhić, J. Torbar.

Dopisujući član M. Hatala čita uvod k razpravi „o složenih suglasih hrvatskih i srbskih“. Kako se iza toga ne nastavi suglasna sjednica nego se otvori skupna, a ni razprava ne bi predana, ne može se o njoj ništa odlučiti.

Skupna sjednica 4 prosinca 1867.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Određeno bi da po čl. 15. pravila i §. 32. poslovnoga reda pravi članovi dr. P. Muhić, M. Mesić i dr. P. Matković s predsjednikom i tajnikom pregledaju račune od novaca primljenih u ime troškova za ovu godinu, i da sastave prijedlog za proračun za iduću godinu.

2.

Odlučeno bi da tajnik zastupa akademiju pri izboru gradskoga zastupstva.

Sjednica razreda matematičko-prirodosl. 18 prosinca 1867.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi član istoga razreda dr. B. Šulek, pravi članovi drugih razreda dr. Fr. Rački, I. Jurković, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Tajnik čita razpravu pravoga člana Ž. Vukasovića „o zukalih i glasilih kornjaša“, za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

2.

Primljen bi na pregled ljeakarski rječnik dr. Dežmana.

Sjednica razreda historičko-filološkoga 9 siečnja 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić; članovi drugih razreda dr. J. Šloser, dr. J. Subotić, dr. P. Muhić, J. Torbar, Lj. Vukotinović, I. Jurković.

1.

Pravi član M. Mesić čita razpravu „o banovanju Petra Berislavića“, za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

2.

Od pravoga člana dr. V. Bogišića bi primljena korespondencija Stjepana Maloga s Dubrovnikom, za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

3.

Od pravoga člana I. Brčića bi primljena razprava o brojnoj vrijednosti slova jat u glagolskoj bukvicu, i odlučeno bi da se tiska u „radu“.

Skupna sjednica 12 siječnja 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, M. Mesić, Lj. Vukotinović, I. Jurković, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić.

1.

Odluka razreda matematičko-prirodoslovnoga od 18 prosinca 1867 da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana Ž. Vukasovića „o zukalih i glasilih kornjašâ“, bi odobrena.

2.

Odobrene biše odluke razreda historičko-filologičkoga od 9 siječnja da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana M. Mesića „o banovanju Petra Berislavića“ čitana u javnoj sjednici rečenoga dana, i razprava pravoga člana I. Brčića „o brojnoj vrijednosti glagolskoga jat“, i korespondencija Stjepana maloga s Dubrovnikom, koju posla pravi član dr. V. Bogišić.

3.

Odbor odredjeni da pregleda račune od novca primljenoga u ime troškova za god. 1867 javi da je svršio taj posao i račune našao u redu.

Posljedak pregledbe, koj se tim u smislu § 15 pravilâ predaje javnosti, sljedeći je:

A. Prihod: One četiri petine, kojima je akademija mogla god. 1867 razpolagati, iznose koncem god. 1866 svotu od 7856 for. Drugojakih dohodaka nije imala akademija ove godine, jer su njezine knjige tek razaslane u trgovinu, pak će jedva god. 1868 doznati čisti iz njih prihod.

B. Razhod: Trošak akademije dade se svesti na sljedeće stavke:

I. Uprava: i to

- a) Osoblje, plata naime tajniku, nagrade po-
dvorniku i pisaru 1126 for. 25 nč.

Ovaj je trošak počeo teći tek od mjeseca lipnja, kada se akademija sastavila.

- b) Nagrade prof. M. Mesiću, što je obavljao poslove izjavitelja u gospodarskom odboru prije nego je akademija preuzela upravu u svoju ruku, za tiem činovniku kod blagajne Kočevaru u istu svrhu, onda Rasliću i Spiesu za pisariju prije uređenja akademije, napokon c. kr. financialnoj prokuraturi za utjerivanje akademijskoga duga, ukupno . . . 246 for. 76 nč.

- c) Pisarna akademije potrošila je za papir i
pisaće potrebštine 45 for. 17 nč.
za poštarinu i vozarinu 161 „ 96 „
za posvjet i ogrjev 27 „ 7 „

ili ukupno 234 for. 20 nč.

II. Književni rad: i to

- a) tisak, književne nagrade, gradja za rječnik, gradja za običajno pravo južnih Slovena 2285 for. 40 nč.
 b) putni trošak pravim članom u smislu §§. 15 i 30 poslovnika za putovanje u gl. skupštinu i sveč. sjednicu 525 for. 21 nč.

Kako je akademija tek u srpnju 1867 otvorena, za tiem su nastupili praznici: to je ona prošle godine mogla samo započeti svoje književno djelovanje i prirediti osnove i gradje za sljedeće godine.

K ovom razhodu imadu se pribrojiti i 26 for. 86 nč. koje je akademija izdala za oglase u novinah, u kojih je razpisala natječaj za popunjenje činovničkih mjestâ kod narodnoga zemaljskoga muzea.

III. Prvo uredjenje:

Ovamo ide trošak za pokućstvo, koje je akademija nabavila za svoju pisarnu itd. i koj iznosi 631 for. 27 nč.

Prema tomu iznosi sav trošak:

I. za upravu	1607 for. 21 nč.
II. za književnu radnju	2810 „ 61 „
III. za prvo uredjenje	631 „ 27 „
IV. za nar. zem. muzej	26 „ 86 „
	ili . 5075 for. 95 nč.

C. Prihod i razhod za god. 1867 imadu se ovako:

Prihod	7856 for. — nč.
Razhod	5075 „ 95 „

višak dakle prihoda iznosi . 2780 for. 5 nč.

Akademija je iz blagajne od pomenutoga pri-

hoda digla tečajem godine	5200 for. — nč.
tè od ovih potrošila	5075 „ 95 „

tako da joj ovdje preostaju . 124 for. 5 nč.

Ali od dignutih 5200 for. odpadaju 200 for. na god. 1866 prije doznačenih $\frac{1}{3}$ čistoga prihoda koncem rečene godine; s toga oni u taj prihod neulaze, a trošeni su u svrhe akademičke prije nego je akademija uzela upravu u svoje ruke. S toga je akademija od svojega za god. 1867 čistoga prihoda digla do konca iste godine samo 5000 for. ostaju dakle u blagajni 2856 for. koji s preostalimi 124 for. 5 nč. iznose 2980 for. 5 nč. Ovaj preostatak od god. 1867 prenosi se na god. 1868, kojoj se na raspolaganje osim ovoga preostatka stavljaju četiri petine čistoga prihoda od akademijske zaklade, kakova je ova bila na koncu god. 1867.

4.

Tajnik javi da je počastni član dr. A. Schleicher pismom od 28 prosinca pr. god. hrvatski pisanim javio da je primio diplomu i da mu je „veoma draga ta visoka i riedka čast, koje ga je jugoslavenska akademija udostojila“ i moli da ona primi njegovo „duboko i toplo zahvaljenje“; — a osim njega da je do sada i dopisujući član dr. H. Jireček pismom od 5 siečnja zahvalio na „odliko-

vanju, koje radostnim srcem cieni i u njem nalazi milu dužnost da pomaže u radnji jugoslavenskoj akademiji“.

5.

Pročitano bi pismo g. I. Kukuljevića od 1 siečnja, gdje javlja da je naumio prodati svoju biblioteku i nudi da ju akademija odkupi ili nadje načina kako bi se odkupila.

Naredjeno bi da pravi članovi M. Mesić, V. Jagić i Gj. Daničić pregledaju biblioteku i predlože kako bi se ona mogla odkupiti.

6.

Odredjeno bi moliti kr. namj. vieće da bi izradilo da se akademija oprostí poštarine.

7.

Odredjeni biše pravi članovi dr. Fr. Rački, Lj. Vukotinović, dr. J. Šloser, J. Torbar i dr. P. Matković da predlože način na koji bi akademija najsgodnije izvršivala upravu nad narodnim muzejem.

8.

Odredjeno bi da osim broja javnih sjednica već odredjenoga može biti još koja kad bi koji akademik imao što bi želio čitati.

9.

Na priedlog pravoga člana dr. J. Šlosera odredjeno bi slati „rad“ u promjenu za „botanische Wiener Zeitung“.

Knjige i druge umotvorine

koje je jugoslovenska akademija sa zahvalnošću primila od kako je počela raditi.

Od pokrovitelja svojega preuzvišenoga gospodina Josipa Jurja Strossmajera, biskupa sremskoga itd.: I. Mihanovićeva sbirka rukopisa, u kojoj su: A. evangjelja: 1. evangj. na koži bug. rec. (br. 6), 2. evangj. na koži srb. rec. (br. 8), 3. evangj. na koži srb. rec. (br. 9), 4. evangj. na koži srb. rec. (br. 10), 5. evangj. na koži srb. rec. (br. 24), 6. evangj. na koži bug. rec. (br. 35), 7. evangj. na koži bug. rec. (br. 33), 8. evangj. na koži bug. rec. (br. 15), 9. evangj. na koži srb. rec. (br. 21), 10. evangj. na koži srb. rec. (br. 2), 11. evangj. na koži srb. rec. (br. 20), 12. evangj. na papiru srb. rec. (br. 1), 13. evangj. na papiru srb. rec. (br. 12), 14. evangj. na papiru srb. rec. (br. 17). B. apostoli: 15. apostol na koži srb. rec. (br. 28), 16. apostol na koži i papiru bug. srb. rec. (br. 32), 17. apoštol na papiru bug. rec. (br. 11), 18. apostol na papiru bug. rec. (br. 19). C. stari zavjet: 19. psalmi na koži bug. rec. (br. 37), 20. psalmi na papiru srb. rec. (br. 36), 21. pentateuk na papiru srb. rec. (br. 29). D. liturgija: 22. pjesni crkvene na koži srb. rec. (br. 3), 23. pjesni crkvene na koži srb. rec. (br. 5), 24. pjesni crkvene na koži bug. rec. (br. 7), 25. molitve na papiru srb. rec. (br. 34), 26. molitve na papiru srb. rec. (br. 38), 27. mineja na koži srb. rec. (br. 4), 28. mineja na papiru srb. rec. (br. 13), 29. prolog na koži srb. rec. (br. 27), 30. ho-

milijar na koži srb. rec. (br. 25), 31. homilijar na papiru srb. rec. (br. 22), 32. homilijar na papiru srb. rec. (br. 23), 33. oktoih štampan g. 1537. E. bogoslovlja i skolastika: 34. panoplja — dogmatika — na papiru srb. rec. (br. 18), 35. Barlaam i Josafat na papiru srb. rec. (br. 16), 36. Jefrem Sirski na papiru srb. rec. (br. 14). F. kanoničko pravo: 37. nomokanon na koži srb. rec. (br. 26), 38. nomokanon na koži srb. rec. (br. 30). G. mješovita sadržaja: 39. Aleksandar veliki na papiru srb. rec. (br. 31), 40. komadi od rukopisa: štamp. knjiga (br. 40). — II. Sbirka rukopisa, 39 knjiga, u kojih su djela ovih pjesnika: Mavra Vetranića, Andrije Čubranovića, Nikole Nalješkovića, Miše Pelegrinovića, Maroja Držića, Saba Bobalić-Mišetića, Dinka Ranjine, Maroja Mažibradića, Dinka Zlatarića, Franja Lukarića, Miha Bunić-Babulinovića, Savka Gučetića, Šimuna Zlatarića, Paša Primovića, Gjona Palmotića, Ivana Bunić-Vučetića, Gjura Palmotića, Jakova Palmotića, Nikole Bunić-Vučičevića, Vladislava Menčetića, Petra Kanavelića, Vlaha Squadri, Vinka Pučića, Brnja Betere, Save Bunić-Vučičevića, Franja Getaldija, Antuna Gledjevića, Ivana Gundulića Šiškova, Nika Gjorgjića, Franja Lalića, Marije Betere, Petra Boškovića, Anice Boškovićeve, Serafina Crievića, Josa Betondića, Damjana Betondića, Ivana Franja Sorkočevića, Lukrecije Bogašinoviće, Pierka Betere, Iva Altestija, Gjura Ferića. — III. Biblioteka I. E. Tkalea, u kojoj ima 786 djela.

Od kancelarije njegova veličanstva cara ruskoga: Памятники дипломатических сношений древней Россіи. Томъ VIII. С. Петерб. 1867.

Od carske ruske akademije za nauke u Peterburgu: Beiträge zur kenntniß des russischen reiches, svezak 1—23 (bez 16).

Od kraljevske bavarske akademije: Sitzungsberichte 1866. I. II. 1867. I. II. 1. 2. — C. M. Bauernfeind, Die bedeutung moderner gradmessungen. München 1866. — Th. L. W. Bischoff, Ueber die brauchbarkeit der in verschiedenen europäischen staaten veröffentlichten resultate des recrutiungsgeschäftes. München 1867. — H. Brunn, Ueber die sogenannte Leukotheta in der glyptothek Sr. M. könig Ludwigs I. München 1867. — W. Giesebrecht, Ueber einige ältere darstellungen der deutschen kaiserzeit. München 1867. — J. Liebig, Die entwicklung der ideen in der naturwissenschaft. München 1866. — J. Liebig, Induction und deduction. München 1865. — C. Nägeli, Entstehung und begriff der naturhistorischen art. München 1865. — E. Schlagintweit, Die gottesurtheile der Indier. München 1866.

Od carskoga ruskoga generalnoga štaba: Материалы для географіи и статистики Россіи: Казанская губернія, составилъ М. Папегвъ. С. Петерб. 1861. — Костромская губ., сост. Я. Крживоблоцкій. С. Петерб. 1861. — Смоленская губ., сост. М. Цебриковъ. С. Петерб. 1862. — Бессарабская область, сост. А. Зацукъ. С. Петерб. 1862. — Курляндская губ., сост. А. Орановскій. С. Петерб. 1862. — Воронежская губ., сост. В. Михалевичъ. С. Петерб. 1862. — Земля войска Донскаго, сост. Н. Красновъ. С. Петерб. 1863. — Гродненская губ. I. II., сост. П. Бобровскій. С. Петерб. 1863. — Херсонская губ. II., сост. Шмидтъ. С. Петерб. 1863. — Калужская губ. I. II., сост. М. Попоуцкій. В. Петерб. 1864. — Пермская губ. I. II., сост. Х. Мозель. С. Петерб. 1864. — Минская губ. I. II., сост. И. Зеленекій. С. Петерб. 1864. — Черниговская губ.,

сост. М. Домонтовичъ. С. Петерб. 1865. — Архангелская губ., сост. Н. Козловъ. С. Петерб. 1865. — Киргизская степь оренб. вѣд., сост. Л. Мейеръ. С. Петерб. 1865. — Уральское казачье войско I. II., сост. А. Рябининъ. С. Петерб. 1866.

Od carske javne biblioteke u Peterburgu: fotografija „въ память посѣщенія Славянъ 1867.“

Od carskoga ruskoga geografskoga društva: Записки по отдѣленію статистики. Томъ I. С. Петерб. 1866. — Записки по отдѣленію этнографіи. Томъ I. С. Петерб. 1867. — Записки по общей географіи. Томъ I. С. Петерб. 1867. — Karta evropske Rusije u 12 lista od god. 1862.

Od muzeja kneza M. Galicina: Catalogue des livres de la bibliothèque du prince M. Galitzin. Moscou 1866.

Od obščestva ljubitelj jestvoznanija u Moskvi: Извѣстія IV. 1.

Od obščestva ljubitelj rossijskoj slovesnosti: Бесѣды I. Москва 1867. — Пѣсни собранія П. В. Кирѣвскимъ. I. Москва 1860. — Кирилло-Меодіевскій зборникъ. Москва 1865.

Od kontore sv. sinoda u Moskvi: Указатель для обозрѣнія Московской патріаршей (нынѣ синодальной) библиотеки, составленъ архим. Саввою. Москва 1858. — Указатель для обозрѣнія московской патріаршей (нынѣ синодальной) ризницы, составленъ Саввою список. мож. Москва 1863. — Палеографическіе снимки съ греческихъ и славянскихъ рукописей Московской синодальной библиотеки VI—XVII. вѣка, издать isti. Москва 1863.

Od c. kr. geologičkoga državna zavoda u Beču: Berichte über mittheilungen von freunden der naturwissenschaften in Wien. Bd. 3—7. Wien 1848—51. — Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt 1850, 1861—67. — Naturwissenschaftliche abhandlungen, gesam. von W. Haidinger. Bd. II—IV. Wien 1848, 1850, 1851. — Abhandlungen der geolog. reichsanstalt Bd. I., II., III. Wien 1852, 1855, 1856. — Verhandlungen. Jahrg. 1867. — Kenngott, d. G. A., Uebersicht der resultate mineralogischer forschungen. Wien 1852, 1853, 1854. — Katalog der bibliothek des k. k. hof-mineralienkabinetes in Wien, von P. Partsch. Wien 1851.

Od Matice slovenske: Narodni koledar 1867, 1868. — Vojvodstvo koroško. V Ljubljani 1866. — Zgodovina slovenskega naróda, spisal J. Trdina. V Ljubljani 1866. — Rudinoslovje, po S. Fellöckerji spisal Fr. Erjavec. V Ljubljani 1867. — Štirje letni časi, po E. A. Rossmässlorji predelal I. Tušek. V Ljubljani 1867.

Od dr. I. Brlića: Proricsja i narecsenja, sa serbskoga jezika na illyricski privedena, nadopunjena i sloxena trudom Ivana Ambrozovicha. U Peshti 1808. — Dogodjaji svieta po Dan. Emiru Bogdanichu. Dio I. U Bescu 1792. — Цѣрви основи главокривног маѣарског права списани Петром Вировцем, У Будиму 1831.

Od V. Křížka: Zpráva o archivu musea král. česk. V Praze 1855. — Ueber ursitze, die ausbreitung und erste entwicklung der Slaven (aus dem programm des Warasdiner gymnasiums 1857). — Latinsko-němačko-hěrvatski rěčnik za dolnje gimnazije. U Beču 1862. — Anthologie jiho-slovanská. V Praze 1863. — Roční zpráva realného gymnasia v Táboře

1865, 1866, 1867. — Real-gymnasium erörtert vom standpunkte einer reform. Prag 1864. — Čítanka česko-německa pro nejnižší třídy středních škol. V Praze 1867.

Od M. Kujundžića: Дратки преглед хармоніје у свету. I. наука о осећању. У Београду 1867.

Od M. Majara: Uzajemni pravopis slavjanski. U Pragu 1865. — Вопросъ од обще-славянской азбукъ. Никола Попова.

Od D. Maticā: Наука о воспитавану. II. воспитаване мале деце. У Београду 1867.

Od S. Novakovića: Историја српске књижевности. У Београду 1867.

Od Ane Rajevske: Лекції вариационнаго исчисленія аббата Муаньо. Москва 1864.

Od dra Schwegela: Die entwickelungs-geschichte der knochen des stammes und der extremitäten. Wien 1858. — Ueber muskelvarietäten. Wien 1859. — Knochenvarietäten. — Beiträge zur anatomie des beckens. — Ueber einige gefäßvarietäten des menschlichen körpers.

Od I. Slote: Naša zora. báseň. dl'a E. Okrugića. V Skalici 1867.

Od I. I. Sreznevskoga: Обзоръ матеріаловъ для изученія славяно-русской палеографіи. — Сказанія о св. Борисѣ и Глѣбѣ. С. Петерб. 1860. — Древнія изображенія св. князей Бориса и Глѣба. С. Петерб. 1863. — Древнія изображенія в. к. Владимира и в. к. Ольги. Москва 1867. — Древній византийскій ковчежець. — Древніе памятники русскаго писма и языка (X—XIV вѣковъ). С. Петерб. 1863. — Приложеніе: снимки съ памятниковъ. С. Петерб. 1866. — Древніе памятники письма и языка югозападныхъ Славянъ. С. Петерб. 1865. — Древнія русскія книги. С. Петерб. 1864. — Древніе глаголическіе памятники, сравнительно съ памятниками Кирилицы. С. Петерб. 1866. — Древніе глаголическіе памятники. Десять листовъ снимковъ. С. Петерб. 1866. — Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. С. Петерб. 1867. — Древній русскій календарь по мѣсячнымъ мѣсяцѣмъ XI—XIII вѣка. — Выписки изъ епископа пандекта Антиохова XI вѣка. С. Петерб. 1858. — Филологическія наблюденія А. Х. Востокова. С. Петерб. 1865. — Воспоминаніе о трудахъ В. М. Ундольскаго. — Schleichera i Sreznevskoga Мнѣнія о словарѣ славянскихъ наречій. С. Петерб. 1866. — Разборъ книги подъ заглавіемъ: пѣсни, собранныя Р. Н. Рыбниковымъ. — Разборъ сочиненія В. И. Ламанскаго о славянахъ въ Малой Азіи, Африкѣ и въ Испаніи. — Разборъ сочиненія П. И. Савваитова подъ заглавіемъ: описаніе старинныхъ царскихъ утварей. — Разборъ сочиненія г. Гильфердинга позздка по Герцеговинѣ, Босніи и старой Сербіи. — Торжественное собраніе императорской академіи наукъ 1-го дек. 1866 въ память столѣтней годовщины рожденія Н. М. Карамзина. С. Петерб. 1867. — Каталогъ русскихъ книгъ кронштадтской морской библиотеки. Кронштадтъ 1864. — Каталогъ иностранныхъ книгъ кронштадтской морской библиотеки. Кронштадтъ 1865. — Археологическія замѣтки о греческой псалтири писаной въ концѣ 9-го вѣка. Архимандрита Амфилохія. Изданіе К. Т. Солдатенкова. Москва 1866. — Сочиненія преподобнаго Ѳеодосія въ подлинномъ текстѣ, приготовлены къ изданію преосв. Макаріемъ епископомъ винницкимъ. С. Петерб. 1855. — Письма Н. М. Карамзина къ И. И. Дмитріеву, съ примѣ-

чаніями и указателемъ составленными Я. Гротомъ и П. Пекарскимъ. С. Петерб. 1866. — Матеріалы для біографіи Ломоносова собраны Билярскимъ. С. Петерб. 1865. — Р. Pekarskoga Дополнительныя извѣстія для біографіи Ломоносова. С. Петерб. 1865. — А. Nik tenka Три литературно-критическіе очерка. С. Петерб. 1866. — М. Okatova Теорія равновѣсія и движенія упругой проволоки. С. Петерб. 1867. — К. Р. Dmitrijev - Petkovića Обзоръ аеонскихъ древностей. С. Петерб. 1865. — М. Pinta Историческіе очерки итальянской литературы. С. Петерб. 1866. — D. J. Prozorovskoga Монета и вѣсъ въ Россіи до конца XVIII столѣтія. С. Петерб. 1865. — Т. Sokolova Критическія изслѣдованія относящіяся къ древнѣйшему періоду исторіи Сициліи. С. Петерб. 1855. — V. Girgasa Права Христіанъ на востокъ по мусульманскимъ законамъ. С. Петерб. 1865. — V. Boguslavskoga Rys dziejów serbo-łużyckich. Peterb. 1861.

Od A. Šimunića iz Zadra: Viški boj 20 srpnja 1866. U Zadru 1867.

Od dr. G. M. Špora: njegova djela: Versuch einer systematischen Darstellung der fieberhaften Volkskrankheiten. Wien 1833. — Vorträge eines alten Landarztes. Klagenfurt 1840. — Stand und Critik der Sanitäts-pflege. Laibach 1849. — Liek za obiestnu ženu. Na Rieci 1857. — Edipos. Na Rieci 1858. — Oedip, aus dem illyrischen. Fiume 1858. — Car Murat II. Rieka 1861. — Fedra, po Racinu (rukopis). — i drugih: Aristotelis theologia, Romae 1519. — J. Bleiweis, Practisches Heilverfahren bei den gewöhnlichsten innerlichen Krankheiten des Pferdes. Wien 1847. — W. Bullock, Six months residence and travels in Mexico. London 1824. — J. Jelačić, Gedichte. Wien 1851. — Le Mémorial de W. Shakspere. Paris 1842. — Maestro, Guida teoretico-practica alla conoscenza delle merci. Fiume 1857. — Fr. Miklošić, Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti. Vindob. 1850. — A. Rosseti, Ragguaglio universale dei pesi. Trieste 1829. — C. Scherer, Allgemeiner Contorist. Hamburg 1834. — J. G. Sommer, Gemälde der physischen Welt. bd. 1—5. Prag 1827—31. — R. Stevens, An essay on average. London 1816.

Od dr. M. Šuhaja: Corpus juris civilis Dionysii Gothofredi notis illustratum. Lugduni 1652. — F. A. Oberleutner, Geistlicher Zeitvertreiber. Augsburg 1737.

Od J. Viktorina: Grammatik der slovakischen sprache. Pest 1865. Tomaša Kempenského štvoro kníh o následovaní Krista. V Pešt-Budíne 1867. — Lipa, I. II. 1862. 1864, — J. Holly, Spisy básnické. V Pešti 1863. — J. Záborský, Lžedimitrijady. V Pešt-Budíne 1866. — J. Záborský, Bájky slovenske. V Pešti 1866. — J. Záborský, Básne dramaticke. V Pešti 1865. — Fr. V. Satínek, Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska. I. V Skalici 1867.

Od Ivana Belomarića poč. kanonika u Šibeniku: Xivot sv. Ignacia, od Bart. Kašića. U Rimu. — Tomme od Kempisa piismo od nasledovanya gospodina našega Yesussa. Slovenski ga upijša Bart. Kassich. — Od naslidovanya Isukarstova kgnighe četvere parvo po bogoljubnomu Tomi od Kempisa u Latinski yazik sloxene, a sada po Atanasiv Georgicev u negov yazik obrachiene i u pismi sastavglieno. U Beču 1629. — Evan-

gelia ino lystovi. V Nemshkim Gradcu 1613. i još tri stare knjige bez početka, i pet rukopisa.

Od o. Jera Marinkovića: Наук карстиански. — *Selectae e proanis scriptoribus historiae*. Philadelpiae 1803.

Od dr. O. Blaua: über eine archäologische reise in Bosnien.

Od dr. J. Pančića: Verzeichniss der in Serbien wildwachsenden Phanerogamen. Aus den Schriften des zoologisch-botanischen Vereins in Wien 1856. — Die Flora der Serpentinberge in Mittel-Serbien. Aus den Verhandlungen der k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien 1959. — Руде у Србији. У Београду 1860. Из Гласника друштва србске словесности XII. — Zur Moosflora des nordöstlichen Banates. Aus den Verhandlungen der k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien 1861. — Plantarum serbicarum pemptas. Venezia 1860. — Plantae serbicae rariores aut novae. Decas I. II. Venetiis 1862. 1866. — Живи песак у Србији. У Београду 1863. Из Гласника друштва србске словесности XVI. — Шафран. У Београду 1865. Из Гласника србскога ученог друштва. — Флора у околици београдекој. У Београду 1865. — Зоологија. У Београду 1864. — Минералогија. У Београду 1867. — Птице у Србији. У Београду 1867.

Od dr. E. Dümmlera: *Auxilius und Vulgarius*, Leipzig 1866.

Od dr. J. Bleiweisa: Zgodovinske črtice važnejšega delovanja s. k. kmetijske družbe na Kranjskem od pričetka njenega v letu 1767 do konca leta 1867. V Ljubljani.

Od dr. B. Petranovića: Богомили. Црква босанска и крстијани. У Задру 1867. — Ручка knjiga najnuždnijih pravdoslovnih rieči. izriekah i obrazacah. U Zadru 1862.

Od Matice dalmatinske: Vienac uzdarja narodnoga o. Andriji Kačić-Miošiću na stolietni dan preminutja 1861 u Zadru. — Narodne pjesme. U Zadru 1865. — Viški boj, spjevao Savo M. Martinović. U Zadru 1867. — Narodni koledar izdan troškom Matice dalmatinske 1863. 1864. 1866. 1868.

Od dr. F. J. Studničke: Základové sférické trigonometrie. V Praze 1865. — Višší matematika v úlohách. V Praze 1866. — Základové vyšší matematiky. díl I. III. (seš. 1). V Praze 1867.

Od g. J. Salghetti-Driolija: njegove kompozicije: Magari; — Dall'Alpi al Mare; — Speranza.

Od dr. J. Šafarika: Србскій летописацъ изъ почетка XVI. столѣтія. У Београду 1853. — Elenchus actorum spectantium ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium, quae in archivio Venetiarum reperiuntur. Belgradi 1858. — Acta archivi Veneti. I. II. Belgradi 1860. 1862. — Хрисовоула цара Стефана Душана. У Београду 1862. — Хиљадугодишња светковина св. Ђирила и Методија. У Београду 1863. — Мијаила Константиновића летописи турски. У Београду 1865.

Od D. Štura: Geologische übersichts-aufnahme des wassergebietes der Waag und Neutra. Wien 1860. — Die neogen-tertiären ablagerungen von West-Slavonien. 1862. — Die intermittierende quelle von Stracená in Ober-Ungarn. Wien 1863. — Bericht über die geologische übersichtsaufnahme des südwestlichen Siebenbürgen. Wien 1863. — Bericht über die

geologische übersichtsaufnahme im mittleren theile Croatiens. Wien 1864.
— Die neogenen ablagerungen im gebiete der Mürz und Mur in Ober-Steiermerk. Wien 1864. — Vorkommen ober-silurischer petrefacte am Erzberg und in dessen umgebung bei Eisenerz in Steiermark. Wien 1865.
— Beiträge zur Kenntniss der Flora der süßwasserquarze der Congerien- und Cerithien-schichten im Wiener und ungarischen becken. Wien 1867.
— Geologische übersichts-karte des herzogthumes Steiermark. 1865.

Ispravak :

Na str. 22 u redku 12 poslije rieči reprezentantom valja umetnuti ove rieči, koje su pometnjom sloga ispale :

„sviju starijih južnoslovenskih apostola, kao što tekst rukopisa Mihanovićevih reprezentantom.“

Gloz.	Paris	Prag. I.	Prag. II.	Mih.	Mis. kuk.
†	†	†	†	†	††
‡	‡	‡	‡	‡	‡‡
£	£	£	£	£	££
¤	¤	¤	¤	¤	¤¤
¥	¥	¥	¥	¥	¥¥
¦	¦	¦	¦	¦	¦¦
§	§	§	§	§	§§
¨	¨	¨	¨	¨	¨¨
©	©	©	©	©	©©
ª	ª	ª	ª	ª	ªª
«	«	«	«	«	««
¬	¬	¬	¬	¬	¬¬
®	®	®	®	®	®®
¯	¯	¯	¯	¯	¯¯
°	°	°	°	°	°°
±	±	±	±	±	±±
²	²	²	²	²	²²
³	³	³	³	³	³³
´	´	´	´	´	´´
µ	µ	µ	µ	µ	µµ
¶	¶	¶	¶	¶	¶¶
·	·	·	·	·	··
¸	¸	¸	¸	¸	¸¸
¹	¹	¹	¹	¹	¹¹
º	º	º	º	º	ºº
»	»	»	»	»	»»
¼	¼	¼	¼	¼	¼¼
½	½	½	½	½	½½
¾	¾	¾	¾	¾	¾¾
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞
⅘	⅘	⅘	⅘	⅘	⅘⅘
⅙	⅙	⅙	⅙	⅙	⅙⅙
⅚	⅚	⅚	⅚	⅚	⅚⅚
⅛	⅛	⅛	⅛	⅛	⅛⅛
⅜	⅜	⅜	⅜	⅜	⅜⅜
⅝	⅝	⅝	⅝	⅝	⅝⅝
⅞	⅞	⅞	⅞	⅞	⅞⅞</

